

IEC

1 9 0 7 - 2 0 0 7

DEU TESTIMONIS
DEL SEGLE XX,
DEU LLIÇONS
PER AL SÈGLE XXI

CURS D'ALTS ESTUDIS SOBRE
CULTURA, POLÍTICA I SOCIETAT

DEU TESTIMONIS DEL SEGLE XX,
DEU LLIÇONS PER AL SEGLE XXI

CURS D'ALTS ESTUDIS SOBRE CULTURA,
POLÍTICA I SOCIETAT

PUBLICACIONS DEL CENTENARI

Estoig 1

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Discursos i crònica del Centenari*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori de les societats filials (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Discursos de les festes anuals i de les inauguracions de curs (1914-2006)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Catàleg de publicacions (1907-2007)*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Materials audiovisuals del Centenari*

Estoig 2

Francesc VALLVERDÚ (cur.), *Commemoració del centenari del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)*

Albert BALCELLS (coord.), *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*

Josep Enric LLEBOT, Joan GIRBAU, Xavier ROSELLÓ, Joan Antoni SOLANS, Manuel RIBAS PIERA, Lluís JOFRE i Francesc SERRA (cur.), *Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia a les Terres de Parla Catalana al Segle XX*, vol. I, *Ciències i tecnologia*

Lluís GARCIA I SEVILLA, Josep CARRERAS, Jacint CORBELLA, Antoni ROCA ROSELL i Oriol CASASSAS (cur.), *Cicle de Conferències sobre les Ciències Experimentals i la Tecnologia a les Terres de Parla Catalana al Segle XX*, vol. II, *Ciències biològiques*

Ricard TORRENTS (cur.), *Deu testimonis del segle XX, deu lliçons per al segle XXI. Curs d'alts estudis sobre cultura, política i societat*

Francesc VALLVERDÚ (cur.), *Simposi Internacional sobre el Català al Segle XX: Balanç de la situació i perspectives de futur*

DEU TESTIMONIS DEL SEGLE XX,
DEU LLIÇONS PER AL SEGLE XXI

CURS D'ALTS ESTUDIS SOBRE CULTURA,
POLÍTICA I SOCIETAT

Ricard Torrents (curador)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2009

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Curs d'Alts Estudis sobre Cultura, Política i Societat 1907-2007

(2007 : Barcelona)

Deu testimonis del segle XX, deu lliçons per al segle XXI : Curs d'Alts

Estudis sobre Cultura, Política i Societat

ISBN 9788492583102

I. Torrents, Ricard, ed. II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol

1. Cultura catalana — S. XX — Congressos

008(467.1)(061.3)

© dels autors de les ponències

© 2009, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2009

Compost per Binorama, SCP

Disseny gràfic: Maria Casassas

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-92583-10-2

Dipòsit legal: B-40248-2009

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot redistribuir, copiar i reutilitzar, sempre que no hi hagi afany de lucre i que s'hi facin constar els autors. Aquesta autorització és sens perjudici dels drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per la llei. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/es/legalcode.ca>.

Les condicions damunt dites es refereixen, sobretot, als aspectes següents:

- **RECONeixEMENT EXPLÍCIT.** Cal fer constar els crèdits de l'obra de la manera especificada pels autors o per l'Institut d'Estudis Catalans.
- **NO COMERCIALIZACIó DE L'OBRA.** Aquesta obra no es pot utilitzar, en cap cas, amb finalitats comercials.
- **TERMES DE LA LICÈNCIA.** En reutilitzar o redistribuir l'obra, cal especificar ben clarament els termes de la llicència d'ús concedida.
- **ALTRES PERMISSOS.** Els titulars dels drets d'explotació poden concedir permissos que depassin els termes d'aquesta llicència.

TAULA

<i>La consciència racional del país. A propòsit dels deu testimonis del segle XX</i> , per Salvador Giner	9
<i>Introducció a un curs sobre un possible cànon de pensadors catalans del segle XX</i> , per Ricard Torrents	13
Enric Prat de la Riba (1870-1917)	
<i>La nacionalitat catalana</i> (1906). El procés de recuperació institucional	
Ponència de Josep M. Puig i Salellas	21
Joan Maragall (1860-1911)	
<i>«La ciutat del perdó» i altres escrits</i> (1909). La consciència civil	
Ponència de Pere Lluís Font	43
Contraoponència de Josep M. Casasús i Guri	65
Eugeni d'Ors (1881-1954)	
<i>Glosari</i> (1906-1920). La construcció d'una cultura	
Ponència de Dídac Ramí­rez Sarrió	75
Contraoponència d'Octavi Fullat i Genís	85
Alexandre Galí (1886-1969)	
<i>Per la llengua i per l'escola</i> (1931). L'aposta per l'educació	
Ponència de Jordi Cots	91
Contraoponència de Josep González-Agàpito	115

Carles Riba (1893-1959)

Elegies de Bierville (1943). Humanisme contra barbàrie

Ponència de Joan Triadú	123
Contraoponència de Ricard Torrents	131

Josep Ferrater Móra (1912-1991)

Les formes de la vida catalana (1944-1960). Identitats

Ponència de Josep M. Terricabras	149
Contraoponència de Gabriel Amengual	167

Jaume Vicens Vives (1910-1960)

Notícia de Catalunya (1960). La diversitat temàtica de l'obra de Vicens Vives

Ponència de Joan Vilà-Valentí	177
Contraoponència de Pere Puig i Bastard	195

Maria Aurèlia Capmany (1918-1991)

La dona a Catalunya: Consciència i situació (1966). La lluita per la igualtat

Ponència d'Encarna Roca	211
Contraoponència de Carlota Solé	231

Francesc de B. Moll (1903-1991)

Els altres quaranta anys (1975). La unitat de la llengua

Ponència d'Antoni J. Colom i Cañellas	243
---	-----

Joan Fuster (1922-1992)

Un país sense política (1976). La mirada crítica

Ponència de Joan Francesc Mira	257
Contraoponència de Miquel de Moragas	269

Annex I

Proposta a la Secció de Filosofia i Ciències Socials per a un curs

d'alts estudis	277
Presentació del programa del curs	280
Obertura del curs	281
Professors del curs	283
El cànon català	294

Annex II

L'aportació de les ciències socials al coneixement.

Conferència pronunciada en l'acte de clausura de la celebració del I Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans

el 23 de gener de 2008 per Antoni Serra Ramoneda	299
--	-----

A Josep M. Puig i Salellas (Girona, 1924 - Barcelona, 2007), exemplarment compromès amb l'Institut d'Estudis Catalans i amb la Secció de Filosofia i Ciències Socials, a la qual ingressà l'any 1988 i de la qual fou secretari (1989-1990), vicepresident (1990-1992) i president (1992-1994).

In memoriam.

La consciència racional del país. A propòsit dels deu testimonis del segle xx

Salvador Giner, president de l'IEC

La pàtria se sent. El país es pensa. Heus ací una norma universal de totes les comunitats nacionals del món. Com a mínim, del món modern. Per un cop, Catalunya no és diferent.

Gaudim de la bona fortuna de tenir, per causes prou òbvies, un llegat notable de reflexions fondes, ben bastides, sobre aquest difícil país nostre. Esperonats per la seva excepcionalitat, els pensadors catalans de l'era moderna ens han fet hereus de tot un cos crític —per tant, ni doctrinari ni gaire ideològicament esbiaixat— sobre la natura i el destí, les mancances i les riqueses, les limitacions i les oportunitats, que ens són pròpies.

La Secció de Filosofia i Ciències Socials de la nostra acadèmia nacional, l'Institut d'Estudis Catalans, proposà de fer la seva contribució a la celebració del seu primer segle de vida, amb una anàlisi d'aquell extraordinari llegat. Com que un estudi atapeït de tot aquell cos estaria mancat de la necessària agilitat i obligaria, a més, a l'elaboració de tot un tractat feixuc, els membres de la Secció pensàrem que una solució punyent, lúcida, de la tasca fóra la identificació d'un nombre de fites, d'obres significatives pel seu abast i la seva originalitat. Plegades, ens lliurarien una visió precisa de la contribució catalana del darrer segle

—el que té de vida l'Institut, si fa no fa— al pensament racional sobre la pròpia societat.

En efecte, a casa nostra, tot un seguit d'autors —filòsofs, poetes, polítics, científics— han maldat per elaborar el que podríem anomenar una teoria de Catalunya. La llista d'obres dignes de ser rellegides i considerades de bell nou pels qui avui constituïm el poble català és, per fortuna, molt més llarga que la que aquest llibre aplega. La tria no ha estat gens fàcil.

Tanmateix, les obres que hi són, són verament emblemàtiques. Moltes, potser la majoria, serien a qualsevol tria que hom fes. Algunes —penso per exemple en un *Esperit de Catalunya* de Josep Trueta o, naturalment, en un *Nosaltres els Valencians* de Joan Fuster— tenen tots els mèrits per ser-hi. Les exigències pitagòriques d'un nombre breu i rodó obligaren, però, al present resultat. Un resultat, clarament reeixit.

També ha estat reeixit l'aplec de membres de l'Institut, una vintena, que han entrat en diàleg amb els autors de la tria. El resultat ha estat, com veureu, una conversa serena, de continguda emoció i oberta racionalitat, amb el tresor intel·lectual que hem rebut, el que ens legitima i ens enforteix en la nostra determinació i el nostre capteniment com a nació cultural. Una nació que entra al segle XXI enfortida per l'herència moral dels qui la saberen posar plenament al nivell modern del XX, i entre els quals, en un lloc preminent, hi havia la gent del Noucentisme, és a dir, la gent de l'Institut.

Em plau, d'aquí estant, felicitar el Consell de Govern de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, presidida aleshores per Joan Vilà-Valentí, i formada per Pere Lluís Font, Josep González-Agàpito i Ricard Torrents, a més dels dos presidents de societat filial que hi intervingueren, Pere Puig —de la Societat Catalana d'Economia— i Dídac Ramírez i Sarrió —de la Societat Catalana de Filosofia— per llur encertada construcció del Curs d'Alts Estudis sobre Cultura, Política i Societat damunt el qual hom ha pogut bastir aquest volum. Fou un curs que s'inseria dins una de les tradicions més sòlides de l'acadèmia catalana, la d'actuar també com a institució generadora de pensament, recerca i, al capdavall, de ciència, la d'exercir la docència a nivell universitari. L'Institut endegà el 1911 els Estudis Universitaris Catalans, que romangueren molt de temps i foren altre cop necessaris —i clandestins— sota el franquisme, alhora que impulsà decididament la creació, en temps de la República, de la Universitat Autònoma de Barcelona. Posteriorment, la seva vinculació amb el món universitari i d'ensenyament superior —més enllà de la promoció de reunions sàvies,

congressos científics i publicacions acadèmiques i de recerca de tota mena— no solament ha continuat, sinó que s'ha intensificat.

En aquest llibre hi trobareu el resultat de la conversa d'alguns dels millors i més originals pensadors d'avui amb els d'ahir mateix. Goso dir, sense exagerar, que aquest experiment ha produït un text que mereix la més gran atenció, i que esdevindrà una fita dins un corrent cultural en el qual la comunitat intel·lectual catalana ha excel·lit com poques —per no dir cap altra— dins el nostre àmbit cultural europeu. No hi ha gens d'excés nacionalista en aquesta afirmació. Ans al contrari: penso que han estat unes circumstàncies i deficiències històriques endèmiques les que ens han forçat a aquesta mai volguda originalitat. Els déus immortals han estat poc clementes a l'hora de concedir-nos la normalitat nacional —lingüística, cultural, política i econòmica— que molts amb ànsia volíem. Ahir i avui. No pocs, però, han sabut respondre a aquest fat de Catalunya amb intel·ligència, tossuderia i saviesa: així ho feren Enric Prat de la Riba, Josep Maria Ferrater, Jaume Vicens Vives, Joan Fuster, Carles Riba i la resta dels pensadors ací considerats pels membres contemporanis de l'Institut d'Estudis Catalans.

Introducció a un curs sobre un possible cànon de pensadors catalans del segle xx

Ricard Torrents, coordinador del curs

El volum que teniu a les mans aplega un curs complex de continguts, tant com ambicions d'objectius i llarg d'enunciat: *Deu Testimonis del segle XX / Deu Lliçons per al segle XXI: Curs d'Alts Estudis sobre Cultura, Política i Societat 1907-2007. Amb motiu del Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans*. En efecte, el formen vint peces en forma de ponències i contraponències que vint membres de l'IEC varen pronunciar i escriure sobre deu autors seleccionats pels mèrits d'una obra de pensament destacada per la representativitat, la influència i l'actualitat perdurable dels seus valors. Deu autors de deu obres testimoni del segle passat, que els professors de l'Institut d'Estudis Catalans han intentat de convertir en lliçons per al segle actual.

El disseny del curs es va concretar a les reunions del Consell de Govern de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, format per Joan Vilà-Valentí, president; Pere Lluís Font, vicepresident; Josep González-Agàpito, tresorer, i Ricard Torrents i Bertrana, secretari, a les quals van participar Pere Puig i Bastard, president de la Societat Catalana d'Economia, i Dídac Ramírez i Sarrió, president de la Societat Catalana de Filosofia. El curs formaria una unitat en deu sessions, cadascuna de les quals consta de tres moments: pre-

sentació dels dos professors membres de l'Institut; intervenció del ponent, seguida de la del contraponent i, després d'una pausa, col·loqui entre ells dos i de tots dos amb els assistents al curs. Les lliçons serien recollides en un volum.

Semblant, doncs, a un joc de nines russes, aquest és un llibre sobre deu llibres, cadascun dels quals genera una ponència, cada ponència genera una contraponència i totes juntes, ponències i contraponències, generen un relat seqüenciat dècada rere dècada del pensament dels catalans sobre la història del darrer segle, la pròpia i la compartida. És, si voleu, un tractat en deu capítols dobles, sorgit d'un curs en vint lliçons, pronunciades per deu professors i contrapuntades per deu professors més, practicants de l'escriptura d'assaig. Tot i que, vist així, no s'aparta gaire dels reculls col·lectius de gènere assagístic, aquest hauria de fer visible la unitat de fons com a curs monogràfic centrat en la seqüència de les deu dècades del segle vint, prolongant-se en el vint-i-u.

Pel que fa als objectius, el curs es proposa, en primer lloc, retornar a l'Institut d'Estudis Catalans la dimensió docent que els seus fundadors li varen assignar. A la Secció de Filosofia i Ciències Socials vàrem considerar que una manera pertinent de commemorar els primers cent anys de la primera institució acadèmica catalana seria promoure un curs de format estrictament acadèmic, establir un temari d'interès nacional, confiar-lo als membres especialistes del propi Institut i obrir-lo a un alumnat presencial reduït.

Encara que la proposta venia d'una de les seccions, es tractava de fer-ne un curs de l'Institut i d'implicar-hi totes les seccions i tots els serveis, sense perjudicar cap de les activitats pròpies de les seccions. Així com la commemoració del centenari comprenia *una* exposició, *un* concert, *una* medalla, *un* audiovisual, *un* catàleg, així també podia comprendre *un* Curs d'Alts Estudis que, d'una banda, abordés la nació cultural catalana dels darrers cent anys des dels diversos àmbits científics alhora que des de la visió unitària del conjunt de l'IEC, i potenciés, de l'altra banda, les capacitats dels membres actuals de l'Institut que en són continuadors des de cadascuna de les seves cinc seccions. El curs no seria un cicle convencional de conferències ni unes jornades ni un col·loqui o un congrés d'especialistes per a especialistes, sinó que tindria una estructura més travada i un abast més definit, amb un programa explícit de lliçons i professors que l'IEC de l'any 2007 oferiria a un alumnat qualificat.

L'orientació que prengué el programa del Centenari no fou tan ambiciosa o fou més realista, tant se val, i obligà a convertir el curs en una pro-

posta particular de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. Això limità les obres i els autors al seu àmbit científic i reservà l'encàrrec de les lliçons als seus membres. Sobre aquestes bases, el Consell de Govern de la Secció inicià converses amb col·legues interessats en el curs i en la seva realització com a activitat de la Secció. Allò que generà més debat fou determinar els autors i les obres que serien objecte de les lliçons. Abans no s'arribà a consensuar la llista de deu, la discussió hagué de superar diversos obstacles. Calgué reconvertir la proposta en proposta de secció. Calgué consensuar el nombre i el nom d'autors a tractar, a més del nom dels membres a qui confiar les lliçons.

A les primeres llistes que es conserven, hi figuren pocs noms dels que acabaren escollits, per la raó que revelen la fase en què es pensava en representants de les branques principals de la ciència i de la cultura. Així, hi figuren Pompeu Fabra, Ramon Turró, Antoni Rovira i Virgili, Francesc Vidal i Barraquer, Joan B. Manyà, Llorenç Villalonga, Josep Trueta, Joan Sardà, Salvador Dalí, Ramon Faus, Ramon Margalef, Josep Pla, Pere Bosch i Gimpera, Mercè Rodoreda, Manuel Serra i Moret, Aureli Escarré, Joan B. Peset. Cap d'aquests noms no arribà a la tria final. Però la candidatura de cadascun va ser examinada i sospesada —i a la fi desestimada— no pas per raons de mèrit, sinó simplement perquè la seva obra semblava a la majoria pertànyer menys que la d'altres candidats a l'àmbit de la nostra secció. Pel que fa als que sí que hi pertanyen de ple, com els polítics i assagistes Rovira i Virgili o Serra i Moret, l'economista Joan Sardà, el jurista Ramon Faus, l'antropòleg i pedagog Bosch i Gimpera, o el teòleg i eclesiàstic Vidal i Barraquer, fins que no es tancà la llista de deu, no deixà d'haver-hi la pressió d'eixamplar-la a dotze, a quinze i fins a vint, tants com eren els professors implicats.

La desena és un nombre tan convencional com la dotzena o la vintena. De fet, del que es tractava era d'establir una llista reduïda i tancada, com un cànon de deu obres entre les més rellevants del segle XX des de la perspectiva de les ciències socials, explícita en el mateix títol del curs, «sobre Cultura, Política i Societat». Quantes i quines són les ciències socials? Les ciències, millor dit, les disciplines presents a la Secció són tan nombroses i heterogènies que s'han agrupat operativament en set àmbits: filosofia, dret, economia, geografia-demografia, pedagogia-psicologia, comunicació-antropologia i sociologia-ciència política. Tot i que en un moment del debat semblà que el curs havia de dedicar una sessió a cadascun d'aquests àmbits, aviat es desestimà la inclusió de tots en bé de la successió històri-

ca, generacional, on era més rellevant l'autor representatiu d'una dècada en l'evolució del segle abans que un camp científic determinat, tenint en compte que les parcel·lacions de les ciències són sovint molt difuses en el cas de les socials.

De la llista final dels deu llibres del temari del curs es desprèn l'absència d'alguns àmbits. Però alhora s'hi observa la presència d'autors inclassificables, els uns perquè no entren en cap dels àmbits de la Secció, els altres perquè entren en més d'un. Val a dir, tanmateix, que la confecció de la llista del cànon, sense cedir a quotes de correcció política, adoptà criteris d'inclusió d'autores i autors de l'àmbit territorial i temàtic de l'IEC.

Una consideració a part mereix la inclusió de Carles Riba. Representant màxim de la poesia catalana del segle XX i exponent de l'exili català, se'ns imposà el convenciment que *Elegies de Bierville* havia de figurar en el cànon proposat per la Secció no només pels valors literaris estrictes, sinó pels valors humanístics en tot el seu abast polític i civil, democràtic i social.

El curs va comptar amb l'assistència d'unes quaranta persones en les sessions a la seu de l'IEC de Barcelona i d'una vintena a l'edició reduïda a tres sessions a la Fontana d'Or de Girona, patrocinada per Caixa de Girona. El primer ponent, Josep M. Puig Salellas, no pogué impartir la ponència, que tanmateix fou llegida. Li ho impedí una sobtada malaltia que dissortadament no trigà a portar-lo a la mort. La seva ponència pren, així, l'abast d'un últim intent de definir el seu pensament sobre la qüestió nacional catalana en els moments actuals i en vista al futur. En homenatge, la Secció de Filosofia i Ciències Socials encapçala aquest llibre amb una dedicatòria. Octavi Fullat hagué de renunciar a la ponència, que fou assumida per Dídac Ramírez, president de la Societat Catalana de Filosofia. Els textos de la contraponència de les sessions primera i novena no es publiquen. Per contra, alguns textos tenen una extensió superior a la versió pronunciada. El volum es completa amb la conferència que Antoni Serra Ramoneda pronuncià el dia 23 de gener de 2008 a la clauura de la celebració del Centenari de l'IEC, oportunament dedicada a «L'aportació de les ciències socials al coneixement».

En resum, el curs pot valer com una proposta de cànon a tenir en compte, com una aportació valuosa al pensament català contemporani sobre cultura, política i societat, i, en fi, com una contribució significativa al Centenari de l'IEC.

* * *

Vegeu a l'annex I cinc textos complementaris generats pel curs i la seva publicació: 1) proposta a la Secció; 2) presentació del programa del curs; 3) obertura del curs; 4) professors del curs, i 5) un article de premsa.

L'annex II conté la conferència d'Antoni Serra Ramoneda «L'aportació de les ciències socials al coneixement».

ENRIC PRAT DE LA RIBA
(1870-1917)

La nacionalitat catalana (1906). El procés de recuperació institucional

Josep M. Puig Salellas

En l'inici d'aquest cicle organitzat en ocasió del Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans, se m'ha assignat, i és un honor que agraeixo, la glosa de la figura d'Enric Prat de la Riba, present, i certament que de manera decisiva, en la seva fundació. Però present també en el punt de partida d'un procés de recuperació institucional en el qual s'insereix sens dubte el nou Estatut de Catalunya.

Com és prou sabut, Prat presidia la Diputació de Barcelona quan aquesta, el 18 de juny de 1907, pren l'acord al respecte: «es crea —diu el text— un centre d'estudis que s'anomenarà Institut d'Estudis Catalans i tindrà per objecte la superior investigació científica de tots els elements de la cultura catalana». L'estil és sobri i hom té una sensació ben allunyada de tot allò que serien —i és evident que l'ocasió era temptadora— les consideracions solemnes.

Les raons de l'esdeveniment, en canvi, semblen gairebé empíriques i, simplement, hom ens diu que «els nostres arxius, renomats a tot Europa per les moltes riqueses que hi ha i que desconeixem, exigeixen investigacions autoritzades; els nostres autors clàssics, quasi inèdits completament, demanen comentaris, crítiques i comparacions, com permeten els coneixements

moderns. Tenim —segueix el text— èpoques de la nostra història completament desconegudes, com les temptatives de reforma i renaixement de Catalunya, i hi ha autors dels quals ningú no s'ocupa, com són els de la nostra cultura llatina eclesiàstica dels temps romànics».

Certament, d'entrada, en les primeres ratlles del text, s'ha situat l'esdeveniment en el marc històric, fins i tot polític, que li correspon i, més concretament, en el marc de «la Renaixença de Catalunya i el públic reconeixement de la seva personalitat». Sobre aquesta base, doncs, en una afirmació de responsabilitat política, hom estima que «serfem culpables davant no sols de Catalunya, sinó de totes les nacions, si no féssim el que depèn de nosaltres per a la major intensitat d'aquesta cultura, facilitant-li els mitjans possibles».

I la cita d'aquell marc històric em dóna peu a una consideració introductòria de la meua intervenció; és a dir, no crec que, ara i aquí, jo hagi de fer la glossa de la figura de Prat de la Riba, que ha estat prou estudiada darrerament, i de manera gairebé exhaustiva, per persones de gran competència.¹ Sí que, en canvi, m'agradaria situar-la precisament en el marc d'aquell procés de reconeixement polític i, més exactament, en el seu impuls inicial. Per tant, en el punt de partida del procés de recuperació institucional de Catalunya.

És, doncs, el que intentaré de fer.

L'inici del procés de recuperació institucional

Creo que molts de vostès estaran d'acord amb mi si afirmo que Enric Prat de la Riba, evidentment que des de la Mancomunitat, per tant, en un marc d'abast general, fou l'home clau en l'inici d'aquest procés. Un procés difícil, dues vegades interromput de manera violenta, que acaba de tenir una nova fita, molt important, amb l'Estatut del 2006.

La creació de la Mancomunitat té lloc en el si d'una normativa estatal d'elaboració certament complicada, i és natural que ho fos, perquè, en definitiva, representava la primera fractura en el sistema provincial inspirat en l'uniformisme de la Constitució de 1812, dissenyat, a imitació dels departaments francesos, per Javier de Burgos, uns anys després, en el decret de 30 de novembre del 1833. La referència per a aquella creació és el Decret reial sobre mancomunitats provincials, de 18 de desembre de 1913, que de fet recollia els plantejaments del Projecte de llei dit també de mancomunitats provincials, de l'any anterior.

Un text que no havia pogut arribar a bon port per l'assassinat, precisament el 1812, del seu impulsor, el llavors president del Govern José Canalejas, i l'entrada com a successor seu d'un personatge com el comte de Romanones, text que, al seu torn, tenia el seu referent en el Projecte de llei sobre Administració local de 1907, impulsat per Antonio Maura.

1. Per exemple, Albert BALCELLS i Josep M. AINAUD DE LASARTE, *Enric Prat de la Riba. Obra Completa*, Proa, p. 1009-2000.

Es tracta d'un any, el 1907, que havia significat un tombant decisiu, perquè fou precisament aleshores quan, a Catalunya, havia tingut lloc un esdeveniment que havia de dinamitzar la reivindicació política: la Solidaritat Catalana, un impuls unitari, però efímer malauradament, sorgit l'any abans, per tant el 1906, com a reacció al que aleshores encara era només l'anomenat Projecte de llei de jurisdiccions, i que obtindrà un triomf notori en les eleccions provincials que tenen lloc el 10 de març d'aquell 1907.

Però cal relativitzar les coses; és a dir, aquella gent sabia que calia tocar de peus a terra i, com que el marc estatal era el que era —en definitiva, aquella concepció unitària de l'Estat, que es mantenia intacta—, s'havia de fer política real i, per tant, possibilista. S'havien de deixar de banda, doncs, els plantejaments d'arrel confederal fets alguns anys abans, concretament el 1892, en les Bases de Manresa —o, més exactament, «Les Bases per a la Constitució Regional de Catalunya», un text que, en bona mesura, havia estat obra del mateix Prat— i situar la reivindicació en el marc de les oportunitats reals que oferia el sistema. I la referència ens la dóna el mateix Programa del Tívoli, acte emblemàtic de la Solidaritat, llegit el 14 d'abril de 1907, en el qual la intervenció del líder de la Lliga és determinant.

Es reclamava, en efecte, que «les funcions d'ensenyança, beneficència i obres públiques han de ser confiades a organismes regionals representatius de la personalitat de les regions, amb possessió de mitjans propis per a exercitar-les». Per tant, complementàriament, calia determinar de manera clara allò que havia de ser la hisenda de l'Estat, la de la regió i la del municipi; però hom afegia que «hi ha a més, a Catalunya, igual que a d'altres regions espanyoles, un règim civil especial, que, amb el seu esperit de llibertat, ha contribuït a generar les presents energies col·lectives» i, per tant, a manca d'una competència legislativa directa, hom indicava que calia «donar als organismes regionals la facultat de preparar i proposar al Poder legislatiu de l'Estat la seva renovació».

Amb exclusió d'aquest darrer aspecte, serà el marc competencial que assolirà la Mancomunitat, segons l'article 2 del seu Estatut. Per tant, l'abast era administratiu només; en definitiva, el que havia previst el mateix decret reial de 1913, que, en la seva exposició de motius, explicava que «motivo de constante preocupación de los gobiernos y de porfiada controversia entre los partidos viene siendo, desde hace largos años, el magno y difícil problema de la descentralización administrativa».

Amb aquest punt de partida, hom indicava més endavant que «uno de aquellos importantes extremos en que parece felizmente conseguida la unidad de criterio entre los hombres de gobierno de las distintas significaciones, es el que se refiere a la conveniencia de autorizar asociación o mancomunidad de Ayuntamientos y Diputaciones provinciales», però amb una clara puntualització: «con fines exclusivamente administrativos».

No cal dir que tot això quedava lluny del pensament polític de Prat, que el 1910 havia publicat *La nacionalitat catalana*, on, en la seva referència a les relacions de la Nació amb l'Estat —per tant, afegeixo jo, de Catalunya amb Espanya—, es constata «la tendència de

cada Nació a tenir un Estat propi que tradueixi el seu criteri, el seu sentiment, la seva voluntat col·lectiva» i, per tant, no segueix «l'anormalitat morbosa de viure subjecta a l'Estat organitzat, inspirat, dirigit per una altra Nació», per concloure afirmant «el dret de cada Nació a constituir-se en Estat».²

En qualsevol cas, l'acord entre les quatre diputacions catalanes, que, segons el llarguíssim article 1 del decret reial de 1913, havia de ser el punt de partida del procés constitutiu, té lloc al Palau de la Generalitat el 9 de gener del 1914, i rep la preceptiva aprovació en un altre decret reial, aquest de 26 de març següent. Amb la qual cosa, per modest que fos el marc assolit, érem —ara ho sabem— en l'inici o, si voleu, s'havia plantat la primera fita, del procés de recuperació institucional de Catalunya.

La segona haurà d'esperar divuit anys, perquè, en l'interval, fracassarà a Madrid el Projecte d'Estatut que, ara ja en el marc de l'autonomia política, per tant més enllà del mer fet administratiu, havia aprovat l'Assemblea d'aquesta el 22 de gener de 1919.

Però aleshores Enric Prat de la Riba ja era mort i, d'altra banda, ben aviat, entre aquest fracàs i l'entrada en vigor de l'Estatut de 1932, el procés experimentarà la primera fractura amb la primera dictadura militar del segle XX, que, en el seu Estatut provincial de 20 de març de 1923, disposició transitòria cinquena, suprimeix la institució i, per tant, retorna Catalunya al punt de partida.

Del catalanisme al nacionalisme

La segona fita del procés de recuperació institucional és, evidentment, proclamada la Segona República, el ja citat Estatut de 1932, que, des del meu punt de vista, és, a més, la referència formal del canvi que s'havia produït en el mapa polític de Catalunya.

És a dir, sempre he pensat que el fracàs del Projecte d'Estatut de 1919 —defensat brillantment a les Corts espanyoles per un Francesc Cambó en la seva plenitud, però amb molt dures intervencions en contra des dels partits espanyols, amb Antonio Maura i Niceto Alcalá Zamora en primera fila— marca l'inici del declivi de la Lliga, que aleshores ja no es deia Regionalista, sinó Catalanista.

Però, a més, com acabem de veure, passats només quatre anys, aquell fracàs serà seguit per la supressió de la Mancomunitat, amb la consegüent pèrdua de poder polític que això significava per a aquell partit. El fet, d'altra banda, tenia lloc en un moment de dura agitació social a Barcelona, que no hi ha dubte que havia introduït la perplexitat en un sector important de la ciutadania i, en aquesta dinàmica, sembla evident que un sector del catalanisme no havia vist amb mals ulls el cop d'Estat.

2. Enric PRAT DE LA RIBA, *La nacionalitat catalana*, Columna-Proa, 1999, p. 27.

És normal, doncs, que, al final, un cop tancat el parèntesi dictatorial, fos un altre concepte reivindicatiu, el nacionalisme, el que s'obrís pas i, com a referència, hom parlava ja del dret a l'autodeterminació. Tot sota l'impuls d'un partit d'esquerres, independentista, sorgit de manera gairebé improvisada, de cara a les eleccions municipals del 12 d'abril del 1931. Com he escrit en un altre lloc,³ des del meu punt de vista, allò que caracteritza el nacionalisme i, a casa nostra, el diferencia del catalanisme, és precisament l'afirmació del dret de Catalunya a l'autodeterminació i, per tant, el plantejament obert de la independència com una de les opcions possibles.

Certament, la idea nacionalista havia estat en el moll de l'os del pensament de Prat de la Riba, que, també a *La nacionalitat catalana*, afirma de manera nítida el dret de cada nació —i per a ell Catalunya ho era—, a constituir-se en Estat.⁴ I és que, segueix, «sent la nacionalitat una unitat de cultura, una ànima col·lectiva, amb un sentit, un pensar, i un voler propis, cada nacionalitat ha de tenir la facultat d'acomodar la seva conducta col·lectiva, això és, la seva política, al seu sentiment de les coses, al seu seny, al seu franc voler». Per tant, conclou, «cada nacionalitat ha de tenir el seu Estat».⁵

Però, situats ja en el cas concret de Catalunya i, no ho oblidem, en l'any 1910, Prat no podia plantejar obertament la independència, malgrat la insistència seva, però a l'hora de fer teoria, en què «l'aspiració d'un poble a tenir política pròpia, a tenir un Estat seu, és la fórmula política del nacionalisme».⁶ I és que les circumstàncies —en definitiva, la política real del moment— manaven i, per tant, al final, la proposta teòrica serà una altra i, concretament, «un Estat català, en unió federativa amb els estats de les altres nacionalitats d'Espanya».⁷

D'altra banda, serà només després de la Primera Guerra Mundial que el dret a l'autodeterminació assoleixi gran actualitat. I és que, per bé que amb paraules indirectes, havia rebut la seva consagració en el quart dels catorze punts que el 18 de gener del 1918 havia presentat el president nord-americà Thomas Woodrow Wilson, en afirmar que «totes les aspiracions nacionals ben definides haurien de rebre la satisfacció més completa que pugui ser atorgada».

Serà el punt de partida teòric de la sèrie de proclamacions d'independència que, fragmentant l'Imperi austrohongarès i més enllà, tenen lloc a Europa un cop acabat aquell esdeveniment bèl·lic. I no tinc el menor dubte que devia estar en el pensament de Francesc Macià quan, el 14 d'abril del 1931, des del balcó del Palau de la Generalitat, proclama la República catalana, per bé que en el si d'un Estat federal. No cal dir que una república només imaginada pel personatge.

3. Josep M. PUIG SALELLAS, *Catalunya; la penúltima cruïlla*, Edicions 62, 2003, p. 2, 80 i ss.

4. Enric PRAT DE LA RIBA, ob. cit., p. 27.

5. Ídem, p. 61.

6. Ídem, p. 62.

7. Ídem, p. 68.

Perquè ja en l'Estatut de Núria del mateix any 31, per tant, en el projecte presentat a les Corts espanyoles des de Catalunya, es farà un plantejament molt més contingut i, si bé en les primeres paraules del preàmbul hom afirma que «la Diputació provisional de la Generalitat de Catalunya, en la redacció del projecte únic d'Estatut, ha partit del dret que té Catalunya, com a poble, a l'autodeterminació», al final, no gaire lluny per cert del pensament que hem vist de Prat de la Riba i com en un desideratum, es manifestava simplement que «Catalunya vol que l'Estat espanyol s'estructuri d'una manera que fes possible la federació entre tots els pobles hispànics».

Però fins i tot aquest plantejament matisat resultarà excessiu i, si en el primer paràgraf de l'article 1 del text de Núria s'afirmava que «Catalunya és un Estat autònom dins la República espanyola», a l'hora de la veritat, segons l'article 1 de l'Estatut d'autonomia de 9 de setembre del 1932, simplement hom estableix que «Catalunya es constitueix en regió autònoma dins de l'Estat espanyol, d'acord amb la Constitució de la República».

Que, evidentment, era el text aprovat en l'interval i que havia de marcar la pauta. Per tant, la referència a tenir en compte era el seu article 8, segons el qual «el Estado español, dentro de sus límites irreductibles de su territorio actual —avis indirecte, per tant, a qualsevol intent secessionista—, estará integrado por Municipios mancomunados en Provincias y por las regiones que se constituyan en régimen de autonomía».

El cas és, però, que, tot i les limitacions, per primer cop des del 1714, s'havia assolit l'autonomia política. Però serà una autonomia difícil; de facto, s'interromprà per l'actitud irresponsable de Lluís Companys el 6 d'octubre del 1934, que durà el Govern de la Generalitat a la presó i, un cop recuperada després de les eleccions del 16 de febrer del 1938, es manifestarà impotent de frenar el terror anarquista que viu el país després del cop d'Estat del 18 de juliol següent. Per tancar-se definitivament, acabada la Guerra Civil, amb la segona dictadura militar del segle XX.

Són les lleis franquistes de 5 d'abril del 1938 i de 8 de setembre del 1939, aquesta última, amb l'al·legació, com en el Decret de Nova Planta, del dret de conquesta i el retorn exprés, per segon vegada, de la demarcació provincial.

Per tant, caldrà esperar quaranta anys, que no són pocs, per a l'establiment, amb l'Estatut del 1979, de la tercera fita del procés. Però ara m'agradaria obrir un parèntesi en aquesta exposició, si voleu lineal i en perspectiva fonamentalment catalana, dels esdeveniments polítics d'aquestes primeres dècades del segle XX.

L'altre nacionalisme

Em penso que tots estarem d'acord també que, en el si d'un Estat preexistent, i més un Estat netament unitari, un moviment polític com el catalanisme no sorgeix de manera espontà-

nia, gratuïta. I el cas de Catalunya és paradigmàtic; és a dir, després de l'atonia política —que no econòmica— que el país viu durant el segle XVIII, en el segle següent es produeixen dos fets cabdals que ho remouran tot: d'una banda, el retrobament cultural, que dóna lloc a la Renaixença i al descobriment d'una identitat, precisament cultural, digna i, de l'altra, l'increment del progrés econòmic, que a remolc de la revolució industrial iniciada a Anglaterra ja en el segle XVIII, ve impulsat per la industrialització i, de manera especial, pel desenvolupament notable de la indústria tèxtil.

Dues dinàmiques que s'ignoren inicialment, però que, de fet, treballen paral·lelament. I, en aquest sentit, sempre m'ha agradat cridar l'atenció sobre el fet que, si l'any 1833 Bonaventura Carles Aribau escriu la seva «Oda a la Pàtria», que, amb evident simplificació, sol presentar-se com a referència emblemàtica de l'inici d'aquell moviment cultural, l'any abans, per tant, el 1832, la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. havia importat la primera màquina de vapor, el gran descobriment fet el segle anterior a Anglaterra, en l'inici de la revolució industrial, per James Watt i que, amb el seu estalvi de mà d'obra, era sens dubte un avenç tecnològic de primer nivell per a la indústria tèxtil, però també més enllà.

És natural, doncs, que aquesta coincidència en el temps de dos fets a primera vista tan distants acabés establint la inevitable confluència útil i, per tant, acabés projectant-se sobre la vida política catalana, i la referència eloqüent al respecte és la llista de les personalitats que, el 1888, firmen el Missatge a la Reina Regent. Però és que, d'altra banda, en la seva concepció uniforme de l'Estat, des del nacionalisme espanyol, ja s'havien produït aleshores dues agressions especialment sensibles.

D'una banda, hom sistematitzava i, per tant, feia més potent, la dinàmica d'imposició de la llengua castellana en àmbits tan sensibles com el de l'ensenyament —la Llei d'instrucció pública de 8 de setembre del 1857, més coneguda per Llei Moyano— o el de l'activitat jurídica, des de la Llei orgànica del notariat, de 28 de maig del 1862, a la d'enjudiciament civil, de 3 de febrer del 1881, passant per la del Registre Civil, de 17 de juny del 1870.

De l'altra, en l'eufòria codificadora desencadenada a Europa pel miratge del Codi civil de Napoleó, recollint el precepte de l'article 278 de la Constitució del 1812, el dret civil havia de ser únic a Espanya, a partir, naturalment, del dret civil de Castella. I serà precisament la reacció a aquest segon fet, i més concretament al Projecte de Codi civil del 1851, allò que donarà l'impuls decisiu perquè el moviment catalanista baixi decididament a l'arena política.

És, en efecte, el moment en què es fan públics els tres documents més significatius de final de segle; és a dir, en primer lloc, el Memorial de Greuges del 1885; seguidament, aquell Missatge a la Reina Regent, redactat només tres anys després, i les Bases de Manresa del 1892, que configuraven una proposta política concreta, articulada, que, en una síntesi del pensament polític dominant i com si l'objectiu fos apartar-se de la crisi generada a Espanya per la pèrdua de les colònies, proposava, com he dit, un disseny pràcticament con-

federal de l'Estat. I, al final, passant de la retòrica a la pràctica, l'any 1901 es funda la Lliga Regionalista.

Però ja hem vist els inconvenients que les diferents forces polítiques espanyoles aniran aixecant a qualsevol intent de recuperació institucional. Fins que té lloc l'adveniment de la Segona República i, en un nivell destacat, fins a l'aparició en l'escena política espanyola de la controvertida figura de Manuel Azaña

És la primera fractura important en els plantejaments unitaris del nacionalisme espanyol i l'enfrontament amb la posició tradicional serà inevitable quan les Corts espanyoles rebïn el projecte d'Estatut de Catalunya.

La referència eloqüent, fins i tot des d'un punt de vista formal, la tenim en el debat que Azaña, aleshores cap del Govern, manté amb José Ortega y Gasset, en certa manera el màxim guardià de les essències, amb la seva visió gairebé apocalíptica de la situació de Catalunya, de la qual lamenta «su terrible destino, que arrastra angustioso a lo largo de toda su historia», que qualifica ni més ni menys que de «quejido casi incesante, porque la evolución universal, salvo breves períodos de depresión, consiste en un gigantesco movimiento e impulso hacia uniones cada vez mayores».

Naturalment, la posició dialèctica de Manuel Azaña havia de ser la contrària i, segons ell, d'allò que es tractava era de «conjuguar la aspiración particularista o el sentimiento o la voluntad autonomista de Cataluña con los intereses o los fines permanentes de España dentro del Estado organizado por la República».⁸

I l'Estatut tirarà endavant. Després, si llegim les duríssimes paraules que, en *La velada en Benicarló*, la seva darrera obra, el polític dedica a l'actuació del Govern de la Generalitat durant la Guerra Civil,⁹ qui sap si acabà penedint-se'n; però això seria l'anècdota; en perspectiva històrica, allò que importa és que el protagonisme d'Azaña fou decisiu i, d'altra banda, tornant al seu duríssim diàleg amb Ortega y Gasset, aquell era un enfrontament que tornem a veure ara, en els nostres dies.

Però amb una particularitat, i és que —almenys així ho crec— en aquest canvi de segle s'ha donat a Catalunya un notable pas endavant en la dinàmica política que estem examinant.

És a dir, ara ja no és només des del catalanisme, diguem-ne, històric que hom defensa l'increment de l'autogovern. I és que, al capdavant, com deia Prat de la Riba, «l'aspiració d'un poble a tenir política pròpia, a tenir un Estat seu, és la fórmula política del nacionalisme»,¹⁰ en el benentès que, en el pensament de Prat, aquí, el terme Estat ha de ser relativitzat.

8. Referències extretes de Juan José LÓPEZ BURNIOL, *Propuesta de reforma del Estatuto de Cataluña (2005) Informe a primera vista*, treball inèdit, p. 14 i ss.

9. Manuel AZAÑA, *La velada en Benicarló*, Castalia, 1974, p. 134 i ss.

10. Enric PRAT DE LA RIBA, ob. cit., p. 67.

Un altre mapa polític

Hauran de permetre que em repeteixi, però és que, quan hom tracta d'una qüestió com la que ens ocupa, hi ha aspectes conceptuals i, en aquests, no hi ha una segona dialèctica.

Com he escrit en un altre lloc,¹¹ enfront de les noves tendències centralitzadores que vèiem pel món, impulsades en alguna mesura per la globalització —les empreses transnacionals prefereixen entendre's amb pocs interlocutors—, hom constata l'existència també d'un moviment en sentit contrari, que, des del meu punt de vista, com s'està notant ja a Europa, ha d'acabar erosionant la centralitat de les estructures polítiques a l'ús. La base està en el progrés cultural dels ciutadans i, en el marc d'aquest, en la voluntat imparable d'assolir nivells més alts de benestar.

Malgrat allò que es pugui dir en alguna expansió epidèmica, si mirem enrere, el progrés del nivell cultural de la societat és evident i, tot i les mancances que es vulgui atribuir al sistema, la referència la tenim en el notable increment dels alumnes que van avui a la universitat i en el seu origen social, de forma que hom pot parlar de manera franca de democratització del coneixement. D'altra banda —i el detall no és negligible—, es tracta d'un progrés que ve estimulat per l'existència d'una informació generalitzada, proporcionada per uns mitjans de comunicació, Internet inclòs, que són cada cop més potents.

I, al final, es produeix inevitablement un increment del sentit crític del ciutadà, que, si ens situem ja en el marc estricte de la gestió política, cada cop entén menys que no hagin de ser les institucions més pròximes físicament, sinó unes altres situades a sis-cents quilòmetres de distància, les que hagin d'avaluar i resoldre uns problemes que, per tal com són els de l'àmbit territorial en el qual es viu, les més properes coneixen millor.

No cal dir que estem parlant d'àmbits que ja fa temps que són de gran transcendència social i que, per tant, neguitegen el ciutadà que es formula aquella pregunta. Com ara l'ensenyament o la sanitat, però també aspectes nous, com el de l'atenció a la gent gran —que acaba vivint sola— o, ja en un marc molt més material, però de gran impacte en l'economia de qualsevol país, el de les infraestructures. Per no parlar de la recerca, motor de qualsevol progrés o d'una qüestió prou diferent, però de gran actualitat, i particularment a Catalunya, com és la immigració. I no hi ha dubte que podríem continuar.

Com és natural, tot això acaba generant la corresponent dinàmica reivindicativa en qualsevol ciutadà, sigui o no nacionalista. Però, a més, de l'altre cantó de la relació electoral, estimula els polítics, que saben que, per a assolir la reelecció, han d'estar en condicions de donar resposta a les demandes dels ciutadans, i això vol dir més competències i més recursos. I la referència la tenim ben a l'abast en la, diguem-ne, conversió —certament que interessada i potser amb la boca petita— del Partit dels Socialistes de Catalunya al catalanisme.

11. Josep M. PUIG SALELLAS, ob. cit., p. 260 i ss.

El fet és especialment significatiu, perquè té lloc quan és evident que la major part dels llocs de direcció del PSC ja no estan en les mans de les elits universitàries d'origen autòcton que marcarien la pauta, fins fa quatre dies, quan va sorgir el partit, mentre la massa immigrada dipositava dòcilment el vot útil a les urnes. Són, en canvi, els fills d'aquests immigrants de la segona meitat del segle XX que, en bona mesura en l'exercici de la política municipal, han comprès que no hi havia futur, precisament polític, si aquí, a Catalunya, no es disposava de més poder.

El procés ha estat llarg, però no hi ha dubte que el primer exponent formal, fins i tot solemne, d'aquest fet l'hem tingut amb l'aprovació per tots els partits de radicació catalana i, per tant, pel PSC, del projecte d'Estatut de 30 de setembre del 2005.

I dit això, podem entrar ja en l'examen dels que, a parer meu, ara com ara —per tant, amb el gran interrogant de l'actitud que pugui adoptar el Tribunal Constitucional en els diferents recursos plantejats—, són els trets fonamentals del nou text estatutari, que, en qualsevol cas, restarien com una referència que ja no es podrà ometre.

La recerca d'un marc de relació especial amb l'Estat

Des del meu punt de vista, el tret central del nou Estatut és la plasmació en el seu text d'allò que podríem denominar una voluntat sòlida d'autogovern, que es concreta fonamentalment en la recerca d'un marc de relació especial amb l'Estat.

És a dir, ara, al revés d'allò que va succeir amb els del 1932 i del 1979, l'afirmada voluntat d'autogovern no és una expressió en certa manera sobreentesa, diríem que gairebé imposada, per la mateixa raó de ser d'una norma que es deia Estatut d'autonomia. I és explicable que fos així, perquè des de feia gairebé dos segles no hi havia al darrere una experiència política, precisament de govern, que donés un fonament més viu a l'afirmació.

Ara, en canvi, aquesta experiència sí que existeix. I és que, al cap de més d'un quart de segle d'exercici efectiu, molt o poc, de l'autogovern assolit el 1979, la part d'aquesta societat interessada pel bon regiment de la cosa pública —per tant, no només els polítics en actiu— ha comprès la importància que té l'autonomia política, i com més ampla millor, per al progrés social i econòmic del país i, per tant, en el revers, els inconvenients que suposen les seves mancances.

En definitiva, com n'és de negatiu que les grans decisions —i les que no ho són tant— no es puguin prendre precisament aquí i, en canvi, hagin de dependre d'un poder que físicament queda lluny i que, històricament, ha estat sempre hostil a Catalunya. I és que, des del 1979, hem pogut constatar a bastament com les institucions estatals —per tant, les

Corts Generals i el govern central, sense excloure el Consell General del Poder Judicial i, com a peça clau, el Tribunal Constitucional— actuaven amb una manca evident de lleialtat constitucional envers el marc autonòmic que, en una lectura neutra dels textos, es deduïa de la Constitució i de l'Estatut del 1079.

És a dir, deixant de banda les evidents imprecisions del text de 1978 —que hi són—, restava prou clar al seu article 2, que l'Estat estava integrat per comunitats autònomes amb entitat nacional —les anomenades nacionalitats— i per d'altres que eren qualificades només de regions. I, si hom havia de donar a aquesta dualitat de subjectes polítics algun sentit —i era lògic que així fos—, més enllà del fet retòric, la terminologia diversa de l'article 2 havia de tenir la seva conseqüència en els continguts, polítics precisament, de cada una de les dues autonomies.

Fet que encaixava perfectament amb el doble disseny autonòmic que presentava el títol VIII, el qual, al costat de l'autonomia només administrativa de l'article 148, presentava, introduïda a darrera hora, la política de l'article 152, que, al revés d'aquell, sí que parla de govern, d'assemblea legislativa i de tribunal superior.

Per tant, en aquella lectura neutra dels textos, tot semblava apuntar fonamentalment en la direcció de Catalunya i del País Basc, en allò que podia ser un intent de resoldre l'encaix d'aquells dos territoris en el mapa general de l'Estat. Però, com vostès saben prou bé, i no els avorriré ara amb referències jurídiques concretes, res d'això ha succeït i, al final, des d'aquells òrgans del poder central hom optà per la generalització de l'autonomia política, amb, en el revers, dues conseqüències gairebé inevitables: el manteniment d'un fort poder central com a element de cohesió de disset autonomies i la consegüent erosió de les competències autonòmiques.

La reacció ha estat lògica: l'exteriorització aquí d'aquella voluntat ferma d'autogovern, que, des del meu punt de vista, com he dit, es manifesta de manera central en l'intent d'assolir un marc especial de relació amb l'Estat, que en el nou text crec que té almenys una triple manifestació:

- a) El disseny d'un marc d'autogovern més significatiu.
- b) La busca de la relació bilateral amb l'Estat.
- c) En la base d'aquell marc i d'aquesta relació, la relativització del paper legitimador de la Constitució.

Com és prou sabut, però, la reacció del nacionalisme espanyol, expressada en els dos plantejaments als quals faré referència al final, ha estat immediata. Però crec que ara no és aquesta la qüestió, sinó veure quina és la lectura que, en el marc del procés de recuperació institucional que inicià ara fa gairebé cent anys Prat de la Riba, cal fer del nou text des de Catalunya.

L'ampliació de l'autogovern

Aquell nivell d'autogovern més significatiu —més potent, en definitiva— el busca el nou text en una doble direcció: d'una banda, en l'atribució d'un marc competencial més ampli, però, a més, més consolidat i, de l'altra, en l'intent de millora del sistema de finançament. No cal dir que dos aspectes cabdals per a l'exercici efectiu de l'autogovern.

Quant al primer punt —el de les competències—, el nou Estatut es projecta al seu torn en un doble sentit. En primer lloc, fa un esforç d'ampliació del marc d'actuació autonòmica, amb l'atribució de noves matèries, alguna tan significativa socialment com és la immigració, però amb carències importants, per exemple, en un altre camp tan significatiu també, ara des d'un punt de vista econòmic, com el de les infraestructures. I tots pensem immediatament en l'aeroport del Prat.

Després, fa un intent seriós de consolidació del sistema; primer, definint en els articles 110, 111 i 112 els conceptes de competències exclusives, compartides i d'execució i, segon, fent la presentació de cada competència no només amb la seva denominació, com feia l'Estatut del 1979, sinó amb una descripció del contingut respectiu, no cal dir que en un intent de barrar el pas a la interferència estatal.

Quant al segon aspecte indicat, el del finançament, el punt d'arribada ha estat molt menys satisfactori. D'una banda, com tots sabem, queda lluny el concert econòmic —que resta, però, com un objectiu ineludible de futur—, i ni tan sols s'ha assolit l'Agència Tributària única, amb gestió de tots els impostos, cedits i no cedits, per la Generalitat, i sí només la previsió d'un consorci entre l'Agència estatal i l'autonòmica, a dos anys vista; a part d'un intent de fixació dels límits de l'aportació de Catalunya a l'anomenada solidaritat, fonamentalment a l'article 206, un increment de la participació en els impostos estatals no cedits i un altre d'establir quines han de ser, durant set anys, les inversions estatals a Catalunya en matèria d'infraestructures.

Però, malgrat que sigui entrar en un aspecte que no incideix de manera directa en el poder de la Generalitat, jo no voldria tancar aquesta referència a la consolidació de la voluntat d'autogovern sense al·ludir a un aspecte que crec que és del major interès.

Em refereixo a la creació, al capítol II del títol III, del Consell de Justícia de Catalunya, el primer intent, tan tènue com es vulgui, de ruptura del monolitisme del poder judicial, l'únic dels tres poders que no s'ha projectat encara sobre el mapa autonòmic.

La busca de la relació bilateral

El segon aspecte que, com he dit, crec que caracteritza l'Estatut del 2006 és la recerca intensa, però certament que no reeixida del tot, de la bilateralitat en les relacions amb

l'Estat, no cal dir que a partir del convenciment de la singularitat, i no només pel fet cultural, que es dona en la relació entre aquest i Catalunya i que s'evidencia en un fet inqüestionable: el seu protagonisme històric i actual, juntament amb el País Basc, en tot el procés autonòmic.

La referència genèrica seria l'article 3, que, sota la rúbrica d'«el marc polític», afirma que les relacions entre la Generalitat i l'Estat, a part de pel principi de lleialtat constitucional i pel que afirma que la Generalitat és Estat, es regiran pels principis d'autonomia i de bilateralitat. No és menys cert, però, que, tot seguit, hom tira aigua al vi i el precepte afegeix que també es regiran pel de multilateralitat.

Les dues manifestacions més importants al respecte són sens dubte la constitució de dues comissions dirigides a l'establiment d'una relació directa; comissions que, en realitat, ja tenen el seu precedent en el sistema actual. Una és la Comissió Bilateral Generalitat-Estat de l'article 183, que és vista com el «marc general i permanent de relació entre els governs de la Generalitat i de l'Estat», per tant, en principi, com un fòrum de llarg abast; l'altra, de contingut més específic, la Comissió Mixta d'Assumptes Econòmics i Fiscals Estat-Generalitat de l'article 210, que, segons el precepte, «és l'òrgan bilateral de relació entre l'Administració de l'Estat i la Generalitat en l'àmbit del finançament autonòmic». I resta la comissió prevista a la disposició addicional tercera, en la qual s'integra també l'Administració local, relativa a un aspecte concret: la inversió en infraestructures.

No detallaré les competències específiques de les dues primeres, enumerades en els articles citats, amb el benentès, però, que si bé per a la primera hom preveu almenys dues reunions anuals, el silenci al respecte és total quant a la segona. Per tant, al capdavall, la incidència real d'una i altra dependrà en bona mesura de la disponibilitat del Govern de l'Estat, que no hi ha dubte que estarà en funció del mapa polític de cada legislatura; en definitiva, de la incidència dels partits de radicació catalana —inclòs per tant el PSC, amb el llast cert de la seva carència de grup parlamentari propi— en el Congrés dels Diputats.

En qualsevol cas, però més aviat poc que molt, es tractaria del reconeixement de facto de l'existència d'una realitat política que justificaria un tracte especial, que tindria encara altres manifestacions. I, em refereixo especialment a les previsions sobre la projecció internacional de la Generalitat, amb la possibilitat admesa a l'article 194 de l'obertura d'oficines a l'exterior per a la promoció dels seus interessos o, segons l'article 198, la de participar en els organismes internacionals competents en matèries d'interès rellevant per a Catalunya, però sense més precisió, més enllà de la cita expressa de la UNESCO i «dels altres organismes de caràcter cultural».

Què en restarà al final? Reconec que és preocupant el fet que el Govern central ja estigui parlant, si no d'harmonització —perquè resta encara viu el fantasma de la LOAPA—, sí de racionalització del sistema.

Els drets històrics

Resta, doncs, el tercer d'aquells aspectes que, a criteri meu, caracteritzen el nou Estatut i que, en contrast amb els dos comentats fins ara, no és operatiu ja des de l'entrada en vigor del nou text estatutari, sinó que es projecta cap el futur, amb la qual cosa, el seu abast serà funció de la implementació que, des d'aquí, se li pugui i, si es pot, se li sàpiga donar: em refereixo evidentment a la relativització de l'abast de la Constitució del 1978 a l'hora de fonamentar l'autonomia de Catalunya.

Segons que diu expressament el nou Estatut, el seu fonament s'ha de trobar també en els drets històrics del poble català, concepte que rep, per tant, un reconeixement exprés al més al nivell; és a dir, en el bloc de la constitucionalitat, assolint, per tant, una importància cabdal. I aleshores algú, estranyat, em preguntarà:

—Però, i el concepte de nació?

Com és prou sabut, en una presa de posició contundent, l'article 1 del projecte aprovat pel Parlament el 30 de setembre del 2005, sota la rúbrica de «la nació catalana», comença afirmant que «Catalunya és una nació», com a únic contingut del seu apartat 1. Però tots sabem també com, al final, no ha restat cap referència al fet nacional en l'articulat, substituïda per una que es fa només en el preàmbul, segons la qual «el Parlament de Catalunya, recollint el sentiment i la voluntat de la ciutadania de Catalunya, ha definit, de forma àmpliament majoritària, Catalunya com a nació».

Text simplement descriptiu d'una determinada presa de posició, precisament del Parlament, que, d'altra banda, en certa manera, ve neutralitzat tot seguit per la puntualització que es fa en el mateix preàmbul, amb la seva referència a la Constitució, tot indicant que aquesta —evidentment, en el seu article 2— «reconeix la realitat nacional de Catalunya com una nacionalitat».

Tal com vaig dir l'any passat en una intervenció meva en aquest mateix marc, confesso que aquesta es una qüestió que m'atrau relativament. Si som una nació —afirmava—, ja ho som i el reconeixement formal, si cal, ja vindrà un dia o altre; és, doncs, un aspecte nominalista. I, en canvi, situant el nou Estatut en el marc d'un llarg procés històric de recuperació institucional, que comença l'any 1914 amb la Mancomunitat i que, amb les interrupcions de les dues dictadures militars del segle XX, continua amb els Estatuts del 1932 i de 1979, m'interessa molt més l'afirmació que per primer cop es fa —i com es fa— dels drets històrics de Catalunya.

Es tracta d'una afirmació important, perquè, com acabo d'anticipar, el preàmbul del nou Estatut, a l'hora de fonamentar l'autogovern de Catalunya, no es queda en la Constitució: el nou marc de relació amb l'Estat, es fonamenta també —«así como», és l'expressió exacta— «en els drets històrics del poble català que, en el marc d'aquella, donen origen en aquest Estatut al reconeixement d'una posició singular de Catalunya».

Doble fonament que es rebla en les primeres paraules de l'article 5, que és precisament el dedicat als esmentats drets, de manera que, segons ell, «l'autogovern de Catalunya es fonamenta també en els drets històrics del poble català».

Es pot fer èmfasi en aquella afirmació de posició singular del preàmbul, fins i tot com un argument més en la recerca de la bilateralitat. Però crec que allò que és més notable és el doble reconeixement que els drets històrics —per tant, un fet estrictament català— estan també en l'origen de l'autogovern, amb la qual cosa crec que, de cara al futur, haurien d'assolir —certament que en el marc de la mateixa Constitució, en definitiva, dins de la seva disposició addicional primera— el protagonisme corresponent.

I aleshores sorgeix la gran qüestió. Què són els drets històrics? Evidentment, s'ha de tractar de drets polítics que, per tal com són històrics, cal buscar en el passat, precisament polític, de Catalunya. I, per tant, la referència no pot ser altra que la situació institucional del país a l'hora de perdre la seva entitat, en definitiva, «les seves institucions seculares», en paraules de l'article 5. Per tant, el sistema polític —dret públic i dret privat— vigent l'11 de setembre de 1714 o, si es vol buscar una referència més formal, el 16 de gener de 1716, que és la data del Decret de Nova Planta.

Certament, la referència concreta que, en reconèixer aquests drets, fa l'article al dret civil, la llengua, la cultura, la projecció d'aquestes en l'àmbit educatiu i el sistema institucional en què s'organitza la Generalitat, seria el límit del possible abast del concepte.

Però no pot ser així. I és que, de fet, el mateix article ens presenta un marc potencialment molt més ample en aquella afirmació ja al·ludida, segons la qual «l'autogovern de Catalunya es fonamenta també en els drets històrics del poble català, en les seves institucions seculares —en una referència que és evident que no es pot limitar a la Generalitat, amb exclusió, per exemple, de les Corts— i en la tradició jurídica catalana, que aquest Estatut incorpora i actualitza a l'empara de l'article 2, la disposició transitòria segona i altres preceptes de la Constitució, dels quals deriva una posició singular de la Generalitat», i és aquí on segueix la relació de les cinc matèries que he enumerat.

Per tant, situats en un marc institucional tant ampli, qualsevol enumeració no pot ser entesa com un *numerus clausus*, sinó com una precisió temporal. En altres mots: deixant de banda l'evident elasticitat del darrer dels cinc conceptes enumerats —el sistema institucional en què s'organitza la Generalitat—, l'article 5 és descriptiu de la situació que resulta del text estatutari que el conté, però no exclou la possibilitat de reconeixement futur d'altres drets també històrics.

Criteri obert que resulta del mateix preàmbul del text estatutari, el valor interpretatiu del qual ningú no pot discutir i, concretament, de la referència que fa a la «vocació constant d'autogovern» de Catalunya, «encarnada en institucions pròpies com la Generalitat», però també «en un ordenament jurídic específic recollit, entre altres recopilacions de normes, en les Constitucions i altres drets de Catalunya», és a dir, en la normativa a aplicar que, fins al desastre del 1714, aprovaven les successives Corts.

Evidentment, entrant en una major precisió, la referència de l'Estatut no pot entendre's com a feta al text aprovat per les darreres Corts efectivament celebrades a Catalunya, per tant, les de 1706-1707, sota Carles III, en plena Guerra de Successió. Per raons històriques que em semblen òbvies, ha de tractar-se de l'aprovat abans per les Corts de 1702, convocades per Felip V—o, més exactament, en la nomenclatura catalana, per Felip IV—, abans de la guerra, i publicat el 1704.

Un text que, per cert —com vaig observar amb més detall en aquella intervenció meva de l'any passat—, no és derogat pel Decret de Nova Planta, que, en el seu capítol 41, afirma prou clarament que, «en todo lo demás que no esté previsto en los capítulos antecedentes de este decreto, se observarán las constituciones —amb minúscula, doncs— que había hasta ahora en Cataluña, entendiéndose que son de nuevo establecimiento por este decreto, y que tienen la misma fuerza y vigor que lo individual mandado en él». I que encara es recull en la «Novísima recopilación de las leyes de España», publicada durant el regnat de Carles IV, l'any 1802, per tant, quan en feien gairebé noranta de la desfeta de 1714.

Amb el benentès, a més, que en la seva referència als drets històrics, l'Estatut no se cenyeix al text de les «Constitucions i altres drets de Catalunya», sinó que, a més, fa referència a l'existència d'un «ordenament jurídic específic», en el qual, «entre altres ordinacions de normes», evidentment que per la seva entitat, hom destaca les Constitucions. I faig aquesta observació pensant especialment en la normativa fiscal, que no és gaire significativa en el text de 1702 i que, per tant, caldrà buscar en altres llocs.

Estem, doncs, davant d'un marc de recerca i d'actualització que és evident que no es pot quedar en un simple exercici intel·lectual, i és que, per sobre de tot, hi ha una evident raó d'utilitat política. No es tracta, per tant, de fer un exercici arqueològic, sinó de la interpretació convenient, actualitzada, del concepte, posant a la disposició de la classe política catalana una base historicojurídica sòlida que fonamenti l'assoliment d'un abast competencial més ampli; per tant, més enllà de les matèries que hem vist que enumera l'article 5.

Perquè, com és obvi, l'objectiu no pot ser l'exercici inimaginable de transportar al segle XXI les institucions del segle XVII, de la mateixa manera que el reconeixement dels drets històrics al País Basc i a Navarra no ha significat la resurrecció del règim fiscal dels anys trenta i quaranta del segle XVIII, sinó l'admissió de l'autosuficiència dels respectius governs autònoms en la gestió dels impostos actuals.

La relació de tipus confederal

Des del meu punt de vista, ara com ara, l'objectiu ha de ser la relació de tipus confederal amb l'Estat espanyol, i utilitzo conscientment aquesta expressió, que pot ser titllada d'acien-

tífica, perquè ja sé que, per als teòrics del dret polític —però no tot ha de ser teoria—, en realitat, la confederació és una altra cosa.

I crec que aquí no estic gaire lluny d'Enric Prat de la Riba. És a dir, no crec que calgui perdre el temps a explicar que Prat era un nacionalista i, en el fons, estic segur que fins i tot un independentista; però segons que diuen els entesos, la política és l'art de les coses possibles, i per això, al final, en el clima polític de començaments del segle XX, que ja hem vist quin era, es va haver de quedar en el catalanisme.

Ara és evident que es pot anar més enllà i ja parlem de manera oberta de nacionalisme, però, ens agradi o no, el marc és Espanya i, per tant, la Constitució del 1978, que, per raons que em semblen òbvies —en definitiva, no cal oferir al nacionalisme espanyol d'un cantó i de l'altre la gran oportunitat de tancar el cercle—, no es prudent de demanar que es reformi en allò que fa referència al seu títol VIII. I, en aquest sentit, hi ha dos factors, tots dos interns, que, en una actitud política responsable, no es poden ometre, i són les realitats social i econòmica de Catalunya.

En el primer aspecte, si sembla cert que, en línies generals, s'ha produït l'assimilació de la primera immigració del segle passat, la dels anys vint, els problemes que encara planteja la segona, la posterior a la Guerra Civil, són evidents. Però resta, a més, la dura realitat econòmica, amb una Catalunya profundament integrada en el mercat espanyol, com, de fet, ja succeïa quan Prat de la Riba escriu *La nacionalitat catalana*, encara que aleshores la preocupació era la protecció, via aranzel, de la indústria tèxtil.

O, en altres mots, jo també vull la independència de Catalunya, però resulta que, amb perspectiva sociològica, agafant una referència que em sembla simptomàtica, els catalans de parla habitual catalana, grosso modo, representen només la meitat de la població. I, si passem al marc econòmic, trobem que, segons dades de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, per bé que relatives a l'any 2005, el saldo comercial de Catalunya amb la resta del món, era negatiu en 4.305 milions d'euros i, en canvi, esdevé positiu en relació amb Espanya, en 20.956 euros

I és que, com tots sabem prou bé, el primer mercat de les empreses catalanes més importants i de les que no ho són tant, des de les agroalimentàries a les farmacèutiques, passant per Editorial Planeta o Gas Natural, és l'Estat espanyol. I, per donar una altra referència, si ens fixem en la implantació de "la Caixa" o del Banc de Sabadell, el resultat és el mateix.

Perquè resulta que de les 5.053 oficines que, a començaments d'any, té la primera entitat, només 1.776 són a Catalunya i 3.277, per tant, el 64,85 %, a la resta de l'Estat i, si passem al banc, de les seves 1.166 oficines, només 381 són a Catalunya, i les altres 785, és a dir, el 67,32 %, a la resta de l'Estat.

D'altra banda, ens movem en el marc europeu i, com a referència, el fracassat Projecte de Constitució europea —més exactament, el Tractat pel qual s'establia una constitució per a Europa— era un text estructurat sobre la base dels estats existents i d'aquells altres que s'hi

puguin anar incorporant, de manera que, més enllà, hom pot trobar només referències als «drets de les persones pertanyents a minories», a l'article 1-2, o a «la diversitat cultural i lingüística» de la Unió, a l'article 1-3, apartat 4, per donar dues referències; i si a l'article 1-3, apartat 1, hom feia al·lusió al respecte que correspon a «l'autonomia local i regional», hom afegia tot seguit la línia de defensa: el respecte a «les funcions essencials de l'Estat, especialment aquelles que tenen per objecte garantir la seva integritat territorial».

I, com que no cal esperar que l'impuls que està intentant de donar al projecte la cancellera alemanya Angela Merkel vagi en una altra direcció, és evident que seguim ancorats en el marc de l'Estat espanyol, que, per tant, ara per ara, és l'àmbit polític on hem d'impulsar la nostra voluntat d'autogovern.

Amb aquestes premisses, l'objectiu de futur ha de ser la reducció a la mínima expressió possible de la presència de l'Estat a Catalunya i la plasmació real de l'administració única, evidentment, la de la Generalitat. Però això, no en el marc utòpic descrit per Prat¹² de la reunió de «tots els pobles ibèrics, de Lisboa al Roine, dintre d'un sol Estat, d'un sol Imperi», sinó, simplement, dins d'Espanya, exhaurint al màxim les possibilitats que ofereix la Constitució vigent, interpretada de manera convenient a través de les reformes estatutàries que convingui. Que és el que —no ens enganyem— intenta de fer ja ara, en alguns aspectes, l'Estatut del 2006.

En definitiva, al final, el que pretenia el mateix Prat de la Riba quan, amb una terminologia que cal relativitzar o, si voleu, posar al dia, especificava que «del fet de la nacionalitat catalana neix el dret a la construcció d'un Estat propi, d'un Estat Català», tot afegint, però, que «del fet de l'actual unitat política d'Espanya, del fet de la convivència secular de varis pobles, neix un element d'unitat, de comunitat, que els pobles units han de mantenir i solidar».

I tancava: «d'aquí l'Estat compost»,¹³ una terminologia que, evidentment, cal posar al dia.

* * *

I aquí s'hauria d'acabar la meua intervenció. El cas és, però, que, com ja he anticipat, no puc fer-ho sense establir dues reserves, la primera de les quals és una obvietat. És a dir, tot el que resta exposat ho és a resultes dels recursos plantejats contra l'Estatut davant del Tribunal Constitucional i, si es té en compte el seu abast, fonamentalment, dels dos presentats pel nacionalisme espanyol més dur, els del Partit Popular i del *Defensor del Pueblo*.

De fet, no hi ha dubte que hi ha aspectes del text estatutari que, d'alguna manera, incideixen en el marc de la regulació autonòmica que resulta de la Constitució, com, per exem-

12. Enric PRAT DE LA RIBA, ob. cit., p. 77.

13. Ídem. p. 68.

ple els articles ja citats 110, 111 i 112, quan defineixen l'abast dels tres tipus de competències. Naturalment, la qüestió és esbrinar aleshores fins a quin punt un text com l'Estatut pot tenir aquest abast. Però, situats en aquesta dialèctica, no podem ometre que, en termes de teoria general d'interpretació de les normes, la resposta afirmativa vindria del concepte d'interpretació autèntica, que és la que es fa el mateix legislador, en definitiva, en el nostre cas, el del bloc de la constitucionalitat.

Però, com he dit, hi ha una segona reserva que, segons com es miri, és més important encara, i és l'intent de banalització del text de l'Estatut que es posa de manifest en l'escrit de resposta a aquells recursos presentat per l'advocat de l'Estat, per tant, pel Govern socialista, que, en línies generals, intenta de minimitzar l'abast de l'Estatut com un marc de relació específica, subordinant-lo en bona mesura a la legislació estatal, orgànica o no.

No hi ha dubte que, si una cosa o l'altra —o totes dues— acabessin imposant-se, estaríem, de fet, en el retorn a la situació anterior i, per tant, caldria recomençar.

Però, de moment, deixem-ho aquí, perquè no és prudent d'anticipar els esdeveniments.

JOAN MARAGALL
(1860-1911)

«*La ciutat del perdó*» i altres escrits (1909). La consciència civil

Pere Lluís Font

Com un despert entre adormits
El comte Arnau

Joan Maragall és un testimoni excepcional de la Catalunya del començament del segle XX, però també un far que projecta encara un potent focus de llum cap al segle XXI. N'hi ha prou per adonar-se'n, de rellegir-ne els escrits pensant alhora en la situació del seu temps i en l'actual. No cal pas estirar-los gaire per fer del seu autor un contemporani nostre, malgrat els cent anys que ens en separen. Es pot dir de bastants dels seus textos el que ell diu, en el pròleg a la traducció catalana de *La Margarideta* de Goethe, d'algunes obres literàries del passat: «Proveu de situar en el temps present les tragèdies d'Esquil i de Sòfocles i us quedareu meravellats de lo poc que n'haureu de tocar [...] perquè el públic [les] admeti com una palpitació de la vida present» (I, 275).¹ De fet, deu ser en una bona mesura aquesta actualitat permanent allò que converteix un escriptor en clàssic. Aplicar-ho a Maragall és una manera de reconèixer-li aquesta condició.

Joan Maragall va ser, naturalment, per sobre de tot un poeta, un gran poeta. Tota la resta, per dir-ho a la manera evangèlica, li va ser donada d'es-

1. I o II, seguit de la pàgina, remet als volums I o II de l'edició de *Selecta de les Obres completes* de Joan Maragall (vegeu la bibliografia).

creix (Mt 6, 33). Però aquest escriu és d'una gran entitat. A més de poeta (i de traductor), va ser un pensador i un articulista remarcable, amb una veu cada vegada més escoltada. És potser el primer en el temps, i en tot cas un dels primers en categoria, dels nostres *intel·lectuals*, si entenem per intel·lectual, com fa el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, una «persona que té una certa capacitat de pensar la realitat social i cultural i d'influir críticament en l'opinió mitjançant l'assaig o la presència en els mitjans de comunicació». És, si fa no fa, el sentit que pren el mot a França almenys des de l'*affaire Dreyfus*. Aquest serà el punt de vista adoptat aquí. Parlaré del Maragall que personifica en la seva època la consciència civil, «com un despert entre adormits» (segons el conegut vers d'*El comte Arnau*). No en va, el cas Ferrer i Guàrdia, arran de la Setmana Tràgica, ha pogut ser considerat el nostre *affaire Dreyfus*. Cal, doncs, no deixar-se desorientar per les paraules de Carles Cardó quan diu que Maragall és un «home d'intuïcions [...], tot el contrari d'un intel·lectual» (I, 1169).

En aquesta conferència he de parlar de «la consciència civil» en «La ciutat del perdó» i altres escrits de Joan Maragall. En quins «altres escrits»? M'he hagut d'arriscar a fer la meua antologia personal de l'escriptor, presidida per la idea de la *consciència civil*, és a dir, de la responsabilitat pública del ciutadà que no és ni militar ni eclesiàstic, com precisen els diccionaris quan defineixen *civil*, però tampoc —hem d'afegir-hi— un polític en exercici ni un professional com a tal.

He pres com a escrits de referència principals, d'acord amb la programació d'aquest Curs d'Alts Estudis, els quatre del 1909 relatius a la Setmana Tràgica: tres articles («Ah! Barcelona...», «La ciutat del perdó» i «La iglésia cremada»), precedits pel poema civil «Oda nova a Barcelona». Els altres, que s'estenen al llarg dels darrers dinou anys de la vida del poeta, els que podem considerar els seus anys de maduresa, els fan de coixí i de context: tres poemes civils més, i una tria de textos en prosa (articles, discursos i algun assaig), majoritàriament en català, però també alguns articles en castellà, i dues cartes, la segona de les quals es va fer pública en dos diaris.

Heus ací la tria d'escrits per a aquesta antologia per ara virtual, ordenats cronològicament i amb indicació de la pàgina de l'edició de Selecta de les *Obres completes* en dos volums (I, *Obra catalana*, i II, *Obra castellana*):²

	OC, I	OC, II
El catalanisme en el llenguatge (1893)	786	
La independència de Catalunya (1897)	739	
ODA A ESPANYA (1898)	171	

2. En aquesta llista, els títols van seguits de la data de redacció, o de la de publicació en el cas d'articles publicats per l'autor mateix. Per tal d'afavorir-ne la visió sinòptica, poso en *VERSALETA* els títols de poemes, en *cursiva* els d'articles castellans i en rodona els de textos en prosa catalans.

	OC, I	OC, II
El sentiment de pàtria (16-XI-1900)	741	
<i>La patria nueva</i> (11-IX-1902)		653
Als estudiants (XII-1903)	742	
De les reials jornades (6/19-VI-1904)	751	
Conversa bilingüe (11-IX-1904)	782	
LA SIRENA (FRAGMENT) (1902/1904)	165	
<i>El ingeniero</i> (I-1905)		682
OR DE LLEI (20-V-1906)	193	
En pro de les varietats dialectals (X-1906)	805	
La gran setmana d'octubre (24-X-1906)	761	
Entenem-nos (22-XI-1906)	762	
L'alçament (13-IV-1907)	764	
Visca Espanya! (5-V-1907)	766	
Elogi del poble (13-IX-1907)	683	
ODA NOVA A BARCELONA (1909)	175	
Ah! Barcelona... (1-X-1909)	775	
La ciutat del perdó (10-X-1909)	780	
A en Cambó... i als altres (13-XI-1909)	769	
La iglésia cremada (18-XII-1909)	777	
Carta a Pere Coromines (8-III-1910)	962	
Carta a Pere Coromines (23-IV-1910)	963	
<i>La verdadera cuestión previa</i> (29-VI-1910)		770
<i>Preparad los caminos</i> (13-VII-1911)		755
«Catalunya i avant» (5-X-1911)		759
Per a la Biblioteca de Catalunya (X-1911)	820	

La meua exposició tindrà dues parts: en la primera presentaré els escrits relatius a la Setmana Tràgica, i en la segona parlaré dels altres escrits triats. Totes dues, amb comentari històric i actual, més o menys diferenciats segons els casos.

1. Els escrits del 1909 relatius a la Setmana Tràgica³

Comencem per evocar ràpidament els fets de l'anomenada Setmana Tràgica, en paraules de Miquel Batllori «una de les grans crisis socials de la Catalunya moderna, només superada

3. Aquí el llibre, quasi definitiu, de Josep BENET *Maragall i la Setmana Tràgica* (vegeu la bibliografia) és la guia insubstituïble.

per la del 1936».⁴ És la revolta popular, de signe antimilitarista i anticlerical, que va esclatar a Barcelona (amb espurnes en altres ciutats de Catalunya) la setmana del 26 al 31 de juliol del 1909, en protesta contra la represa de la guerra colonial del Marroc. El ministre de la Guerra del govern Maura havia decidit, en lloc d'enviar-hi més tropes, decretar la mobilització d'un cos expedicionari, compost majoritàriament de reservistes (molts, casats i amb fills), reclutats en una bona part a Catalunya. Els esdeveniments van començar amb una vaga general que, tot i la declaració immediata de l'estat de guerra, va degenerar ràpidament en una revolta caòtica, de la qual cap força política no va voler assumir la direcció, però que grups lerrouxistes (no Lerroux mateix, que llavors era a l'estranger) van canalitzar cap a la crema d'esglésies i de convents (amb escenes macabres de desenterrament de monges, passejades per la ciutat), davant la passivitat de la força pública i de l'exèrcit. Va ser destruïda una vuitantena d'edificis religiosos (la meitat, si fa no fa, dels existents a Barcelona) i matats tres capellans. En conjunt hi va haver prop d'un centenar de morts i uns quants centenars de ferits. Per tal d'aïllar la revolta, el ministre de la Governació va titllar el moviment de separatista, amb el resultat desitjat. La brutal repressió subsegüent, que va tenir el suport majoritari de la burgesia barcelonina (malgrat alguna veu contrària, com ara la de Maragall, que com veurem va ser silenciada), va comportar cinc penes de mort executades, la darrera la de Francesc Ferrer i Guàrdia, que havia estat pres com a cap de turc.

Maragall, que es trobava aquella setmana amb la seva família fora de Barcelona, a Caldetes, on no va passar res, en va tenir la primera notícia detallada per una carta de Josep Pijoan, escrita el 31 de juliol i rebuda el 3 d'agost. La seva resposta, de l'endemà mateix, mostra que va veure de seguida l'abast dels fets (la visita que va fer a Barcelona poc després, amb la forta impressió de la visió de les esglésies cremades, no va fer sinó confirmar el seu judici). «És una tristesa» —escriu a Pijoan— «ésser d'un poble que el seu equilibri consisteix, no en un joc de forces —com en els països ben civilitzats—, sinó en un joc de debilitats. El Govern, volent promoure una acció nacional, provocava una revolució; però com el poble no té força per fer una revolució, deixa que els seus elements més insans facin una bullanga; i els bullanguers són vençuts, no per la força pública, [...] sinó pel pur cansament [...]. Aixís és com tot torna al seu lloc, sense altre rastre ni conseqüència que el dany causat. Jo no puc creure que això acabi amb cap afusellament; fóra una barbaritat més, que tampoc crec que el Govern tingui la força de cometre, afortunadament. Aixís, tot el bé i tot el mal serà degut a la debilitat; essent la suprema la de les classes mitges, que ni esma tenen per ajudar a fer la revolució, ni per resistir la bullanga» (I, 1050).⁵ L'essencial ja esta-

4. AA. DD. *Joan Maragall. Conferències...* (vegeu la bibliografia), p. 61.

5. Per raons de coherència, cito tots els textos de Maragall, llevat d'indicació contrària, segons l'edició esmentada de *Selecta* (corregint, eventualment, alguna errata òbvia). En el cas de la correspondència entre Maragall i Pijoan, hi ha, però, l'edició crítica d'Anna M. BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi*

va dit en privat (Maragall només s'equivocava en la seva confiança que no hi hauria afuse-llaments). Únicament faltava dir-ho en públic. Però durant dos mesos va dubtar de fer sentir la seva veu.

1.1. «Oda nova a Barcelona»

Probablement en aquesta temporada de dubte, en una data indeterminada entre l'estiu i la tardor, Maragall va acabar l'«Oda nova a Barcelona», un dels seus grans poemes civils, que per a nosaltres és com un pròleg als tres articles escrits, que comentarem a continuació, encara que per als seus coetanis, com que no va aparèixer fins al primer de maig del 1910 (a *La Veu de Catalunya*),⁶ semblés una mena d'epíleg dels dos publicats. Els vint-i-cinc primers versos, d'un estil que recorda l'oda verdagueriana, ja eren escrits el 4 de febrer del 1909.⁷ Però el poema no va ser continuat fins després de la Setmana Tràgica. Llavors, tot i que se'n manté el títol, l'oda es converteix en una sàtira. Les tres quartes parts, des del vers 26, s'adrecen, doncs, no pas a la Barcelona ideal, sinó a la Barcelona real, que és «covarda i crudel i grollera», «que empaïta la monja i li crema el convent»; a la Barcelona tal com és, amb tota la seva vitalitat, però també amb tota la seva sordidesa, i tanmateix estimada: «Barcelona nostra!, la gran encisera!».

1.2. «Ah! Barcelona...»

Més ràpid a pronunciar-se públicament havia estat el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, amb la seva pastoral de títol prou significatiu *La glòria del martiri (després de la persecució de juliol de 1909)*. La primera reacció de Maragall va ser pensar que, ara que

---

de l'epistolari, Barcelona, PAM, 1992 (cf., per a la carta citada, la p. 393). Pel que fa als escrits considerats aquí, cal esmentar igualment l'edició crítica, a cura de Glòria Casals (cf. la bibliografia), dels poemes inclosos en els cinc reculls publicats per Maragall, en espera de l'edició crítica de la resta dels poemes maragallians. També existeix una proposta d'edició crítica dels articles catalans de Maragall a cura d'Ignasi MORETA (és un treball de recerca, del 2004, dirigit per Narcís Garolera a la Universitat Pompeu Fabra, una còpia del qual es pot consultar a l'Arxiu Maragall).

6. El 1911 serà inclosa en el llibre *Seqüències*.

7. Aquests vint-i-cinc primers versos podrien haver estat inspirats pel pla urbanístic de la gran ciutat proposat per l'arquitecte francès Léon Jaussely, guanyador el 1907 del Concurs Internacional de Projectes d'Enllaç entre l'Eixample i els Pobles Agregats, que havia convocat l'Ajuntament de Barcelona el 1905. Abans, l'exposició de plànols de Jaussely l'havia dut també a escriure l'article «La ciudad del ensueño» (*La Lectura*, abril del 1908), en el qual Maragall hesita entre la ciutat viva del seu temps i la ciutat noucentista somiada (II, 744).

el bisbe havia parlat, ja no calia dir res més, tot i que, en carta de l'11 de setembre, li remarcava a Torras i Bages que «la cosa té altres aspectes» (I, 1057). Però en la seva resposta, dos dies després, aquest li escriu: «Me sembla que V. no ha de callar, puix té el do d'escriure i estem en un temps en què fins les pedres haurien de parlar».⁸ Sens dubte, aquestes paraules el van fer decidir. Així, dos mesos després de la Setmana Tràgica, el dia 1 d'octubre sortia a *La Veu de Catalunya* l'article «Ah! Barcelona...», el primer i, a judici de Josep Benet, «el d'un major contingut polític» de la trilogia famosa (Benet, 71).⁹

Malgrat la clara percepció que havia tingut dels esdeveniments des del primer moment, Maragall comença dient que ha calgut tot aquest temps per recobrar-se de la forta sotragada i per formular-se les preguntes pertinents. Adreçant-se a la ciutat (com feia també en l'«Oda nova a Barcelona»), reflexiona sobre les causes de la Setmana Tràgica. Afirmar que «lo que semblà la causa immediata», la Guerra del Marroc, n'és només «el pretext». Descarta a continuació com una explicació massa simplista la idea d'una «revolució premeditada per un partit polític», perquè no pot ser que cap partit tingui com a ideal únicament la crema i el saqueig. Així arriba a l'explicació torrasiana: una lluita entre el bé i el mal. Maragall en fa una crítica velada: en el llenguatge d'avui, diríem que la troba massa «espiritualista». Per això continua dient que ens hem de situar en el món d'aquí i d'ara i ens hem de preguntar per què això passa a Barcelona, que és coneguda arreu com «la ciutat de les bombes». Després de descartar que en tinguin la culpa els forasters,¹⁰ creu trobar-ne la raó profunda en «un desfogament destructor de la impotència per crear», una «impotència enrabiada». Per Maragall, «Barcelona és una gran conglomeració d'energies individuals que no han pogut crear un organisme social proporcionat a la seva massa». I això no es resol amb remeis externs («policia, repressió, escoles, lleis...»), perquè en el fons el que hi ha és «falta d'amor». «I ai! d'aquell que pateix sense l'amor!». És la manera maragalliana de dir que hi ha una culpabilitat col·lectiva i que no és simplement una qüestió de bons i dolents. I conclou afirmant que a Catalunya hi ha «potser una gran població», però no hi ha encara «un poble».¹¹ Algunes idees de l'article potser no són prou clares o prou explícites, però s'hi apunta un diagnòstic de gruix.

8. Cf. J. A. MARAGALL (cur.), *Torras i Bages / Joan Maragall, Un diàleg començat abans de conèixer-se i que transcendi a la mort*, Barcelona, Ariel, 1961, p. 353.

9. El nom d'un autor, seguit de la pàgina, remet a l'obra que figura a la bibliografia.

10. Pot ser que Maragall es recordés d'Eugeni d'Ors, que en la *glosa* del 16 d'agost del 1909 n'havia donat la culpa als immigrants. En la del 18 del mateix mes, acabava dient: «Cal que Barcelona pugui exigir, en la seva població immigranta, un mínim de salut física, moral i social». I en la del 19, encara insistia en la mateixa idea. Cf. *Glosari*, Barcelona, Edicions 62, MOLC, 1982, p. 96 i ss.

11. Després retrobarem aquest concepte maragallà de *poble*.

1.3. «La ciutat del perdó»

Ara bé, és ben sabut que la repressió va ser més dura del que Maragall havia previst: clausura de centres (fins i tot del Centre Excursionista de Catalunya), de casals, d'escoles i de diaris i, el que és més greu, sentències de mort. Cambó, anys després, el 16 de juny del 1914, a les Corts espanyoles, ho retraurà al Govern recordant, segons la famosa dita de Talleyrand, que allò va ser «peor que un crimen, [...] una inmensa torpeza» (Benet, 88). Però, quan alguns diaris d'esquerres (començant per *La Publicidad*,¹² el 30 de setembre) van demanar l'amnistia per als condemnats a mort i en general per als perseguits pels fets de la Setmana Tràgica, els diaris conservadors (*El Correo Catalán*, *La Vanguardia* i finalment, de manera vergonyant, també *La Veu de Catalunya*) s'hi van oposar.

Mentrestant, el 9 d'octubre Francesc Ferrer i Guàrdia era condemnat a mort per un consell de guerra, sense proves, com a principal inductor dels fets de la Setmana Tràgica. Aquell mateix dia, Maragall havia escrit a Cambó: «El cor em diu que s'afusella massa gent [...]. Aquesta política d'ara, no l'entenc. ¿Serà sols per donar gust a l'altra turba... conservadora?» (I, 935). La sentència es feia pública l'endemà, dia 10. És obvi que Maragall no podia sentir cap simpatia per Ferrer i Guàrdia, però es tractava de la vida d'un home; i el mateix dia 10, desafiant l'opinió del seu medi social, enviava a *La Veu de Catalunya* l'article «La ciutat del perdó» per demanar clemència. Era la paraula cristiana que havien reclamat sardònicament alguns diaris d'esquerra. Hi havia temps perquè sortís abans de la data d'execució de Ferrer i Guàrdia (que va tenir lloc el dia 13) i potser l'hauria pogut evitar.¹³ Però el cas és que l'article no es va publicar, perquè Prat de la Riba, el director del diari, el va fer fonedís. Benet diu, amb raó, que Prat «cometé potser el major error de la seva vida pública» (Benet, 112). I Barcelona no va saber res aleshores d'aquest intent de Maragall. Només un parell d'anys més tard, gràcies al fet que Carles Rahola, en una conferència a l'Ateneu de Palafrugell sobre «Joan Maragall i la seva obra», li va fer suaument el retret d'haver callat en aquella ocasió, el poeta li va comunicar de forma confidencial, en carta del 3 de juliol del 1911, com havia anat tot (I, 1083). Ara bé, per què no n'havia parlat amb ningú abans? Sens dubte, per lleialtat envers Prat de la Riba, a qui no volia perjudicar políticament, és a dir, al capdavant per patriotisme. Maragall havia quedat dolgut, però no es va deixar portar pel ressentiment: un any després, era ell qui redactava la crida pro homenatge a Prat de la Riba i qui llegia l'ofrena de l'edició especial de *La nacionalitat catalana*.

12. *La Publicidad* era el diari republicà i anticlerical on Verdaguer havia menat la seva campanya arran del conflicte que va tenir amb l'autoritat eclesiàstica.

13. Cambó, en el mateix discurs a les Corts suara citat, reconeixrà que «todos los ciudadanos de Barcelona hemos fusilado a Ferrer no pidiendo su indulto» (Benet, 100).

L'article, que no va ser publicat fins al cap de més de vint anys, en l'anomenada «edició dels fills» de les obres de Maragall,¹⁴ era, com diu en l'esmentada carta a Carles Rahola, «el [seu] pobre esforç, isolat enmig de la fúria repressiva», per intentar «una girada en l'opinió del públic i, consegüentment, en la conducta del Govern». D'una banda, assenyala, com remarca Benet, «el camí de l'amor, del perdó mutu i de la reconciliació» (Benet, 103): «¿El cor no vos diu anar a demanar perdó, a genollons si convé, i els més ofesos els primers, per aquests germans nostres en desamor que volien aterrar per odi aquesta mateixa ciutat que nosaltres els deixàrem abandonada per egoisme? [...] Aneu a demanar perdó per ells a la justícia humana, que serà demanar-ne per vosaltres mateixos a la divina, davant la qual sou potser més culpables que ells». Però, d'altra banda, el text és també un al·legat contra la pena de mort, d'una força moral insuperable: com es pot viure tranquil, sabent que mataran un home com nosaltres?; seríem capaços de mirar-lo als ulls?; el mataran «fredament per un tràmit senyalat i a una hora fixa, com si la justícia humana fos quelcom segur, infal·lible, definitiu com la mort que dóna». Maragall acaba de formular els dos grans arguments contra la pena capital: el caràcter sagrat de la persona humana, que es revela en la impossibilitat de matar algú aguantant-li la mirada als ulls¹⁵ —gairebé semblaria que estem llegint el filòsof Emmanuel Levinas— i la fal·libilitat de la justícia humana.¹⁶ L'article acaba afirmant que Barcelona «començarà a ésser una ciutat» si demana perdó per als seus condemnats a mort. Llavors «ja no podrà ésser dita *la ciutat de les bombes*», sinó que «serà dita *la ciutat del perdó*, i des d'aquell punt i hora començarà a ésser una ciutat».

1.4. «La iglésia cremada»

Un mes solament després del refús de la publicació de «La ciutat del perdó», Maragall envia a *La Veu de Catalunya* un nou article, «La iglésia cremada», redactat entre el 17 i el 20 de novembre. El text tampoc no devia agradar gaire a Prat de la Riba, que el va sotmetre al criteri de Mn. Frederic Clascar i del P. Ignasi Casanovas. Sort que tots dos eren amics i admiradors de Maragall. Hi van fer alguns retocs, que l'esmussaven una mica, però gràcies al seu tacte, i després d'un mes de gestions, de cartes i de converses, Prat de la Riba no es va veure amb cor de refusar-lo. Sobretot, després d'haver-li publicat un altre article que era política-

14. Va aparèixer l'any 1932 en el volum titulat *El sentiment de pàtria*.

15. Ja trobem expressada la mateixa idea (la humanitat de l'altre, que percebem quan el mirem als ulls) uns quants anys abans a l'article «Fantasia sobre motivos», publicat al *Diario de Barcelona* el 28 de novembre del 1905 (II, 709).

16. Maragall ja havia expressat molts anys enrere el seu desacord amb Joan Mañé sobre la pena de mort. Ho recorda en una carta a Josep Soler i Miquel, del 17 de juliol del 1891. Cf. «Tres cartes inèdites de Joan Maragall», Lluís QUINTANA (cur.), *Els Marges*, núm. 40 (1989), p. 61-62.

ment favorable a la Lliga, «A en Cambó... i als altres», a què em referiré després. Finalment, el 18 de desembre va sortir «La iglésia cremada», en una versió que Maragall va trobar, com escriu en el seu dietari, «bon xic deformada». De fet, coneixem tres versions d'aquest text: l'original, conservada a la Biblioteca de Catalunya; la publicada a *La Veu de Catalunya*, «bon xic deformada», i la parcialment restablerta (i ocasionalment esmenada) per l'autor, que és la que figura a les edicions de les *Obres completes*.

«La iglésia cremada» fa un so que contrasta vivament amb la mentalitat dels catòlics de la seva època. Expressa l'emoció sentida en una missa oïda en una església cremada (segons que sembla, l'oratori de Sant Felip Neri de Gràcia): «Jo mai havia oït una missa com aquella». S'ha pogut dir, amb raó, que Maragall aquí s'anticipa, en alguns aspectes, al Concili Vaticà II (per exemple, en allò que diu sobre la utilització de la llengua vernacle en la litúrgia o el que insinua sobre la separació entre l'Església i l'Estat i, per tant, sobre el que ara anomenaríem la *laïcitat*). I a la «teologia de l'alliberament», podríem afegir, a causa de la seva opció per l'església dels pobres: «Destruint la iglésia» —els diu—, «heu restaurat la Iglésia, perquè aquesta és la veritable, aquesta és la viva, aquesta és la que es fundà per a vosaltres, els pobres, els oprimits, els desesperats, els odiadors...».¹⁷ Fustiga els que van al temple només a buscar-hi tranquil·litat: «Si el Crist tornés entre els homes» —els etziba—, «jo estic que els que se n'hi anirien darrera foren ells, no vosaltres».¹⁸ I, a propòsit de la qüestió de la reconstrucció dels temples, afirma la necessitat que sigui obra del mateix poble que els ha destruïts, sense demanar «més protecció de l'Estat»,¹⁹ que sempre és interessada, i sense «gaires diners dels rics, [...] que els pobres no puguin pensar que és cosa de l'altra banda i en rebim amb recel el benefici».²⁰

L'article va escandalitzar els benpensants.²¹ El diari lerrouxista i anticlerical *El Progreso* en va publicar comentaris elogiosos, però són rars els testimonis favorables en el cantó catòlic (i de moment només en privat). El mateix Torras i Bages el va silenciar: en la felicitació natalenca a Maragall del 1909 (datada el mateix dia de Nadal) ni l'esmenta, tot i que uns

17. Segons el manuscrit original. El text expurgat publicat per *la Veu de Catalunya* diu simplement: «Destruint la iglésia heu restaurat la Iglésia, la que es fundà per a vosaltres, els pobres, els oprimits, els desesperats...».

18. Segons el manuscrit original. Aquest passatge va ser suprimit en el text publicat a *La Veu de Catalunya*.

19. Segons el manuscrit original. El text publicat a *La Veu de Catalunya* suavitza l'expressió canviant «més» per «massa»; però el text restablert per l'autor encara l'endureix substituint els adverbis per l'article: «sense demanar la protecció de l'Estat».

20. Algunes idees crítiques respecte del cristianisme de l'època es troben ja anticipades en l'article «La parròquia», del 1908, publicat a l'*Almanaque de la parroquia de Ntra. Sra. de la Bonanova*, any II (I, 700).

21. En carta a Unamuno del 31 de desembre del 1909, escriu Maragall: «Últimamente (hace doce o quince días) publiqué un artículo, «La iglésia cremada» (en *La Veu*), que escandalizó a muchos porque daba razón —según decían— a los revoltosos de julio» (II, 942).

quants anys abans (el 1905) aquest li havia demanat que fes una pastoral sobre la missa.²² No és estrany que Maragall escrivís, el 26 de desembre, a Josep Dachs, secretari del bisbe de Vic, que «aquests dies, fins i tot [li] venien ganas de [posar-se] a escriure en *El Progreso*, perquè [li] sembla que en el baix poble hi ha almenys més vivor que en altres esferes» (I, 966).

Els tres articles sobre la Setmana Tràgica ens mostren un Maragall que va saber estar a l'altura com a ciutadà, com a patriota i com a cristià. I és bo que aquests textos ressonin encara a les nostres oïdes, perquè el seu contingut no ha perdut actualitat. «Ah! Barcelona...» continua essent una denúncia, d'una banda, de les explicacions partidistes, abstractes o maniquees de les nostres desgràcies i, d'altra banda, de la temptació de culpabilitzar-ne «els altres». «La ciutat del perdó» és una crida a la reconciliació, pertinent després de totes les grans crisis, i un al·legat definitiu contra la pena de mort, vigent encara en mig món. Tots dos articles fan que ens hàgim de continuar preguntant si som ja un *poble* cohesionat, o una verdadera *ciutat*, amb un veritable projecte col·lectiu. I no cal forçar gens el text de «La iglésia cremada» per llegir-hi un missatge, encara a mig acomplir, de justícia social i de laïcitat. S'ha dit mil vegades, amb raó, que Maragall, amb aquests tres articles, es va convertir, per al seu temps i per a la posteritat, en una veu quasi profètica. Però va ser una veu solitària. Josep Benet fa notar que, si no s'hagués trobat tan sol, «qui sap si hauria arribat a comptar entre els homes que més han influït en el modern pensament social cristià d'Europa» (Benet, 149).

2. Els altres escrits triats

2.1. Escrits «catalanistes»

Ens queden per evocar els escrits que serveixen de coixí i de context als que acabem de presentar. N'hi ha una primera sèrie, majoritària, que aprofundeix en la idea de catalanitat, amb alguns motius recurrents: la necessitat d'una política unitària de defensa de Catalunya, la reivindicació de la llengua catalana i la relació estreta entre llengua i nació. Els reagruparé segons la idea dominant, subratllant-ne en cada cas els aspectes més significatius. Veurem que estan plens d'arguments que són tan actuals que no poden deixar de produir en nosaltres la impressió de *déjà vu*. He dit que s'estenen al llarg dels darrers dinou anys de la vida del poeta: a partir del 1893, que és l'any següent de l'aprovació de les Bases de Manresa i de la publicació en llibre de *La tradició catalana* de Torras i Bages (i que també és l'any de les bombes del Liceu i del descobriment maragallà de Nietzsche).

22. Aquesta pastoral es va anar retardant fins al 1912. Es titula *El Sant Sacrifici*, i comença recordant la petició que li havia fet el poeta. Cf. *Torras i Bages / Joan Maragall* (cit.), p. 430 i ss.

2.1.1. *D'intenció més política*

Començo pels textos d'intenció més directament política. El més antic d'aquests és «La independència de Catalunya», un article del 1897,²³ no publicat per Maragall. És una reivindicació sobretot de la «independència intel·lectual» dels catalans: «El pensament espanyol és mort [...] i hem de desfer-nos ben de pressa de tota mena de lligam amb una cosa morta».²⁴ És també una denúncia, que reapareixerà freqüentment, de la il·lusió de voler catalanitzar Espanya, que sempre acabarà en detriment nostre, i una defensa de la necessitat de catalanitzar «els diaris i el teatre» (és a dir, els mitjans de comunicació i el lleure) a Catalunya. Acaba afirmant que «el dia que la nostra independència intel·lectual siga complerta, [...] Catalunya formarà part d'Europa». Per Maragall, està clar que la nostra revolució pendent és, abans que res, una revolució *mental*.

Segueix l'«Oda a Espanya», del 1898, que és el segon dels «Tres cants de la guerra»,²⁵ en què el poeta expressa la seva reacció davant la guerra colonial amb els Estats Units. És ben conegut sobretot el seu començament («Escolta, Espanya, la veu d'un fill / que et parla en llengua no castellana») i el seu acabament («Adéu, Espanya!»). El poeta hi expressa la seva divisió interna entre el pragmatisme polític, que no acaba de renunciar a intervenir a Espanya, i el propòsit de girar-li l'esquena i mirar cap a Europa. De fet, aquesta ambigüitat és encara la del catalanisme no explícitament independentista.

Per l'article «La patria nueva», publicat l'11 de setembre del 1902 al *Diario de Barcelona*, Maragall va ser processat i va estar a punt de ser empresonat. Hi sosté que «la gran momia política» que és Espanya no pot ser regenerada per les regions vives, com ara Catalunya. I, com que descarta «la solució providencial, la de *un hombre* que surge y lo arregla todo», que seria un «milagro», i «la revolució», que seria «el salto en las tinieblas... internacionales», «el salto mortal», no veu que ningú pugui ser «españolista de esta España». Veurem que Maragall sembla que vagi oscil·lant entre les dues possibilitats considerades en l'«Oda a Espanya».

També cal recordar «De les reials jornades», opuscle publicat després del primer viatge del rei Alfons XIII a Catalunya al juny del 1904, que reflecteix la diversitat de criteris dins de la Lliga sobre la posició que calia adoptar davant de la visita reial, diversitat que va fer que se'n separés el grup d'esquerres. Maragall hi propugna un catalanisme transversal: «El catalanisme no ha de ser d'un partit». Amb la divisió, «prenguérem» —diu— «l'esperit de les nostres passions per l'esperit del nostre poble». La desunió de les forces polítiques quan

23. És la data que figura al peu del manuscrit. Hi ha un error, per tant, a l'edició de Selecta, que diu 1895.

24. En carta del 15 d'octubre del 1898 a Joaquim Freixas, escriurà: «La qüestió per Catalunya és europeïtzar-se, tallant més o menys lentament la corda que la lliga a *la Morta*» (I, 978).

25. Publicats el 1900 a *Visions i cants*.

es tracta de defensar els interessos de Catalunya és una de les grans causes de preocupació de Maragall.

Vull parar-me una mica més en l'article titulat «Entenem-nos», publicat el 22 de novembre del 1906 a *La Veu de Catalunya*, en ocasió d'una conferència de Jaume Brossa i d'un concert de Jaume Pahissa, que havien donat lloc a una polèmica sobre art i nació. És un text esplèndid, en què Maragall defensa la identitat nacional enfront d'un cosmopolitisme abstracte i postís, amb un argument de gran abast filosòfic: «Fixem-nos que Ibsen i la seva gent són ben noruegs, i que, justament per ésser-ho amb tanta força, són tan europeus, tan humans». En terminologia tècnica, diríem que l'universal es realitza únicament en el singular.²⁶ Per això diu que «enfortint la nacionalitat s'arriba a la mundialitat; però d'una vaga mundialitat, abstracta, mai s'ha arribat ni s'arribarà a fer cap nació». I afegeix: «No podem donar per acabat el procés catalanista, ni menys per ben començat [...]. Perquè encara no hem tingut cap artista que enfondís prou en lo popular propi per a arribar-hi a trobar i a fer-hi sentir l'ànima universal que hi ha al bell fons». La recerca de l'ànima pròpia «és l'únic camí de lo mundial veritable». És a dir: només serem realment universals si som catalans de manera desacomplexada. Maragall aquí estableix doctrina.

Ara mateix he recordat l'angúnia que li feia a Maragall la desunió de les forces catalanistes. Doncs bé, l'alegria que li va causar, per contra, el triomf electoral de Solidaritat Catalana li va inspirar un article entusiasta, «L'alçament», aparegut a *La Veu de Catalunya* el 13 d'abril del 1907, que és un al·legat nacionalista i unitari. En aquesta ocasió, «les passions polítiques han sigut ofegades com un no-res sota aquesta riuada patriòtica» possibilitada per la unió dels partits catalanistes. I Maragall recorda oportunament «lo que tantes vegades [li] havia dit don Joan Mañé: “El dia en què Catalunya tingués quaranta diputats ben seus al Parlament espanyol, ningú més li faria la llei”».

El triomf de Solidaritat Catalana és també a la base de l'article «Visca Espanya!», publicat al diari *El Poble Català*, portaveu del catalanisme d'esquerres, el 5 de maig del 1907, on reivindica, contra l'espanyolisme centralista, la llibertat dels pobles hispànics, que és la condició perquè puguin cridar «Visca Espanya!».

L'any de la Setmana Tràgica, entre «Ah! Barcelona...» i «La iglésia cremada», després del rebuig de «La ciutat del perdó», el 13 de novembre *La Veu de Catalunya* li va publicar l'article ja esmentat abans «A en Cambó... i als altres», que torna a ser una crida patriòtica a la unió dels partits catalanistes, després d'unes conferències de Francesc Cambó, que volien

26. Maragall s'acostava molt a aquesta formulació ja en una carta a Víctor Català (Caterina Albert) de l'11 de març del 1903: «Jo crec que, artísticament, sols enfondint en lo ben particular, lo individual, s'arriba a la vera delícia de lo universal» (I, 941). Idees semblants, les trobem fins i tot abans, per exemple en l'article «Arte y patria», publicat al *Diario de Barcelona* l'11 de març del 1901 (II, 622). Després d'«Entenem-nos», les continua desenvolupant, per exemple en l'article «Per l'Empordà», publicat a *Baix Empordà* el 19 de desembre del 1909 (I, 748).

renovar l'esperit de Solidaritat Catalana. Però la divisió que s'havia produït era tan fonda que difícilment podia ser escoltada una veu com la de Maragall, que demanava que els interessos de partit no prevalguessin sobre els interessos de Catalunya. Josep Benet considera que aquest article i les dues cartes a Pere Coromines que esmentaré tot seguit «formen una mena de testament polític» (Benet, 162).

Després de la desintegració de Solidaritat Catalana, Pere Coromines era considerat el líder de l'esquerra nacionalista. La carta que li va adreçar Maragall el 8 de març del 1910 és encara un nou intent d'afavorir la unitat entre el catalanisme conservador i el d'esquerres amb vista a les pròximes eleccions generals. Val la pena citar-ne el paràgraf més significatiu, encara que sigui una mica llarg i feixuc: «Jo crec» —li escriu Maragall— «que primer s'hauria d'ensajar l'arrencada que senyala en Cambó ajudant-hi tots de bona fe, sens perjudici de començar a actuar la vostra norma; i simultanejant les dues accions, que no em semblen pas contradictòries, i aprofitant alternativament les circumstàncies que s'anessin presentant, més favorables a l'una o a l'altra, i procurant sobretot no entrebancar-se mútuament, sinó ajudar-se en lo respectivament propici, tot mantenint-se cadascú en els seus principis, es veuria lo que més prospera a Catalunya, sense deixar mai de fer camí en un o altre sentit, ja que ambdós van a lo mateix: el reconeixement ple de la personalitat catalana dintre l'Estat, no dic ja espanyol, sinó ibèric, que ja sabem tots lo que això vol dir com a suprem ideal peninsular».

L'altra carta a Pere Coromines, del 23 d'abril del 1910, insisteix més extensament en la mateixa idea: «Fa molt temps que és un dol per tot bon català lo que us aneu dient els uns dels altres. En nom de Catalunya, prou! Qui ha faltat? Tots heu faltat. Qui ha començat? Pregunta de criatures: en esperit tots heu començat, perquè abans d'ofendre-us ja us odiàveu. [...] Així com us és lícit combatre-us en nom dels principis polítics allà on no sofreni contradicció la causa essencial de Catalunya, així mateix fóra vergonya per tots combatre-us de cap manera o dividir-vos allí on l'abominable encasellament centralista es presenti contra Catalunya en batalla». Aquesta segona carta inclou l'autorització expressa al destinatari de fer-ne «l'ús que [li] sembli millor per Catalunya». Coromines la va publicar a *El Poble Català* el dia 26, i *La Veu de Catalunya* la va reproduir a l'edició del vespre del mateix dia. Però sense el resultat desitjat. La ruptura de Solidaritat Catalana i el drama de la Setmana Tràgica són els dos esdeveniments col·lectius que més van entristir Maragall.

2.1.2. *De reivindicació de la llengua*

Altres escrits estan centrats en la reivindicació de la llengua catalana. Em referiré sobretot a tres. El més antic és «El catalanisme en el llenguatge», un fragment de discurs que es remunta al 1893 (si ens hem de confiar de la data assenyalada en l'edició de les *Obres completes*, posada en dubte per alguns, que el fan més tardà). Si valgués aquesta data, seria el primer gran

text maragallà reivindicatiu de la nostra llengua. Maragall hi denuncia vigorosament la diglòssia: «A Catalunya, durant segles [...], mentre el català ha sigut el llenguatge viu i corrent, el castellà ha sigut el llenguatge de les idees generals i el literari. Aquesta divisió és contra naturalesa [...]. Un poble amb aquella doble expressió és un poble esguerrat, és un monstre, i els monstres solen tenir la vida curta i miserable, i en tot cas no fructifiquen, són estèrils: així ha estat, durant segles, el poble català en quant a literatura». En una situació de normalitat, una llengua ha de fer totes dues funcions. «Aquesta unitat només podrà resultar, o de la mort de la llengua catalana i consegüent integració completa i exclusiva de les nostres idees en la castellana, o bé del renaixement i dignificació del parlar català fins a fer-lo també l'únic llenguatge afectiu i ideal nostre».²⁷

El segon és «Conversa bilingüe», un article deliciós, publicat a *Il·lustració Catalana* l'11 de setembre del 1904. Comença així: «*Bastantes que hay de lenguas; para ir bien, no habría de haber más que una, porque así nos entenderíamos todos.* Aixís em defensava un bon senyor el que ell i la família parlessin sempre castellà per casa, amb tot i ésser ben catalans, com ja es pot veure per la mostra. I encara haguéssiu sentit l'accent!». Maragall hi escomet el tòpic persistent de la inutilitat de tantes llengües. I també un altre tòpic no menys tenaç, segons el qual unes llengües són més perfectes que altres: «*¡Ay! ¿qué quiere usted que le diga? yo encuentro que [el català] es una lengua muy ordinaria.*». Reivindica «la llengua pròpia» —l'expressió és seva—, «la que [ens] corre amb la sang per les venes», i celebra la rebrotada literària del català «al cap de quatre-cents anys» de ser una llengua «literàriament arraconada».

I el tercer, en què vull parar-me més particularment, en aquest cas amb un accent crític, és la comunicació de Maragall el 1906 al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, titulada «En pro de les varietats dialectals». D'acord amb la seva doctrina de «la paraula viva» i de l'«espontaneïtat», hi fa una defensa poc matisada del dialectalisme literari, contra l'«ideal arbitrari» d'una «falsa unitat externa», tot invocant «el sentit de llibertat del geni català aplicat a la pròpia llengua». Potser per això, després que al maig del 1911 el fessin membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, la institució que se suposa que haurà de fer una tasca d'endrega de la llengua, una mica perplex, escriurà (el 20 de juny) al seu amic Lluís Lluís: «No sé si és cosa pel meu esperit poc disciplinat; però no hi ha més, s'ha de fer lo que es puga» (II, 915). La posició de Maragall era, sens dubte, un error (*quandoque bonus dormitat Homerus*). Maragall tenia certament el gran mèrit, com ha remarcat Josep Pla, d'escriure en català amb tota naturalitat, sense fer-ne un gest patriòtic (Pla, p. 97 i ss.). Però, si s'hagués seguit el camí que ell traçava, ara tindríem

27. En l'article necrològic «Victor Balaguer» (*Diario de Barcelona*, 24 de gener del 1901), Maragall retreu a aquest escriptor i polític catalanista d'excusar-se davant la Mare de Déu de Montserrat pel fet d'adreçar-li uns versos en català, i ho considera un símptoma eloqüent del «estado de ánimo social y literario de una época» (II, 142).

encara, segurament, una llengua desballestada i ineficaç, en comptes de tenir una llengua estructurada i dúctil, apta per a tots els usos. Tots els bons escriptors han pogut fer la prova que, si es té ben interioritzada la norma (com l'operari que ha après a manejar bé, sense pensar-hi, les eines de l'ofici), es pot retrobar la naturalitat, la «paraula viva», fruit d'una «espontaneïtat» segona. Maragall no s'adonava de la necessitat de construir un estàndard (integrador, això sí) precisament per salvar el català. Potser es podria dir que va ser tan injust amb els intents d'«ordenació» del noucentisme incipient com ho seran amb ell alguns dels joves noucentistes.

Aquest Congrés li va inspirar també un article exultant, «La gran setmana d'octubre», publicat a *Il·lustració Catalana* el dia 24, en què celebra «l'estat d'incandescència patriòtica en què s'ha posat i es va posant encara la nostra massa social» en aquesta ocasió, que «és la gran senyal de la renaixença catalana i el fonament d'il·limitades esperances».

2.1.3. *Sobre llengua i nació*

Però hi ha també escrits que relliguen molt fortament, a la manera de Herder, el tema polític i el lingüístic. El primer dels que he triat, «El sentiment de pàtria», és un text publicat en forma fragmentària (esporgat, sens dubte, per la censura) a *Il·lustració Llevantina* el 16 de novembre del 1900. Maragall hi denuncia la coartada del patriotisme gradual (som europeus, mediterranis, espanyols, catalans), perquè de pàtria de debò només en tenim una, i el signe de pertinença és la llengua: «El signe de la pàtria, jo crec que és el llenguatge permanentment estès en un territori».²⁸ És allò que dirà Josep Pla: que la pàtria arriba fins allà on si dic «Bon dia!» em responen «Bon dia!».

Un altre és el poema civil «Or de llei», publicat a *Estudis* el 20 de maig del 1906, que em sembla (juntament amb l'article «El ideal ibérico», aparegut a *La Lectura* el mes anterior [II, 723]) la millor expressió de l'ideal maragallà d'una confederació ibèrica de pobles lliures («els pobles lliures són més grans»). A diferència de l'«Himne ibèric», del mateix moment,²⁹ que canta les diverses *regions* peninsulars (Cantàbria, Lusitània, Andalusia, Catalunya, Castella), «Or de llei» distingeix netament les tres *nacions* confederables, la catalana, la castellana i la portuguesa, corresponents a la part oriental, central i occidental de la Península i definides cadascuna per la seva llengua: «Servem la llengua catalana, / perquè hi ha en ella nostre esperit». Ara bé, la història no ens ha planyut: «Per formà un regne sol d'Espanya / se'ns van fer seus els castellans». Però, quan Catalunya es deixondí, «vegé que

28. En una carta a Pere Corominas del 12 de juliol del 1907, Maragall dirà lapidàriament: «Per a mi la nació és la llengua» (I, 959).

29. Publicat a *Solidaritat Catalana* el mateix 20 de maig del 1906. Ni l'un ni l'altre d'aquests dos poemes serà recollit al llibre *Seqüències*.

Espanya és una en tres, / perquè tres parles hi sentia». És estrany que aquest esquema (tripartit) d'Ibèria deixi de costat el País Basc. En canvi, en altres llocs hi trobem la idea d'una Ibèria quadrinacional i quadrilingüística. Així, per exemple, en l'article «Catalunya i avant», a què em referiré ara mateix, es parla de «la España grande, la castellana, catalana, vasca, portuguesa».³⁰

Però abans vull recordar un altre text, que coneixem amb el títol de «La verdadera cuestión previa». És un article enviat per Maragall a Ortega y Gasset (el futur teoritzador de la *conllevancia*) el 20 de juny del 1910 en resposta a un del filòsof castellà. Va restar inèdit fins que, després de la mort d'Ortega, la seva família el va trobar entre els seus papers i el va trametre a la família Maragall, que el va publicar a l'edició de les *Obres completes* de 1960-1961. Per Maragall, la veritable «cuestión previa» per a entendre el problema català és la del paral·lelisme entre la relació Espanya castellana / Catalunya i la relació Espanya castellana / Portugal, més enllà dels avatars històrics que han dut Portugal i Catalunya a una situació política tan diferent. El *Signo* (així, en majúscula i cursiva) de la diferència és la llengua. «Os lo digo en la vuestra» —escriu Maragall— «pero ¡ay! no os hagáis ilusiones, lo pienso en la mía, no hago más que traducir». Malauradament, això darrer ara ja no ho podria dir, perquè la situació s'ha capgirat: la immensa majoria dels catalanoparlants ho passen tot mentalment pel castellà (parlen català traduint del castellà). En aquest punt estem francament molt pitjor que en temps de Maragall.

L'últim article que volia assenyalar sobre l'estreta relació entre llengua i nació és el ja esmentat «Catalunya i avant», de títol català, però escrit en castellà i publicat al *Diario de Barcelona* el 5 d'octubre del 1911, a la darrereria per tant de la vida del poeta. És una resposta pública a Unamuno, que havia demanat que els catalans catalanitzéssim Espanya, però en castellà. Glossa, argumentant de fet *ad hominem*, uns versos de l'escriptor bascocastellà, que hi ha posat com a epígraf: «*La sangre de mi espíritu es mi lengua. / Y mi patria es allí donde resuena*». Pel darrer Maragall, provar de catalanitzar Espanya «sería nuestra ruina definitiva» i li explica a Unamuno que «no podemos tomar la lengua castellana *como lengua propia*».

2.2. Escrits «socials»

Caldria evocar també almenys una mostra dels escrits «socials» de Maragall. Potser el més rellevant és, finalment, «La iglésia cremada», que ja ha estat presentat. També té un accent social significatiu l'«Oda nova a Barcelona», de què també hem parlat. Però n'hi ha d'altres

30. També a «El ideal ibérico» es distingeix entre el profund sentit identitari de gallecs, bascos i catalans i «el vago regionalismo de las poblaciones que se contentarían con una descentralización administrativa más o menos extensa». Pel que fa a Catalunya, s'hi demanen coses com ara «la Diputación regional, el concierto económico, el puerto franco, la Universidad autónoma...».

que val la pena de retenir. He escollit, per fer-los de pòrtic, el poema inacabat «La sirena», publicat a *Juventut* el 5 de gener del 1905 (i incorporat el 1911 al llibre *Seqüències*). Maragall diu, en carta a Carles Rahola del 24 de gener del 1905 que «aquell *Sirena* és un fragment, l'únic escrit d'una mena de cosa que fa anys que em va per dins, que en diria la bellesa de la qüestió social si això no fos un galimatias» (I, 1068). És d'una força corprenedora, que mostra una consciència intensa de la condició de vida dels obrers: «El xisclé ardent de la sirena impura / crida an els pobres cap a treballar. [...] I si volen fugir del teu imperi, / roden per la ciutat esmaperduts. [...] I en les cases dels pobres, entristides / hi ha una mena de pau sense virtut».

Un dels articles de més entitat sobre el tema social és «El ingeniero», publicat al gener del 1905 a *Los Lunes del Imparcial*. És una reflexió sobre els beneficis (millora de les condicions de vida, solidaritat dels obrers...) i els perjudicis (acaparament de béns per uns pocs, lluites socials...) del progrés material i tècnic, magnificat pels uns i denigrat pels altres. La posició de Maragall és força ponderada i, finalment, d'un cert optimisme: els mals d'avui són béns per a demà; els mals del progrés es curen amb més progrés.

Aquest seria també potser el lloc per a recordar l'«Elogi del poble», el tercer de la trilogia catalana d'*elogis* (després de l'«Elogi de la paraula» i de l'«Elogi de la poesia»). Porta la data de 13 de setembre del 1907. El *poble* es defineix sobretot per l'arrelament al terror i per l'existència d'un projecte col·lectiu creador. Es contraposa a la *turba*, a la simple aglomeració amorfa i càotica.³¹ Aquest assaig desenvolupa una reflexió sobre el progrés, que recorda la d'«El ingeniero», però subratllant que el poble és el lloc de la promoció de la personalitat: «Jo crec» —diu— «que el progrés consisteix en la indefinida exaltació de l'individu, i que, sien quines sien les seves alternatives, la seva orientació definitiva és procedir de lo col·lectiu a lo individual, de la massa humana a la persona humana, produint tipus d'home més superiors a mesura de més individualitzats». El concepte de *poble* (o el seu quasi equivalent de *ciutat*), contraposat al de *turba* o al de simple *població*, és objecte sostingut de reflexió per a Maragall. Ja hem vist que sortirà també en els escrits relatius a la Setmana Tràgica. I potser, com apuntava abans, un dels nostres grans interrogants hauria de ser encara si som efectivament un *poble*, o si som un poble a mig fer o tal vegada a mig desfer.

Cal remarcar, però, que els aspectes més problemàtics del progrés en la civilització industrial són qualificats a l'«Elogi del poble» de «modern socialisme». Això ens porta a dir un mot sobre el concepte maragallià de *socialisme*, passablement confús o equívoc, i generalment ple de connotacions negatives. Els anys 1894 i 1895 publicava al *Diario de Barcelona* articles com ara «El peligro socialista» (II, 412) o «Contra el socialismo» (II, 470), que de

31. Menys significativa és la contraposició que també s'hi fa, sinècdòquicament, entre el *poble* (entès en sentit restringit com les classes humils) i les classes altes (l'aristocràcia, el Govern, els intel·lectuals, el clero, els rics o els militars).

fet són comentaris, amb remarques crítiques, d'articles profundament reaccionaris publicats a França. En les moltes referències posteriors al que Maragall anomena *socialisme*, el que li desagradava és l'intervencionisme estatal, la burocràcia, l'abstracció, l'organització mecànica, l'absència de relació personal d'home a home. Però l'article més interessant sobre aquesta qüestió és «Preparad los caminos», publicat al *Diario de Barcelona* el 13 de juliol del 1911, segons el qual el socialisme, entès així, és un estadi obligat de l'evolució moderna de les societats, però no un estat definitiu, sinó transitori, que cal mirar-se amb un punt d'ironia, cosa molt diferent de la condemna: «Aplicaos en lo menester a la socialización hoy todavía necesaria, pero sonriendo un poco de ella, y sobre todo salvando dentro de ella lo que después sería, y en el fondo es siempre, lo único necesario: el afecto humano vivo, de hombre a hombre.» Maragall convida a preparar els camins per a superar l'etapa socialista. D'altra banda, cal recordar que, en una carta del 8 de gener del 1910 a Josep Aladern (pseudònim de Cosme Vidal), que havia comentat elogiosament «La iglesia cremada», diu que «el socialisme i l'anarquisme s'assemblen molt al cristianisme... sense Crist» (I, 1162).³² Hi ha doncs, tanmateix, lletra menuda, en el tractament que fa Maragall del socialisme.

Finalment, com a epíleg d'aquests escrits, tant dels «catalanistes» com dels «socials», voldria evocar-ne dos d'inclassificables: «Als estudiants» i «Per a la Biblioteca de Catalunya». En el primer, un discurs pronunciat a la Lliga Regionalista al desembre del 1903, un Maragall d'esperit juvenívol convida els joves a «demandar la lluna» (i els diu que «la lluna anirà venint») i tracta d'encomanar-los «la il·lusió de saber», de tal manera que, si no la tenen, val més que deixin estar els llibres i es dediquin a una altra cosa. Sempre, «perquè en el vol de la pàtria no hi càpiga desmai». I, ja que d'universitaris i de pàtria es tracta, no puc estar-me de recordar uns mots de Torras i Bages que amb tota seguretat Maragall faria seus³³ i que no han perdut ni un bri d'actualitat: «Convé en gran manera encaminar totes les forces a un objecte, a la conquesta de la universitat; el dia que la universitat sia de debò catalana començarà la renaixença de Catalunya».³⁴

Ara, això sí, «la il·lusió de saber» no ha de quedar frustrada per manca de mitjans. Per això, en el segon d'aquests escrits, una al·locució a l'alcalde de Barcelona de l'octubre del 1911 (dos mesos abans de morir), Maragall demanarà, en nom de l'Institut d'Estudis

32. Aquesta és una idea que Maragall tenia des de feia anys. Ja en una carta a Josep Pijoan del 3 de març del 1904 havia escrit: «...i pensava que, efectivament, el socialisme era un cristianisme... sense Crist Fill de Déu» (I, 1035).

33. En l'article «La energía nacional», publicat al *Diario de Barcelona* el 18 de desembre del 1897 (II, 532), denuncia el desarrelament causat per l'ensenyament uniformitzador secundari i universitari. I ja he recordat que a «El ideal ibérico» reclamava l'autonomia de la universitat. Cf. Glòria CASALS, *Joan Maragall i la universitat*, «Quaderns Fundació Joan Maragall» núm. 35, Barcelona, Claret, 1997, p. 15.

34. Cf. Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Edicions 62, MOLC, 1981, p. 387.

Catalans, la cooperació de la ciutat per a guarnir «la Biblioteca Nacional Catalana». «Doncs a aquesta joventut» —diu—, «el primer que li cal és aigua per la seva set, llibres pel seu afany de saber, una biblioteca digna d'una ciutat moderna, com Barcelona sembla que vol ésser. Si no l'hi donem, els esperits d'aquests joves moriran en la set, o per salvar-se hauran de fugir de la pàtria, desposseint-la de l'esperança de renaixença que ells en si porten i que a cada generació pot ésser l'última».³⁵ Com diu Josep Benet, «fou el seu darrer acte de ciutadania» (Benet, 174).

En conclusió, Maragall és encara per a nosaltres una de les millors expressions de la consciència civil. És veritat que en els seus escrits no tot manté la mateixa vigència. He triat aquells que he considerat més significatius en el seu temps i en el nostre. Eduard Valentí Fiol i Joan-Lluís Marfany insisteixen, no sense una part de raó però massa unilateralment al meu entendre, en el caràcter conservador de molts dels seus articles. Seria ridícul que jo ara volgués fer d'ell un «progressista», però cal reconèixer que és una veu lliure, sense amo i per damunt d'interessos partidistes. Prat de la Riba i Cambó van mostrar que no el coneixien gaire quan a l'agost del 1905 li van proposar d'integrar-se en una candidatura de diputat per la Lliga. La resposta de Maragall va ser: «Jo no sóc un polític; jo no seré mai un polític; jo no sóc més que un enamorat de Catalunya» (I, 1249).³⁶ És una veu més ètica que no pas ideològica, capaç de qualificar «els seus», si cal, com hem vist, de «turba conservadora».

No sempre la va encertar. Ja he comentat la seva perillosa defensa del dialectalisme literari. O la seva boirosa idea del socialisme. Ningú no és perfecte.

Però els seus articles sobre la Setmana Tràgica són extraordinàriament lúcids. I el seu patriotisme és de pedra picada. Els seus textos sobre la política catalana i sobre la llengua (amb l'excepció indicada) feien blanc. I encara ens semblen gairebé escrits per a nosaltres, per refer-nos de la nostra baixa autoestima i per denunciar la nostra tendència a la «servitud voluntària» de què parlava fa segles La Boétie, el gran amic de Montaigne.

He començat al·ludint a la seva condició de clàssic. Ara bé, solem considerar que els clàssics són sempre actuals perquè revelen el fons permanent de la naturalesa humana. Però que els escrits de Maragall siguin aplicables també quasi literalment a la nostra circumstància històrica deu voler dir que les coses no han canviat gaire entre nosaltres en cent anys, que estem patinant *sur place*. És ben significatiu que el guió d'una bona part del catalanisme polític i cultural continuï essent l'«Oda a Espanya», amb l'ambigüitat ja comentada. Algú podria dir

35. El document, redactat per Maragall, era signat pels membres de l'Institut següents: Miquel A. Fargas com a president, Àngel Guimerà, Joan Maragall, Lluís Segalà, Antoni Rubió i Lluch, Pere Coromines, i Eugeni d'Ors com a secretari. Va ser lliurat per la comissió de l'IEC el 27 d'octubre del 1911 i publicat l'endemà a *La Veu de Catalunya*.

36. A l'article «Fantasia sobre motivos» esmentat més amunt escriurà, pocs mesos després, que ell «no podria ser [...] un político de partido» (II, 710).

que un dels aspectes en què el canvi és més perceptible és el religiós: ara ningú no gosaria fer seva la famosa dita atribuïda a Torras i Bages «Catalunya serà cristiana o no serà». Però és que el Maragall de «La iglésia cremada» tampoc no l'hauria admesa en aquell moment. La fe de Maragall en Catalunya l'hauria portat, si de cas, a admetre aquella sentència segons la nova puntuació que algú enginyosament s'ha empescat: «Catalunya serà: cristiana o no, serà».³⁷

Deia que les coses entre nosaltres no sembla que hagin canviat gaire. Però Catalunya (com a locomotora dels Països Catalans), després d'un segle de repetir inútilment, com qui pica en ferro fred, els enraonadíssims arguments maragallians, hauria d'haver acabat per aprendre la lliçó. Ha contribuït substancialment a modernitzar Espanya, però no ha vist consolidades les seves aspiracions nacionals. Potser ja té edat per preguntar-se de debò, més enllà de l'ambigüïtat de l'«Oda a Espanya», què vol ser quan sigui gran (en un marc polític de referència que ja no pot ser Ibèria, sinó Europa). Perquè l'Espanya plural que ja demanava Joan Maragall no sembla pas que, un segle més tard, s'albiri encara en l'horitzó (som, si fa no fa, allà on érem fa cent anys). Més aviat sembla que la transformació de l'Estat espanyol sigui una empresa tan àrdua com la independència de Catalunya, si no més. Aquesta és la gran lliçó de cent anys de catalanisme. D'altra banda, la nostra llengua no té pas el futur assegurat: a part de la pressió d'una llengua veïna molt potent i d'altres dificultats velles i noves, continuem tenint l'Estat en contra (amb la diferència que Espanya ja no és, en part gràcies a Catalunya, aquella «mòmia política» de què parlava Maragall); ara bé, som molts els que pensem que només si aconseguim salvar la llengua salvarem la nació, que era la idea del nostre poeta.

Joan Maragall il·lumina, doncs, el seu temps i el nostre. Com diu Maurici Serrahima (l'escriptor català més identificat en conjunt amb el seu pensament), «cada dia el trobem més actual, més a la vora dels nostres problemes i de les nostres esperances» (Serrahima, 136). Però un té també la impressió que ell ja ho va dir pràcticament tot, tant als d'ací com als d'allà, i que a nosaltres, per tant, només ens resta, allixonats per l'experiència de tot el segle XX, preguntar-nos si no ens hem de decantar decididament en el punt crucial en què Maragall encara hesitava.

Bibliografia

a) EDICIONS D'OBRES DE JOAN MARAGALL

MARAGALL, Joan. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1960-1961, 2 v.

VALLVERDÚ, Francesc (cur.). *Elogi de la paraula i altres assaigs*. Barcelona: Edicions 62, MOLC, 1978.

MARFANY, Joan-Lluís (cur.). *Articles polítics*. Barcelona: La Magrana, 1988.

37. Cf. Jesús TUSON, *Lletres sobre lletres*, Barcelona, Empúries, 2006, p. 26.

BOU, Enric (cur.). *Poesia completa*. Barcelona: Empúries, 1986.

CASALS, Glòria (cur.). *Poesia. Edició crítica*. Barcelona: La Magrana, 1998.

b) ESTUDIS SOBRE JOAN MARAGALL

AA. DD. *Joan Maragall. Conferències en commemoració del centenari de la seva naixença (1860) i del cinquantenari de la seva mort (1911)*. Barcelona: IEC, 1963.

BENET, Josep. *Maragall i la Setmana Tràgica*. Barcelona: IEC, 1963 [edicions posteriors a Edicions 62].

MARAGALL, Gabriel. *Joan Maragall: esbós biogràfic*. Barcelona: Edicions 62, 1988.

MARFANY, Joan-Lluís. «El modernisme» i «Joan Maragall». A: DE RIQUER, M. / COMAS, A. / MOLAS, J. *Història de la literatura catalana* núm. 8. Barcelona: Ariel, 1986.

PIJOAN, Josep. *El meu Joan Maragall*. A: *Obra catalana*. Barcelona: Selecta, 1963.

PLA, Josep. «Joan Maragall. Un assaig». A: *Tres biografies (Obra completa X)*. Barcelona: Destino, 1968.

SERRAHIMA, Maurici. *Vida i obra de Joan Maragall*. Barcelona: Laia, 1981. [Pròleg de Jaume Lorés].
Nova edició, amb el títol *Joan Maragall*, Edicions 62, 1990.

TRIAS, Eugenio. *El pensament de Joan Maragall*. Barcelona: Edicions 62, 1982.

VALENTÍ FIOL, Eduard. *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*. Barcelona: Ariel, 1973.

«*La ciutat del perdó*» i altres escrits (1909).
La consciència civil.
Noves hipòtesis de treball sobre la trilogia
maragalliana de la Setmana Tràgica

Josep Maria Casasús i Gurí

Introducció-resum

Es tracta d'una aportació interrogativa sobre la trilogia d'articles periodístics que va compondre Joan Maragall i Gorina (1860-1911) després de la Setmana Tràgica (juliol 1909). És un «contrapunt» plantejat des de la periodística comparada, des de diverses perspectives de la periodística de la recepció (horitzons diacrònics d'expectatives), i a partir de recerques sobre història interior i exterior dels textos.

Exposició

La història interior i exterior dels textos que integren l'anomenada trilogia maragalliana sobre la Setmana Tràgica foren documentades i estudiades amb rigor sistemàtic per Josep Benet i Morell l'any 1963.¹

1. Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963.

La seva obra i la d'altres autors² que publicaren abans i després ens permeten avançar en la formulació de noves hipòtesis de treball pel que fa a la posició de Joan Maragall dins les tradicions periodístiques catalanes i foranes, pel que fa als processos de composició dels textos, i sobretot pel que fa als fenòmens de recepció dels seus missatges en els contemporanis i en etapes històriques posteriors.

El treball aplicat a aquestes hipòtesis i, no cal dir, els seus resultats constitueixen un material acadèmic d'interès per al progrés en els alts estudis sobre composició i sobre recepció periodístiques, però també per a la formació universitària de periodistes.

Hipòtesis de periodística comparada

L'article central d'aquesta trilogia («La ciutat del perdó») està considerat per la divulgació acadèmica com una de les obres mestres de l'anomenat periodisme argumentatiu de defensa, tendència hegemònica arreu d'Europa a la darrer part del segle XIX i a la primera del segle XX.

No endebades l'etapa d'esplèndida prosperitat del periodisme doctrinal (o d'opinió) que domina tot el vuit-cents es va cloure a escala europea amb el coratjós cicle que va publicar l'escriptor francès Émile Zola (1840-1902) sobre l'*afer Dreyfus*, cicle periodístic monumental que abastà des del 25 de novembre del 1897 fins al 22 de desembre del 1900.

Fou un dilatat episodi en la història del periodisme que José Martínez Ruiz «Azorín» (1873-1967), epígon d'aquesta escola, encara va invocar en la seva defensa articulística de Juan March Ordinas en el periòdic *Luz*, de Madrid, el 28 de juny de 1933.

Aquest corrent periodístic va assolir a Catalunya una fita d'abrandament temerari en una altra peça memorable, el «¡Soldados!» (una agosarada crida a la insubordinació de la tropa) de Marcel·lí Domingo i Sanjuán (1884-1939) publicat a *La Lucha* l'agost del 1917.

El cèlebre article de Zola intítulat «J'Accuse...!» (*L'Aurore*, 13 de gener del 1898) no va passar a la història tan sols pel seu contingut. També ho va fer per la sòlida arquitectura de la composició redaccional, i per uns trets argumentatius que a Charles Péguy (1873-1914) li evocaven «Les châtiments» (1853) de Víctor Hugo (1802-1885)³, poema on fustigà Napoleó III.

A Catalunya el periodisme argumentatiu de combat, propi del vuit-cents, va assolir el seu zenit amb un altre cicle memorable, el d'«En defensa pròpia» de Jacint Verdager (1845-1902), cicle també dilatat que es va desplegar abans que l'esmentat cas francès, concreta-

2. Miquel dels Sants OLIVER, «En Maragall i la seva obra de publicista», discurs llegit a l'Ateneu Barcelonès el 2 d'abril de 1912, *Il·lustració Catalana*, Barcelona, 1912. José TARÍN-IGLESIAS, *Aportación maragalliana al periodismo barcelonés*, pròleg d'Octavio Saltor, Barcelona, 1947. Josep PLA, «Joan Maragall. Un assaig», a *Tres biografies*, Barcelona: Destino, 1968.

3. Vegeu la presentació d'Henri Guillemin a l'obra d'Émil ZOLA *J'Accuse...! La Vérité en marche*, Brussel·les: Editions Complexe, 1988, p. 22.

ment entre l'any 1895 i el 21 de novembre del 1897, quatre dies abans d'engegar justament Zola la seva campanya de premsa en defensa d'un innocent.

La trilogia de Maragall del 1909 s'integra en aquest quadre periodístic de tombants de segle, tot i que entronca d'alguna manera amb tres branques de la periodística catalana vuitcentista: la del periodisme argumentatiu de persuasió que tingué el màxim exponent històric en el Jaume Balmes (1810-1848) que tractava d'arreglar el conflicte dinàstic (certament mitjançant un casori); el periodisme d'orientació conreat per Joan Mañé i Flaquer (1823-1901) com a oracle de la burgesia catalana; i el periodisme polèmic que exercia Enric Prat de la Riba (1870-1917) enfront de Leopoldo Alas «Clarín», a l'abril del 1896, i enfront de Mañé i Flaquer, a l'octubre del 1899.

Alguns recursos retòrics de la trilogia de Maragall presenten certs paral·lelismes amb articles del seu mestre Mañé i Flaquer, com aquell que aquest director del *Diario de Barcelona* va dedicar el 8 d'abril del 1883 amb el títol «Pastor y víctima» a la mort del bisbe José María de Urquinaona, un text que fou elogiat per Maragall pel fet que coincidia en la crítica als mateixos sectors socials blasmatats a «La ciutat del perdó» i a «L'església cremada».

Entre el «J'Accuse...!» de Zola i «La ciutat del perdó» de Maragall hi ha paral·lelismes, tanmateix d'intenció (defensa d'uns condemnats), però també d'estructura del text (els mateixos recursos retòrics a la peroració de l'escrit).

Maragall havia confessat en una carta que no era «fanàtic» del Zola novel·lista, tot i que admetia l'any 1906 que «alguna fortalesa» havia deixat en les joventuts franceses. Tal com va dir Carles Rahola, Joan Maragall identificava Zola, després del cas Dreyfus, amb «els homes de lletres conductors de multituds, constructors de pobles».

Pel que fa a les posicions de cristianisme evangèlic que sostenen l'estructura interna de «L'església cremada», posicions que Ramon Sugranyes i de Franch (1911)⁴ considerava precursoras en cinquanta anys del Concili Vaticà II, només trobaren una continuïtat en algunes peces de Carles Cardó (1884-1958), models també reeixits d'articulisme cristià d'avantguarda.

És probable també que l'admiració pel braó periodístic del Zola periodista arribés a Maragall per la via de Péguy, un artífex del renaixement de l'espiritualisme francès a tombants de segle, experiència no del tot allunyada del molt personal regeneracionisme cristià del nostre poeta i periodista.

Considerem, però, la hipòtesi, en el cas de Joan Maragall, que poeta i periodista són sovint indestriables. Dues obres seves, cabdals, d'aquells moments (1909-1910) inclouen fórmules semblants d'expressió mística: el poema «Cant espiritual» («Deixeu-me creure, doncs, que sou aquí, Senyor...») i l'article «L'església cremada» («El Crist se'm féu tan present, tan viu en el meu cor, que no puc dir-ho...»).

4. Citat per Jordi Maragall l'agost de 1981 en el pròleg a l'obra d'Eugenio TRIAS *El pensament de Joan Maragall*, Barcelona: Fundació Banco Urquijo / Edicions 62, 1982.

En la construcció interna d'allò que Joan Maragall anomenava «el meu publicisme» hi participaven aquelles tradicions periodístiques abans esmentades, però també els corrents de pensament d'aquella mena de positivisme espiritualista vinculat a l'escola escocesa que entronca a Catalunya amb Ramon Martí d'Eixalà (1807-1857) i que Maragall rep de Xavier Llorens i Barba (1820-1872), a la filosofia del qual al·ludeix en un article. No sap si adjectivar-la de «nacional o regional». «No disputemos miserablemente por las palabras», digué Maragall, en comentar aquesta filosofia catalana, quan encara feia l'aprenentatge de periodista en el *Brusi* de Mañé i Flaquer.

Hipòtesis de periodística de la recepció

La trilogia periodística escrita per Joan Maragall a propòsit de la Setmana Tràgica presenta d'antuvi dos trets rellevants:

- 1) La gradació ascendent d'intensitat, profunditat i elaboració que va des del primer article («Ah! Barcelona»), que passa pel segon («La ciutat del perdó»), i que culmina en el tercer («L'església cremada»).
- 2) La condició d'inèdit del segon article fins que fou incorporat l'any 1932 en el volum intítulat *El sentiment de Pàtria*, de la nova edició de les obres completes, feta pels fills de l'autor.

Tot i que els tres articles de la gran trilogia no obeeixen pas a un pla personal previ de treball periodístic del conjunt, aquest cicle maragallià està lligat per un fil conductor que va més enllà d'allò que és obvi, els esdeveniments de juliol de 1909.

Hi ha, si més no, enllaços perlocutius, d'estructura externa del discurs, com el recurs a una locució de retòrica periodística que ara en diríem moderna («la ciutat de les bombes»), i eixos vertebradors de l'estructura interna del discurs com és la invocació dels valors de l'amor, del perdó i de la reconciliació en una dimensió de consciència viva i de compromís moral —o ètic, si voleu— del periodista.

Des de la perspectiva dels estudis sobre recepció periodística ens podem plantejar una hipòtesi sobre «La ciutat del perdó», i també unes propostes d'estudi a partir de les descobertes de Josep Benet l'any 1963 relatives a «L'església cremada».

La hipòtesi: quines conseqüències hauria tingut la publicació de «La ciutat del perdó» a *La Veu de Catalunya* abans de l'afusellament de Ferrer i Guàrdia? Haurien evitat aquell homicidi?

Segons dos periodistes contemporanis, Carles Rahola (1881-1939)⁵ i Gabriel Alomar (1873-1941),⁶ la difusió tempestiva d'aquell text hauria contribuït a obtenir-ne l'indult. Són

5. Carta de Carles Rahola a Joan Maragall, de 5 de juliol de 1911.

6. Comentari de X.C.A. intítulat «Un article de Joan Maragall: La ciutat del perdó», *La Publicitat*, 26 de juliol de 1932.

hipòtesis, també. Però sí que és cert, com veiem, que quan es va descobrir aquest article inèdit l'eficàcia de l'escrit era àmpliament compartida en el món polític i periodístic, com ho era que Joan Maragall amb aquell article havia «desbordat per l'esquerra» l'esquerra oficial.

Gabriel Alomar ho va remarcar en adreçar-se als seus companys de l'esquerra nacionalista. Va fer autocrítica col·lectiva amb el retret de no haver intervingut o, més encara, de no haver entès el cas Ferrer i Guàrdia de la mateixa manera que a França s'havia entès el cas Dreyfus com «el definitiu complement de la Revolució Francesa i la realització pràctica dels Drets de l'Home».⁷

No hem d'oblidar, però, tot i que hom ho ha comentat a bastament, que el gran retret de consciència de «La ciutat del perdó» va dirigit contra l'actitud passiva i la manca de coratge dels cristians en aquella hora de revolta, tant en el moment d'impedir o d'atenuar l'abast de les agressions com en el moment de revisar la culpabilitat pròpia i l'aliena.

L'aprofundiment en aquesta dimensió central de l'article de Maragall ha menat a formular hipòtesis històriques sobre la inhibició col·lectiva de la majoria sensata catalana —inhibició que no és rigorós atribuir tan sols a la covardia— en les hores de prova dels anys 1823, 1835, 1909, 1934 i 1936.⁸

En qualsevol cas, l'episodi de «La ciutat del perdó» referma la condició de Joan Maragall com a *maître à penser* no identificat amb cap escola ni amb cap partit, i com a exponent d'una periodística del compromís moral amb dimensió cívica.

L'advocat, periodista i historiador Josep Maria Ainaud de Lasarte considera que «La ciutat del perdó» és el millor article que s'hagi escrit mai com a petició de clemència per a un condemnat a mort.

La recepció tardana, intempestiva tanmateix, de «La ciutat del perdó» obre, doncs, moltes hipòtesis sobre recepció periodística, però les aportacions primícies de Josep Benet a l'estudi del darrer article de la trilogia, «L'església cremada», ens conviden a plantejar propostes d'estudi de gran interès per al coneixement de la periodística de Joan Maragall i per al progrés de la recerca general en periodisme.

Aquest article és un dels pocs de la periodística catalana que ens permet analitzar les històries interior i exterior d'un text, i de constatar el caràcter d'obra «col·lectiva» que té tota producció periodística a diferència de la literària.

A partir del treball de Josep Benet, sabem que de «L'església cremada» hi ha, si més no, tres versions:

1) Versió A: l'original, el manuscrit de Joan Maragall, escrit els dies 17, 18, 19 i 20 de novembre de 1909, però amb esmenes posteriors fetes sobre el document per mossèn Frederic Clascar abans de lliurar-lo a la Biblioteca de Catalunya.

7. Gabriel ALOMAR, «Negacions i afirmacions del catalanisme». Conferència donada al teatre Circo Barcelonés el 4 de desembre de 1910, organitzada pel setmanari *La Campana de Gràcia*.

8. Vegeu Josep BENET, *op. cit.*

2) Versió B: el text publicat a *La Veu de Catalunya* a l'edició del vespre del 18 de desembre del 1909 i a l'edició del matí de l'endemà, text que havien esporgat i esmenat Clascar i el jesuïta Ignasi Casanovas.

3) Versió C: el text, restaurat sobre la versió B i ampliat per Maragall després de discutir-lo amb Casanovas el 20 de desembre de 1909, i publicat a la primera edició de les *Obres Completes* per Gustau Gili el 1912 i en les successives edicions.

El fet de disposar de les tres versions ens ha de permetre observar la recepció particular de la primera versió, la recepció general contemporània l'any 1909, i la recepció general a partir del 1912.

La recepció de la versió A, limitada a unes persones, va produir la intervenció no explícita d'Enric Prat de la Riba, i l'expressa de Frederic Clascar i d'Ignasi Casanovas.

Dels efectes d'aquesta recepció en tenim un testimoni en la carta sense data adreçada per Clascar a Maragall quan diu: «he tret allò que duia del llatí, perquè és una afirmació que l'han gastada molt els protestants i ara els modernistes».⁹

El que deia del llatí Maragall a la versió A era que «el sacerdot diu de baix en baix o en veu alta (però sempre en llatí, és dir, sempre incomprès en el moment per gairebé tots).»

Aplicant la metodologia de l'horitzó d'expectatives de recepció del text formulada a partir de Jauss (1973),¹⁰ trobaríem aquest primer tall diacrònic (el de la recepció particular de la versió A, abans de la publicació); després el tall diacrònic dels dies de la publicació a *La Veu de Catalunya* de la versió B; després el tall diacrònic de la publicació de la versió C a l'edició de Gili, i després els successius talls diacrònics a partir del 1912.

L'horitzó d'expectatives dels receptors és, tanmateix, diferent, per posar uns exemples, l'any 1909, quan es publica la versió B; el 1912, quan es publica la versió C; l'any 1932, quan es revela l'episodi de «La ciutat del perdó» i quan el públic coneix ja perspectives com les de Miquel d'Esplugues (1916)¹¹ i de Carles Cardó en el periòdic *La Paraula Cristiana* (1926); a partir de 1963-64, després de les reformes del Concili Vaticà II, i en els nostres temps, de la secularització generalitzada de la societat catalana.

Finalment, en aplicar mètodes d'història interior i exterior del text com els de Watson¹² a les tres versions identificades, comparades i examinades per Benet,¹³ constatem, entre altres coses, un cop més, que el text periodístic, a diferència de la poètica,

9. Text complet de la carta a Josep Benet, *op. cit.*, p. 123 i 124.

10. Hans Robert JAUSS, *Pour une esthétique de la réception*, París: Gallimard, 1978.

11. P. Miquel D'ESPLUGUES, *Semblances: en Maragall, el cardenal Vives, el bisbe Torras*, Barcelona: Ibèrica, 1916.

12. William Braasch WATSON, «Old Man at the Bridge: The Making of a Short Story», a *The Hemingway Review*, vol. VII, núm. 2, Ohio Northern University, primavera 1988.

13. Josep BENET, *op. cit.*

posem per cas, esdevé gairebé sempre una obra col·lectiva, com ho prova el cas de «L'església cremada», on hi participen, si més no, Joan Maragall, Frederic Clascar, Ignasi Casanovas, potser Enric Prat de la Riba, i en definitiva també els lectors de tostemps, d'acord amb les perspectives de la recerca en recepció d'Iser (1976)¹⁴ que sostenen, per simplificar, que tot text només esdevé obra quan és llegit per cada lector, i que per tant hi ha tantes obres com lectors té un text.

14. Wolfgang Iser, *L'Acte de Lecture*. Brussel·les: Pierre Mardaga, 1985.

EUGENI D'ORS
(1881-1954)

Glosari (1906-1920). La construcció d'una cultura

Dídac Ramírez Sario

Introducció

D'acord amb les pautes del curs, les lliçons s'estructuren en forma d'una ponència seguida d'un contrapunt que dona entrada al col·loqui entre el ponent i la resta dels assistents. Aquesta serà una sessió atípica, se sortirà de les pautes establertes. El primer proposat per dictar la ponència sobre Eugeni d'Ors fou el Dr. Xavier Rubert de Ventós i l'encarregat de fer el contrapunt era el Dr. Octavi Fullat, ambdós bons coneixedors del pensament orsià. Per motius personals, el Dr. Rubert hagué de declinar l'ofertament, i la coordinació del curs va pensar que el Dr. Fullat passés a dictar la ponència i a mi se'm va proposar de fer el contrapunt.

També aquest darrer pla s'ha vist afectat, ja que el professor Fullat, qui ja havia tramés el text del seu contrapunt, ha viscut una situació personal delicada que li ha impedit de preparar i avui llegir la seva lliçó. Comptem, això sí, amb el text esmentat. Descartada, per raons temporals, l'opció de tornar a canviar el ponent, quedaven dues opcions més: anul·lar la sessió o bé mirar de fer alguna cosa per tal de no decebre més del compte les expectatives dels assistents al curs. Finalment s'ha optat per la solució menys dolenta, esperem.

Igual que ahir va fer el Dr. Serra Ramoneda, jo també manifesto que molts i moltes d'altres poden ocupar aquest lloc amb més mèrits que els meus. Faig de suplent al que li diuen que ha de sortir al camp a jugar perquè s'han lesionat els titulars. I surto amb il·lusió, conscient de l'honor que se'm fa i agraint la confiança. Havent de presentar alguna cosa que no és ponència (Dr. Fullat) ni contraoponència en sentit estricte, la meva intervenció consistirà a llegir el text del Dr. Fullat, que farà les voltes de lliçó, i donar més espai al contrapunt, presentar problemàticament el personatge Eugeni d'Ors i glossar breument el text del Dr. Fullat, situant el *Glosari* i el pensament orsià dins la seva època, destacant alguns dels temes centrals del seu pensament, i plantejant algunes qüestions les respostes de les quals contribueixin a les finalitats del curs: «entendre la cultura catalana com un tot i com un projecte obert... desafiant a comprendre el que ens està passant ara que celebrem el centinari de l'IEC» (*infra*, p. 103).

* * *

Fins aquí l'aportació del Dr. Fullat. Una aproximació a D'Ors que emfasitza la vessant educadora del pensador català. Una aportació valuosa tant per als qui són coneixedors de l'obra i el pensament d'Eugeni d'Ors com per als qui no. La riquesa del text ens permetria fer-ne una glossa extensa, però per raons evidents de temps em limitaré a fer-la al voltant de punts, que farciré amb la lectura d'unes gloses de Xènius: *Eugeni d'Ors, un gran desconegut; Modernisme versus noucentisme; El Glosari i la seva unitat; El Glosari: una eina al servei de la construcció d'una cultura; La cultura, el seny... i la rauxa; Raó, vida... raça; D'Ors davant el fet immigratori; La coherència d'Eugeni d'Ors; D'Ors, traïdor?*

Eugeni d'Ors, un gran desconegut

Josep Pla, en el seu retrat D'Ors (*Homenots*, 1957), afirma: «En l'actualitat, Eugeni d'Ors és completament desconegut per les noves generacions catalanes». Segueix sent vàlida la constatació? Fora de cercles acadèmics reduïts, la meua resposta és que sí.

I no deu ser perquè no se'n parli, d'Eugeni d'Ors. TV3 li va dedicar un programa de la sèrie *El meu avi* (2001-2002) i en el cinquantenari de la seva mort s'han celebrat actes commemoratius i han aparegut novetats bibliogràfiques. Podem esmentar força autors que en un moment o altre han tractat de D'Ors, a Catalunya (a més del mateix Fullat, Xavier Rubert, Mercè Rius, Norbert Bilbeny, Josep Murgades, Conrad Vilanou, Jordi Sales, Pere Lluís Font, Enric Jardí, Josep Pla, Jordi Albertí, Xavier Pla, Adrià Chavarria...) i fora de Catalunya (José Luís López Aranguren, P. Laín Entralgo, Vicente Cacho Viu... i Francisco Umbral).

El propassat dia 28 d'abril Umbral escrivia a *El Mundo* la seva columna que titulava «D'Ors en el Prado» i, entre d'altres coses, deia:

Estos días que se habla tanto del Museo del Prado observa uno que casi nadie habla de Eugenio d'Ors, máximo glosador de nuestro gran museo y de toda la historia de la pintura, guía irreplicable del arte de cualquier tiempo, espacio y categoría. [...] El ápice del olvido de D'Ors está en la actual Cataluña, cuyos mentores no le han citado nunca, muy posiblemente porque no le conocen. [...] Don Eugenio, repito, vive su ápice de gloria madrileña y europea en la década de los 40, para llegar definitivamente a los 50, cuando ya no sale de su ermita mediterránea [...] Era un ejemplar único en su especie y España le olvidó.

Davant d'un dels intel·lectuals de més gran renom que ha donat Catalunya i Espanya, probablement un dels escriptors més llegits del seu temps i influents del seu temps, hom es pregunta si aquest desconeixement respon a raons pregones que encara segueixen sense acabar-se d'esbrinar. El nom d'Eugeni d'Ors, en quin grau és tabú a Catalunya? Figura en alguna llista negra com va dir la seva néta Esperanza al programa de TV3 abans esmentat?

* * *

Com és sabut, Eugeni d'Ors i Rovira nasqué a Barcelona (1881) i morí a Vilanova i la Geltrú (1954). La pàgina web de l'IEC informa que D'Ors va ingressar a la Institució el 14.2.1911 i va pertànyer a la Secció de Ciències, de la qual va ser membre fundador i secretari durant el període 1911-1920, el mateix que va ser secretari de l'IEC. La pàgina, a més d'assignar a D'Ors les especialitats d'escriptor i filòsof, inclou la següent nota biogràfica:

Doctor en dret i en filosofia i lletres. Col·laborà a *La Renaixença*, *El Poble Català* i altres publicacions. Emprà els pseudònims Octavi de Romeu i Xènius. Des del 1906 escriví el «Glosari» a *La Veu de Catalunya*, des d'on estengué la doctrina estètica que anomenà noucentisme. El 1911 publicà les *Gloses de quaresma* i *La ben plantada*. Fou director del Seminari de Filosofia creat per la Secció de Ciències de l'IEC el 1914. Dirigí l'Escola de Bibliotecàries. Fou director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat des del 1917, però dimití el 1920 per discrepàncies amb el president, J. Puig i Cadafalch. Cessà també en els seus càrrecs a l'IEC. Deixà de publicar el «Glosari» a *La Veu* i continuà a *El Día Gráfico*. Començà a col·laborar en castellà a *Las Noticias*, i el 1923 s'establí a Madrid.

La necessària concisió de la nota anterior només permet albirar el perquè de certs qualificatius amb què ha estat titllat D'Ors: contradictori, ambigu, publicista ans que filòsof, afectat, vanitos, egòlatra, megalòman, irònic, desarrelat, cínic, vedette intel·lectual... i traïdor.

Per acabar de fer-nos-en una idea afegirem algunes dades incloses en la majoria de referències biogràfiques de D'Ors. Va ser assidu de les tertúlies del cafè Els Quatre Gats, ideò-

leg de La Unió Catalanista, un dels millors col·laboradors intel·lectuals d'Enric Prat de la Riba, director d'Educació Superior en el Consell Pedagògic de la Mancomunitat (1914) defenestrat de Catalunya, instal·lat a Madrid va prosseguir en castellà la seva activitat, va ser elegit membre de la RAE de la Lengua (1927, sota la dictadura de Primo de Rivera), va protagonitzar el primer divorci de la República (1931), va introduir les idees de Maurras sobre el nacionalisme integral a Espanya, va donar suport a l'alçament franquista, va ser un dels ideòlegs del falangisme, promotor de l'Instituto de España (1938) i jefe nacional de Bellas Artes (1938).

Amb aquest conjunt de dades biogràfiques capim que tractem d'un personatge gens lineal, és a dir, complex i difícil d'abastar. Segons Josep Pla (*Homenots*), D'Ors fou un home que no va poder viure sense utilitzar una màscara. Formen part del repertori de màscares la pluralitat de pseudònims que va adoptar: Xènius, Octavi de Romeu, Joan de Déu Politeu i El Guaita com a escriptor, Miler i Xan com a dibuixant i, com a traductor, el de Pedro Llerena.

Modernisme versus noucentisme

L'oposició entre el modernisme i el noucentisme constitueix el teló de fons del «Glosari». És sabut que el terme *noucentisme* va ser introduït el 1906 per Eugeni d'Ors per denotar un corrent cultural que s'oposava al *modernisme*, moviment artístic i cultural sorgit a finals del segle XIX, entre els partidaris del qual es compten Gaudí, Domènech i Montaner (1849-1923), Puig i Cadafalch i Joan Maragall, i que defensava l'individualisme, el naturalisme, el sentimentalisme i l'espontaneïtat en la creació artística.

En el canvi de segle, el modernisme tingué una enorme acceptació social a Catalunya (1891-1906) com a element essencial de la Renaixença.

«Els modernistes —escriu Octavi Fullat— es regien pels principis de la Natura, mentre que els noucentistes es regulaven segons el cànon de l'Home».

Els uns i els altres compartien, però, un mateix objectiu: la renovació de la societat catalana. D'Ors, que va refusar també el tradicionalisme català per considerar-lo ancorat en el ruralisme i el folklore, defensà que aquesta renovació s'havia de dur a terme sota una voluntat unitària de canvi. Denominà el seu projecte *noucentisme*, en al·lusió al nou-cents que tot just s'encetava. En l'empresa no s'hi trobà sol. A més d'ell, tres figures van exemplificar la «bona nova» noucentista: Prat de la Riba, Carner i Pompeu Fabra.

El projecte tenia dues vessants, artística i política, que denominà, respectivament, *arbitrarisme* i *imperialisme*. Josep Pla defineix l'arbitrarisme com «un dionisisme sense embriaguesa, familiar i moderat, un dionisisme per a l'Ampliació de Barcelona —una reminiscència llunyana de les antigues lubricitats» (*Homenots*). L'*imperialisme* denotava una mena de «tercera via» entre el liberalisme clàssic i el socialisme revolucionari.

El «Glosari» i la seva unitat

Al servei del seu projecte D'Ors va redactar el «Glosari», columna d'opinió que el va fer famós i que publicà quotidianament sota el pseudònim de Xènius a *La Veu de Catalunya* (el diari portaveu de la Lliga Regionalista), des de 1906 fins a 1921. A partir d'aleshores va seguir publicant gloses en castellà (*Nuevo Glosario* i *Novísimo Glosario*), un cop establert a Madrid, on va passar a dir-se Eugenio (don Eugenio).

Ja veiem que el *Glosari* no és un llibre «normal» (10 volums de *L'obra catalana d'Eugeni d'Ors*, Quaderns Crema, edició de Xavier Pla, unes 4.000 gloses del total de les aproximadament 18.000 que va escriure). Les gloses eren uns comentaris generalment breus, reflexions motivades per assumptes d'actualitat, peces literàries, filosòfiques i polítiques amb les quals intentava copsar el *ritme*, les *palpitacions* dels temps.

L'ús de *glosa* en lloc del que estableix la norma, *glossa*, D'Ors el va justificar en una carta a Bofill i Mates: «Jo escric gloses, improvisacions, cançons si voleu, com les del minúsculament èpic glosador mallorquí, inspirat per la realitat circumstancial que l'envolta; no gloses postil·lades com les d'un alexandri o d'un bolonyès operant sobre textos morts».¹

Podríem pensar les gloses com les actuals columnes d'opinió (les d'Umbral, per exemple, qui s'autoproclama glosador a l'estil de D'Ors). L'analogia, però, seria incorrecta des que avui dia no trobem un dels trets essencials de les gloses orsianes: constituir peces d'un pensament que es pretén unitari, que es presenta de mica en mica, que mostra la seva evolució, i que amb al temps hauria de compondre la «Ciència de la Cultura».

El *Glosari*: una eina al servei de la construcció d'una cultura

Com assenyala Fullat, «Eugeni d'Ors decidí vertebrar culturalment Catalunya “ja que tenir vèrtebres és tanmateix un deure suprem” (glosa 17-IV-1921). Tota la política de D'Ors es redueix en l'última instància a pedagogia, sosté Aranguren a *La Filosofia de Eugenio d'Ors*. La cultura estructura un poble; el sentimentalisme romàntic, en canvi, el desfà ben aviat».

Amb el «Glosari» D'Ors feia pedagogia per a la construcció d'una cultura, la que representava el noucentisme, una pedagogia per a reforçar el valor del *treball* i del *joc*, el dos factors integrants del procés educador. Fullat comenta:

Eugeni d'Ors viu tibant i tens entre el *barroc* que ell era i el *clàssic* que decidí ser. Això fa que no s'alliberi mai, del tot, de l'ambigüitat. Amb tot, procura una síntesi entre la raó i el sentiment. En l'acció estableixen contacte tots dos. Així passarà que els mètodes de la tecnociència i els mètodes

1. E. BOU i J. MURGADES (cur.). «Correspondència d'Eugeni d'Ors a Jaume Bofill i Mates (Guerau DE LIOST)», *Els Marges*, núm. 56 (1996), p. 108.

des pedagògics coincideixen en l'acció. En el *treball* i en el *joc*, en l'acció, lluiten la potència interna i la resistència externa; raó i sentiment coincideixen en el seny. Mesura i elegància, raó i sentiment [...].

La cultura és el resultat de l'acció. Ahir, el Dr. Serra Ramoneda es va referir a Prat de la Riba com a «empresari social» i un magnífic gestor. D'Ors va col·laborar estretament amb Prat de la Riba. De la seva obra conjunta encara avui en gaudim; en particular voldria destacar, per la visió que va representar, el paper que va jugar D'Ors en la renovació bibliotecària a Catalunya.²

La cultura, el seny... i la rauxa

De la glosa «Reflexions noves sobre la violència», del 9.1.1913, Fullat n'extreu la frase: «S'és violent per instint. Se tracta d'afranquir-se'n per la cultura». Davant aquesta asseveració de D'Ors, Fullat comenta: «El Noucentisme, definit per D'Ors, abraça la raó i la sensació —la suma és el seny.» I més endavant, referint-se al *seny*: «[...] el *seny* tradueix la cosmovisió metafísica de Xènius, segons la qual resulten indispensables tant la Natura com la Cultura a fi que hi hagi fenomen humà. Ara bé, el *seny* suposa que la raó està per damunt de tot».

El *seny* —diu Fullat— guanya i preval amb el diàleg, amb la inseguretat de la ironia, tot assignant una orientació educativa. El seny és diàleg:

L'home qui parla a un altre en monòleg en què és ell qui dóna, sense rebre res, obra en funció de Pensament Dogmàtic. L'altre que ho fa en interrogatori, en què és ell qui rep sense donar, obra en funció de Pensament Polític. Però, el qui pròpiament *dialoga*, el qui dóna i rep, i dóna rebent i rep tot donant, és el que es mou dins el Pensament Irònic. I moure's dins el pensament irònic és lo que he anomenat... Seny (glosa 19-V-1913).

Cultura, seny... i rauxa. Durant els fets de la Setmana Tràgica (25.7.1909/2.8.1909) D'Ors era fora de Barcelona (Ginebra i París). La primera glosa relativa als fets (16.8.1909) atribueix als catalans la condició de pacients i els critica la manca de vitalitat: «Oh, gents catalanes!... Me faríeu desitjat gairebé que el mal vingués de vosaltres —amb tal que alguna cosa de tangible, d'històric, vingués de vosaltres...».

Amb posterioritat (1911) D'Ors plasmà la irrupció de la rauxa en la nostra terra a la glosa «On es consuma la tragèdia» (*La ben plantada*), que comença: «I ara la guerra és entre nosaltres, i les passions corren, com bèsties folles pel carrer».

2. Vegeu Mònica BARÓ-Teresa MAÑA, *Eugeni d'Ors i les biblioteques: una aproximació a partir del Glosari*, 2004. També la tesi doctoral de Teresa MAÑA TERRE, *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925)*, Universitat de Barcelona.

Rauxa, seny... i Cultura. D'Ors consagrà bona part dels seus esforços a la *Ciència de la Cultura*. Veia la Cultura com la més alta regió de l'esperit col·lectiu, i la Guerra com «[...] una violenta irrupció de la Història dins la Cultura», la irrupció de la regió mitgera d'aquest esperit col·lectiu. La glosa del 9.1.1913 abans esmentada «Reflexions noves sobre la violència», il·lustra perfectament el projecte orsià (vol. III, p. 407-408).

D'altra banda, D'Ors va declarar-se neutral amb motiu de la Primera Guerra Mundial (1914-1918). L'impacte que li ocasionà la guerra es traduí en una sèrie de gloses que es publicà amb el títol de *Lletres a Tina* (1914). D'aquests anys foren *Gualba, la de mil veus* (1915) —fort contrast amb *La ben plantada* (1911)—, *Oceanografia del tedi* (1916), *La vall de Josafat* (1918)... La seva declaració de neutralitat molestà molts dels seus lectors i amics, que eren francòfils decidits.

Raó, vida... raça

La raó —escriu Fullat— està al servei de la vida, però no al servei de la vida espontània, biològica o bé pulsional; ans es col·loca al servei d'una vida *assenyada*. Ni autogestió —la sola endocrinologia— ni tampoc absoluta heteroeducació guiada per paràmetres racionals i autònoms.

Amb aquest comentari, Fullat reflecteix el nucli de la cosmovisió d'Eugeni d'Ors. Abans Fullat ens ha dit que D'Ors va viure tibant «entre el barroc que ell era i el clàssic que decidí ser», i que va procurar «una síntesi entre la raó i el sentiment». Sempre el mateix argument de fons: el seny com a síntesi, entre la raó i el sentiment, la Natura i la Història. Síntesi que representa la doctora en Harmonia, la Teresa, la Ben Plantada, però no la Teresa ben arrelada, sinó la ben afruitada, com llegim a la glosa «Del símbol de *La ben plantada*». Síntesi que s'esdevé amb el Nando, el pescador, el de la santedat de la feina quotidiana, el que també serveix a la Raça i obeeix els seus desigis, com la Teresa (vegeu la glosa «On és conegut el promès de *La ben plantada*»).

D'Ors davant el fet immigratori

Els fets de la Setmana Tràgica (Pere Lluís Font i Josep M. Casasús en van parlar ahir) van resultar traumàtics per a Catalunya. No es va trigar gens a buscar-ne culpables. Com va dir Pere Lluís Font, Joan Maragall va descartar que la culpa la tinguessin els forasters (immigrants) a «Ah! Barcelona». D'Ors, en canvi, en dues gloses («Defensa» i «Defensa encara») del 18 i 19 d'agost respectivament (vol. III, p. 573-575) indueix a pensar tot el contrari.

La coherència de D'Ors

Al pròleg de l'edició de 1937 a *La ben plantada* D'Ors comença dient que s'havia resistit a la reedició del llibre, «immemorialment exhaurit en la seva edició catalana (1911)». I afegeix:

Mil veus feien córrer, ja ho sé, que això obeïa a algun personal canviament polític. Res més lluny de la veritat. La millor prova en serà la publicació present, que es prepara vint-i-cinc anys més tard que la primera [...]. De cada pàgina, de cada línia, dins aquest que fou dit Breviari de Raça, entenc respondre'n ara com aleshores, amb la total ideologia i amb la vida també. Ocorre que la virtut de la personal conseqüència hagi deixat, a la nostra època, de tenir-se per la més preada [...]. L'home que es contradia es mutila. Podrà continuar vivint: no serà llavors amb la mateixa perfecció, amb la mateixa plenitud [...]. Gran fortuna per a l'autor del Breviari, i per al Breviari mateix, que no hagi calgut aquí extirpar res [...]. Quant el concepte de «Nació», poc hi podia portar una superstició idolàtrica qualsevulla, qui, com jo, acabava d'obrir la seva carrera intel·lectual combatent amb aspror tot nacionalisme [...]. Un xiprer espuntat no és un xiprer i un racó de món no té dignitat, sinó en la proporció en què signa i al·ludeix a la blava serena universalitat de l'Ecumen. I no cal tampoc oblidar que Nando, el pescador, es diu així, Nando, i no pas «Ferran» o qualsevol purisme per l'estil. *El seny lliga la veritat a la unitat i fa d'aquesta una superior jerarquia...* Aquí la teniu, sortint a la llum novament, sense que, per a actualitzar la nova aparició, hagi calgut portar mà a broma ni a coma...

El 1916, a *La Esfera* (10 de juny), Madrid, proclamava: «Amo Catalunya, sí, sobre todo y sobre todas las cosas». La professió de fe catalana, era posada en sordina quan tot seguit afegia?:

Pero no crea usted, que ahora estoy quieto aquí, quieto porque mi cargo de Secretario General del IEC, convertido por mí en una institución de estudios generales, me tiene amarrado. Mi espíritu es errante e inquieto. Para mí no existen las fronteras y creo el mundo una Patria Universal que se debe recorrer poco a poco y a la que debe amarse por igual...

El seny lliga la veritat a la unitat i fa d'aquesta una superior jerarquia. ¿Inconseqüència en el procedir d'Eugeni d'Ors, que en les gloses de juliol de 1909 (p. 549) atacava el liberalisme i defensava l'imperialisme, l'imperialisme català, una de les etapes del qual passava per la intervenció en els afers generals espanyols?

A un programa recent de TV3 sobre el feixisme i el falangisme català, es presentava Eugeni d'Ors, juntament amb Sánchez Mazas, com a responsable que José A. Primo de Rivera es passés del conservadorisme al feixisme. Hi havia implícit un protofeixisme en el pensament de D'Ors ja quan proclamava que *La nacionalitat catalana* d'Enric Prat de la Riba «és el llibre de capçalera de Catalunya»?

A tall de conclusió. D'Ors un traïdor?

A «Jo acuso» (10.1.1920), immediatament abans de la seva «defenestració», D'Ors exclamà: «Faig vots i dono ferma paraula de no renegar mai del sagrat nom de la meva terra».

Quan deia aquestes paraules se sentia ferit. I no només per la topada amb Puig i Cadafalch amb motiu de la justificació de les despeses de la Biblioteca de Canet.

La publicació de *La ben plantada* va ser ben rebuda per uns, però provocà a uns altres una reacció d'hostilitat tremenda, com recull l'aiguafort de l'il·lustrador F. Xavier Nogués, on es veu la Ben Plantada i burgesos amb barrets de copa llançant-li objectes. I no diguem la reacció que hi va haver amb la publicació de *Gualba, la de mil veus*, on el tema central és l'incest entre un pare i una filla!

En el pròleg a l'edició de 1935 d'aquesta obra D'Ors es lamenta:

El classicisme és precari sempre, i les fonts de la Subhistòria no deixen de fluir sota les ciutats que emmura la Història i de les quals obre els portals, liberalment, la Cultura. [...] Miserere! Canten les mil veus de Gualba, però del llibre de Gualba, ni de les seves criatures, ni del seu autor, ningú no va voler aleshores tenir pietat. L'escàndol només va defraudar-se a força de silenci, d'aquest silenci rancuniós i cellajunt en què la ruralitat de tot un sector influent dins la societat catalana excel·leix. Si mil agitacions [...] acompanyaren l'epifania de la Ben Plantada, la cabana montsenyena de la Filla amorosa es veié artificiosament envoltada d'un buit mortal. Als mateixos que, uns anys abans, havien fet l'intent de lapidar aquella, com pot veure's en l'aiguafort celebrèrrim del nostre car Xavier Nogués, els podia resultar més planera la tasca, llavors que amb tàctica complicitat s'hi posaven tots a la una, d'enterrar vivent una pàl·lida i feble minyona.

D'Ors traïdor? La pregunta puny, però cal formular-la sense embuts. Mary Ann Newmann, al programa de TV3 *El meu avi* (2001-2002), responia: «Ors traïx Catalunya, això sí». Oriol Bohigas és menys categòric: «Va ser considerat un traïdor, sí. Però, és clar, això de traïdor no m'atreviria a dir-ho». I Esperanza d'Ors, la neta:

Una vez oí: «¿Por qué dicen que el abuelo fue un traidor?» Entonces pues, mi padre, con mucho cariño y con mucho tacto de padre hacia una niña pequeña, para no herirme, pues me decía: «Bueno, es que él abandonó Cataluña, entonces se fue enfadado, y entonces con la realidad que se estaba viviendo allí, pues entonces no lo entendieron, entonces le consideraron un traidor, pero tú no debes preocuparte por eso, porque tu abuelo era muy bueno...»

D'Ors ha estat dimonitzat. A Espanya tal vegada estigui al purgatori, però a Catalunya continua a l'infern. De res no va servir que als anys cinquanta tornés del seu exili voluntari, visqués el final de la seva vida a Vilanova i la Geltrú i volgués que l'enterressin a Vilafranca del Penedès. A d'altres que també hi eren, a l'infern, se'ls ha concedit un cert perdó. Ara per ara veig difícil que amb D'Ors passi el mateix, perquè mentre romangui a les tenebres seguiran confusos aspectes que es consideren «vergonyosos» per amplis sectors de Catalunya,

actituds passades que posen en evidència tant el catalanisme polític de Prat de la Riba com el comportament de molts que van donar suport al franquisme amb intensitat comparable a la D'Ors, però no portats per idees imperialistes, sinó per interessos força més prosaics.

Un encert, per part de l'IEC, haver triat com un dels deu pensadors catalans del segle XX l'Eugeni d'Ors. Ell ens posa amb força davant dels nostres dimonis familiars. El seu estudi pot contribuir a conjurar-los.

Moltes gràcies per la seva atenció.

Eugeni d'Ors

Octavi Fullat Genís

Els modernistes es regien pels principis de la Natura mentre que els noucentistes es regulaven segons el cànon de l'Home. L'estètica noucentista porta a l'ètica. La visió clàssica del món condueix a la civilitat, a l'aristocràcia de la conducta col·lectiva. Ni hedonisme ni nihilisme modernistes o romàntics, sinó mesura i continència. Aquesta manera d'entendre el món comporta una pedagogia fonamental, o normativa educacional bàsica, ben diferent de la de Rousseau.

El mateix D'Ors vincula així el Noucentisme amb l'humanisme clàssic: «l'entrada de l'art en Era clàssica suposa un mediterranisme general de viure. Tot classicisme que no estigui animat per un Humanisme és una closca sense fruit. I tot humanisme suposa... *Riquesa i Curiositat*» (glosa 21-V-1907). *La raó té els seus sentiments que la sensibilitat no sent*. L'exercici d'aquests sentiments de la raó, estranys a la sensibilitat, s'anomena *gust*.

La seva categoria noucentista de proporció, correspondència, mesura —el *mésos* dels grecs—, és la categoria que enriqueix la força unificadora de la realitat humana. Defineix amb concisió el seu pensament: «Cal amar la pròpia puixança; cal amar també els propis límits» (glosa 8-VI-1912).

Eugeni d'Ors decidí vertebrar culturalment Catalunya «ja que tenir vèrtebres és tanmateix un deure suprem» (glosa 17-IV-1921). Tota la política de D'Ors es redueix en l'última instància a pedagogia, sosté Aranguren

a *La filosofia de Eugenio d'Ors*. La cultura estructura un poble; el sentimentalisme romàntic, en canvi, el desfà ben aviat.

La pedagogia general que es deriva d'aquesta *Weltanschauung* reforçarà el valor del *treball* —entès com l'esforç que venç resistències— i del *joc* —comprès com l'activitat interior que consisteix a complaure's amb la pròpia potència que venç tota mena de fatalitats, exteriors a la força de decidir.

Xènius no és cartesià; en tot cas, serà fichteà. El que sí queda supervalorada és la *llibertat* enfront de la *natura*. El procés educador serà *treball* i *joc*. Assevera D'Ors: «S'és violent per instint. Se tracta d'afranquir-se'n per la cultura» (glosa 9-I-1913). El Noucentisme, definit per D'Ors, abraça la raó i la sensació —la suma és el seny. En una glosa de 1911 afirma la mateixa concepció, bé que de forma més suggestiva: «La raó respecta els furs de la vida, tot combatent-los, és justament lo que havem anomenat *seny*» (8-IV-1911). La *razón vital* d'Ortega y Gasset constitueix un concepte, si més no, emparentat amb la noció del *seny*. Aquest, el seny, tradueix la cosmovisió metafísica de Xènius, segons la qual resulten indispensables tant la *natura* com la *cultura* a fi que hi hagi fenomen humà. Ara bé, el *seny* suposa que la raó està per damunt de tot.

Eugeni d'Ors viu tibant i tens entre el *barroc* que ell era i el *clàssic* que decidí ser. Això fa que no s'alliberi mai, del tot, de l'ambigüitat. Amb tot, procura una síntesi entre la raó i el sentiment. En l'acció estableixen contacte tots dos. Així passarà que els mètodes de la tecnociència i els mètodes pedagògics coincideixen en l'acció. En el *treball* i en el *joc*, en l'acció, lluiten la potència interna i la resistència externa; raó i sentiment coincideixen en el seny. Mesura i elegància, raó i sentiment —«versos mesurats i lliscadors»—; al capdavant *seny*, a fi de construir la història de la societat, de la Ciutat, en contra de la Fatalitat, del natural.

Solament l'acció farà triomfar la raó viva en el si de les fatalitats còsmica i social. Entre el *jo* —albir— i el *no-jo* —natura més història— fa de pont l'acció, i l'acció també, és clar, educadora. El *jo* —capacitat de decidir segons el seny— *colonitzarà* —expressió orsiana que vol dir *ordenar*— tota la resta, tot allò que no és ell. Fichte i també el romanticisme alemany, Natura i civilització. La cultura és el resultat de l'acció. Escriu gràficament: «Sense l'univers, l'escriptor no seria ser; sense tots els homes ell no seria home» (glosa 23-V-1906). «Tota sardana és una composició. Els balladors, amb sos regulars moviments componen un ritme, el *creen*. I, com un ver ritme és sempre una cosa definitiva, cada sardana, un cop ballada, un cop *feta*, ja no pot morir. Encara que ulls sensuals ja no la vegin, ella viu, ella viurà eternament» (glosa 25-IX-1913).

L'antítesi gràfica de *l'home que treballa i que juga*, antítesi antropològicament i pedagògica rebutjable, ens la presenta Xènius amb aquesta sobrietat i imatgeria: «Hi ha una personificació que jo veig simètricament oposable amb simetria que arriba fins a la imitació fònica, com en un joc de paraules, al nostre *Home que treballa i que juga...*; és *l'Home que bada i fuma*».

El *seny* guanya i preval amb el diàleg, amb la inseguretat de la ironia. Orientació també educativa: «L'home qui parla a un altre en monòleg en què és ell qui dóna, sense rebre res, obra en funció de Pensament Dogmàtic. L'altre que ho fa en interrogatori, en què és ell qui rep sense donar, obra en funció de Pensament Polític. Però, el qui pròpiament *dialoga*, el qui dóna i rep, i dóna rebent i rep tot donant, és el que es mou dins el Pensament Irònic. I moure's dins el pensament irònic és lo que he anomenat... Seny» (glosa 19-V-1913).

Rousseau serà l'emblema de la ineducació i de l'antipedagogia, perquè entre l'irracional romanticisme i el racional classicisme, es lliura al primer sense embuts en lloc de pensar i d'actuar en conformitat amb el *seny*, el qual enllaça raó universal i sentiment concret: «¿Quina fou l'essencial lliçó de Jean-Jacques? Renegar de la Civilitat. Renegar de la Història. Negar l'educació. Sistematitzar la ineducació» (glosa 2-VI-1911). Davant de l'Escola Activa, el pensament orsià valorarà tot el que prové de Dewey i negarà tot el que es deriva de Rousseau.

La raó està al servei de la vida, però no al servei de la vida espontània, biològica o bé pulsional; ans es col·loca al servei d'una vida *assenyada*. Ni autogestió —la sola endocrinologia— ni tampoc absoluta heteroeducació guiada per paràmetres racionals i autònoms. Educació de l'*obra ben feta*, portada de la mà del *seny*. «Tan sols s'entén allò que es fa»; però allò que es fa adquireix significació des del jo, on s'actua la llibertat moral. Perquè la *natura* no és *ratio* i la *història* tampoc, cal colonitzar, actuant assenyadament, l'una i l'altra. Educar serà actuar tan bé que l'infant abandoni l'*status naturae* i ingressi en l'*status rationis* —entengui's la *raó viva*—. L'educand aprendrà a actuar segons l'albir, la decisió sensata: «Tota floració humana —art, ciència, vida— ha d'exalçar i reforçar la llibertat, l'albir; la idealitat crea la teoria de l'Arbitrarisme» (glosa 29-VIII-1906).

«Un primer pas en el camí de les adquisicions ètiques va fer que els homes comencessin a entendre que lo excessivament fàcil... és immortal» (glosa 10-VI-1914). Dewey, un cop més, ha cridat l'atenció a Eugeni d'Ors en contra de Pestalozzi. *L'interès i l'esforç* del primer és una obra que el colpeix. L'activitat i la producció, per més que costin, són els factors de l'aprenentatge i de l'educació en general. Parlar un idioma estranger constitueix el premi de mesos i mesos d'esforç. «*Espontàniament...* L'etern espontàniament dels romàntics!... Però, ¿és que creieu que l'*interès* pot venir sense l'activitat, sense l'*esforç*? ¿No capiu que lo que ens interessa en les coses és lo que nosaltres posem en elles... i, per consegüent, el nostre esforç?» (glosa 18-XI-1910).

L'*obra ben feta* és el resultat de l'esforç. Ni Neill, doncs, ni Rogers, ni tampoc les pedagogies institucional i llibertària. Més encara; algun moviment d'escola activa també queda bandejat perquè no valora suficientment la pertinàcia i l'afany. D'Ors constata, a més, que no hi ha esforç sense dolor. L'*obra ben feta* serà dolorosa. Una pedagogia de la felicitat és inhumana; a tot estirar, servirà per als àngels. El mateix fet de la vida no es realitza sense una guerra constant contra l'acció destructiva de l'ambient. «Respirar és guanyar una batalla» (glosa 10-III-1911).

Però l'obra ben feta, inclosa l'educativa, no solament és activa, esforçada i dolorosa; per damunt de tot ha de ser harmònica. Què passa si extraviem o esgarriem l'harmonia? «I ara la guerra és entre nosaltres, i les passions corren, com bèsties folles, pel carrer. La nostra Doctora d'harmonia no és ja, l'hem perduda». La figura i la bellesa de la Teresa, la Ben Plantada, se n'han anat. Què resta? El desert i, en el desert, l'home per a home, un llop.

ALEXANDRE GALÍ
(1886-1969)

Per la llengua i per l'escola (1931). L'aposta per l'educació

Jordi Cots

Trobada amb Alexandre Galí

Al senyor Galí li agradava de sorprendre. En una de les sessions dels cursos que, des de 1959, impartia a casa seva, explicava a la seva manera el conte *Els tres pretendents*:

Una vegada hi havia un pare que tenia una filla molt maca. Tres galants s'hi volien casar, però ella no sabia per quin decidir-se. El pare estava molt amoïnada. Per veure si podia fer-la decantar per l'un o l'altre, proposà als tres pretendents que se n'anessin pel món i que al cap d'un any tornessin, a veure qui li portava l'objecte més extraordinari. Tots tres es van dirigir cap a la Xina, i es van acomiadar en una cruïlla de camins. En retrobar-se, el primer es presentà amb una ullera de llarga vista amb la qual podia veure el que desitgés per lluny que fos. El segon havia comprat a un marxant una catifa molt rara, ja que aquell que se li posés al damunt aniria al lloc que volgués amb la rapidesa del vent. El tercer comparegué amb una poma meravellosa, que tenia la virtut de guarir aquell que se l'acostés a la boca. Cadascun d'ells creia, és clar, que havia descobert el més sorprenent i prodigiós. Gràcies a la ullera de llarga vista pogueren veure la noia que, malalta, s'estava morint; i amb la catifa arribaren a temps per a oferir-li la poma. I el pare no sabia a qui donar la noia.

No ens interessa tant el desenllaç com el clímax que creava el senyor Galí en explicar el conte. S'aturava i amb una certa murriera afegia: «Sabeu?, aquí tenim la premonició de la televisió, de l'avió i de la penicilina». I en devia saber, d'explicar contes; el senyor Martorell ho testimoniava, de l'època que era col·laborador seu a l'Escola Vallparadís. Aquell dia, el senyor Galí feia una lliçó d'història, i així, com se n'ha dit després, narrativitzava l'ensenyament.

La tasca pedagògica d'Alexandre Galí a la nostra postguerra no es va reprendre fins cap al 1955. Havia tornat de l'exili el 1943, com molts d'altres, com Carles Riba per exemple. Durant dotze anys callà. Havia tingut despatx obert, ens diu ell mateix, a casa seva, de vuit a nou del vespre, per atendre a tots els qui li volien portar els seus problemes. I durant els anys 1955 fins al 1963, els dilluns al vespre, va celebrar cursos de pedagogia oberts a tothom. Érem encara als anys foscos del franquisme, però ja havia començat una certa renovació educativa. El 1954 s'havia reiniciat a la Universitat de Barcelona l'especialitat de Pedagogia. Galí havia contribuït a la creació i organització de bon nombre d'escoles i havia ajudat a configurar la nova institució Rosa Sensat. La seva casa, al carrer Dolors Monserdà tocant al carrer Major de Sarrià, era bonica, senzilla, polida, d'un gust d'abans de la guerra. Galí era un home d'aspecte auster, de veu insinuant, les mans una mica tremoloses, que ja passava dels setanta. Alguns dels que assistírem als seus cursos no teníem prou consciència, segurament, de la personalitat que teníem al davant, i de tot el que havia representat i representava.

D'aquesta època són algunes conferències que preparava amb una cura especial. Així, dedicà als oients de la seva conversa «Fonaments històrics dels actuals conceptes de l'Ensenyament», tinguda a l'escola Costa i Llobera el 21 de gener de 1963, la traducció de l'assaig de John Dewey *El noi i les matèries d'ensenyament (The Child and the Curriculum)*. En lliurava un exemplar pulcrament dactilografiat i personalitzat amb el nom de cadascun dels assistents. L'any 1918 Palau Vera ja havia traduït *El meu credo pedagògic*, però no posseïem la versió d'aquesta altra peça cabdal de l'autor americà. I amb això Galí semblava tributar un últim homenatge al que tant havia admirat. I era una manera de recordar la perdurabilitat d'un missatge pedagògic que també era el seu. A finals de desembre de 1962 havia donat dues conferències sobre les escoles normals no estatals que s'havien produït a Catalunya des de primers de segle. Eren sessions dirigides als professors d'una temptativa frustrada de preparació lliure per al magisteri, sobre el qual em referiré més endavant. Galí s'hi expressà amb molta llibertat. Citaria així mateix la conferència pública que amb el tema «Dels canvis que les matemàtiques modernes poden imposar a l'ensenyament primari» donà el 17 de maig de 1965, a la Institució Cultural del CICEF. En aquesta conferència evocà el treball que trenta anys abans havia emprès en el camp del llenguatge. Se'n sentia i s'hi manifestava pioner. Deia: «Molts dels grans lingüistes en què es fonamenta la gramàtica estructural avui tan en voga a les Universitats —l'obra dels quals no es trobava a Barcelona— passaren per les meves mans». Certament, ell s'havia avançat, s'havia hagut d'avançar, en aquesta

matèria com en d'altres. Ara Galí intentava contribuir a la reforma de l'ensenyament de les matemàtiques a l'escola primària. Va relatar el procés històric de les matemàtiques, i deia: «De tot això l'ensenyament a penes se n'ha enterat». Però no sé si aquesta conferència suscità els efectes que ell esperava. Tenia necessitat de sorprendre, de presentar-se com el primer, com l'innovador, possiblement per provocar un interès. Havia estat un actor privilegiat d'aquell primer terç del segle passat, quan tot estava per fer. Ara, pedagog sense escola, com també ho fou Artur Martorell, encara provava d'influir.

Com es fa un pedagog

A començaments del segle XX, doncs, estava tot per fer; no obstant això, i en paraules del mateix Galí, es vivia a Catalunya «una onada molt profunda de creixement». Galí tenia vint-i-un anys, i encara no havia entrat al món de l'ensenyament. Tenim alguns documents impagables de la darrera etapa de la seva vida que ens expliquen l'empenta vital d'aquells primers temps i la seva trajectòria personal: la història de les institucions a Catalunya del 1900 al 1936, que sovint pren un to autobiogràfic i quasi d'unes memòries; el currículum que va redactar en ocasió de la seva entrada a l'Institut d'Estudis Catalans, i el resum de les sessions, a què ja he fet al·lusió, sobre les Escoles Normals no estatals.

Ens conta Alexandre Galí que fins als catorze anys havia estat deixeble del seu oncle Bartomeu Galí. Aquest era professor al col·legi Pelford de Barcelona. Galí no tenia pares i, per indicació de l'oncle, el 1902 es va dedicar al comerç; però a casa ensenyava gratuïtament.

Hi ha un tret que cal ressaltar. Els estudis oficials no temptaren mai el senyor Galí. Era, i es va voler mantenir, autodidacta. No n'era l'únic. També ho van ser Pau Vila, i Palau Vera, i Eladi Homs i Manuel Ainaud. Penso que és una característica que trobem en moments significatius de la nostra trajectòria com a país. El senyor Galí creia que, en aquella etapa de revifament col·lectiu, «ens afavoria la preparació que ens havíem fet tots sols» i arribava a parlar del «gran moviment autodidacte de tot Catalunya». De manera que, sobretot en el cas de Galí, no era una qüestió circumstancial, sinó una presa de posició. Segurament les descobertes que fa un autodidacta prenen una significació especial i li confereixen un sentit de novetat única.

En començar, el bagatge pedagògic del senyor Galí era molt escàs. «No tenia altra base, ens diu, que l'exemple de l'oncle Bartomeu, excel·lent mestre vuitcentista, [...] i del poc que poguérem copsar a l'Escola de Mestres (de Joan Bardina, el curs 1909-1910)», i això sense deixar la feina a la casa de comerç on es guanyava la vida.

Qualifica d'«intrusos» aquell primer grup d'autodidactes, en el qual s'inclou, de gent aliena al magisteri que es posa a ensenyar. Pau Vila, teixidor de Sabadell, tenia vint anys quan, sense cap preparació pedagògica, va iniciar l'Horaciana el 1905. Palau Vera era fill de comerç

ciants, burgès, llicenciat en lletres. Joan Bardina, ex-seminarista. Eladi Homs, comerciant, amb una gran vocació pedagògica. Manuel Ainaud era dibuixant i caricaturista. El doctor Estrany, metge. De mossèn Josep Pedragosa sempre ha dit el senyor Galí que era el millor pedagog que havia tingut Catalunya (no el millor educador social, sinó el millor pedagog, *tout court*).

Galí va qualificar de molt diverses i riques maneres aquell canvi de front que, a les darreries del segle XIX, va transformar tot el quadre de la vida pública de Catalunya: «escamesa vital», «pujada general de la saba», «brots novells d'una vella soca», «onada molt profunda de creixement» (Galí escrivia sempre molt bé; no coneixem els seus versos). A més, les expressions més esclatants tant en el camp de la política com en el de l'educació es van produir, «malgrat llur simultaneïtat, amb absoluta independència les unes de les altres». Les diferents manifestacions del moviment pedagògic, doncs, s'ignoren entre sí i es produeixen al marge de tota tradició més o menys arrelada en el país.

A l'origen d'aquelles vocacions pedagògiques s'hi podia endevinar una certa mística social, un descontentament de l'ordre existent, una consciència del retard en totes les esferes; però, per sobre de tot, hi havia «la protesta més aguda i concreta contra l'escola d'aleshores». Pel que fa a ell, precisa, «la nostra protesta personal era [...] fonamentalment pedagògica». «En posar-nos a ensenyar no portàvem cap de les preocupacions morals o socials de Pau Vila o Joan Palau Vera, ni tampoc el menor intent del seu redemptorisme col·lectiu a través de l'ensenyament. Els nostres problemes eren estrictament pedagògics, volem dir, limitats al camp de la funció docent...». Altrament, a ell no el movia fer únicament una escola que poguéssim dir catalana només perquè s'hi parlava en català, sinó perquè «en ella hi bateguessin tots els problemes susceptibles de donar a Catalunya categoria de poble en el pla de la vida d'aleshores». I finalment, «el nostre concepte doctrinal o filosòfic de l'educació era francament dualista», afegia, «Molt abans que coneguéssim Dewey havíem intuït l'antinòmia de l'educació representada pels termes *infant* d'una banda i *societat* de l'altra».

Quan diu «en posar-nos a ensenyar», volia dir en obrir l'escola Vallparadís, el 1910. Aleshores ja s'havia afermat en molts principis, que més endavant retrobarem en la posició adoptada davant de l'escola única i el clam per una pedagogia catalana que trobem en *Per la llengua i per l'escola* o en la seva visió del problema de la llibertat a l'escola activa, tema central d'*Els fonaments racionals de l'escola activa*. Havia après molt, en un any, a l'Escola de Mestres de Joan Bardina.

Les fonts de la nostra renovació pedagògica

Deia el senyor Galí que l'origen d'aquell moviment de renovació pedagògica l'havíem de cercar en el desastre colonial de 1898, i en el sentiment general de desencís que comportà. Hi havia, en això, una connexió amb l'anomenada «generació del 98». «Aquí, però,» deia el

senyor Galí, «ens varem girar cap a l'acció, mentre que a Espanya es feia literatura. El poble va ser enganyat. Tot era un món de ficció. I tot aquell grup sabia, aleshores, que l'escola era també un engany, una cosa purament verbal, on s'ensenyava una ex-ciència, en edificis sòrdids, sense llum ni aire, amb la passivitat d'uns alumnes encabits i immobilitzats en uns bancs llargs (que després, tallats, formarien els pupitres). Era una escola apartada de la mentalitat dels nois, amb llibres fets sense pensar en els nois.»

En fer la història de les institucions Galí assenyala que «a casa nostra es dóna el cas singular que enmig d'una plèthora de creacions escolars que es pot qualificar d'extraordinària, s'hagués pogut realitzar el vast moviment de renovació sense cap doctrina prèvia capaç d'orientar-lo, sense tractadistes i a penes investigadors». Això no vol dir que no hi hagués una doctrina implícita; però «la nostra pedagogia tenia un caràcter poc doctrinari», de manera que «es podia concloure que els principis implícits que la regulaven no són metafísics sinó morals, o bé prenent el mot moral com a genèric, que la seva moral pedagògica no és metafísica sinó pràctica». Aquesta mancança —si és una mancança— el mateix Galí la intentà cobrir. Penso que en l'*Activitat i llibertat en educació*, de 1932, Galí fa una reflexió filosòfica. És un assaig, no un tractat. Potser és tot al que podíem aspirar aleshores? I hauríem de veure quin caràcter té, avui, la nostra pedagogia. Amb Eugeni d'Ors es mirà cap a Herbart, però Galí s'inspirava més aviat en John Dewey.

Les fonts de la nostra renovació pedagògica (Salomó Marquès, 2003) són tres: les propostes que procedeixen de la Institución Libre de Enseñanza, les propostes pròpiament catalanes i els diversos corrents pedagògics europeus que força mestres havien conegut gràcies a viatges d'estudi.

La trobada amb la Institución ja s'havia fet amb Maragall. Un estudi de les relacions entre Maragall i Francisco Giner de los Ríos podria constituir un capítol de les que el nostre poeta va sostenir amb les figures del 98 espanyol. Eugeni d'Ors es demanava en certa ocasió com era que Maragall tingués al seu despatx un retrat de Giner, i ho atribuïa al krausisme de Maragall. Per a D'Ors, Maragall «a la seva manera, a la seva poètica i piadosa manera, fou un krausista» (*El krausismo de Maragall*). Josep Pijoan, que havia escrit un *El meu Don Joan Maragall* i un *Mi Don Francisco Giner*, parlava de «les cares austeres dels amics de la Institución», i el mateix Maragall escrivia a Pijoan, parlant d'uns versos de Díaz Canedo: «tot això d'aquesta joventut castellana, ho trobo... trist». Però la trobada amb Giner va suscitar dos magnífics articles de Maragall sobre educació, de primers de 1906, «El maestro y el padre» (el «maestro» era Giner) i «La levadura». En aquest darrer es dirigia directament a Giner, per bé que a l'article parlés de «maestro desconocido», i amb tota confiança l'interrogava sobre la mena de criticisme que li semblava veure en tot el seu sistema, per al final demanar-li: «... y quiero saber cuando llegemos a ser un país civilizado, qué levadura le vamos a poner para que fermente, de qué color vamos a vestir nuestra serenidad», i com que, tot amb tot, se'n refiava, afegia: «vos, maestro, poned la levadura». A Maragall li semblava

—ho escrivia a Pijoan— veure en la Institución un «ambient intel·lectual, de grup», més que un moviment. Altrament, ja el 1896, a l'article «Sobre educació», un article que segurament no es podria subscriure en la seva totalitat, acabava dient que «l'educació és en realitat un producte social, que un poble no prospera ni es fa fort i gran perquè tingui l'encert d'adoptar un bon sistema d'educació que li sigui suggerit; sinó que l'educació ben entesa és un fruit espontani de la seva fortalesa, un senyal de la força i la grandesa de la seva civilització: un efecte de la seva superioritat, no pas una causa». M'atreveixo a dir que el senyor Galí deuria estar d'acord amb aquesta afirmació, amb aquesta visió d'un dels dos termes de l'antinòmia de l'educació, entre l'infant d'una banda i la societat d'una altra.

No he vist confirmat en cap altre lloc l'incident que conta Pijoan a *El meu Don Joan Maragall* sobre la petició feta del nomenament de Maragall com a comissari regi d'Ensenyança de Barcelona. Diu que va arribar un telegrama firmat per Luis de Zulueta (però que havia redactat Giner) dient: «Demana a En Maragall si acceptaria el càrrec de Comissari Regi d'Ensenyança». I sembla que Maragall dubtà, ara, així com mai no havia dubtat en la seva negativa a acceptar un lloc de diputat. Aquest incident, la data del qual no consta, demostra la confiança que Giner tenia dipositada en Maragall.

De totes maneres, Alexandre Galí creia que «els nostres pedagogs i mestres [...] no es sentien atrets pel misticisme laic de la Institución Libre de Enseñanza», almenys fins a l'adveniment de la República. El que s'havia sentit atret per la Institución havia estat Joan Palau Vera; i també hi havia estat en contacte Rosa Sensat. I la Institución, a través de Luis de Zulueta, va tenir un paper important en el projecte del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, de 1908. Tot això ho va anar relacionant el senyor Galí en la seva història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya.

Les primeres realitzacions

I mentre Maragall, el 1906, interpel·lava públicament Francisco Giner de los Ríos, un jove-níssim Pau Vila, un any abans, ja havia creat l'Horaciana. I existien el Col·legi Sant Jordi de Francesc Flos i Calcat, les Escoles del Districte II, l'Escola Catalana Mossèn Cinto i l'Acadèmia Pedagògica Catalana. Flos i Calcat havia tingut l'encert, a més, de promoure l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. La institució, però, que queia fora de les realitzacions d'aquell «moment singular», per dir-ho amb paraules del mateix Galí, és la Escuela Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia. Galí s'expressa amb una gran duresa envers l'obra de Ferrer i Guàrdia: «escola dissolvent», «escola tràgica», deia; i potser encara més quan ens en parlava als professors que els anys seixanta treballàvem en un assaig privat de formació de mestres. «Hi ha un aspecte obscur en aquesta època: la figura de Ferrer i Guàrdia, home de mala mena, negociant amb tot, fins amb l'ensenyament.»

L'Horaciana va ser la primera *escola nova* (no es parlarà d'*escola activa* fins al 1917, amb Pierre Bovet). Sense cap preparació pedagògica, Pau Vila es va fer mestre a si mateix «tenint per mestre el noi», deia ell. Tot i que ell qualificà l'Horaciana d'improvisació, en una circular d'agost d'aquell 1905 enuncia uns principis que, sense saber-ho, coincidien amb els de les escoles noves que van anar apareixent aleshores a tot Europa i Amèrica. L'Horaciana durà sis anys. Pau Vila va saber establir un fort lligam entre la família i l'escola, que li permetia, per exemple, de fer entendre als pares la conveniència de les excursions, o que no possessin a treballar els seus fills abans de temps, i que escoltessin un consell a l'hora d'escollir ofici. Intentà agermanar dins la mateixa escola infants de diverses classes socials; i creia que educant la infantesa treballava per a l'assoliment d'una organització social sense classes. El senyor Galí manifesta una gran predilecció per l'Horaciana, i ens n'explica amb tot detall la creació i evolució, des de l'apartament de Pau Vila del ferrerisme, fins als plantejaments sobre l'educació moral i la tècnica pedagògica. És, certament, una història que respira tot-hora un aire de frescor que fascina.

El mateix 1905 naixia el Col·legi Mont d'Or de Joan Palau Vera. Aquest era, també, un autodidacte com a pedagog. El Mont d'Or constituí un projecte diametralment oposat al de Pau Vila. Però Palau tenia una altra preparació. Era un jove burgès, fill d'un comerciant important, de família ben considerada socialment. Palau va voler sortir del medi familiar: es va llicenciar en filosofia i lletres i viatjà per Alemanya i França. Sabia alemany i anglès. I coneixia la Institución Libre de Enseñanza; estava al corrent dels últims avenços de la pedagogia i de la psicologia que n'era el suport i s'havia engrescat amb William James i John Dewey (ja he dit que el 1918 els *Quaderns d'Estudi* van publicar la traducció que Palau Vera havia fet d'*El credo pedagògic* de Dewey). Endut per la idea de «renovació de la burgesia», creà una escola de gran qualitat, al barri de la Bonanova.

No és possible de reproduir, aquí, la història que el senyor Galí va fer de totes aquestes realitzacions. És un document únic. En cada cas distingeix els aspectes de l'educació moral i l'evolució tècnica. Són textos apassionants, de lectura obligada, encara avui, per part de tots aquells que volen dedicar-se a l'educació.

Però cal referir-se, encara, i potser sobretot, a l'Escola de Mestres de Joan Bardina, la realització que més degué influir en Galí. Bardina era un personatge extraordinari. Artur Martorell, que s'hi havia fet mestre (hi entrà el 1907, quan tenia a penes tretze anys) el descriu dient que «és el prototipus de català agosarat, emprenedor, aventurer, neguitós, intel·ligent, lluitador a ultrança, que persegueix les dificultats, que les coses li interessent mentre exigeixen un esforç...». Tenia, ell també, una preparació pedagògica rudimentària. Havia llegit, dels Estats Units *La vida heroica* de Roosevelt; de França *D'on ve la superioritat dels anglosaxons sobre els llatins* de Demoulin, i que ell veia en l'educació; i havia llegit Kipling. Pensava sempre en coses grans. Volia, a través de la seva Escola, en deu anys renovar els mestres a base de formar-ne una cinquantena cada any. La preparació de l'escola es

va fer en poc temps, l'any 1906. Buscà el millor professorat que pogué: entre ells, Josep Carner, Josep Pijoan, Frederic Rahola, Emili Vallès, els dibuixants Gaietà Cornet i Joan Llaveries, el canonge Baranera; també s'hi trobava mossèn Josep Pedragosa. El senyor Galí, que volia ser mestre però que no volia anar a la Normal, s'hi va presentar com a alumne el curs 1909-1910; però Bardina se'l quedà com a professor de llenguatge, matèria que Galí havia estudiat pel seu compte.

Però només s'hi estigué un any, perquè l'Escola de Mestres tancà les portes el 1910. No pogué resistir les dificultats. L'Escola de Mestres, explica el senyor Martorell, «era una institució privada en la qual els alumnes estudiaven totes les assignatures del pla estantís i anacrònic de les Normals d'Espanya d'aquell temps, amb el fi d'obtenir el títol oficial de mestre, i a més complementades amb tota una altra sèrie de coneixements per tal de formar-los totalment i humanísticament». Era una empresa impossible, com s'ha demostrat en altres ocasions. Com més anava, més la preparació per a la Normal es deixà que els alumnes la fessin pel seu compte, perquè Bardina no s'hi podia entretenir. Científicament, els resultats de l'Escola haurien pogut ser millors, però «l'assaig, amb paraules de Galí, fou veritablement memorable; el més important que s'ha fet a Catalunya com a escola activa». Amb Bardina comença a perfilar-se la figura del mestre com un autèntic professional.

I aleshores comença l'assaig de l'Escola Vallparadís. De quin bagatge disposa, el senyor Galí? I com se l'ha fet? Perquè ens interessa saber com es fa un pedagog. Era el juliol de 1910. Acabava de deixar l'Escola de Mestres. Encara tenia el guanyapà dins del comerç. Un grup d'intel·lectuals i pares de família de Terrassa li demana que organitzi una escola «de tipus modern». El grup era inspirat per Joan Llongueras; i les famílies, benestants. Accepta sobrevalorant, potser, diu, les seves aptituds. La seva preparació pedagògica, insisteix, «no tenia altra base que l'exemple del nostre oncle Bartomeu Galí». «La nostra informació era escassíssima, fora d'alguna cosa que es feia a casa nostra i *del poc que poguérem copsar en un any d'estar a l'Escola de Mestres*» (subratllat meu, perquè: realment havia estat poc?). En canvi, creia que l'afavoria la preparació que havia adquirit tot sol, en tots els ordres de les activitats humanes, i la que s'havia fet seguint de prop el gran moviment autodidacte. S'havia fet una certa cultura literària i filosòfica. Rendeix tribut a Enric Jardí per la informació que li havia donat sobre Decroly.

Les preocupacions morals o socials de Galí, ja ho he dit més amunt, eren diferents de les de Pau Vila o Joan Palau Vera: els seus problemes —hi insisteix sempre— eren estrictament pedagògics. I el seu concepte doctrinal o filosòfic de l'educació era francament dualista. Havia reaccionat enèrgicament contra la pedagogia que dels dos termes de l'antinòmia només tenia en compte el terme *infant*. Això ho trobarem després a *La mesura objectiva del treball escolar* i als *Fonaments racionals de l'escola activa*. Amb l'Escola de Mestres de Joan Bardina que acabava de deixar, «havia viscut l'aplicació més completa d'una escola de règim liberal». Del Mont d'Or havia dit: «Més que una escola liberal era una institució de *self-*

government on es practicava aquella aptitud a governar-se, fruit exclusiu de l'educació veritablement aristocràtica». De fet, va conèixer el Mont d'Or el 1910, estant encara, em sembla, a l'Escola de Mestres; i no em consta que en aquella època conegués directament l'Horaciana. El problema del senyor Galí era el d'una escola viva. «L'obra educadora no tenia sentit si ens limitàvem a considerar l'infant i no vàiem l'home»; «és la col·lectivitat adulta la que pesa d'una manera decisiva en la formació de les generacions». De manera que, podríem afegir amb Maragall, l'escola és un producte social. Ens interessen més aquests plantejaments que no pas la seva metodologia del llenguatge, o la utilització dels centres d'interès de Decroly (desconfiava, per cert, del principi del globalisme de l'infant) o l'organització d'un jardí d'infants froebelià, però «a la catalana».

En començar Vallparadís, Galí es considerava un aprenent. Tot eren intuïcions. Amb aquelles expressions que emprava sovint, ens diu que «ja havíem intuït molt abans que Adler hagués donat a conèixer els seus mètodes», la importància terapèutica d'una bona relació família-escola; o bé: «vàrem seguir un mètode que cap a l'any 1930 veiérem desenvolupat en el llibre de...». I va fer autocrítica del seu assaig. Ens diu que amb el seu desig d'assajar-ho tot, potser va anar massa de pressa, que li faltaven coneixements i que no va resoldre el pas de l'escola als altres tipus d'ensenyament. Tot amb tot, la seva trajectòria pedagògica a penes es va moure de la direcció presa aleshores. Ho trobarem al Blanquerna.

Prat de la Riba crida Galí a la Mancomunitat

Cap a la darrerria de 1913 es va produir un incident que havia de decidir la sort del Vallparadís i la sort personal del senyor Galí. Jo crec que va influir decisivament en la seva formació com a pedagog. Prat de la Riba, aprofitant una visita de compliment a Terrassa, va voler veure l'Escola Vallparadís. Es va assabentar del treball de Galí i «li va fer preguntes sobre els seus mètodes i el seu concepte d'educació». Això últim és el més significatiu. Al cap de mig any fou cridat per Prat de la Riba, el qual li va proposar d'entrar com a oficial de secretaria al que aleshores s'anomenava Consell d'Investigació Pedagògica (a partir de 1916, Consell de Pedagogia). La feina li ocuparia els matins i tindria les tardes lliures per a obtenir el títol de mestre, cosa que en definitiva no va fer mai.

L'entrada en la maquinaria institucional, en uns moments il·lusionats, unida a la seva vocació personal, havia de proporcionar al senyor Galí una oportunitat immillorable de tenir una visió global de les nostres institucions educatives, i de confirmar i madurar el seu concepte d'educació. La intuïció de Prat de la Riba havia encertat una vegada més. Galí continuà al Vallparadís fins a l'acabament del curs 1914-1915. I el juliol de 1915 ja es va responsabilitzar de la segona Escola d'Estiu (*Escola d'Istiu* encara es deia, amb l'ortografia pre-normativa). Ja és prou sabut que la idea de l'Escola d'Estiu l'havia portada Eladi Homs dels

Estats Units; ell mateix n'havia organitzat la primera. En el *Llibre de deliberacions de la Mancomunitat*, de 1913 al 1915, editat amb un luxe auster, hi ha l'informe d'Eladi Homs sobre la proposta de la segona Escola d'Estiu. El titulava «L'ànima de l'escola». El senyor Galí se'n fa càrrec. Entre els professors hi trobem Pompeu Fabra, Manuel de Montoliu, Joaquim Folch i Torres, Adrià Gual, Joan Llongueres, un jove Carles Riba que en aquells moments estava escrivint les seves *Estances*; s'hi féu un curs Montessori.

Galí serà el secretari del Consell de Pedagogia durant vuit anys, fins a la dictadura, i acumularà les feines de director de les Escoles d'Estiu, la direcció delegada dels Estudis Normals de la Mancomunitat, la secretaria del Patronat de l'Escola Industrial, i la direcció de l'Escola Montessori de la Mancomunitat, després anomenada Escola Graduada de la Mancomunitat. L'imaginem rumiant les seves reflexions sobre el concepte d'educació. La seva petja es troba en els programes de les Escoles d'Estiu. Claparède, tan admirat per Galí, omplí l'Escola d'Estiu de 1920, sobretot, i la de 1921. Al programa de l'Escola d'Estiu de 1923 hi ha un davantal no firmat, segur que del senyor Galí. Diu: «... però nosaltres creiem que en aquesta acció [la de l'Escola d'Estiu], en aparença modesta, podria tancar-s'hi la llavor del que hagi d'ésser en el futur *una escola catalana, amb ciència i doctrina pròpia, amb personalitat característica*, alternant amb els altres valors pedagògics que pel món circulen» (el subratllat és meu). No sé si aleshores es podia copsar el sentit del missatge, lúcida, que després precisarà a *Per la llengua i per l'escola* (concretament a la conferència recollida en aquest volum, donada a Reus a primers del 1930, titulada «Abast i significació de l'escola catalana»): el clam, quasi diria, per una escola catalana, per un pensament pedagògic propi, que comporta una voluntat docent i la infiltració d'aquest esperit en la col·lectivitat.

I mentrestant naixien altres escoles. El mateix 1906, les Escoles Catalanes del Districte VI, vinculades a la figura singular del doctor Geroni Estrany; o el Nou Col·legi Mont d'Or; o les Escoles del Temple de la Sagrada Família (on trobarem el senyor Martorell, que ja havia passat dos anys al Vallparadís). Potser no tenen la significació de les anteriors, però, de fet, aquestes escoles privades van ser un nucli formador d'homes i van assumir la funció de centres pilot que tot sistema educatiu necessita. Però ara, aquesta, no és la nostra història. I no sabem què se n'hauria fet de tots aquests esforços privats i fins de moltes de les esparses iniciatives públiques sense un suport com el que constituí l'ambiciosa política cultural de la Mancomunitat; i també hi hagué l'acció de l'Ajuntament de Barcelona.

La mirada a l'estranger

La nostra gent, a més, va sortir a l'estranger. Aprofità les sortides pedagògiques que organitzava la Junta de Ampliación de Estudios de Madrid i les beques de la Diputació i

l'Ajuntament de Barcelona. Així, el 1908, després del frustrat intent del Pressupost Extraordinari de l'Ajuntament, un grup de mestres anà a Londres, a visitar l'Exposició Pedagògica Francobritànica, i s'engrescà amb les *Open Air Schools*, que Rosa Sensat va trasplantar a l'Escola del Bosc, inaugurada el 1914. Eladi Homs havia anat als Estats Units el 1906, i allà conegué William James i John Dewey; també Palau Vera viatjà per Europa i Amèrica i després traduí Dewey; Joan Bardina havia anat a França, Bèlgica i Holanda; Ainaud va estar a França, Itàlia, Bèlgica i Suïssa. El senyor Galí va anar a França i sobretot a Ginebra.

El moviment de renovació pedagògica va coincidir, primer, amb el Modernisme, el qual havia girat apassionadament els ulls a l'estranger. Si es mira un catàleg de «L'Avenç» hi trobarem molts autors alemanys i anglosaxons, i els nòrdics. La tendència modernista cap al món germànic i anglosaxó, després aprofitada pel Noucentisme, era evident, per exemple, en Maragall, que en certa ocasió escrivia a Pijoan: «No li sembla que la mediocritat d'esperit és una cosa essencialment francesa, almenys en art i literatura?» La simpatia pel món germànic tan evident en Maragall, era compartida per Prat de la Riba, el qual, en instituir des de la Diputació beques i bosses de viatge que permetessin d'anar a l'estranger, manifestava una clara preferència per Alemanya.

En pedagogia aprofitarem, en primer lloc, els suïssos: Claparède, Ferrière, Bovet. Alguns van venir a Barcelona, com he dit, a les Escoles d'Estiu. A Catalunya era coneguda i seguida la tasca de l'Institut J. J. Rousseau. Va quedar en un segon terme, aleshores, l'aportació alemanya, que hauria coincidit, de ben segur, amb alguns dels plantejaments de Galí. Em refereixo, concretament, a Eduard Spranger i a Georg Kerschensteiner. Spranger, que venia de Dilthey i fou contemporani de Galí, deia, per exemple: «Qui hagi presenciat el moviment reformista pedagògic, recordarà que pels volts del 1900 va sorgir la consigna: Tot a partir de l'infant!», però ell trobava que era un lema exagerat i el volia substituir per «Tot vers l'infant!», i sabé expressar l'esperit de l'escola primària dient que «és el pont pedagògic que hi ha entre els mons propis [de l'infant] i l'única realitat cultural dominant», afegint que «és essencial que un pont pugui creuar-se en ambdues direccions». Unia així, en una formulació feliç, al meu entendre, els dos extrems del dualisme infant-escola, escola-societat que tant preocupava Galí. I també hauria compartit l'exploració que Kerschensteiner va fer de l'ànima de l'educador. Però aquestes descompensacions no passen solament en el camp de la pedagogia. En un mateix any, el 1926, morien Joan Alcover i Rainer Maria Rilke, però aquest darrer era un perfecte desconegut entre nosaltres. Maragall, que havia traduït Goethe i Novalis, no sabia res d'un Hölderlin, que va tardar molt a «esclatar» en els països de llengua romànica. Riba el trobà el 1920. I tornant a la pedagogia, serà després un Roura-Parella el que incorporarà Spranger. I, curiosament, tant Spranger com Roura-Parella van escriure assaigs pedagògics partint de Hölderlin, el qual va ser, també, a la seva manera, un educador.

L'etapa institucional de Galí. La formació dels mestres. El mestre

La pretensió de Joan Bardina de renovar en deu anys els mestres de Catalunya a base de formar-ne una cinquantena cada any, la realitzà de fet l'Escola d'Estiu del període 1915-1923. «Aquesta institució de perfeccionament pedagògic, destinada als mestres rurals, fou assajada l'any passat [1915] amb un èxit franc inesperat», llegim al primer volum del *Llibre de deliberacions de la Mancomunitat* ja citat; però de seguida es concebé per a tots els mestres de Catalunya i s'intentà ordenar-la «segons un pla d'estudis que amb tres o quatre anys pogués donar als mestres com una carrera complementària de perfeccionament pedagògic que donaria més eficàcia a llur treball». Galí sempre va considerar l'Escola d'Estiu com una Escola de Mestres. I en aquest període de 1916 a 1923, que coincideix amb l'etapa institucional de Galí, comencen les vicissituds per a una escola pública i també es comença a dissenyar el que hauria de ser l'escola única.

Manuel Ainaud fou l'artífex de l'escola pública municipal. El 1916 fou nomenat assessor tècnic de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona. En planificar les construccions escolars de la ciutat, Ainaud ho va fer amb una gran altesa de mires. Concebé l'edifici escolar com a instrument d'influència pedagògica i de rehabilitació de l'escola popular. «Avui dia, afirmava, hem de cuidar de la cultura de les democràcies i de la seva formació moral amb la mateixa forma [...] com en altres èpoques es cuidaven de l'educació dels prínceps...». Aquesta concepció d'Ainaud no estava tan allunyada de la d'un Georg Kerschensteiner, el qual, des de 1910, havia començat a Baviera l'experiment d'estendre els principis de l'escola nova a l'estructuració de les escoles públiques. Kerschensteiner pensava que «els estats d'organització republicana-democràtica caminen cap a la decadència si el major nombre possible dels seus ciutadans no arriben a posseir una constitució espiritual aristocràtica». Llàstima que aquell magnífic conjunt d'escoles no hagués pogut formar part d'un autèntic sistema català d'ensenyament.

Galí féu els mestres per a aquestes escoles. En aquest moment històric, quan els polítics es van posar a actuar en el camp de l'educació, van recórrer al grup de mestres innovadors «amb els quals, ens diu el mateix Galí, es van trobar parlant un mateix llenguatge». «A Catalunya, el moviment polític i cultural que representa el Noucentisme trobarà en la pedagogia activa un fonament científic per a l'educació, que enllaça perfectament amb la tasca estatista, ordenadora i de reconstrucció nacional que es proposa» (González-Agàpito, 2002). Hi hagué, així, una complementarietat entre l'obra de l'Ajuntament de Barcelona i la de la Mancomunitat. I no dubto a qualificar de «conjunció astral de l'educació» aquest moment, sobretot per això que es trobaven «parlant un mateix llenguatge». Marta Mata aplicava aquesta expressió a l'educació de la Segona República, però crec que es pot utilitzar igualment, o encara més, per caracteritzar aquests anys. No era, la nostra, una societat justa,

només cal recordar la vaga general del 1917. Però, en molts ordres, vivíem un període constructiu i creador. El Noucentisme sabé aprofitar «l'abundosa i multiforme aportació del Modernisme». Vist ara de lluny, no s'hi veu solució de continuïtat: l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana va disposar, al llarg de la seva trajectòria, de dos logotips ben elegants, un de modernista i un altre de noucentista.

En el fons, Alexandre Galí va jugar sempre amb unes quantes idees bàsiques, que semblava tenir des d'un principi, i sobre les quals anava donant voltes; idees que es completaven entre si i que afloraven de vegades d'una manera aparentment espontània. Algunes prengueren forma definitiva després de madurar-les en el primer episodi de forçat apartament de la vida institucional, en temps de la dictadura de Primo de Rivera. Abans m'he referit a una frase que apareixia en el davantal del programa de l'Escola d'Estiu de 1923, on es parlava d'«una escola catalana, amb ciència i doctrina pròpia, amb personalitat característica». Havia de ser d'ell, aquesta frase, i potser responia al moment que els grans grups escolars bastits per Ainaud anirien a formar part d'un sistema que no constituïa una organització exclusivament pròpia del nostre ensenyament.

La idea de la formació dels mestres havia de dependre de les idees que Galí tenia del mestre i de l'escola. Quan feia la història de Vallparadís deia que «els mètodes actius exigeixen molt del mestre» i, a la introducció d'*Activitat i llibertat en educació*, que «L'escola activa és un enunciat perillósíssim. [...] O no s'ha de dir o s'ha de portar a les últimes conseqüències». Cap al final de «L'escola única» —dins de *Per la llengua i per l'escola*—, té una pàgina esplèndida sobre el *veritable mestre* (la cursiva és del senyor Galí). Hi fa: «... cal integrar l'individu a la col·lectivitat [...] i a la vegada salvar la individualitat». Per a això «cal a més de la tècnica aquella força humana i humanitzadora especial, que constitueix l'essència del veritable mestre». I ho desenvolupa: «Com més es barregi amb la vida dels infants, com més jugui i pateixi i s'entusiasmi i gosi amb ells, més realitzarà l'obra docent per excel·lència. I com més aquest contacte sigui viscut, concret, empíric, més el mestre serà mestre»; «... ha d'ésser un home excepcional, ha d'ésser a la vegada un perfecte tècnic i ha de saber superar la tècnica, restant home per damunt de tot». Ho diu també a *La mesura objectiva del treball escolar* i a la darrera pàgina, conclouent, definitiva, d'*Els fonaments racionals de l'escola activa*.

Però «això exigeix una formació d'una qualitat que per dissort no s'estila encara en la preparació dels homes que han d'ésser els mestres». «A les Normals s'eixalaven els mestres. Les Normals d'aquell temps tenien un aire molt trist.» És clar que a la mateixa Normal oficial hi ha hagut bons mestres: Rosa Sensat, per exemple. «Però molts s'hi ha decandit.» Joan Bardina, a la primera Escola de Mestres de les cinc que ens explicava Galí, tenia la seva idea del mestre. A *Els manaments del bon mestre*, i sota un lema de Rudyard Kipling, ens diu coses com aquestes: «Tots som germans. No t'accontentis amb l'*statu quo*. Tingues il·lusions, maquina projectes. Les dificultats són la sal que dóna sabor a la lluita. No vulguis l'impossible. No perdís mai la serenitat. I menys encara l'esperança. Fes les coses perquè és el teu

deure. No et deixis mai dir descastat...». Bardina fou un home d'acció, però fou també, ens recorda Galí, un pensador. «No s'han d'imposar coneixements, ni que els entenguin, ni fer-los-els pràctics: sinó fer-los sortir d'una manera activa.» Galí reprendrà més endavant aquest principi. Artur Martorell es va fer en aquesta Escola, i ens diu que «els deixebles se sabien gairebé de cor» aquests manaments.

L'Escola d'Estiu, la segona experiència que Galí ens relata, i que ja hem vist, «va ser l'Escola Normal de Catalunya». De l'Escola d'Estiu en varen sortir els *Quaderns d'Estudi* i el *Butlletí dels Mestres*, que es facilitaven gratuïtament. I un altre exemple d'estudis normals no estatals fou l'escola creada el 1918 per Eugeni d'Ors. No era ben bé una normal. Els deixebles ja eren mestres, o almenys batxillers. D'Ors va posar en aquesta Escola molta cosa seva; va introduir Herbart, i volia fer una pedagogia fonamentada en la filosofia idealista de Hegel. La pedagogia, deia D'Ors, és la síntesi de dos elements contradictoris: el deixeble i el mestre, una tesi i una antítesi que han de produir l'educació. «Mestre i deixeble han de treballar junts, en una mateixa obra; el mestre aprèn del deixeble, i el mestre ha d'ensenyar *ex abundantia cordis*.» Però D'Ors volia fer especialistes, i en això creu Galí que s'equivocava. Ser especialista distreu de la missió del mestre; per bé que la massa heroïcitat de l'Escola de Bardina també podia distreure. Aquesta Escola durà dos anys.

Quan D'Ors és destituït, Galí es proposa fer de la seva Escola uns estudis normals ben constituïts, que ocupin tot el dia, però sense passar per la Normal oficial. Galí es complau en aquests estudis més que en cap altra institució de formació de mestres. Per assistir-hi calia ja tenir el títol de mestre o equivalent. I res de contactes amb la Normal; eren uns estudis superiors. Calia, doncs, un estímul per als alumnes que, un cop sortits de la Normal de l'Estat, es possessin a seguir els tres anys del pla d'estudis previst. Havien de veure la utilitat o fi pràctic de destinar tot aquest temps a completar la seva formació. Se'ls va oferir de treballar a l'Ajuntament o d'entrar a les escoles de la Mancomunitat. Galí no va voler dirigir sol aquesta Escola; es constituí una ponència de la qual formaren part Manuel Ainaud i Rosa Sensat. N'era el president Jaume Bofill i Mates, i el senyor Galí el secretari. Com a tal, no feia classe, feia de lligam, i sovint era el confident dels alumnes. I es trià un professorat de to: Xirau, Creixells, Eladi Homs, Pompeu Fabra, el doctor Cardó, el psicòleg Georges Dwelshauvers, Pau Vila. L'escola va durar tres anys, de 1920 a 1923, just el temps de formar una promoció completa i dues de mancades. El senyor Galí creu que aquesta Escola és l'única que veritablement va donar resultats; sense els extrems heroics de Bardina. Els alumnes d'aquesta Normal són els que van fer Blanquerna.

Tot es va perdre amb l'adveniment de la dictadura. Després, l'Escola Normal de la Generalitat tenia ja uns altres plantejaments. Fou producte, i Galí n'era contrari, d'un maridatge entre l'Estat i la Generalitat. Volia una Escola totalment nostra, com havia pogut ser-ho amb els estudis normals de la Mancomunitat. Havia de seguir un pla d'estudis mínim, establert per l'Estat, i s'hi podien afegir totes les altres matèries que es volguessin. Els pro-

fessors numeraris eren de l'Estat, per bé que la Generalitat podia triar-los dins de l'escalafó; i el director era numerari. A més, hi havia professors adjunts. L'Escola fou muntada amb tot luxe, a la Residència d'Estudiants de la Universitat Industrial, amb bons laboratoris i una biblioteca de vint-i-cinc o trenta mil volums. La vida de l'escola era intensa, amb un pla general ben concebut, amb excursions sovintejadades, bon material. Els estudis duraven quatre anys, tres de teòrics i un de pràctiques, que s'efectuaven en centres de l'Ajuntament. Galí va exercir-hi de professor adjunt. Però aquesta Escola no naixia d'un sistema català d'ensenyament.

La reflexió del senyor Galí sobre la figura del mestre i la seva formació, el portà a dir que si amb Bardina es podia parlar d'una «moral de l'entusiasme» i amb D'Ors de la «moral de la superació», ell parlaria de la «moral de l'oblació», del donar-se del mestre.

La dictadura. Blanquerna

La dictadura ho aturà tot. Fins i tot les obres en marxa d'alguns edificis escolars en construcció, com el Ramon Llull, queden en suspens. Es va dissoldre el Patronat Escolar i es va suprimir l'Escola Montessori de la Diputació, «no pel seu caràcter de montessoriana, sinó per la seva catalanitat, que anava estretament lligada amb la seva condició d'escola pedagògicament científica». El moviment de renovació pedagògica es refugia aleshores, altra vegada, en la iniciativa privada. En certa manera és el que passà en el pla cultural en general. Un cop acabada la Primera Guerra Mundial, en el període 1918-1930, hi hagué a tot Europa, i a Catalunya també, una època d'inquietuds, d'ismes. Hi havia el cinema, el jazz, el ballet, el surrealisme, escrivien Riba, Foix, Salvat-Papasseit, apareixia la revista *D'act d'allà*. El 1923 Ventura Gassol encara publicava *Les tombes flamejants*; però les noves promocions literàries s'aplicaran al conreu d'una literatura depurada. Ara hi haurà una «cautela repensada».

L'esperit depurat de Blanquerna no es deu tan sols al període en què nasqué. El senyor Galí hi perfila un dels elements clau de l'escola nova, la consciència tècnica. Del mestre. Blanquerna obrí les seves portes l'octubre de 1924, amb tot el professorat de l'Escola Montessori, emparada per una mútua que havien constituït les famílies procedents d'aquesta escola suprimida per la dictadura. En un fullet publicat el 1925 Galí hi esbossa el que tres anys més tard formularà a *La mesura objectiva del treball escolar*. És, sens dubte, l'obra de pedagogia experimental més sòlida de la seva època. Tots n'hem viscut. I encara és vàlida en molts aspectes.

Per a Galí, Blanquerna és la «seqüència multiplicada del que s'havia fet a l'Escola Vallparadís». El que no havia pogut resoldre aleshores ara ho completa. Distingeix —sempre ho va fer— entre «la tècnica pedagògica» i «la tècnica moral». Són conceptes que també aplica en estudiar altres centres d'ensenyament. Els principis pedagògics de Blanquerna eren

simples: 1r) El principi fonamental és el dret de l'infant a viure, per tant a ser ell. 2n) El reconeixement de l'aptitud fonamental de l'infant a viure, a créixer, a desenvolupar-se. 3r) L'aplicació d'aquests dos principis es resol en la funció que té l'escola, que expressa dient que «l'escola és al nostre judici l'organisme social genuïnament defensor i protector dels drets de l'infant». És notable aquesta formulació, en uns moments que la Societat de Nacions, el 1924, feia seva la Declaració dels drets de l'infant elaborada per l'anglesa Eglantyne Jebb. Era l'època en què un Janusz Korczak afirmava que l'infant té dret a viure en el present; que l'infant té el dret de ser ell mateix, ella mateixa, i volia un text més contundent que el de la Societat de Nacions.

Blanquerna assumí, des del primer moment, un paper de centre pilot, que no cedí en acabar-se el període de la dictadura. Però els plantejaments de pedagogia experimental de *La mesura objectiva del treball escolar* no podrien entendre's sense les concepcions de Galí sobre el mestre i sobre l'escola. Es cuidà prou bé de recordar-ho ell mateix en els capítols introductoris d'aquesta obra, que, a més, contenen algunes de les idees que més endavant trobem a *Els fonaments racionals de l'escola activa*, sobretot el problema de la llibertat en educació, la falsa escola activa, que retrata amb sarcasme perquè no hi caiguem: «... hem après a tremolar, diu, sempre que la ciència pedagògica i el respecte a l'infant mal entesos donen a conèixer els seus productes». I més endavant: «Ai, l'escola de joguina! Ai, l'escola on tots els moblets, tots els objectes han d'ésser sense excepció a la mesura de l'infant per amor d'un respecte concebut a ultrança». El mateix infant se'n queixaria amb aquesta pregària: «Senyor, feu que els que em volen educar no m'estimin tant i doneu-me la taula de casa tan majestuosa que m'imposa una gesta quan hi vull pujar». El sarcasme podia ser una arma molt poderosa en mans del senyor Galí. El que ell demanava al mestre és que veiés en l'educació tant un art com una tècnica, i que el respecte de l'infant vol dir en última instància respecte a l'home.

Algunes disposicions de la dictadura havien afectat la catalanitat de l'escola en general i, sobretot, de les escoles municipals i de la Diputació. Però Artur Martorell pogué mantenir-se com a director de les Escoles del Patronat Domènech i Pere Vergés explicava que «amb Ainaud havíem decidit resistir al preu que fos». No obstant això, Ainaud fou destituït del seu càrrec. És cert que la Comissió de Cultura reprengué la seva activitat el 1930 i que l'Ainaud tornà al seu lloc i es preocupà de seguida de ressuscitar el Patronat Escolar. El Patronat, en aquesta nova etapa, breu, imprimí un ritme accelerat a la seva tasca: el 1931 ja s'havien inaugurat els quatre grups escolars interromputs. Ara bé, com a conseqüència dels fets del 6 d'octubre de 1934 es privà al Patronat de la seva facultat essencial: la de triar els mestres. Per a Artur Martorell, allò fou la mort del Patronat. I potser una altra cosa també s'acabava: la força creadora de la renovació pedagògica dels primers anys. L'Escola Normal de la Generalitat no va gaudir, per exemple, de la llibertat dels Estudis Normals de la Mancomunitat. Amb l'Estatut no s'havia obtingut el que l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana en deia, al seu congrés de 1936, una escola autòctona.

Qui sap si també s'havia acabat el moment del senyor Galí; entenguï's bé, per causa de no ser cridat a ocupar llocs on es gestaven les polítiques educatives. Tenia quaranta-vuit anys, i estava a la seva plenitud. Continuava Blanquerna, l'abril del 1928 havia assistit a la Conferència Internacional sobre Bilingüisme de Luxemburg; l'any 1932, dins la campanya sobre bilingüisme, va presentar dues comunicacions al Congrés Internacional «L'éducation nouvelle» de Niça; va organitzar uns cursos tècnics de pedagogia; va ser professor complementari de l'Escola Normal de la Generalitat. Però el moment creador, en el qual ell va aportar la seva *sagesse*, havia passat. Ara influïa d'una altra manera, amb la seva obra escrita, per exemple. A la biblioteca de l'Associació de Mestres Rosa Sensat disposen del llegat del senyor Martorell, i a l'exemplar de *Per la llengua i per l'escola*, i més precisament al capítol «La llengua i l'ensenyament» hi ha uns subratllats del senyor Martorell que es veu prou que li devien servir per a preparar una conferència.

En l'esmentat Congrés de la Protectora de l'any 1936, quan ja era prevista la seva extinció, s'insistia, dins d'una línia d'escola única, com era corrent en aquells anys (fou el tema de l'Escola d'Estiu de 1934), en la necessitat de catalanització de la nostra ensenyança des de l'escola primària fins als organismes de cultura superior. En aquest congrés, Galí, tan lligat a la Protectora d'aquell moment, hi presentà una ponència sobre «Estralls del bilingüisme i el problema de la llengua materna als congressos internacionals», en la qual defensava la tesi que ja havia estat un principi pedagògic de Blanquerna; deia: «No havent-se pogut demostrar pedagògicament la superioritat del multilingüisme en relació al monolingüisme, la reivindicació del català [...] ha d'ascendir a les esferes universals de la cultura creant una llengua de cultura universal», i afegia: «... la possessió profunda de l'idioma propi ens permetrà adquirir i estimar el dels altres». A la inauguració del Congrés, Ventura Gassol, que ostentava la representació del President de la Generalitat, no es va estar de referir-se «a l'article fallit de l'Estatut de Catalunya, a les Corts constituents, i que afecta l'ensenyament» i digué que era de doldre aquest fet que representava un dels moments més tràgics de les lluites autonòmiques. «Vàrem callar—digué— mentre ens mossegàvem els llavis i esperàvem obrar quan fos oportú». L'alcalde de Barcelona, senyor Pi i Sunyer, digué: «Els actes com el d'avui ens porten una recordança dels anys *romàntics* (subratllo) que podem dir que han servit en realitat com a símbol i suport eficaç a l'obra realitzada per la Protectora». La visió d'un sistema d'ensenyament «autòcton» en tots els seus graus ja havia estat rebuda amb recel. El 1931, Lorenzo Luzuriaga, considerat un esperit obert, ja havia escrit a *La escuela única*, p. 113: «Si se encomienda aquélla [la escuela única] a las regiones, como lo piden los regionalistas catalanes, vascos, gallegos, etc., se imposibilitará el espíritu unificador de la educación española, y con ello iríamos a redropelo de nuestro tiempo». Sembla com si les vicissituds del nostre model d'ensenyament hagin de tenir sempre alguna cosa de permanentment inacabat.

Els grans temes d'Alexandre Galí

Tenim la deixa d'Alexandre Galí, els seus assaigs pedagògics, breus, reflexions d'una alta qualitat. Per a mi, el de més transcendència «Els fonaments racionals de l'escola activa», dins d'*Activitat i llibertat en educació*. El considero el de més perenne vigència perquè és el suport del seu clam pel que en diu la sobirania escolar, el dret a fer escoles; perquè és el seu punt de vista pedagògic de l'escola única, i dels seus plantejaments sobre bilingüisme. Fa un conjunt amb *Per la llengua i per l'escola*. En la seva maduresa, ja en el que anomena el seu «ostracisme pedagògic», després de la Guerra Civil, refà i sistematitza el seu pensament a la *Història de les institucions*, i fins el justifica. Però ja ho havia dit tot en aquestes obres dels anys trenta.

Ara nosaltres no sabem si encara hem de parlar d'escola activa, ni com parlar-ne. Per a alguns és un terme històric o una etapa superada; fins i tot acompanyat d'un cert descrèdit. Però el senyor Galí, ho hem vist, amb un d'aquells plantejaments que li agradava de fer, ens deia que «l'escola activa és un enunciat perillósíssim. O no s'ha de dir o s'ha de portar a les últimes conseqüències». Sembla una proposició d'una radicalitat retòrica, aparentment insoluble, com la de la «paraula viva» de Maragall, o de l'experiència que segons Rilke s'ha d'haver tingut abans que «en una hora molt rara no s'aixequi la primera paraula d'algun vers». Però per a ell l'escola activa és senzillament l'escola.

El problema de l'escola activa, de l'escola, no radica en els mètodes pedagògics, sinó en la qüestió de la llibertat; perquè no hi ha activitat sense llibertat. En la introducció a *Els fonaments racionals de l'escola activa* evoca una insinuació que Claparède va fer, en un dels cursos que organitzava a Ginebra, després que un alumne hagués exposat entusiàsticament una experiència basada en els centres d'interès de Decroly. Claparède, «home meditatiu i tímid», explica Galí, va deixar-lo parlar i en acabat, «molt suaument, preguntà: —Bé, molt bé, [...], però digueu-me una cosa. Qui és que elegeix els temes?». I continuava Galí: «L'interrogant de Claparède encara està per contestar». Claparède influí molt en el senyor Galí; de vegades fa la impressió com si el volgués imitar. El problema de l'escola activa, de l'escola, insisteixo, és conciliar i salvar l'activitat veritable i la llibertat.

A la primera part d'*Els fonaments racionals de l'escola activa*, Galí es dedica a descriure els diferents estadis, o moments de realització de la veritable activitat en educació. No és exactament un punt de vista històric, sinó el d'una progressió socràtica cap a una plenitud. I cada petit paràgraf d'aquest text és com una lliçó que ens deixa al llindar d'una solució provisional, aparentment satisfactòria però sempre incompleta, que ens empeny a continuar la recerca. De fet, hi ha una crítica, de vegades subliminar de vegades oberta, a aquelles escoles que es queden en un dels estadis pensant que ja han trobat la clau de l'activitat en educació. Així, amb les escoles noves va arribar l'hora que el moviment va prendre carta de naturalesa a l'escola i esdevingué un valor pedagògic. Però ja es va veure que el moviment tot sol no basta-

va per fer escola activa, i per això es va proposar el principi d'integritat, és a dir, el desdoblament integral i harmònic de les possibilitats de l'infant, perquè l'ànima i el cos no són enemics. En un tercer moment se'ns apareix l'activitat com a mitjà d'adquisició de coneixements; i cita Froebel. Però amb això no tenim encara l'escola activa, i podria ser només una vestimenta nova per a l'escola vella. En un quart moment, i pel principi que anomena activista, les intuïcions que es tenen per l'activació dels sentits, s'asseguren per mitjà de realitzacions (treballs manuals, experimentació, excursions, etc.). Però amb la intuïció, una conquesta de Pestalozzi, tampoc no n'hi ha prou. L'escola dels treballs manuals, de l'experimentació, de les excursions, no és encara l'escola activa, no és suficient «tota la gesticulació de l'escola activa», diu mordaçment. La veritable activitat l'hem de buscar per un altre camí, tot i acceptant els passos anteriors. L'activitat veritable ve de més endins, és «el motiu». I és aleshores que hi entra la idea de la llibertat. Hi ha escoles que parlen de «mètodes de llibertat». Per aquests mètodes només es proposa a l'infant, a cada infant, l'activitat que pot produir. Recorda els «moments sensibles» de la doctora Montessori. I, portats a l'extrem, els «mètodes de llibertat» poden originar individus inhàbils per a la convivència. Perquè al costat d'aquesta llibertat individual hi ha la llibertat de la comunitat. Per tant, en un darrer estadi, cal tenir en compte, alhora, les dues llibertats, les quals s'han de conciliar. S'ha d'acceptar que hi ha un dualisme, el món de l'infant i el món de l'adult. I aquí hi reconeix la influència de Dewey. No interessa tant, doncs —que també—, l'estudi dels mètodes actius (i recorda Dalton, Mackinder, Cousinet) com penetrar els principis que els determinen.

A la segona part hi introdueix una reflexió filosòfica, i això converteix aquest assaig en una obra pedagògica. «És lícit, diu, que l'educació es plantegi les qüestions de llibertat.» El problema de la llibertat és el problema de la vida, i l'educació, en la seva essència més íntima, en la seva arrel, no és llibertat sinó adaptació, limitació; és, per molt que ens dolgui, coacció. Aleshores, l'activitat mai no és una funció independent, s'ha de vincular a les finalitats de la vida col·lectiva. La realitat adulta informa i governa l'activitat de l'infant. La pedagogia i l'escola no seran les formadores del món: qui digui això, disfressa la veritat. Galf ens diu que mai no havia vist formulades així les bases racionals de l'escola activa. L'educació és limitació de la llibertat, però la seva preocupació, fins i tot la seva obsessió, és la llibertat. I l'activitat sempre topa amb la llibertat. A més, la llibertat no es pot simular. No hi ha res més nefast que la simulació de la llibertat per part d'alguns mètodes. «Malfieu-vos, mestres, diu, de totes les preconitzacions metòdiques de 'self-government', d'autonomia dels escolars, de llibertat pedagògica. No hi ha mètodes per la llibertat.» Aquesta és la contradicció de l'educació. La llibertat dintre de l'educació no se salvarà pel que tingui d'educació, de tècnica —per molt que valgui la tècnica—, sinó pel que tingui d'humana. Per dintre la tècnica pedagògica hi ha d'haver una tècnica humana. No serà mai el mestre el que salvarà la llibertat, sinó l'home que hi ha dintre del mestre. En definitiva, la solució de l'escola activa, que concilia l'activitat veritable i la llibertat, necessita uns ingredients més humans. I «la fór-

mula d'aquests ingredients és molt vella i molt vulgar [...] és l'amor a l'infant i l'amor a l'ofici». Aquesta és la troballa del senyor Galí.

Sembla que amb la seva reflexió pedagògica volgués cobrir aquest espai al qual els mestres catalans no tenim tirada. D'altra banda, no és una reflexió que faci en abstracte. Tots els altres grans temes de Galí recolzen en aquest assaig. Per començar, quan a *La mesura objectiva del treball escolar* parla de la consciència tècnica a l'escola. En segon lloc hi ha la crítica que fa de l'expressió mateixa i dels plantejaments de l'escola única. És cert que en ordre a l'ensenyament existeix una formidable injustícia social; però per a Galí «l'escola no pot funcionar més que dins un mecanisme de diferenciació». En això estava més a prop de Spranger que, amb Georg Kerschensteiner, parlava d'una escola única «diferenciada». Després hi ha la necessitat d'una escola catalana, d'un sistema català d'ensenyament. Galí és contundent en proclamar el dret a la sobirania pedagògica, el dret a regir les institucions culturals que han d'educar els nostres fills. I això suposa «el *desvetllament* de la consciència col·lectiva per les coses d'ensenyament; el *desig* d'una organització adaptada als ideals més exigents; la *necessitat* d'una escola on totes les perfeccions siguin realitzades...» (els subratllats són meus). Aquest esperit s'ha d'infiltrar en la col·lectivitat per produir el que anomena una «voluntat docent». El que es necessita és «un pensament pedagògic català». És la formulació més acabada, ara, el 1931, a *Per la llengua i per l'escola*, del que en programar l'Escola d'Estiu de 1923 en deia «una escola catalana, amb ciència i doctrina pròpia». Jordi Galí Herrera, en un treball recent (Galí, Jordi, 2006), ha reunit tots els textos del senyor Galí sobre aquesta qüestió fonamental. Finalment, hi ha tota la dedicació al problema del bilingüisme. A la ponència que el 1928 va presentar a la Conferència Internacional de Luxemburg distingia entre tests psicològics, tests pedagògics i tests morals. Va ser una lluita incansable.

Ostracisme pedagògic. Vigència del discurs d'Alexandre Galí

Ell mateix va qualificar d'aquesta manera la seva situació després de la Guerra Civil. En tornar de l'exili, el 1943, trobà les portes tancades de l'ensenyament. Com és que fins al 1955 no exerceix novament una certa acció pedagògica? Parla de manca de temps a causa de l'absorció de tasques no pedagògiques per guanyar-se la vida. Quan hi torna, ho fa, sobretot al començament, d'una manera passiva: no realitza intervencions pedagògiques que no se li hagin demanat. A partir d'aquest 1955, inicia una col·laboració estreta amb Marta Mata, dóna algunes conferències i contribueix a l'organització de bon nombre d'escoles. Es torna a parlar de centres renovadors. El senyor Galí i el senyor Martorell (sempre ens expressem així per referir-nos a ells) van fer el pont amb el passat. I es produeix altra vegada, en certa manera, el fet que unes persones que no eren mestres es dediquen a l'ensenyament. No tots

els primers alumnes del curs de tarda de Rosa Sensat tenen el títol de mestre. El mateix senyor Galí va haver d'advertir, el 1962, als promotors i professors d'un assaig de formació de mestres que pretenia combinar una preparació adequada amb l'obtenció del títol oficial de mestre, la impossibilitat de l'empresa. I va tenir raó. L'Escola Normal d'aleshores era tan trista com la de començaments de segle. Només es podien fer estudis postnormals. A la primera Escola d'Estiu de Rosa Sensat, el 1966, el senyor Galí hi donà una conferència sobre la història de les escoles d'estiu de l'etapa anterior a la Guerra Civil.

En el currículum que, poc abans de morir, va presentar en ocasió del seu ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans, ens explica que en els cursos que impartia a casa seva va ser un dels primers a donar a conèixer les màquines d'estudiar i que el 1965 fou el primer a donar a conèixer als mestres la possibilitat d'aplicar l'aritmètica de *conjunts* a l'ensenyament primari; però no sembla que el moment escollit fos el més propici per recollir la seva proposta. I ens oferí, encara, la traducció del text de John Dewey *El noi i les matèries d'ensenyament*, com un tribut a la influència que havia rebut del pedagog nord-americà. Plantejà fins al darrer moment el problema de la llibertat que tant l'havia preocupat en les seves reflexions pedagògiques dels anys trenta; i ho féu en un to que no sempre fou comprès.

L'ostracisme pedagògic va fer molt mal. Va tenir per a ell, i per a altres, alguna cosa de tràgic. Però personalment penso que la seva obra, ben valorada, no ha estat prou divulgada. Em refereixo, concretament, a *Per la llengua i per l'escola* i *Els fonaments racionals de l'escola activa*. Avui, mancats com estem de la lucidesa d'una Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i amb les competències regatejades, les qüestions que plantejava el senyor Galí continuen pendents de resoldre, són actuals; fins i tot massa actuals. Ho demostra el treball ja citat del seu fill Jordi Galí i Herrera sobre *El dret a regir l'ensenyament segons Alexandre Galí*. Crec que s'haurien de reeditar, d'una manera crítica, juntament amb una tria d'articles i notes esparses. El seu discurs és vigent com ho és el seu missatge més perenne: la solució de l'escola activa es troba en la seva senzilla fórmula «l'amor a l'infant i l'amor a l'ofici».

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA, Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura, *Les construccions escolars de Barcelona. Recull dels estudis, projectes i altres antecedents que existeixen en l'Ajuntament per la solució d'aquest problema*. Barcelona, 2a ed., 1922.
- ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA CATALANA, *I Congrés Nacional de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. Ressenya i Conclusions. Barcelona, abril 1936.
- BARDINA, JOAN, *Els manaments del bon mestre*. 1906. [Díptic, imprès a una sola cara, com per tenir-lo exposat]

- COLLELLDEMONT, Eulàlia; VILANOU, Conrad (cur.). *Joan Roura-Parella. En el centenari del seu naixement (1897-1983)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Divisió de Ciències de l'Educació, Facultat de Pedagogia, 1997.
- COTS i MONER, Jordi. «Joan Maragall i Francisco Giner». *Serra d'Or*, núm. 11-12 (nov.-des. 1991), p. 52-55. [Número dedicat a la commemoració del cinquantenari de la mort de Joan Maragall]
- COTS i MONER, Jordi. «Galí i Coll, Alexandre» (p. 214), «Giner de los Ríos, Francisco» (p. 223), «Martorell i Bisbal, Artur» (p. 293), «Montessori, Maria» (p. 318), «Pedagogia» (p. 362) i «Pedragosa i Monclús, Josep» (p. 367). *ICTINEU. Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Escola d'Estiu (1914-1936)*. Diputació de Barcelona, 1983. [Edició facsímil dels programes i cròniques]
- GALÍ, Alexandre: *Per la llengua i per l'escola*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1931.
- GALÍ, Alexandre i HERRERA, Josefa. *Activitat i llibertat en educació*. Barcelona: Biblioteca Pedagògica, Sèrie Primera, Quaderns dels Cursos Lliures de Pedagogia, 1932. [Per al treball d'A. GALÍ «Els fonaments racionals de l'escola activa»]
- GALÍ, Alexandre. *La mesura objectiva del treball escolar*. Vic: Eumo Editorial, 1984. [Pròlegs de Vicenç Benedito i Jordi Monés]
- GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, llibre II, primera, segona i tercera part, *Ensenyament Primari*, i llibre III, *Ensenyament Secundari*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1978.
- GALÍ I HERRERA, Jordi. «El dret a regir l'ensenyament segons Alexandre Galí». *Revista Catalana de Pedagogia* [Barcelona], vol. 4, 2005, p. 215-256.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep, «Pedagogia». A: FONT, Pere Lluís (coord.) *Les idees i els dies. Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans*. Barcelona: Proa, 2002, (La mirada social).
- KERSCHENSTEINER, Georg. *El alma del educador y el problema de la formación del maestro*. 2a ed. Barcelona-Buenos Aires: Labor, 1934. [Colecció Labor, Secció II, Educació, núm. 178, 1a ed., 1928]
- LUZURIAGA, Lorenzo. *La escuela única*. Madrid: Publicaciones de la Revista de Pedagogia, La Pedagogia Social y Política, 1931.
- MARQUÈS, Salomó, pròleg de *Formant mestres per a la democràcia*, de Pere CARBONELL, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, 2003.
- MARTORELL, Artur. «Joan Bardina i l'Escola de Mestres». *Miscel·lània Fontserè*. Barcelona: Gustavo Gili, 1961, p. 259-276.
- MARTORELL, Artur. *Com realitzar pràcticament una escola nova*. Barcelona: Edicions del Mall, Quaderns d'Escola, 1978. [Col·lecció El Tremp]
- MATA, Marta. «La conjunció astral de l'educació en la Segona República». *Perspectiva Escolar*, núm. 306, juny 2006, p. 2-7.

- MÚTUA ESCOLAR BLANQUERNA. *75è Aniversari de la Mútua Escolar Blanquerna*. Barcelona, 14 de maig de 1999.
- PATRONAT D'ENSENYANÇA DE TERRASSA. *Escola Vallparadís. Curs 1911-1912*. [Fullet de dotze pàgines, de presentació dels objectius de l'escola]
- PIJOAN, Josep. *El meu don Joan Maragall*. Barcelona: Llibreria Catalònia, s.a.
- SPRANGER, Eduard. *Espíritu de la escuela primaria*, Buenos Aires: Kapelusz, 1964.
- VILA, Pau. *Assaig de recordança i de crítica del que fou l'Escola Horaciana*. Barcelona: Edicions del Mall, 1979. [Col·lecció El Tremp, Quaderns d'Escola]
- VILA-VALENTÍ, Joan. *Pau Vila Dinarès, semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció de Filosofia i Ciències Socials, 2006.

Altres antecedents utilitzats

- DEWEY, John. *El noi i les matèries d'ensenyament*, assaig del pedagog nord-americà, en traducció d'Alexandre Galí, dedicada als oients de la seva conversa al Centre d'Ensenyança Costa i Llobera del carrer del Roser, el dia 21 de gener de 1963, sobre el tema «Fonaments històrics dels actuals conceptes de l'Ensenyament», edició ciclostil·lada, còpia destinada a Jordi Cots.
- GALÍ, Alexandre. *Escoles Normals no estatals*, notes personals de l'autor del treball, de les sessions que Alexandre Galí va donar, els dies 20 i 21 de desembre de 1962, dirigides als professors del Centre d'Estudis Pedagògics de la Institució Cultural del CICEF; quinze folis mecanografiats.
- GALÍ, Alexandre. *Dels canvis que les matemàtiques modernes poden imposar a l'ensenyament primari*, edició ciclostil·lada, lliurada als assistents a la conferència donada el dia 17 de març de 1965 a la Institució Cultural del CICEF.

Contraoponència sobre Alexandre Galí

Josep González-Agàpito

Amb aquest curs, que devem a la cura de Ricard Torrents i la col·laboració de Pere Lluís, la Secció de Filosofia i Ciències Socials proposa una presa de consciència d'alguns dels elements configuratius de la cultura catalana a través de deu obres i deu personatges que assenyalen deu temes, o si voleu problemes, de la societat catalana del segle XX. Entre aquests temes o problemes, és clar, no podia faltar l'educació. La qual, per a una cultura minoritària com la nostra i un petit país com som, és un element clau.

Deia Joan Fuster que enfront del nacionalisme imperialista i exterminador de tota diferència cal alçar un nacionalisme ètic de defensa del nostre dret a ser com país i cultura. «Hi ha catalanistes perquè hi ha espanyolistes» afirmava.¹ No cal que rellegim Émile Durkheim per veure el paper transcendental de l'educació, i no sols la formal, en la transmissió i perpetuació d'una cultura. Alexandre Galí també n'era convençut. Galí, com ens acaba de mostrar Jordi Cots, tenia ben clar el paper i la funció de l'educació dins el projecte de modernització i regeneració social que significà el Noucentisme, però també, dins les accions de resistència i supervivència durant el franquisme.

1. Joan FUSTER, «Pròleg», a ARBÓS, X. i PUIGSEC, A., *Franco i l'Espanyolisme*, Barcelona: Curial, 1980.

Durant el període d'hegemonia política de la Lliga Regionalista, i de la mà de Prat de la Riba, Alexandre Galí fou el gran polític de l'educació que endegà i bastí un moviment de renovació pedagògica des del seu càrrec de secretari del Consell de Pedagogia. Ell traduí el programa de Prat de la Riba en programa de política educativa de gran calat. Llavors, com ara, la transformació del mode de treball, comportà un profund sotrac social que provocà una allau d'immigració i es posà en crisi la família, el rol de l'escola i els valors morals vigents. Calia una educació per donar resposta als reptes d'una nova societat: la societat industrial. La pedagogia activa, tal com assenyalava Dewey, era el camí per donar aquesta resposta educativa a la societat sorgida de la industrialització i als avenços de la democràcia. Alexandre Galí liderà des de la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat el seu desplegament. Una reforma educativa feta sense cap competència legislativa ni executiva, però realitzada a través de camí ferm i segur dels mestres i les noves institucions educatives.

Visualitzat com el pedagog orgànic de la Lliga, durant la Generalitat republicana seria desplaçat a un segon pla polític i dedicaria els seus esforços, com havia fet durant la dictadura de 1923 a 1931, a donar fonamentació teòrica i científica a la pedagogia catalana. Tasca de la qual *La mesura objectiva del treball escolar*, publicat el 1928, n'és la més bella mostra.²

Obligat pel franquisme a exiliar-se el 1939, retornarà el 1943 per iniciar ara un exili interior, però malgrat tot maldà per continuar l'obra que tan esplendorosament havia obert el Noucentisme i que la cruel dictadura franquista havia anorreat. Des d'un segon i discret segon terme assessorà algunes iniciatives que als anys quaranta i cinquanta miraven de fer una escola de qualitat i vetllaven per *salvar la persona* dels infants no contribuint a l'obra d'adoctrinament del nacionalcatolicisme imperant. L'Escola Sant Gregori serà el millor exponent d'aquest seu compromís amb la infància.

Pedagogs com Alexandre Galí acompliran la tasca importantíssima, en aquests grisos anys, de servir la memòria, les metodologies, les tècniques i els recursos bastits per l'esplendorós moviment educatiu català d'abans de la Guerra Civil. En aquesta contesa cal que destaquem el paper d'Artur Martorell a través de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona que mirà de reproduir, dins les grans limitacions que hi havia, la tasca portada a terme per aquell Consell de Pedagogia endegat per Eladi Homs i continuat per Alexandre Galí a la Mancomunitat.

Als anys seixanta del segle passat alguns mestres i educadors inquiets s'escarrassaven per transformar l'escola. Estaven desencisats d'unes escoles de magisteri i una universitat que, víctimes de la dura purga i repressió franquista, havien girat l'esquena a tota renovació pedagògica i vivien ancorades en el tradicionalisme pedagògic o propiciaven un experimentalisme asèptic, fora de notables i comptades excepcions.

2. Alexandre GALÍ, *op. cit.*, Barcelona, La Neotípia, 1928. Edició comentada a la col·lecció Textos Pedagògics, Editorial Eumo, Vic, 1984.

«Si es salva l'home es té tot salvat», deia Alexandre Galí, el 1963. S'adreçava a un grup de mestres exhortant-los a mantenir, en ple franquisme, la capacitat de reacció tot fent una crida a favor de realitzar una «hipotètica revolta d'uns mestres hipotètics». És a dir, fer una escola alliberadora com a fórmula segura de transformar la societat i combatre el franquisme, de fer veritable política fent pedagogia.³ Són els anys que està quallant un moviment de mestres que a poc a poc anirà teixint les bases d'un segon moviment de renovació pedagògica. El qual cristal·litzarà, el 1965, amb la fundació de Rosa Sensat, de la mà de Maria Antònia Canals, Maria Teresa Codina, Jordi Cots, Pere Darder, Enric Lluch, Marta Mata i Anna Maria Roig.⁴ Alexandre Galí serà un dels màxims referents a qui adreçar-se per cercar teoria i pràctica en què fonamentar el moviment renovador. El mateix Galí suggerí el nom de Rosa Sensat per a la institució, la nostra gran pedagoga i feminista, que havia mort feia ben poc en mig de l'oblit.

Amb el pas dels anys, l'escola de mestres Rosa Sensat es convertiria en un dels nuclis més importants de la resistència al franquisme a Catalunya, al costat del moviment sindical, la universitat i l'Església. Havien calgut més de trenta anys per tal que una nova generació comencés a somiar de viure amb dignitat i llibertat com vivia la gent, «nord enllà». Era una generació que lluitava per assolir una nova societat, un món nou. Un moviment que Salvador Espriu, el poeta, aquell 1965 en què es creava Rosa Sensat, descrivia i saludava esperançat després d'una tan llarga nit: «Ah, joves llavis desclosos després / de la foscor, si sabíeu com l'alba / ens ha trigat, com és llarg d'esperar / un alçament de llum en la tenebra!».⁵

Però aquest nou món que es començava a obrir, afavorit per l'etapa de desenvolupament econòmic del franquisme i la resistència cívica a la dictadura, comportarà noves concepcions socials i pedagògiques que s'allunyan cada cop més del model d'escola i de magisteri que defensa Alexandre Galí. Són una manifestació de l'àmplia crisi social i de valors que recorre Occident i que es materialitza a finals de la dècada dels seixanta amb les revolucions estudiantils dels campus universitaris nord-americans, mexicans i francesos. Crisi que es produeix dins el marc de la profundització de les llibertats individuals i públiques i de l'expansió de l'Estat del benestar impulsat per les socialdemocràcies europees.

Ara el gruix majoritari d'aquest segon moviment de renovació pedagògica, malgrat el franquisme, defensarà una escola laica que difereix del model d'escola d'inspiració cristiana que subscriu Alexandre Galí, fortament influïda pel pensament d'Emmanuel Mounier, que des del cristianisme proclama el valor absolut de la persona humana.⁶ Tot i els escassos anys

3. Alexandre GALÍ, *Una hipotètica revolta d'uns mestres hipotètics. Meditació iniciada davant d'un grup de mestres a Barcelona el mes de maig de 1963*, Perpinyà, Proa, 1964.

4. Vegeu M.A. CANALS *et al.*, *La renovació pedagògica a Catalunya des de dins (1940-1980) Fets i records*, Barcelona, Edicions 62, 2001; especialment p. 55-71.

5. Salvador ESPRIU, «Inici de càntic en el temple», *Obres completes, 1. Poesia*, Barcelona, Edicions 62, 1973.

6. Vegeu Emmanuel MOUNIER, *El personalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1964.

que separen la creació de Rosa Sensat, el 1965, i la mort d'Alexandre Galí, el 1969, són suficients per sentir-se distanciat del corrent majoritari d'aquest segon moviment de renovació pedagògica que ell mateix afavorí en el seus inicis.

De fet, la transformació econòmica i social de Catalunya, i encara més d'Europa occidental, havia desfet els pilars sobre els quals s'edificà el Noucentisme com a ambiciós projecte de modernització econòmica i de regeneració civil i social de Catalunya a través de l'educació formal i no formal. L'autoritat de la família i del professorat comença a ser contestada i s'extingeixen les darreres expressions de la cultura tradicional familiar i social de base rural. Les joves generacions de mestres critiquen obertament el rol vocacional del magisteri i neix una nova forma de «ser mestre».⁷ Es tracta d'un professorat que es veu a si mateix com un agent del canvi social i se sentirà a prop de les propostes de Freinet, Gramsci o Freire. Un magisteri que escorçarà decididament el moviment de renovació pedagògica, almenys el seu sector majoritari, vers posicions properes al socialisme o al comunisme com a formes d'aconseguir una societat més justa.

Rosa Sensat, institució liderada per Marta Mata, i que compta amb una amplíssima xarxa capil·lar entre el magisteri, esdevindrà l'element dinamitzador d'aquest segon moviment de renovació pedagògica català, a través de reproduir l'esquema assajat amb tant d'èxit durant la Mancomunitat i la Generalitat republicana. Calia crear mitjans i recursos que dinamitzessin la renovació pedagògica i donessin suport als mestres i escoltes compromesos amb l'escola activa. Així es restauraren les escoles d'estiu i altres elements de formació.

Serà necessari esperar els anys de la Transició, que educativament s'inicia el 1970, perquè, a poc a poc, confluïssin de nou el moviment renovador i la universitat. La qual tindrà en gent com Francesc Noy i Josep Pallach a la Universitat Autònoma, i Alexandre Sanvisens a la Universitat de Barcelona, els referents d'aquesta obertura al moviment renovador.

Què ens queda del llegat de qui, sens dubte, fou un dels pedagogs més notables de la Catalunya i l'Espanya del segle XX? Deixant de banda la seva tasca d'historiador de la cultura i de l'educació, destacaria alguns aspectes que a mi em semblen rellevants de les seves propostes pedagògiques:

1) La seva preocupació per la falta de gruix teòric i científic de la pedagogia catalana durant el primer moviment de renovació, entre 1900 i 1936, tot i que Catalunya és percebuda com un dels nuclis més vius de l'escola activa. No sé si en la represa del moviment hem estat capaços de suplir aquesta mancança.

2) La nostra manca de poder real sobre el sistema educatiu. És a dir, que, ni en temps d'autonomia política, deixem de ser simples administradors d'un sistema educatiu sobre el

7. Per a aquests aspectes sociològics del magisteri, vegeu: A. GÓMEZ BARNUSELL, *El magisterio como profesión*, Barcelona, Ariel, 1972, i també Josep M. MASJUAN, *Els mestres de Catalunya*, Barcelona, Nova Terra, 1974.

qual no tenim cap poder real d'influència, amb les conseqüències culturals, socials i polítiques que se'n deriven.

3) La transcendència educativa de l'àmbit familiar i la rellevància dels àmbits no formals de l'educació.

4) El requisit indispensable d'una formació professional, científica i cultural de qualitat del magisteri. «Només qui estudia és mestre. Només des de la febre d'aprendre es pot exercir el mestratge», li agradava dir a Galí parafraçant Giovanni Gentile.

5) La concepció que amb la llengua ens hi juguem el nostre futur com a poble.

Podríem aplegar un bon grapat d'observacions més, però aquestes em semblen claus i contempen l'obra d'Alexandre Galí en la seva dimensió més pregonada: la del polític de l'educació que es planteja obrar a favor de la regeneració social i de la reconstrucció nacional a través de l'acció educativa.

Per això, a mi sempre m'ha estranyat que en aquests darrers més de vint-i-cinc anys de governs catalanistes, ja sigui durant els governs del president Pujol o amb el govern del president Maragall, la cultura i l'educació no hagin estat concebudes com eixos vertebradors de la seva política, ja que són un dels puntals de tota política de restauració nacional. I més si venim del franquisme, encara prou viu en certs tics socials i polítics a la societat espanyola.

Aquests breus mots són una senzilla aportació a les moltes possibles glosses que, ben segur, desperten els interessants plantejaments i suggeridors comentaris de Jordi Cots entorn de la figura d'Alexandre Galí.

CARLES RIBA
(1893-1959)

Elegies de Bierville (1943). Humanisme contra barbàrie

Joan Triadú

La literatura catalana escrita durant la guerra i als primers anys de l'exili és més aviat escassa o almenys poc rellevant. Amb algunes excepcions. Una d'elles, gairebé no caldria dir-ho, és el llibre de Carles Riba *Elegies de Bierville*, objecte de la lliçó titulada «Humanisme contra barbàrie», d'aquest curs sobre cultura, política i societat que amb motiu del centenari de l'Institut ha organitzat la nostra Secció de Filosofia i Ciències Socials.

La literatura catalana no s'esperava aquella revolta militar de 1936 o potser se la temia; però encara menys podia estar preparada per a la situació revolucionària que la seguí; ni doncs per aquella guerra que dividí els catalans i comportà la pèrdua de les llibertats, afanyosament adquirides i aprofitades, de la Catalunya de la Generalitat republicana. La derrota i la repressió, implacables i duradores, signifiquen vistes avui, ja des d'un altre segle, un canvi irreversible en sentit històric, respecte de la Catalunya de 1936, data des de la qual cal partir per a servir de referent i situar en tot el seu context les *Elegies de Bierville*.

En efecte, Carles Riba, nascut encara al segle XIX, que tenia nou anys quan va morir Verdaguer i divuit quan morí Maragall, tots dos sense gaire-

bé entrar a la vellesa, havia arribat ja a un reconeixement acadèmic i també de luxe intel·lectual als quaranta anys. Més com a crític literari i com a traductor, però, que com a poeta. Encara més: com m'exposava Clementina Arderiu en una carta posterior a la desaparició sobtada del seu espòs, Riba havia patit en silenci durant anys un tracte de certa desconsideració envers la seva obra. L'ingrés a l'Institut el 1932, el seu treball a la Secció Filològica al costat de Pompeu Fabra, la seva tasca fonamental a la Fundació Bernat Metge —això sí, com a subordinat i com si la fes obligat a guanyar-se la vida—, el seu mestratge a l'Escola de Bibliotecàries i tot d'altres actuacions pròpies del seu caient de pedagog, el premi Folguera, etc. no el rescabaven del tot del seu lloc en un segon terme distingit, però minoritari, en el desplegament d'una cultura que s'obria pas al marge de les vicissituds polítiques, alguna vegada sotraguejants.

Però com llegim en una molt justa observació de Marià Manent, en dir que la poesia de Carles Riba (es referia a les *Estances*, 1913-1930, l'any 1947) «sembla el producte d'una cultura molt més normalment madurada que la vostra», la poesia que el poeta de les *Elegies* escrivia durant els anys immediatament anteriors a la guerra palesa justament una confiança en la continuïtat resplendent d'una cultura de nivell europeu. Ho era, d'aquest mateix nivell, quan escrivia els poemes d'un llibre de sonets com *Tres suites*, aparegut justament durant la guerra. No s'està tampoc entre el 1936 i el 1938 d'introduir a la poesia catalana els epigrames que anomenà *tanmkas*, un girant cap a la lírica, si no de circumstàncies, sí de «notació en el temps».

Tanmateix aquell temps no fou propi al comentari creatiu —poesia, novel·la, teatre— sobre la tragèdia que s'havia desencadenat, com una tempesta sobtada, sobre Catalunya. Les obres narratives de qualitat —*Aloma*, per exemple— no es refereixen als esdeveniments. (*Unitats de xoc*, de Pere Calders és el lleial, i no cal dir-ho reeixit, acompliment d'un encàrrec). Mentre la barbàrie s'ensenyoria d'un ordre institucional i l'agressivitat bèl·lica imposada queia al damunt d'un poble desprevingut, l'èpica era absent de la nostra literatura. Hi havia elegia, seguida de dol en poetes que morien joves: Rosselló-Pòrcel, Màrius Torres.

Carles Riba no canvià, com hem esmentat, el seu registre poètic durant la guerra. Ni el crític, ja que publicà *Per comprendre*, en la mateixa línia o més enllà encara dels coneixements i del rigor crític que l'havien distingit sempre. Però sí que evolucionà cap a una actitud, si no de combativitat, com feren altres escriptors, sí de plena i compromesa col·laboració amb la Generalitat. Es podia haver estat a casa, probablement sense que li calgués emigrar com hagueren de fer escriptors tan indubtablement «antifeixistes», per a dir-ho en els termes d'aquella hora confusa, com Ventura Gassol, Puig i Ferrater i Josep M. de Sagarra. O bé mantenir-se en el silenci, com feren J. V. Foix o Miquel Llor.

Riba era conscient que es trobava com tants dels seus conciutadans (i com el mateix Govern de la Generalitat) atrapat entre dues barbàries. Però no sembla que tingués cap dubte sobre el caràcter col·lectivament mortal de la barbàrie militar «planificada». D'altra banda, la

«desaparició» d'un col·lega com Andreu Nin li va obrir els ulls a l'espectre d'una altra expectant i efectiva repressió criminal que ell de cap manera no podia incloure en les seves estremidores esperances. Al contrari, instat a restar a França amb les millors condicions possibles, quan més d'una causa era perduda, a més de ser-ho la guerra, no dubtà a tornar a Barcelona, on llegí, durant un atac aeri, la seva tesi doctoral sobre Maragall i en concret sobre *Nausica*.

Justament, és hora en aquest context de posar Maragall en primer terme per tal de donar raó de les *Elegies*. Fins al punt que la moral de Riba, des de l'esclat de la revolta, es pot llegir ja a les pàgines abrandades d'almenys dos articles clàssics maragallians: «L'alçament» i «L'església cremada». Cal insistir en el fet que, per al Riba madur —a punt de complir quaranta-dos anys aquell juliol del 36—, fetes les paus amb Verdaguer (des de la clara i valenta antologia de 1923), per a Riba no hi ha altre mestratge —guiatge i tot podríem dir— ni tampoc cap precedent en la pròpia literatura, que Maragall. Les diferències entre ells són de l'ordre divers que és exigència dels temps respectius. Però només en l'espai vivent que deixen les diversitats s'explica i s'aprofundeix el veritable mestratge. Anys a venir, pocs abans de la seva mort, Riba acomplí l'encàrrec de fer una antologia de Maragall, de qui havia dit, a la ratlla del mig segle (en lliça amb un cercle d'amics sobre quins set homes havien representat més bé Catalunya): «No entre set —entre tres, entre dos només que fossin, se m'hauria acudit tot d'una el nom de Joan Maragall [...]». A més, l'assaig sobre *Nausica*, un dels treballs cabdals de la crítica humanística ribiana, comença amb Goethe, referència culminant del germanisme ribià, prou coincidents, a distància, amb el germanisme fecund de Maragall.

En efecte, Riba justifica la seva elecció per Maragall en termes que, inequívocs però estranyament sols en el seu temps, podrien ser ben bé escolis de les *Elegies*, les quals en aquells anys, entre 1943 i 1950, en què l'exili —ara un pas, ara un altre— empenia el retorn, havien fet el camí que els havia destinat el poeta. Recull Riba la paraula maragalliana: «Sigueu purs, sigueu vosaltres mateixos»: consell o divisa, el que es vulgui, aquesta frase de Maragall, que hauria pogut signar Goethe —el Goethe d'*Ifigènia*, més que el Goethe anomenat l'Alliberador— és l'essencial del seu missatge. Goethià —continua Riba— és encara allò: «En les escoles espirituals, millor treballes per als altres com més treballes per a tu mateix». Ara: per esdevenir ell mateix, per realitzar la seva creixença com a individu, Maragall establí deliberadament, de sempre i tot d'una, els canvis més fidels amb la vida universal, amb les forces de la natura i de l'esperit, amb les forces de la història i amb les més concretes de la seva encarnació personal. Creixé amb la pàtria i al seu torn l'ajudà entranyablement a créixer —afegeix. En el seu parlament Riba espera que al cap de cinquanta anys, en la valoració del segle sencer, Joan Maragall continuarà al seu lloc a la llista.

Goso creure que és així, ja que almenys en aquesta hora de recapitulació prou que hi és. Com al bell mig hi és Carles Riba, amb l'únic llibre de poesia que figura entre els dels deu testimonis escollits del segle XX i alligonadors per al segle XXI.

Tanmateix, permeteu-me que com a estudiós, un dia i un altre, de l'obra de Carles Riba, no sistemàtic, però, i com a crític literari amb una mica de perspectiva al damunt, consideri les *Elegies de Bierville* com un parèntesi en el transcurs de la seva producció poètica. Sóc conscient del grau de l'heretgia en què he incorregut dient això. No és el que sembla, ben al contrari, ja que es tracta d'una dotzena de poemes que no tenen altra relació objectiva amb els seus llibres de poesia anteriors —els dos d'*Estances, Tres suites*— ni els que una resta de vida, massa breu, li permeté de fer després —un de sonets, *Salvatge cor*, que fa de pont amb el darrer, els tres poemes narratius que anomenà *Esbós de tres oratoris*; de fet, la seva última voluntat. Encara més: la lírica de les *tannkas* i el vitalisme dels poemes coetanis que publicà a Barcelona tres anys després del retorn de l'exili, amb el títol de *Del joc i del foc*, pertanyen, malgrat algunes connexions, a un registre tot altre que les *Elegies* que mentrestant anava escrivint. Em cal un argument més: l'elaboració de les *Elegies* va ser llarga i discontinua, però sempre premeditada. L'ur destí era el fixat pel poeta: un comentari a una situació personal i, no ho oblidava, col·lectiva, que havia de transcendir el moment —o els moments d'un mateix trasbals, primer d'estada feliç en la ventura, alhora consirós del pasat perdut i enllà girades cap al retorn.

Parèntesi o no, les *Elegies* autoritzaven el seu més complet exegeta, Jaume Medina, que els dedicà, text i context, tot un llibre, a titular precisament aquest llibre *La plenitud poètica de Carles Riba*. Hi podríem afegir (sense que hi faci falta tractant-se d'un gran poeta) la plenitud humana.

Com si no volgués perdre's allò que fins a la mort, en deu o quinze anys, l'esperava a Catalunya, s'afanyà a tornar. Amb les *Elegies*, encara secretes (però «carmina invenient iter», com ell havia previst), encara només per a arribar a quatre catecúmens (i després anant a voltar fins al Pacífic) —però el poeta les duia sota el braç, ben seves i úniques. Aquells poemes contrastaven —i això jo diria que no ha estat detectat, per conveniència o per manca d'informació, per alguns observadors aplicats— gairebé violentament amb la barbàrie imperant. Nova per a Riba, qui com un pelegrí, tornava a peu a Catalunya, —amb la seva dona i cap a retrobar els seus fills. Però amb tot, aquell «estel que riu, armat, en un tombant» de la bella imatge de les *Estances*, de moment havia de ser «un cor dins la fosca».

La nova renaixença que començava es valia, però, entre perills, com havia dit Maragall, dels dos models d'actuació que a l'europea anomenaríem, segons les procedències, col·laboracionistes o resistents. O bé —per a dir-ho en termes que s'adiuen més a aquell món hipòcrita en la seva barbàrie— les guineus o els eriçons, amb la terminologia d'Isaiah Berlin, que per al cas serveix. Mentre la guerra mundial girava a poc a poc en rodó, les guineus en els seus recorreguts públics, si s'ensopegaven amb algun eriçó que sortia del cau, començaven a admetre que en aquella «nova renaixença» hi cabien també ells, com a l'Arca diverses espècies. Riba era un eriçó «diferent», encara que calia acostar-s'hi amb cautela i no per lluir tant la pell, a canvi, potser, d'una certa reserva ribiana en l'ús, com a eriçó, legí-

tim de les punxes. La convivència i, fins i tot, l'enyorat record d'una empresa que havia estat comuna, guanyaven de mica en mica terreny. Així, aviat, es trobaven amb els símbols canviats: i la «unidad de destino» esdevingué, fins a desaparèixer del tot, pàl·lida i passada. Així, per a uns i altres, Riba esdevingué un mestre d'esperances. Retrec aquests mots meus —perdoneu— perquè ho fa Albert Manent en la seva biografia de Riba i perquè vénen a tomb amb el que escriu a continuació sobre els anys en què la vida, per a Riba, com escriví en una *tannka*, s'assemblava a les paraules: «Entorn d'ell», diu Manent, «hi ha unanimitat gairebé absoluta —com abans entorn de comptades persones: Prat, Fabra. En un banquet d'homenatge, en un acte patriòtic, en un llibre important, hi ha d'haver unes paraules proemials del català més representatiu del moment». «Riba, símbol» s'anomena el capítol de la biografia esmentada.

De fet, és el que a tot o res es jugava en les *Elegies*. La comparança és exacta: Prat, Fabra, Riba. Encara més si pensem que «la torna» de les *Elegies* no trigà gaire —en forma de la versió definitiva de l'*Odissea*. No és en els seus llibres de poemes, doncs, sinó en el seu humanisme treballat i d'expressió diversa on hi ha el precedent de les *Elegies*. No enumeraré ara, ni amb els títols, l'obra del Riba traductor, per cercar-hi el que ja hi és, el que en desborda. Més val trobar els orígens on realment són, explícitament; és a dir, no sols per la saviesa (recordem el que escrivia a Vossler, des de la Bernat Metge: «No sóc un home de ciència; a Alemanya ho vaig confirmar») i per l'art de traduir, sinó per allò que diu i fa en pedagogia i en crítica literària.

Riba té a les obres completes un volum, de prop de quatre-centes pàgines, de narracions, entre les quals, en apèndix, algunes «rondalles» —o millor contes. Així com les de Verdaguer s'adiuen per a la vora del foc, algunes narracions del jove Riba ja fan per a una aula Montessori. Enric Sullà, el curador excel·lent de tot el llibre d'aquestes segones *Obres completes* assenyalava que una de les circumstàncies que va afavorir que Riba escrivís literatura infantil o juvenil és la funció de suplència d'una escola catalana que ensenyés la pròpia llengua i en renovés les tradicions. Als *Quaderns d'estudi* que publicà el Consell de Pedagogia de la Diputació, Riba hi dóna el to essencial d'humanisme d'aquella pedagogia que preparava una Catalunya que arrenca dels clàssics. Riba se sent mestre entre els mestres, malgrat els trontolls que provoca algun dels *Sis Joans* de cara a l'escola (sensible, jo li vaig dir, perquè hi riguéss, que tanmateix podia haver triat un altre patronímic...), encara que s'adrecés als més grans i fins i tot que la segona edició del llibre la fes precedir del pròleg titulat «Paraules a la gent gran». Escriu: «[...] la realitat palpable no és l'única existent [...] que per fer veure allò que no es pot veure s'han inventat els símbols».

Per poc que resseguim la prosa ribiana d'assaig i de crítica ens vénen a trobar els elements morals, ètics, fins i tot esbiaixadament polítics que es configuraran en les *Elegies*, les quals des d'aquesta perspectiva a més de ser un *a part* respecte de la seva obra poètica, no són sinó una conseqüència racional, humanament i, és clar, poèticament de la seva manera de ser i

de sentir. Així, cal rebutjar de ple —com rebutja Sansone en la seva introducció a l'obra crítica de Carles Riba— que en el Riba crític segons alguns hi hagués un «escepticisme ideològic». Si pensem en les *Elegies*, la insídia no es mereix la consideració d'una resposta. No ho és ni ho voldria ser el repàs que, succintament, ni cal dir-ho, d'acord o com a ajustament amb el que acabo de dir, faig del Riba crític. Si ja a *Escolis* (1918) es dol que després dels *Himnes homèrics* i de *Nausica*, a Maragall «la freda mort» no li hagués permès de treure flor amb els dos grans poemes homèrics! Es complau a adreçar a Alexandre Galí, poc després, a propòsit de *Tom Sawyer*, perquè, diu, el pedagog ideal desenterra un tresor «en un tombant de la seva vida madura»... A continuació vénen tres treballs dedicats a Pompeu Fabra; com a còpia d'anys i de combats li dedicaria l'elegia més famosa o com temps abans, el 1932, aniria per ell tot el fons i el sentit del compromís irrevocable que representa el discurs d'ingrés a l'Institut. A *Els marges*, quan fa que s'encarin Eugeni d'Ors i Josep Pla, surt amb Hölderlin: «Sempre cap al deslligat va una enyorança» i, entre els grans instintius de la història de la nostra cultura, retornava a trenta anys enrere cap a la salvació encarnada «en una personalitat meravellosament pura i íntegra [...] que es digué maragallianisme». Encara a *Els marges*, en la cèlebre conferència sobre la novel·la, demanava que per la naixença d'una acció política, a la qual havia estimulat una llengua corruptible i n'havia estat símbol, no podia salvar la llengua «si l'orgull i la voluntat nacionals no s'apliquen a una vasta i ben defensada obra d'Instrucció Pública». I demana més enllà, exigeix en concret, «un esforç seriós, coordinat, humil amb ímpetu, per les humanitats [...]» que aleshores (1925) tot just havia començat a impregnar el cos social. Doncs bé, sobrevolant el Riba crític hi trobem a bastament la nota positiva i afinada com per a una música, que reporta de dret a inserir-se com a crític al pas del temps, com a home públic en la voluntat activa, prèvia, d'afirmar-se en una Catalunya humanística, inseparable per aquest mateix fet de la justificació nobledeguda a la nostra personalitat col·lectiva.

Riba no demanà mai a la seva poesia, ni implícitament, res de semblant. Per la simple raó que hauria estat una mena de redundància. Només una situació excepcional —la doble barbàrie, la destrucció del país que es construïa, la dispersió, i l'anihilament d'allò més propi— el portà fins al primer vers de la primera elegia. Amb la poesia, des de les *Estances*, el poeta atrapava per a la poesia catalana el temps de la poesia europea que fugia i que al XIX ens havia deixat molt enrere. Més que amb un pas, amb un salt, Maragall recuperava posicions (però, com diu Riba mateix a l'elogi de *Nausica*, l'havia de fer, per exemple, «malgrat el que [...] ofereix d'imperfecte des del punt de vista tècnic»); tanmateix als «climes diamantins de la poesia pura» s'hi avançava amb alguns versos de López-Picó, com deia Riba, potser perquè no li esqueïa dir-ho, no dels versos, sinó dels poemes seus de *Tres suites*. L'humanisme a Catalunya també era, l'any 1935, fer costat a la poesia europea amb aquella «lítica de cambra» en la qual, amb la sòlida preparació humanística i el geni vigilant del poeta, el lector trobaria, ja en plena barbàrie, l'«extrema punta de diamant de la poesia cata-

lana», segons la coneguda definició de Jaume Bofill i Ferro. *Tres suites* aparegué ja durant la guerra. Tingué, com assenyala Albert Manent, poc ressò. Riba prologà el mateix any turbulent *Per comprendre*. El breu prefaci de l'autor —amb prou feines d'una pàgina— és un dels escrits —potser el més significatiu de tots— no sols del seu humanisme a través del llarg recorregut de la seva obra crítica, sinó també de la seva humanitat. No cal a hores d'ara un toc d'atenció sobre la història de la situació pública que afrontaven els homes com Riba a l'agost de 1937. Però glosso i extracto el que diu Sansone: aquell home, més aviat retret envers la política, era, a la seva manera i en el mateix existir de la profunda vida moral de la qual emana la força poètica, fermament participatiu i conscientment militant, en l'oposició a l'ultratge de la dictadura i això més que per una raó pròpiament política, per una remota i consolidada arrel cultural en la qual s'havia de reconèixer ell mateix sempre per poder viure.

Estilísticament, *Elegies de Bierville* ha estat l'obra poètica més estudiada de la literatura catalana del segle XX. També ho ha estat, d'estudiada, en els aspectes més detallats, més eruditament explorats, en el seu context, històric i literari. Fóra desplaçat insistir avui en una tasca ja feta, probablement esgotada i tot o almenys molt aprofundida. Tampoc no es tracta d'això en aquesta avinentesa. Ho sé, és pertinent de remetre el lector de les *Elegies*, nou o antic, al que, en diu el mateix poeta: pròdig en l'exposició dels motius, dels sentits dels poemes, de les imatges i fins i tot dels mots de la seva obra, cosa que, per cert, no havia fet, fins a aquell moment, ni poc ni molt, amb cap dels seus llibres anteriors. Ho sabem.

Però convé posar en relleu una declarada excepció com aquesta. Per ella, per l'excepció, jo tornaria al «motiu» del «parèntesi». Riba sabia que amb les *Elegies* escrivia un llibre «exemplar». Ho sabia de cada poema, a mesura que apartats en el temps alguns respecte dels altres en la seva elaboració, els poemes es valien de la unitat de situació —l'exili— per a mantenir la unitat en fer camí, però vigilats per l'ordre de l'estructura formal que des del primer vers s'imposa, per a ells, el poeta, mentre els deixa fer en el seu art.

Es tracta, doncs, d'una acció volguda però lliure. D'això segon en respon l'humanisme; mentre que l'art acompanya la voluntat del poeta. Riba no havia tingut mai pressa a fer-se llegir els seus poemes. Ni a publicar-ne els llibres. Però, amb les *Elegies* una nova voluntat l'empeny. Ho sabem, però cal que ho tinguem present. Com el fet que el colpís el paisatge i que, si no per ell, almenys amb ell, van sorgir els poemes. «És en aquest paisatge» —es refereix a l'entorn de Bierville— «que de sobte va venir el primer vers del llibre» [...], declara en una de les diverses presentacions més o menys públiques de les *Elegies*. Riba, justament, no havia estat un poeta de paisatge. Molt ciutadà, fora de Barcelona, se sentia descentrat. Es dissipava, deia. Però a les *Elegies*, dins el sentiment de l'exili, el paisatge o bé suscita, com ens diu, l'arrencada feliç del vers (l'exili com un alliberament enfront de la barbàrie tota recent) o bé esdevé exaltació del record de Grècia. Som al «nessun maggior dolore» del Dant esdevingut força d'inspiració i decantament cap al retorn on, malgrat tot, hi ha d'haver una pàtria.

Riba s'esforçà sempre a explicar les *Elegies* com un fet literari i encara més, divers dins un conjunt de saviesa, d'humanisme vivent, de misteri exaltant i únic.

Crec que són la resposta per elles mateixes a tanta ignomínia i un gest per ell sol d'in-submissió i cap a una incerta però esperada nova renaixença. Acabo.

L'any 1947 es publicà a la Biblioteca Selecta una tercera edició de les *Estances*. Hi va fer el pròleg Marià Manent, amb el seu mestratge. Riba em proposà tot d'una, d'acord amb l'editor, que jo hi posés un epíleg. Jo anava, recordem-ho, d'eriçó (temps d'*Ariel* i de Front Nacional), mentre que l'editor, a qui aquells temps i els posteriors deuen tant, s'havia hagut de servir per a obrir-se camí de la seva condició de guineu. Carles Riba des de la seva arribada, feia quatre anys, primer amb les *Elegies* i tot seguit amb l'esplendorosa *Odissea*, havia aconseguit que uns i altres s'apleguessin per a una tasca comuna i salvífica. En l'esmentat epíleg, fet als meus vint-i-cinc anys, vaig escriure: «Sé que no seré sol a respondre si mai se'm torna a cridar com ara; ni el meu testimoni indefens no es voltarà mai de silenci en jurar les veritats».

Elegies de Bierville (1943) Proposta de lectura per al segle XXI

Ricard Torrents

Al voltant de la gent de la meua època hi ha
una intensa circulació de sang i de morts.
Quanta, quanta guerra... Mercè Rodoreda

Expulsarem els poetes de la República, com volia el «diví» Plató? Exclourem un llibre de poesia com *Elegies de Bierville* del cànon català, proposat des de la perspectiva de les ciències socials? Els valors de les *Elegies de Bierville*, obra essencial de la poesia catalana del segle XX, són exclusivament literaris o també valors morals i civils? D'una banda són preguntes de tanta envergadura que demanarien una resposta tranquil·la, multidireccional; de l'altra, es tracta de versos d'una bellesa tal, que reclamen una lectura directa, intuïtiva, sense gaires interferències interpretatives. Si l'obra literària necessita explicacions, és perquè els lectors necessitem que l'obra literària ens expliqui. Per això llegim, per sentir-nos explicats, implicats en l'obra que percebem escrita al nostre adreç, com és el cas d'aquestes elegies adreçades en primer terme als qui ens remetem a la cultura humanista occidental en la seva variant catalana.

Les obres literàries, a més de text, són també «context», entès com el conjunt de factors que situen l'obra, amb el seu autor i el seu lector, en les

coordenades de temps-espai, allà on s'acompleix el destí personal (a), social (b) i històric (c) de l'autor i del lector, allà on l'obra literària esdevé «històrica», que vol dir accessible als lectors successius que ens l'apropriem des de situacions diverses. Per això els lectors formem part del context. Lectors nous o vells, no llegim en cerca d'un text de lectura única, sinó obert a lectures canviants. El text de les *Elegies de Bierville* no ha canviat d'ençà que Riba l'enllestí a la dècada de 1940, mentre que els seus lectors no hem parat de canviar. Quantes lectures se n'han fet al llarg de les sis dècades que ens en separen? En quin context i des de quin context les llegim avui?

Som lectors del segle XXI, que llegim una de les obres essencials de l'«exili català» del segle XX. Sabem que aquell exili de forma peculiar, no el generà el desenllaç de la Guerra d'Espanya de 1936-1939, sinó un conjunt de causes, entre les quals fou determinant l'hostilitat contra Catalunya, la seva llengua, la seva cultura, els seus polítics, els seus intel·lectuals, els seus poetes. En definitiva contra el projecte de vida nacional catalana que s'havia començat d'institucionalitzar a la dècada de 1930.

Encara avui horroritza l'evocació d'aquell horror de gener-febrer de 1939. Més de mig milió de vençuts per l'exèrcit de Franco i els seus aliats col·lapsaven la frontera entre Espanya i França. «I d'ells la gran majoria eren catalans», escrivia Carles Pi i Sunyer. Començava l'exili català, inacabable, inacabat. Començava la diàspora catalana. Molts anirien a parar als camps de refugiats d'Argelers, Cebrià de Rosselló, Agde i Setfons. Altres es dispersarien en diverses destinacions d'Europa i Amèrica. Alguns, com Carles Riba, s'establirien precàriament a França.

Les *Elegies de Bierville* són filles de l'exili i la diàspora. «A l'emigració, en efecte, i dins el sentiment de l'exili, prengueren forma aquestes elegies», escriuria amb inequívoca claredat el poeta. No estem en allò que en alemany anomenen el *Sitz im Leben*, el lloc vital, sinó en la substància mateixa de l'obra en tant que poesia elegíaca. L'exili no és el tema d'aquestes *Elegies*, ni l'argument; n'és el motiu, l'estrebada que tensa el primer vers fins al darrer. Més que cap altra poesia elegíaca coneguda, les *Elegies de Bierville* fan de l'exili el component existencial i alhora històric de la pròpia raó de ser poesia, la motivació d'existir en tant que elegies. L'exili del poeta esdevé experiència personal, familiar, social i civil/nacional, per convertir-se en experiència poètica/poietica i acabar en una forma literària concreta: dotze peces numerades amb xifres romanes, compostes en díctics elegíacs, metre especialitzat antic, i posades sota un títol comú, *Elegies de Bierville*, inscrit en la tradició europea per poetes elegíacs com Rilke, *Elegies de Duino / Duiniser Elegien*, o Goethe, *Elegies Romanes / Römische Elegien*.

Riba, però, més enllà de la tradició formal de la poesia elegíaca, partia de l'exili viscut, de l'experiència pura i dura del desterrament en la línia de poetes que com Ovidi i com Dante coneixien el desterrament perquè eren físicament desterrats de la seva «terra». Dit en metàfores, aquestes elegies tenen en l'exili no tant el receptacle, la matriu on es van gestar, sinó que l'exili n'és el principi actiu. Com la poesia amorosa neix de l'amor real i concret, la poesia ele-

gíaca ribiana neix de l'exili real i concret del ciutadà de Catalunya Carles Riba, que fa seu l'exili dels seus, la muller i els fills, els compatriotes i tots els derrotats del món que la barbàrie llença a la fosca, perquè empàticament la llibertat,

si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.

Podem llegir el llibre com dotze elegies consecutives, lligades per un encadenament, o també com un poema de dotze cants, o planys. Tant se val. La unitat se sustenta en l'experiència de l'horror, de la quota d'horror del segle XX, assumida pels catalans, quan la guerra de 1936-39 conclougué per a ells amb una derrota pitjor que la de 1714 i amb un desterrament massiu alhora que selectiu de les elits dirigents. Valgui recordar, d'altra banda, que França no era una terra d'asil. El mateix any 1939 seria ocupada per l'exèrcit alemany i l'Europa sencera, el continent creador de la civilització presumptament més humana de tots els temps, cremaria en la més inhumana de les guerres de la història de la Humanitat.

El poeta Riba, fugint dels ocupants de Catalunya, fou víctima d'un exili de més de quatre anys, del gener de 1939 a l'abril de 1943, durant el qual sorgiren les *Elegies de Bierville*. El procés de composició el coneixem bé per les anotacions del mateix poeta. A la fi del gener del 1939, quan l'exèrcit de Franco i dels seus aliats Hitler i Mussolini, ocupada ja bona part de Catalunya, eren a les portes de Barcelona, Riba, que tenia 45 anys, emprengué el camí de França amb la muller, Clementina Arderiu, i els tres fills, Jordi, Oriol i Eulàlia. Després de passar per Avinyó i París, pel març trobaren acollida en «un antic molí agençat com un convent, dins el parc del castell de Bierville», a l'Illa de França, als voltants de París, en un departament que les autoritats franceses tenien prohibit als exiliats. Això no obstant hi varen sojornar quatre mesos, fins al juliol del 1939.

Aquí, a Bierville, van néixer les cinc primeres elegies I-V i fou Bierville, entre tots els escenaris possibles, el nom que Riba inscriví al títol del seu poema. S'ho mereixia. Allà, als primers dies «d'aquells esdeveniments que em superaven», diria el poeta, tingué lloc l'*incipit* elegíac. I fou així que el *château* de Bierville, fins llavors insignificant, era elevat a un dels llocs més alts de la geografia literària d'Europa com un dels topònims mítics de la poesia catalana del segle XX, que s'afegia a la llista de noms sagrats de la tradició clàssica, Súnion, Salamina, Queronea, Delfos.

Des de Bierville els exiliats van emprendre un èxode que els portà primer a L'Isle-Adam, lloc de les dues elegies següents VI-VII la primavera de 1940, després a Bordeus, lloc de l'elegia XI el gener de 1941, fins que al febrer següent van instal·lar-se a Montpeller, d'on són les elegies restants VIII-IX-X-XII (tot i que la X fou inclosa en la segona edició, Santiago de Xile, 1949), i a Montpeller van residir fins a la tornada a Catalunya l'abril de 1943.

El retorn de Riba a Catalunya, però, no significà la fi de l'exili. El poeta no es podia «repariar» ni professionalment ni públicament al país, sinó que passà la frontera enfonyant-se en

l'exili interior, entre la clandestinitat i la tolerància vigilada. Durant la dictadura anticatalana del general Primo de Rivera (1923-1930) el poeta ja havia patit l'exili interior en forma d'ostracisme, quan l'havien expulsat de la Universitat de Barcelona. El 1943 arribava sigil·losament al país, però disposat a exercir d'escriptor com fos i, per tant, armat del propòsit de publicar. Portava a l'equipatge les *Elegies de Bierville* encara no enllestides, però avançades, i al cap de pocs mesos del retorn, en publicà la primera edició a Barcelona, simulant que encara es trobava fora de Catalunya i datant-la en fals a Buenos Aires per eludir la vigilància dels ocupants.

Així, la primera edició de les *Elegies de Bierville* prolongava l'exili del poeta i cal considerar-la inherent a l'exili, el seu i el col·lectiu. Riba no és el *homecomer* convencional, el retornat a casa, al país, per reprendre-hi la vida d'abans, després d'un temps d'absència. Riba no sols no torna a casa, que li ha estat saquejada, sinó que torna a un país que sí, abans era el seu, però ara ja no ho és. Ha canviat l'exili exterior per l'exili interior. El seu país ha canviat tant, que no es reconeixen l'un a l'altre. De fet ha deixat de ser el «seu» país. És el país d'uns altres. Paradoxalment, és un repatriat que continua expatriat. Millor dit, és un «despatriat», un desposseït de casa seva, tant com és un descatalanat, desposseït de ciutadania catalana, perquè els «nacionals» són els altres.

Les *Elegies de Bierville* com a llibre apareixen en una edició «exiliada», expatriada, no pas repatriada. Datada fora de la pàtria per protegir-se i protegir l'autor de les represàlies dels qui neguen l'existència de la pàtria del poeta, és una edició privada de filiació natural. Negat el lloc de naixença —nació ve de néixer— el seu autor no pot inscriure la pròpia obra al registre que el valida com a autor català. La nació literària catalana ha deixat de tenir existència en el nou ordre dels ocupants. El mateix fet es repetiria sis anys més tard a la segona edició, 1949, la definitiva, datada a Santiago de Xile. No són edicions catalanes pròpiament dites, sinó de l'exili català interior que remet a l'exterior i aquest a l'interior.

Extrem exili. Extrema expatriació, extrema desposseïció de la pàtria. És en moments extrems que la poesia elegíaca sembla el regal enverinat que els déus fan als poetes perquè s'aconsolin o es revoltin contra els mals que els infligeixen. Però no. És la poesia, l'art, que s'obre camí entre tant de dolor, per proclamar el destí superior dels humans. És el cant de l'israelita deportat (Salm 137): «Vora els rius de Babilònia ens assèiem / tot plorant d'enyorança de Sion [...] Quan volien que cantéssim / els qui ens havien deportat / [...] ¿com podíem cantar cants de Jahvè / en una terra estrangera?». És el *Plany de Ningal per la destrucció d'Ur*, a l'Iraq actual, fa quatre mil anys. La poesia elegíaca no ha deixat de fer la seva necessària i misteriosa aparició en tots els exilis, en totes les guerres. Com a crit i com a denúncia. Les destruccions de ciutats, a més d'enfonsar els humans en la pròpia prehistòria infrahumana, els porten a extreure de dins mateix de la humiliació el projecte humà que la barbàrie els nega.

«Com és el primer temps a l'exili?», es pregunta Monika Zgustová, escriptora txeca exiliada a Barcelona, quan el 1968 els tancs del Pacte de Varsòvia envaïren Praga. La resposta és que

tots els emigrants pateixen la misèria física i moral, tots els exiliats polítics fugen convertits en víctimes d'ideologies, dictadures, totalitarismes que no paren de generar onades de desterraments. Tots els exiliats fugen d'algun horror. Els quatre fenòmens que defineixen el segle XX, hi afegeix Zgustová, són el totalitarisme, la guerra, l'extermini i l'exili. Però, per ventura el segle XXI, la part coneguda del segle XXI, el podríem definir amb altres ítems? L'exili és indisociable del nostre temps. La poesia elegíaca d'exili és inseparable de la poesia.

Els testimonis dels exilis recents són tan innumerables com els innumerables exilis que han assolat i continuen assolant el món. La literatura dita d'exili és igualment copiosa a tots els països que n'han patit la terrible escomesa. Hi ha països com els de llengua alemanya que tenen no sols capítols sencers de la seva història literària dedicats a l'exili sinó tractats que estudien l'obra dels autors exiliats des de la presa del poder de Hitler l'any 1932 fins més enllà de 1945, quan, acabada la guerra armada, començà la guerra dels blocs i, amb ella, nous exilis interiors i exteriors als països de l'est d'Europa, en especial a la Rússia soviètica i als països del bloc soviètic.

També la literatura catalana de l'exili ha estat en la darrera dècada objecte de l'anomenada memòria històrica, congelada durant el règim franquista causant de l'exili i mal descongelada en la transició postfranquista. Fa anys que estudiosos de gran coratge, entre els quals destaca Albert Manent, varen iniciar la recopilació de notícies sobre publicacions en català entre els exiliats de Mèxic, França, Argentina i els més de vint països on la diàspora catalana, invisible en els escenaris internacionals, tingué activitats literàries submergides. Però no ha estat fins als darrers temps, al cap de seixanta anys dels fets, que l'interès dels investigadors per l'exili català, lligat amb l'interès per la guerra, ha augmentat i ha produït una copiosa investigació, a la qual han fet aportacions destacades historiadors com Julià Guillamon i Enric Pujol pel que fa a les «literatures d'exili» i com Josep M. Solé i Sabaté, Joan Villarroya, Francesc Vilanova, Maria Llombart, Josep M. Poblet, pel que fa a l'abast general de l'exili català.

L'interès actual ja no podrà suplir l'amnèsia que al llarg de dècades imposaren els guanyadors de la guerra, ni corregir la ignorància en què els «exiliadors» submergiren dues generacions de catalans. De fet, els escriptors de l'exili català, a diferència dels d'altres exilis, foren víctimes de l'ambigüitat de l'acabament de la Segona Guerra Mundial el 1945 i de la transició del franquisme al postfranquisme trenta anys després, el 1975. La seva obra literària, creada a l'exili, hagué d'obrir-se pas entre dificultats de tota mena i amb uns danys irreparables. Valguin els casos de les grans novel·les de Joan Sales, de Mercè Rodoreda, de Xavier Benguerel, com a representatius de les condicions úniques, pel grau de crueltat negacionista, a què foren sotmesos els escriptors catalans exiliats.

Tancada en fals la rebel·lió militar de Franco, quan els guanyadors de la guerra el sostingueren en el poder indefinidament, l'exili català quedà «sense papers». Privats d'identitat, millor dit, forçats a una identitat no desitjada, els escriptors exiliats, després de viure anys en la despatriació, s'anaren incorporant a l'exili interior, sotmesos sovint a la pitjor humiliació, la incomprensió dels catalans, els seus «compatriotes», una part dels quals ja no eren ni tan sols «conterranis»,

sinó que, nascuts en terres d'Espanya i empesos a Catalunya, eren involuntàriament convertits en els seus ocupants. Quin altre exili el de la immigració espanyola a Catalunya!

¿En quin moment la pàtria del poeta de les *Elegies de Bierville*, si és encara la pàtria del seu lector del segle XXI, deixa d'ésser terra d'exili i es converteix en pàtria per a les masses del mercat de mà d'obra que hi arriben de tots els països del món? Vénen en cerca d'una nova pàtria? Quan llegiran les *Elegies de Bierville* per a sentir-hi el propi exili? L'exili en forma d'emigració no deixa pas d'ésser expatriació. Fins i tot quan sembla voluntària, tota emigració és forçosa en les seves motivacions de fons. L'expatriació és sempre transplantament i comporta sempre la pèrdua d'arrels.

La literatura de l'exili comprèn l'obra d'escriptors exiliats sigui quina sigui la seva matèria. Literatura d'exili, en canvi, és aquella que fa de l'exili la seva matèria. Per això pocs casos, sigui en la catalana sigui en altres literatures, es poden comparar amb les *Elegies de Bierville*, que fan, no pas de la guerra, sinó de l'exili, la categoria existencial del poema, tot partint del des-terrament mateix com a vivència zero, «allí on em duia amb els meus una sort errant i angoi-xada», escrivia el poeta.

Uns passatges de Riba il·luminen el primer context d'aquesta obra única, nascuda de la desposseïció de la pàtria com a tema, vivència i metàfora. El primer correspon a una carta escrita dos mesos després de passar la frontera de França per Cervera la nit del 27 al 28 de gener de 1939, amb la muller i els tres fills. És datada el 30 de març de 1939 a Boissy-la-Rivière, el poblet on es troba el *château* de Bierville, i va adreçada a Josep Pous i Pagès, amb qui havia estat evacuat de Barcelona.

Estic molt tou, la professó em va molt seriosament per dins; però no vull cedir en la meva fe i en la meva esperança. No crec gaire que calgui fer clams. ¿A qui voleu commoure, dels qui han trobat dues vegades raons per a conformar-se amb la sort per exemple de Txecoslovàquia? [l'octubre de 1938, com a conseqüència del pacte de Munic, Hitler s'havia annexionat la regió dels Sudets i el març de 1939 les tropes nazis ocupaven la resta de Txecoslovàquia davant —semblava— la indiferència universal]. Més aviat em refio de les accions individuals ben coordinades, del prestigi i la irradiació de cadascú, i cadascú donant el millor d'ell mateix allí on es situï.[...] tal pels seus versos, tal pel seu ensenyament en una universitat, tal per la seva feina en un obrador; el que no sigui això, seran paraules entre tantes paraules com avui es diuen pel món —vanament. Crec més que mai en la justícia immanent, per tant en la paciència; l'excés del contrari un dia o altre farà passar la raó, i per tant la victòria, a la nostra banda. Mentrestant, cal fer com amb la Gràcia: esperar-la amb la dignitat i el silenci del qui ja la té (Guardiola 2005, p. 138).

En una altra carta, datada el 15 d'abril de 1939 i adreçada a Joan Coromines, escrivia:

Sóc amb els meus a França des del 27 de gener; hem estat a Avinyó i París —i ara formem part d'una petita colònia (En Ferran Soldevila per exemple) en aquest raconet entre l'Île-de-France i la Beauce, dins un departament tanmateix prohibit [als exiliats]. La prefectura ens hi tolera sota la res-

ponsabilitat d'aquest home «à grand cœur» que és Marc Sagnier. El qual ens té en un vell molí acomodat a la manera d'un convent, dins el recinte del seu castell de Bierville. No és gens desplaent, com a situació interina. Perquè, sembla, el nostre destí és Anglaterra. Veurem; per ara tenim sostre, mengem —no desesperem. Treballotejo: escric alguns versos, preparo conferències, m'organitzo jo mateix la traducció de llibres meus que poden produir, al francès i a l'anglès...

Quant a la F.[undació] B.[ernat] M.[etge], la cosa és més aviat vaga. Confidencialment li diré que sembla que a les altures hi ha por. Allà baix, cap garantia: si la repressió violenta de les coses catalanes d'aquest tipus, fa un mes no havia començat encara, res no garanteix, al contrari, que no s'enguegi d'un dia a l'altre [...] No perdem contacte! Tinc fe que el país se salvarà, per nosaltres i pels que són allí i sabran resistir (Ferrer/Pujadas 2002, p. 50 ss).

És igualment revelador per a sentir de quins batecs de cor sorgiren les *Elegies de Bierville*, el prefaci que l'autor posà a l'edició de 1949:

Bierville és el nom d'un castell —això que a França se'n diu un *château*, entre la nostra torre o vil·la i el castell pròpiament dit— que hi ha al sud de París, a la vora d'Étampes. Dins un antic molí, ocuparem cambres d'una monotonia i d'una austeritat totes monacals. Fora, el [petit riu] Juïna, poc enriquit en el seu cabal d'aigües tranquil·les per les de l'Éclimont [...] venia d'altres molins i anava cap a d'altres molins, que amagaven llurs quietos mecanismes dins la fina i desordenada vegetació riberenca. Invitava a seguir-lo avall, com se segueix un pensament començat o una melangia que necessita fer cap a un objecte. I el bosc [...] suggeria alhora la corrupció i la renovació: els segles, més que enfugits, arrelats, i un futur, cap al qual hom es decantés sense caiguda [...]. La primavera fou lenta a venir. Més que brollar de terra i que ascendir per les secretes venes dels troncs i dels brançatges, semblà envair des del cel, amb tot el pes de la llum, a través dels alts fullatges nous, que ja eren allí, tendres i cristal·lins, sense que ens n'haguéssim adonat (Prefaci, p. 214).

I fou «aquell paisatge [de l'Illa de França, als voltants de París] que em va donar, sense jo adonar-me'n gaire, els primers símbols per a una poesia que, a mi mateix, en acudir-se'm el primer vers, em va resultar nova, nova per a mi, vull dir» (Presentació p. 28).

El primer vers de les *Elegies*, «Era secret el camí, fabulós de tristeses divines», conté la síntesi del complex artefacte que són les dotze elegies, dels seus múltiples temes i fils narratius que les travessen com els fils que fan una malla. Són sis mots —verb, dos noms, tres adjectius—, que creen la meravella d'un primer vers holístic, comparable només amb el primer verset del Gènesi, «Al principi Déu creà el cel i la terra», o amb el primer del Quart Evangeli, «Al principi hi havia la Paraula i la Paraula era Déu». Primer vers superior al mateix *incipit* de la *Commedia* de Dante, amb el qual comparteix el «camí» com a metàfora de la vida humana.

El primer vers de les *Elegies de Bierville* és un vers de començaments absoluts. No hi ha ni espai ni temps. El verb «Era» estableix un punt apodíctic, un començament sense referents, alhora que introdueix un Tot u i únic, sorgit de les unitats de creixent complexitat. Cada unitat, camí (a), secret (b), fabulós (c), tristeses (d), divines (e), remet a un univers que s'integra en l'univers d'universos en què el poema es desplegarà. La suma d'unitats dóna una nova uni-

tat, no pas moltes unitats. El camí (a) és el que ha portat el poeta a l'exili, és el camí de la vida, i alhora el camí del retorn a Catalunya, que desfarà el de la sortida. Un mateix camí d'anada i tornada. En l'hermetisme (b) traspuja l'impredictible anar i venir dels humans, dels retorns-fugides d'Ulisses, dictats per l'atzar, en què es disfressa la voluntat secreta dels déus. El destí humà com a resultat d'una opció que porta a unes conseqüències indefugibles, en aquest cas l'opció catalana que l'ha portat a l'exili. Les faules (c) són els mites sobre la condició humana, mites grecs, els predilectes de Riba, o de la Bíblia i de les cultures prebíbliques, convertits en claus de la comprensió. La tristesa (d) remet a la melancolia creadora, font de l'art, entesa com l'enyorança dels orígens. L'apel·lació al diví (e), que reforça l'hermètic i el sagrat, estableix la recerca del diví en la condició humana. La naturalesa divina del cant no expressa sinó el que de diví hi ha en els humans.

Sota una aparença complexa, les *Elegies* són el relat d'una sola història, la del poeta Riba, la de l'exiliat, la de l'home o de la dona que amb ell es perceben exiliats, fan camí cap a l'incert, en senten l'íntim esqueixament, es comprenen en la condició humana i l'assumeixen tot emprant alhora el camí de retorn als orígens d'ells mateixos, del seu poble i de la humanitat. Les elegies planyen, acceptant-lo, el fugir i tornar com a arquetip del relat de cadascun de nosaltres (a), del relat dels despatriats del món (b) i, en fi, del relat de la humanitat, acarada amb la inhumanitat d'ella mateixa causant de tot exili i de tots els exilis (c).

Els comentaristes també veuen a les *Elegies de Bierville* el despullament metafísic de l'home, l'exaltació de la seva transcendència i la descoberta, per part del poeta, del Déu personal de la fe cristiana, una descoberta que en obres següents de Carles Riba, *Salvatge cor*, 1952, i *Esbós de tres oratoris*, 1957, esdevindria central. Segurament que no van errats. Però la qüestió no és determinant per a una lectura de les *Elegies* en primera instància. No es tracta de negar el contingut religiós ni de subordinar-lo, sinó de subsumir-lo com un component més de l'obra poètica/poètica. Es tracta que, si llegim Homer i Sòfocles sense compartir les creences religioses que travessen les seves obres, llegim les *Elegies* de Riba posant les creences religioses en *stand by*, connectades però desactivades, perquè la seva poesia elegíaca aconsegueix la missió d'abastar la humanitat sencera més enllà de la creença, la condició humana de l'home religiós.

Llegir les *Elegies de Bierville* en la seva essencialitat narrativa no és simplificar el que no és simplificable. Totes les grans obres tenen d'una banda el nucli d'emoció i de bellesa que les fa grans i de l'altra la inacabable riquesa de referències que alimenten l'erudició. Shakespeare genera milers de pàgines diàries —diàries— a les publicacions especialitzades de tot el món. Lull o Verdaguer en generen una quantitat proporcionada a les dimensions del cànon català. Pel que fa al segle XX Carles Riba és l'autor català amb una posteritat més sòlida com a poeta i assagista. Ja en vida del poeta, mort el 1959, dos crítics excepcionals, Joan Triadú l'any 1954 amb *La poesia segons Carles Riba* i Joan Ferraté el 1955 amb *Carles Riba, avui*, posaren les primeres anelles d'una cadena ininterrompuda de ribianistes (no estic segur del derivat) dedicats a la figura i a l'obra polièdrica de Carles Riba, poeta, narrador, traduc-

tor, hel·lenista, crític, pedagog. Un quart de segle més tard, el 1979, la cadena comptaria amb l'estudi de referència de Carles Miralles, *Lectura de les Elegies de Bierville de Carles Riba*, i arribaria a les recerques d'estudiosos marcats per la seva influència directa, com Josep Junyent, Albert Manent, Joaquim Molas, Segimon Serrallonga, i a les dels investigadors de la generació següent com Carles-Jordi Guardiola, Jaume Medina, Jaume Pòrtulas, Jordi Malé, Enric Sullà, que mantenen una atenció preferent a Riba en col·loquis especialitzats, edicions crítiques i articles de revistes científiques, des de plataformes com l'Aula Carles Riba de la Universitat de Barcelona. Sense oblidar que l'aportació «estrangera» dels seus traductors, Giuseppe Sansone a l'italià i Arthur Terry a l'anglès, constitueix una aportació imprescindible a l'estudi de Riba.

En l'obra esmentada de 1979, Carles Miralles dedicava l'últim capítol a descriure «la difícil posteritat» de Riba a partir de la seva mort vint anys abans, on advertia que «oblidar o negligir o passar per alt l'aportació» de Riba en les *Elegies de Bierville* «és senzillament suïcida, en termes d'història cultural». Es fa difícil d'escatir si el presumpte suïcida s'ha perpetrat a hores d'ara. En tot cas vincular el llegat de Carles Riba amb la «sostenibilitat» de la història cultural dels catalans —i dels occidentals de tot pelatge— és tan peremptori a la primera dècada del segle XXI com ho era a la sortida del túnel franquista, perquè «l'aportació» de Riba continua emplaçant els qui ens remetem al futur «sostenible» dels catalans. L'any 2009, cinquanta anys després de la mort de Riba, trenta després de l'advertiment de Miralles, seria segurament un moment oportú per plantejar-nos novament com la memòria històrica de les *Elegies de Bierville* ens pot salvar de desaparèixer oblidats, negligits, passats per alt, exiliats, reemplaçats.

L'exili, en efecte, determinà també la «difícil posteritat» de Riba. Ferraté, Triadú, Miralles, són ells també representants d'aquesta difícil posteritat juntament amb tots els lectors que fèiem recepció de les *Elegies* sota l'opressió franquista. Tota la cultura catalana del període franquista està marcada per la manca de llibertats. És tan inseparable de l'exili, de les seves causes i les seves conseqüències, com ho són les *Elegies de Bierville* mateixes i com ho són les nostres vides de lectors sotmesos a la intercepció, l'escamoteig, el negacionisme.

En la recepció de l'obra literària sense llibertat hi ha un malentès radical: la dificultat d'arribar, l'obra, als seus destinataris i la dificultat, allà on arriba, de parlar-ne amb llibertat en la vida pública acadèmica o cultural. Una cosa semblant a la literatura de l'exili català, indefinidament allargassat fins a la mort del dictador, només va passar a les literatures de l'àmbit soviètic. Thomas Mann i Bertoldt Brecht, els dos grans exiliats alemanys entre molts d'altres, ja el 1945, acabada la guerra, varen entrar a les lletres alemanyes sense traves i varen tenir-hi la recepció lliure dels lectors i dels crítics alemanys, traumatitzats per la catàstrofe del nazisme, però disposats a reprendre la història cultural interrompuda.

Per a Riba, en canvi, com per a tots els escriptors catalans, continuà l'exili. La recepció de la seva obra continuà mediatitzada per la censura franquista, proscriu de la universitat i de la

vida pública. La forma més subtil però més perniciosa de l'opressió és la que es transformava en autocensura dels crítics, constrets a asfixiar el pensament amb circumloquis o amb silencis. Costa d'imaginar-se una situació en què, després de 1945, les *Elegies de Bierville* haguessin entrat lliurement en les lectures dels catalans, haguessin estat incorporades en el nostre sistema educatiu i s'haguessin convertit en uns textos per a l'educació dels joves i la reeducació dels adults. Com a Alemanya, on la restitució de les llibertats democràtiques després del nazisme mobilità la regeneració de la cultura sobre noves bases, entre les quals destacà la literatura fins llavors perseguida dels seus escriptors.

Les *Elegies de Bierville* no són poesia política, encara que se'n desprengui un posicionament polític en el sentit humanístic. Contenen fins i tot aspectes que han sorprès més d'un lector. L'elegia IV, per exemple, pot semblar «frívola» a lectors mal aconsellats per escoliastes que en els anys de la resistència a la dictadura la veien representativa de la poesia burgesa i la contraposaven a la poesia dita del realisme històric. L'elegia IV, deia el poeta, és

el comentari líric d'una cosa vista [...] una noia, en una barca, amb una senzillesa adorable, es va treure la roba i es va llençar al riu, a nedar [...] Aquell instant en què sembla que tot s'aturi perquè el rostre, la testa, queda coberta per la roba que es treu; i com la vida reprèn, amb el salt d'aquesta magnífica criatura cap a l'aigua, cap al sol.

En realitat l'elegia convida a fer un salt cap a la llibertat d'interpretació que, sense censura ni autocensura, pot traspasar «el comentari líric» del mateix autor. En efecte, qui no hi veu evocada la bellesa enigmàtica de les estàtues que representen el tors nu d'una noia sense testa ni braços? Un tors com el del marbre mediterrani del noucentista Enric Casanovas, *Nu*, de 1920 (Barcelona, Museu d'Art Modern), que Riba podia tenir present, és una bellesa que remet, a més a més d'altres remissions, a la simbologia del truncament, l'escapçament, l'acèfalia, la mutilació que al seu torn remet inevitablement a l'exili. L'exili, en efecte, altre cop l'exili, que escapça el poeta de la seva dimensió civil, trunca la nació catalana de la seva raó de ser i deixa Catalunya acèfala, mutilada, sense la testa de la classe intel·lectual dirigent que havia concebut un projecte nacional per als catalans.

Riba no es deixà atrapar per la síndrome d'Ulisses, la caiguda en l'anomia. Com Ulisses a l'illa dels Feacis, recobra el nom i el destí abans d'emprendre l'últim tram del seu retorn a Ítaca. És sabut que la figura de Nausica, represa per Goethe i per Joan Maragall, fou objecte de la tesi doctoral que Riba es trobava defensant davant del tribunal a la Universitat de Barcelona mentre els avions de Franco-Hitler-Mussolini bombardejaven la ciutat. Si Ulisses arriba a l'illa dels Feacis sense nom i sense pàtria, però recobra nom i pàtria gràcies a l'admiració pura que sent Nausica davant de l'heroi i les seves gestes, Riba, llançat pel destí a les platges de l'exili, hi reafirma el seu nom i el de la pàtria proclamant «una fe» que

arrenca de tots els exilis
cap al seu crit, i els batuts van retrobant-se soldats.

Arthur Terry, un dels estudiosos més fins del poema, diu que «en les *Elegies* la història d'un dolor personal queda reduïda als seus termes essencials, a fi d'aproximar-la a la situació col·lectiva. Si ens demanem quina és «la situació col·lectiva» a què eleva Riba el dolor personal, no trobem altra resposta satisfactòria que la situació d'opressió del poble català, exiliat d'ell mateix, desterrat en terra estranya una part i desterrat en la pròpia terra la majoria. Mai la imatge de l'exili no havia tingut una aplicació tan potent.

L'exili exterior i l'exili interior eren dues formes d'un mateix dolor. Qui patia més? Els catalans de fora? Els catalans de dins? Quin exili va durar més? La diferència és secundària al costat del dolor creat per la negació de l'existència civil a dins i a fora. El dins i el fora són paràmetres geogràfics. El desterrat de les *Elegies* no té pàtria enlloc, ni a Catalunya, d'on ha fugit, d'on ha estat expulsat. Aquesta és la dolorosa condició de l'exiliat de la nació sense Estat. La condició de qui troba la pàtria en el paisatge o en la cultura a l'interior d'ell mateix i s'hi arrecera en el dolor.

El dolor porta al coneixement. És una idea d'Èsquil a l'*Agamèmon*, traduït per Riba, que ens obliga a recordar, ni que sigui de pas —per tant, injustament per insuficient—, que en ell l'obra de traductor és d'una grandesa comparable a l'obra d'autor. «Pel sofriment la comprensió.» Des d'aquesta perspectiva l'exili és la porta que obre el coneixement a una realitat inaccessible en el benestar. Per ventura porta a comprendre (Miralles) «la indefensió i la desemparança davant d'un no-res d'incomunicació cruel, insalvable, que els déus li han donat com a límit»? O qui sap si porta a una comprensió «optimista, que dóna sentit al sofriment humà, element diguem-ne purificador, que eleva finalment l'home —i no per mèrits de l'home, sinó per l'acció d'una gràcia enviada per la divinitat»?

Tot lector descobreix en ell mateix la disjuntiva, però també pot descobrir-hi que no hi ha disjuntiva sinó una seqüència dels dos moviments, desemparança i acollida. En l'un i en l'altre només el coneixement, el somni, el retorn mític, li donen accés a una pàtria on acollir-se.

L'elegia IX té el mèrit de ser la més llegida i la més estimada dels lectors de poesia. La raó és que, en paraules de Sansone, «hi explota el més fulgent cant civil, noblement universalitzat, de la Catalunya d'avui, una lliçó magistral de commoció democràtica que és alhora manifest de la inevitable opció contra la dictadura i missatge confiat en els destí dels homes». La dedicatòria a Pompeu Fabra completa la dimensió política nacional d'aquest veritable *Manifest de l'Humanisme*, on es proclama «l'orgull de ser humans», la convicció que «no fórem fets per a un destí bestial» i que

[la llibertat]

on sigui del món que és salvada, se salva
per al llinatge tot dels qui la volen guanyar;
i que si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.

Reprenc una pregunta d'abans. Què hauria canviat, si aquesta poesia, que salta més enllà dels valors literaris que li fan de trampolí, hagués arribat a Catalunya el 1945 com en altres països hi arribà la poesia dels exilis causats per una mateixa guerra per les llibertats? No deu haver-hi una resposta curta. Però segurament la difusió de les *Elegies de Bierville* com un manifest de l'humanisme haurien afavorit el procés del coneixement que ve del dolor i a la fi haurien tingut un ressò els versos de Rilke, que clamava «Quan donaran fruit aquests antics dolors?». Haurien amb tota certesa ensenyat als catalans la lliçó de la llibertat, perquè són unes elegies alliberadores. El seu missatge no és sinó el de la llibertat.

És el mateix missatge que, en prosa, porta el principi d'autodeterminació dels pobles, assumit en la carta fundacional de l'ONU de 1945, acabada la guerra, inclòs en la Declaració Universal dels Drets Humans de 1951 i adoptat per 89 estats, però amb l'abstenció de 9, entre els quals l'espanyol. (L'ha adoptat o encara s'absté?)

Expatriar, allunyar de la pàtria, no significa pas el que significa despatriar, un verb que no figura als diccionaris, però figura en l'imaginari dels qui han estat desposseïts de la pàtria. El despatriar no és l'apàtrida, el que no té reconeguda la ciutadania en cap Estat, sinó qui, a desgrat d'una ciutadania imposada, no té reconegut el dret de pertànyer a una pàtria, perquè l'existència de la seva li ha estat negada.

El concepte d'«exili» ha tingut en molts països un desenvolupament jurídic, filosòfic, polític, que ha permès de contrastar-lo amb altres conceptes com desterrament, expulsió, expatriació, emigració, proscripció, bandejament. La base de totes aquestes situacions és la mateixa: l'individu té anul·lat o mediatitzat el desenvolupament lliure, a causa de patir la pèrdua involuntària de les arrels lingüístiques, socials i culturals. En els últims temps s'ha difós el concepte d'«estrangeria», o condició d'estranger, que afegeix noves formes a l'exili. La condició d'estranger sol acompanyar la de l'exiliat, però el seu dolor pot ser tan íntimament agut quan és estranger a la força.

L'Étranger és una novel·la d'Albert Camus, apareguda el 1942, quan Riba escrivia les últimes *Elegies de Bierville*. Forma part de l'anomenat «cicle de l'absurd», que comprèn aquesta novel·la, *L'estranger*, l'assaig *El mite de Sísif* i la peça de teatre *Cal·ligula*. És una trilogia que descriu els fonaments de la filosofia de Camus, l'absurd, divulgada a tot el món en traduccions, teatres i films. Però l'estrangeria existencialista de Camus, que més endavant també escriuria *L'exil et le royaume* (1957), no té res a veure amb un exili real, històric, amb causes i efectes, causants i víctimes, sinó amb l'experiència de trobar-se en una Algèria colònia de França, on els rols de pàtria eren canviants i on avui són novament revisats en els estudis anomenats postcolonials.

Més hi té a veure el triple «despaïament» de Franz Kafka, jueu entre els alemanys, alemany entre els txecs, estrangeritzat pels jueus de Praga. Escriptors en alemany, de Walter Benjamin i Paul Celan, que varen acabar l'exili amb el suïcidi, als austríacs Thomas Bernhard i Elfriede

Jelinek, que se senten rebutjats pel seu país; escriptors en francès a l'exili entre 1940 i 1947, escriptors espanyols exiliats a Amèrica o hispanoamericans a Europa, escriptors de tots els continents refugiats a Europa, les literatures de l'exili constitueixen un patrimoni que no para d'augmentar avui mateix, quan veiem escriptors de diverses llengües perseguits i despatriats.

Són un riu sense nom en país d'enyorança

escrivia l'exiliat Agustí Bartra. La condició dels escriptors catalans exiliats, tot i tenir trets comuns amb tots, en té també d'únics. Es podria anomenar la condició del desnacionalitzat? Seria la desnacionalització una variant de la descitadania o privació de ciutadania? Tant se val. Els lectors catalans d'avui estem en condicions d'aprofundir en la nostra pròpia condició. No la jurídicopolítica establerta, de ciutadans amb passaport d'Espanya, sinó l'existencial dels qui aspiren a la condició plena de «merèixer l'orgull d'ésser i de dir-nos humans» en una nació literària i una pàtria civil.

L'escriptor alemany Michael Lentz, a l'obra *Pazific Exil [Exili al Pacífic]*, reconstrueix ficcionalment la història de sis intel·lectuals emigrats de l'Alemanya nazi, instal·lats a Califòrnia: Thomas i Heinrich Mann, Bertold Brecht, Arnold Schönberg, Lion Feuchtwanger i Franz Werfel. L'exili i la literatura de l'exili no han deixat fins avui mateix de ser una cruïlla de debats de la cultura alemanya. La barbàrie nazi, després de dividir els alemanys entre els que van fugir i els que es van quedar, després de tenir-los dividits en dos estats fins a la reunificació el 1980, els té encara dividits entre els qui fan com el comunista Bertolt Brecht, que va disculpar la majoria dels alemanys, i el conservador Thomas Mann, que no es va estar de portar-los tots com a poble al tribunal i demanar-ne la condemna.

Les diferències radicals entre l'exili català i un altre de pròxim, l'exili francès causat per la invasió alemanya de França l'any 1939 i pel govern pronazi del general Pétain, es posen en evidència en obres com *Paris à New York. Intellectuels et artistes français en exil (1940-1947)*, d'Emmanuel Loyer. A desgrat de les privacions inherents a la situació dels qui el patien, l'exili francès que hi apareix és un exili daurat en comparació amb el català. Encara que hi esclatessin tensions perquè alguns manifestaven «més interès per la pròpia obra que no pel compromís» polític, els uns i els altres gaudien del cel protector de França, l'estat-nació, el pare i la mare, que no havia deixat d'existir sinó que s'afermava enfront de l'estat-nació veí. Mentre els catalans, que no disposaven sinó de la precària vinculació amb la Generalitat, sense reconeixement internacional, es removien entre ells, a vegades cruelment, tal com revelen les correspondències i els dietaris, entre els quals destaquen els de Ferran Soldevila per la seva comovedora mesquinesa i la seva patètica sinceritat.

No costa d'imaginar una obra d'història ficció sobre l'exili dels intel·lectuals i artistes catalans, primer a França o Anglaterra i després a la diàspora americana, un capítol de la qual reconstruís la vida de les colònies d'escriptors i polítics a Perpinyà, Montpeller, Bordeus, París, els primers mesos de 1939. Sis com Carles Riba, Ferran Soldevila, Joan Oliver, Mercè

Rodoreda, Pau Casals, Pompeu Fabra, o uns altres com Joan Coromines, Josep Trueta, Josep Pous i Pagès, Xavier Benguerel, Pere Calders, Agustí Bartra, Anna Murià, Francesc Trabal i Armand Obiols, podrien representar l'exili català extrem, més que qualsevol altre exili polític d'Europa, perquè fins i tot els era negada la condició d'exiliats de la seva nació i eren marginats a la no existència dels apàtrides, dels sense papers.

En estremidores ràfegues de llum sobre la desolació, Carme Arnau ha evocat a la biografia de Mercè Rodoreda «la fatiga còsmica» d'aquells catalans que assumien en l'exili indestriable de l'exterior i l'interior el destí del seu poble, ells, a qui tocava tornar a perdre sense ni haver pogut jugar, com confiava Armand Obiols a Carles Riba. És justament a la correspondència de tots entre tots i a la centralitat que hi ocupa Carles Riba on vibra amb accents colpidors el *pathos* de les vides d'uns escriptors convertides en destí.

La literatura epistolar generada per l'exili constitueix una peça literària essencial de la literatura catalana del segle XX, inseparable de la dels gèneres més reconeguts, narrativa, poesia, drama, assaig. És a les cartes, a més dels dietaris, on batega més fort que enlloc el cor de la tragèdia. Al pròleg de *Quanta, quanta guerra...* Mercè Rodoreda escrivia que «al voltant de la gent de la meua època hi ha una intensa circulació de sang i de morts», una «gran circulació de tragèdia». Justament Rodoreda amb una novel·la com *La plaça del diamant* hauria pogut representar en el cànon de *Deu testimonis del segle XX* el paper que Riba hi representa amb les *Elegies de Bierville*. La força d'expressió de l'una i de l'altre transcendeix els valors literaris i situa el lector en l'àmbit dels valors humans.

Qui escriurà l'assaig *Un escriptor en exili*, paral·lel a l'assaig *Un escriptor en guerra* d'Antony Beevor i Luba Vinogradova? Ells parteixen de les cròniques periodístiques de la Segona Guerra Mundial, escrites per Vassili Grossman, autor de *Vida i destí*, novel·la sobre l'enfrontament del nazisme i el comunisme a Stalingrad l'hivern de 1942-1943, considerada per alguns lectors una de les més grans novel·les del segle XX. El nostre *Un escriptor [català] en exili* partiria del preludi d'aquell enfrontament a la batalla de Barcelona de l'hivern de 1938-1939 i de les cròniques dels exiliats, entre les quals destaca la de Joan Sales, *Incerta glòria*, i establiria les coordenades de l'exili català que travessen la literatura catalana dels darrers setanta anys i, amb la literatura, de la vida catalana.

Però si l'exili català i la literatura catalana de l'exili tinguessin una obra prou complexiva, no hi trobaríem només el que passava en aquells anys de ferro de la nostra història, sinó també el que els catalans d'avui ens pensem que hi passava. I potser ens hi descobriríem nosaltres mateixos com a exiliats tot descobrint les arrels del que passa en el present, els efectes d'aquelles causes. Pots oblidar la història però la història no t'oblida. Podem reprimir la memòria, però els fets que volem oblidar perduren. Igual com en la vida dels individus, cap episodi de la vida dels pobles no queda mai arxivat i classificat. Tampoc no s'arxiva l'exili dels catalans de 1939 i de 1945, perquè l'exili de 2007 el fa present. Un passat que no és passat, perquè mai no acaba de passar. Hi estem atrapats.

El poeta Salvador Espriu somiava l'exili exterior com una evasió de l'exili interior, que acabava assumint resignadament, però el seu «Assaig de càntic en el temple» fou llegit per molts catalans de dins i de fora com un crit d'alliberament del dolor cap a la comprensió. Els escriptors actuals en català i en altres literatures nacionals exiliades, igual com els seus lectors, resolen com poden la pertinença a la nació o com calgui dir-ne, la terra, el terror, el país, el paisatge, el poble, la pàtria, la família ancestral o immigrada, la llengua, el patrimoni, l'imaginari. Però després d'arribar a una entesa amb les contradiccions d'exercir d'escriptor o de lector en català, no aconseguim pas sempre de reprimir l'exiliat que portem a dins, els uns i els altres, entre ells jo mateix que m'abstinc de manifestar segons quins pensaments.

És aquí on ens enganxa Riba. Allà on sentim la seva història com si fos la nostra. La nostra com si fos la seva. On ens sentim en el seu exili. Som amb ell exiliats. Mentre hi hagi lectors de Riba, de Bartra, de Rodoreda, de Sales, de Benguerel, l'exili català no està tancat, és permanentment obert en les *Elegies* de Riba, que, sorgides de l'esdeveniment del segle XX essencial per als catalans, esdevenen paradigma de poesia elegíaca per a tots els exilis. La lectura de les *Elegies de Bierville* és d'aquelles que poden canviar la vida del lector. Es tracta de deixar fluir el versos davant dels ulls, com quan contemplem un corrent d'aigua, deixar-los sonar a les oïdes com una música, perquè s'enduguin l'ànima exiliada del lector versos avall o versos endins.

Som els pòstums, els nats després, del poema de Bertolt Brecht *An die Nachgeborenen*. Les *Elegies de Bierville* de Carles Riba ens són adreçades com el missatge tancat en el flascó de l'esperança d'un naufrag. El llençà al mar del futur i arriba als lectors de cada futur, d'aquest de l'any 2007, quan fa cent anys s'obrí el futur de l'Institut d'Estudis Catalans, que ell veié com el baluard inexpugnable de la cultura catalana. Riba es veia en la Guerra Civil i l'exili «renascut més madurament d'uns esdeveniments que m'eren incommensurables com individu».

Sovint m'he preguntat, amb Simona Škrabec, escriptora eslovena establerta a Catalunya, si els horrors del segle XX serviran per a evitar-ne la repetició. Quan no hi hagi testimonis vius del que ha estat el segle XX, ¿seran capaços la filosofia, la història, la literatura i les arts de mantenir la memòria col·lectiva fins al punt de prevenir les catàstrofes causades pels humans? També em pregunto quan acabarà aquest exili inacabablement obert, que els horrors del segle XX han llegat als catalans, i llavors demano al dolor si a la fi em portarà al coneixement. *Mentrestant, cal fer com amb la Gràcia: esperar-la amb la dignitat i el silenci del qui ja la té.*

Bibliografia

ARNAU, Carme. *Mercè Rodoreda. Una biografia*. Barcelona: Edicions 62/Proa, 2007.

AUTORS DIVERSOS. *Actes del II Simposi Carles Riba (Carles Riba: 100 anys)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

- BLADÉ i DESUMVILA, Artur. *L'exiliada. Cicle de l'exili 1. Obra Completa*. Vol. 2. Valls: Cossetània Edicions, 2007.
- BLANCH, Antoni. *Poesia i transcendència. Lectura de les «Elegies de Bierville de Carles Riba»*. Barcelona: Claret, 2004. (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 69).
- FERRER, Josep i PUJADAS, Joan (cur.). *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*. Pròleg de Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 2002. (Textos i estudis, 5. Fundació Pere Coromines.)
- GUARDIOLA, Carles-Jordi (comp.). *Cartes de Carles Riba II: 1939-1952*. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1991.
- IV: Apèndix 1916-1959. Biblioteca Filològica LIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2005.
- MALÉ, Jordi. «L'humanisme ribià com a principi educatiu i de construcció nacional». *Aula Carles Riba, Polis i nació. Política i literatura (1900-1939)*. Rosa CABRÉ, Montserrat JUFRESA i Jordi MALÉ, eds. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.
- MEDINA, Jaume. *Carles Riba (1893-1959)*, 2 vols. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- *La plenitud poètica de Carles Riba. El període de les «Elegies de Bierville»*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 42.)
- MEDINA, Jaume; SULLÀ, Enric (cur.). *Actes del Simposi Carles Riba*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- MIRALLES, Carles. *Lectura de les Elegies de Bierville de Carles Riba*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1979. El Dofí d'Arió, 2. Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona. Estudi reproduït a *Sobre Riba*. Biblioteca Literària [Núm. 11]. Barcelona: Proa, 2007.
- PI i SUNYER, Carles. *La guerra 1936-1939. Memòries*. Barcelona: Pòrtic, 1986.
- RIBA, Carles. *Obres Completes*, vol. I: *Poesia*. Barcelona: Edicions 62, 1984. [Edició a cura d'Enric Sullà]
- RODOREDA, Mercè. *Quanta, quanta guerra...* Barcelona: Club Editor, 1986.
- *Cartes a l'Anna Murià, 1939-1956*. Barcelona: La Sal, 1985.
- SERRALLONGA, Segimon, «Riba i la joventut dels anys cinquanta». *Serra d'Or*, 1993. Núm. 406, p. 29.
- SUGRANYES DE FRANCH, Ramon. «El Riba de les "Elegies de Bierville"». *Serra d'Or*, 1993. Núm. 406, p. 13.
- TRIADÚ, Joan. «Riba i el temps de l'illa inaudita». *Els marges*. 2005. Núm. 75, p. 35-43.
- ZGUSTOVÁ, Monika i ŠKRABEC Simona. «Exilis». *Diàlegs sense fronteres. Noves cartografies literàries*. Barcelona: KRTU. Departament de Cultura, 2006.

JOSEP FERRATER MÓRA
(1912-1991)

Les formes de la vida catalana
(1944-1960).
Identitats

Josep Maria Terricabras

1. Notícia bibliogràfica preliminar

Josep Ferrater Móra va publicar *Les formes de la vida catalana* el 1944. La fitxa més exacta d'aquella primera edició ens diu que el volum tenia 102 pàgines, que el text pròpiament dit només n'ocupava 86, que va ser «enllestit el dia 31 de març del 1944, als obradors gràfics de la Imprenta Universitaria de Santiago – Xile», i que va ser editat a Santiago de Chile, per Edicions de l'Agrupació Patriòtica Catalana (APC), sota el patronatge del Centro Chileno-Catalán de Cultura. L'obra havia rebut l'any anterior el Premi Concepció Rabell en els Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a Santiago de Chile el dia 16 de maig del 1943.

El jurat qualificador d'aquells jocs florals estava format per: Margarida Xirgu, presidenta; Eduardo Cruz Coke, Cèsar August Jordana, Ricardo Latcham, Antoni Ramon i Arrufat, Lluís Salvat i Xavier Benguerel, secretari. Se'n va fer una edició limitada, de vint exemplars en paper ploma, numerats del 0 al 19, signats per l'autor, i de cinc-cents exemplars en paper comú, sense numerar.

Després d'aquesta primera edició, però, *Les formes de la vida catalana* presenten una doble evolució: la que va fer l'obra en català i la que va fer en castellà. Perquè ja el mateix 1944, l'obra es va publicar, en paraules de l'autor «juntamente con una servil versión española».¹ Convé, doncs, que resseguim breument aquesta doble evolució, per veure si l'obra, al cap dels anys, presenta canvis significatius.

En català, la segona edició és del 1955,² ja a Barcelona, i queda incorporada, amb el número 179, a la Biblioteca Selecta, d'editorial Selecta, que en aquells moments és, en paraules de Ferrater a la «Notícia de l'edició», «la col·lecció catalana de més ampla circulació en el nostre país».³ El text d'aquesta segona edició només incorpora mitja dotzena de correccions gramaticals respecte a la primera. Ferrater ho justifica amb aquestes paraules:

Això no vol dir que me'n senti enterament satisfet; no sóc ni de bon tros de l'espècie dels qui creuen les seves obres definitives. Però l'experiència m'ha ensenyat que modificar una obra no equival sempre a millorar-la; mentre polim la façana i reparem les esquerdes correm sovint el perill que se'n esfondri l'edifici, a menys de decidir de construir-ne un altre. He deixat, doncs, la meua obra pràcticament com estava, amb una sola diferència: que ara sóc encara més conscient que abans de les seves imperfeccions.⁴

Si l'obra, doncs, és la mateixa, el volum, en canvi, no, ja que incorpora altres textos, concretament «Reflexions sobre Catalunya», «El llibre del sentit» i «Homenatges».⁵ El prefaci, però, que a la primera edició era «Prefaci per a catalans», en aquesta edició, i d'ara endavant, es converteix simplement en «Prefaci».

La tercera edició catalana és del 1960,⁶ a la mateixa Biblioteca Selecta. És exactament igual que la segona edició, amb l'únic afegit de l'assaig inèdit «Catalanització de Catalunya»,⁷ afegit anunciat discretament per una breu «nota de l'editor» al peu de pàgina de la «Notícia de l'edició» que Ferrater havia escrit per a la segona edició.

1. Vegeu J. FERRATER MÓRA, *Tres mundos: Cataluña, España, Europa*, EDHASA, Barcelona-Buenos Aires, 1963, p. 10. I se n'acaben de donar els detalls a la p. 195: «Trad. española por el autor: *Las formas de la vida catalana*, Santiago de Chile, Ediciones A.P.C., 1944, agotada».

2. Erròniament, Ferrater diu repetidament que l'edició és del 1956: vegeu *Tres mundos...*, p. 10 i 192.

3. J. FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, Editorial Selecta, Barcelona, 1955, p. 11.

4. *Ibidem*.

5. Ferrater es referirà més tard a aquesta segona edició dient que es fa «con imperceptibles erosiones y varios notorios agregados»: vegeu *Tres mundos...*, p. 10.

6. Erròniament, a la llista «Otras obras del autor», de *Tres mundos...*, p. 195, es diu que l'edició és del 1959. Segurament que aquesta llista no va ser elaborada per Ferrater, perquè, a la p. 10 del «Prefacio» d'aquest mateix volum, ell diu que l'edició és del 1960. Tanmateix, és en el mateix prefaci que comet l'error de datar la segona edició el 1956 (vegeu nota 2).

7. En l'edició castellana del 1963 (vegeu nota 8), aquest assaig es convertirà en «Una cuestión disputada: Cataluña y España».

Aquestes són les tres edicions catalanes més rellevants i influents de *Les formes de la vida catalana*. Podem assenyalar, però, encara una darrera edició, la d'Edicions 62, l'abril del 1980, que va incloure l'obra com a número 35 de la col·lecció «Les millors obres de la literatura catalana», amb el títol *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*. El text de *Les formes* que hi trobem és el de la primera edició catalana, amb les correccions fetes a partir de la segona edició. Els «altres assaigs» anunciats són tres: «Reflexions sobre Catalunya», de la segona edició del 1955; «Catalanització de Catalunya», de la tercera edició de 1960; i «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya», que és el text que Ferrater va llegir el 21 de novembre del 1979, amb motiu de rebre el doctorat *honoris causa* de la Universitat Autònoma de Barcelona, i que ja havia estat editat com a opuscle.

Un cop fet aquest breu repàs de les edicions catalanes, convé també ressenyar el recorregut de l'obra en castellà, que és ben diferent. Després de la «servil versión española» de la primera edició del 1944, l'obra va tenir altres edicions en castellà: consignem sobretot la inclosa a *Tres mundos: Cataluña, España, Europa*, del 1963, posterior, doncs, a la tercera edició catalana de Selecta.⁸ D'ella, en diu Ferrater en el «Prefacio», redactat exclusivament per a aquest volum:

[...] con los muchos cambios y manipulaciones de que luego doy fe, incluyo aquí las susodichas «Formas» y dos de los aludidos agregados: «Reflexiones sobre Cataluña» y (como ahora se titula) «Una cuestión disputada: Cataluña y España».⁹

Dels tres textos que originàriament eren en català i que Ferrater ha traduït per a aquest volum,¹⁰ l'autor en diu:

Para comenzar, no sólo he retraducido los textos originariamente catalanes sino que, además, los he «reescrito» por entero. He luchado a brazo partido contra la tentación de «refundirlos» de cabo a rabo, y por esta vez he ganado. Pero no es cuestión de ponerse vanidoso, porque el día menos pensado voy a sucumbir a la tentación. Pues aunque el contenido de los antedichos textos se me antoja todavía soportable, sigo teniendo dudas acerca de si están realmente «en forma». Abrigo la ilusión de que, con tanto remiendo como ahora hay, por lo menos «puedan pasar».¹¹

Els canvis fets per Ferrater als seus primers textos no són casuals. Responen, de fet, a dos costums seus clarament interconnectats: d'una banda, ell mateix acostumava a traduir-se els textos, sobretot entre les tres llengües en què més va publicar —el català, el cas-

8. Edició d'EDHASA, Barcelona-Buenos Aires, 1963.

9. *Ibidem*, p. 10. Tal com s'ha dit a la nota 7, «Una cuestión disputada...» és la versió castellana de «Catalanització de Catalunya».

10. A més de *Les formes...*, es tracta de «Reflexions sobre Catalunya» i de «Catalanització de Catalunya».

11. *Tres mundos...*, p. 11.

tellà i l'anglès— i, per tant, sempre que podia evitava que fos un altre qui en preparés la versió. Ahora, però, quan repassava un text per a una nova edició, acostumava també a retocar-lo perquè —tal com ell ja diu en la segona edició catalana de *Les formes...*—, «no sóc ni de bon tros de l'espècie dels qui creuen les seves obres definitives».¹² Més encara: la seva intenció de polir-les no era per engruixir-les sinó més aviat per aprimar-les, de manera que ell deia que el seu ideal seria republicar les seves obres amb el rètol «Revisada i disminuïda».

Això vol dir, però, que quan els textos passen per les seves mans per ser traduïts, no pre-tén fer-ne simplement «versions servils», sinó reelaboracions. Però, fins a quin punt reelabora el text concret de *Les formes...*, quan el passa al castellà en l'edició del 1963? En què consisteixen els «muchos cambios y manipulaciones» que ha declarat haver-hi fet? Ho diu a la «Noticia autobiográfica» del final del volum:

El texto que aparece en este libro no es una reproducción de la primitiva versión castellana, de 1944 [la que ell havia titllat de «servil versión española» de la primera edició catalana]. Es una nueva traducción en el curso de la cual no he cambiado mucho el contenido, pero he modificado grandemente la forma. El citado «Prefaci per a catalans» ha sido aprovechado parcialmente para redactar la «Introducción».¹³

És cert que el canvi de forma és important. (L'estil, la forma, l'ordre van ocupar i preocupar Ferrater durant tota la seva vida, i va treballar personalment sobre la forma de les seves obres amb gran dedicació.)¹⁴ En la versió castellana, però, no apareix cap canvi important en el plantejament de les idees originals. Tanmateix, en la introducció a aquella edició, hi ha una referència que ara voldria destacar: Ferrater al·ludeix expressament a dues obres importants i significatives que havien aparegut entre la primera edició catalana del 1944 i l'edició castellana del 1963: es tracta de *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives, publicada el 1954, i de *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, apareguda el 1962, en què Fuster

12. Vegeu nota 4.

13. *Tres mundos...*, p. 192. Certament, només aprofita una petita part de l'antic prefaci; la resta, l'agafa de les primeres pàgines del primer capítol —el titulat «Continuidad»—, que llavors amplia: amb aquest conjunt fa la nova «Introducción» d'aquesta i de les altres edicions castellanen. Posteriorment, l'obra quedarà inclosa en el primer dels dos volums d'*Obras Selectas* (Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid, 1967, p. 239-275), volums que van ser estretament supervisats per l'autor. En aquest volum, el text és idèntic al de l'edició del 1963. De fet, allò que recullen aquestes *Obras Selectas* és tot el volum *Tres mundos...*

14. Sobre aquest punt, vegeu Josep Maria TERRICABRAS, «Estil i pensament en l'obra de Ferrater Móra», a: DIVERSOS AUTORS, *Lectura de filòsofs catalans del segle XX*, Barcelona: PPU, 1995, p. 203-223; o també, en versió castellana, ID., «Estilo y pensamiento en la obra de Ferrater Móra», a S. GINER – E. GUIÁN (eds.), *José Ferrater Móra: El hombre y su obra*, Santiago: Universidad de Santiago de Compostela, 1994, Telos-monográfico núm. 1, p. 67-83.

reprèn el títol que originàriament Vicens Vives havia pensat per a la seva obra i que era *Nosaltres, els catalans*.¹⁵

En aquesta nova introducció a l'edició castellana, Ferrater assenyalava també dues coses:¹⁶ d'una banda, que no pretén pas dir-ho tot sobre l'existència catalana, que no pretén ni tan sols que les seves especulacions siguin les més encertades, sinó que simplement la seva visió és «una entre altres possibles», però no perquè en doni una visió «merament subjectiva», sinó perquè la dona «selectiva». D'altra banda, Ferrater considera que la seva visió és «complementària» a les exposades per Vicens i Fuster. De fet, va ser el mateix Vicens Vives el que va dir que això expressava una «consciència de generació».¹⁷

15. A l'extens epistolari que Ferrater va llegir a la càtedra que porta el seu nom, a la Universitat de Girona, hi ha un conjunt de cartes de Vicens Vives a Ferrater. A la primera, datada el 19 de març del 1954, Vicens diu: «Els vostres escrits m'han impressionat fortament, tant "Les formes de vida" com "El llibre del sentit", i així mateix els articles que he pogut llegir en algunes revistes americanes. Em planyo de no haver-los llegit abans per tal d'incorporar algun pensament vostre al llibre que ara estic a punt de publicar, sota el títol "Notícia de Catalunya". (Abans s'anomenava "Nosaltres, els catalans"); però la censura no el va deixar passar. És un llibre empíric, pastat amb suors d'història i d'experiència col·lectiva, i les seves conclusions són menys optimistes que les que es desprenen de la lectura dels vostres treballs. No obstant, per camins tan diversos com els que hem emprat respectivament, arribo a conclusions molt aproximades a les vostres: continuïtat, seny i... relatiu sentit de la mesura col·lectiva. El nostre revolucionarisme infantil, antihistòric, ens ha fet perdre les millors de les nostres ocasions. En quant al *ritme* tan diferent entre Catalunya i la resta d'Espanya, és un dels motius preferits del meu llibre».

16. Vegeu *Tres mundos...*, p. 79-80.

17. Segurament que, a aquesta consciència, també hi hauríem d'afegir, almenys, *The Spirit of Catalonia* (1946), de Josep Trueta, i *Cataluña* (1954), de Josep-Maria Batista Roca. Aquí resultarà il·luminador un fragment de la darrera carta que Vicens va adreçar a Ferrater. És manuscrita i porta data del 18 d'abril de 1960. Va ser, doncs, escrita dos mesos i deu dies abans de la mort de Vicens el 28 de juny del mateix any. En ella, es refereix a la malaltia que el té «retingut a casa» des del 17 de gener, però que en cap cas no sospita que el portarà a la mort. Entre altres coses, la carta també es refereix a la segona edició de *Notícia de Catalunya*, que Vicens es pensa que ha coincidit amb la segona edició de *Les formes...* Vicens, però, es refereix, de fet, a la tercera edició de l'obra de Ferrater. Òbviament, la segona li havia passat per alt. El fragment rellevant en aquest punt fa així: «Us envio la segona edició de "Notícia de Catalunya", impresa al mateix temps que la segona edició de les vostres "Formes de vida". Al país li agraden aquestes consideracions sobre el seu passat i el seu present, i jo penso que ambdós llibres tindran èxit. Em felicito de coincidir novament amb vos sobre l'objectiu a aconseguir: arribar a ser una Suïssa, activa, progressista i neta, tolerant i constructiva. En canvi, em permeto de discrepar —per una sola vegada— d'un text vostre sobre el perpetu condicional històric de Catalunya. I ho faig no per a posar de relleu aquesta única discordància, sinó perquè el paràgraf en qüestió és esmentat en un lloc preferent per Américo Castro per tal de demostrar que Catalunya no ha existit mai o no té possibilitats d'existir. La meua reedició de "Notícia de Catalunya" conté moltes novetats. Ara es presenta com volia i me l'imaginava llavors de la seva primera edició. A més de molts capgiraments parcials, hi ha un capítol completament refet —el darrer— i tres de bell nou escrits: sobre la clerecia, les relacions Castella-Catalunya i la posició del català davant l'Estat. Certament que encara es podrien dir moltes més coses, però calia mantenir l'equilibri amb les altres parts del llibre i, sobretot, no

M'ha semblat que aquesta un xic extensa notícia bibliogràfica era necessària per justificar que, a l'hora de presentar aquesta obra —en el cas d'un autor que revisava constantment els seus textos i que se'ls traduïa personalment—, m'hagi acabat refiant de la seva darrera versió catalana i no de la castellana posterior a aquella. Seria segurament un bon exercici acadèmic que algú es dediqués a comparar la versió catalana amb la versió espanyola posterior al 1944. Se'n podrien obtenir detalls i matisos molt interessants. Però estic segur també —i això, és clar, només és una hipòtesi per al treball textual aprofundit— que les diferències detectades expressarien sobretot la nova informació obtinguda per Ferrater entre el 1944 i el 1963: i sospito que això posaria de relleu la natural —molt treballada, molt meritòria— evolució acadèmica de Ferrater, però que, en canvi, no revelaria canvis gaire importants ni en la seva concepció de l'obra ni en els conceptes usats en ella.

En les citacions a partir d'ara usaré l'edició catalana de *Les Formes...*, feta per Edicions 62 a la MOLC,¹⁸ bàsicament perquè així facilito la possible consulta de passatges i citacions concrets.

2. Sentit i intenció de l'obra

El «Prefaci per a catalans» —que, com ja he dit, va ser posteriorment reproduït en les edicions catalanes simplement com a «Prefaci»— és una font decisiva per a entendre el sentit i els objectius de l'obra. De fet, és una peça que, simplement per extensió, ja té un pes important en el conjunt: tinguem en compte que els quatre capítols de l'obra tenen extensions que van de les dinou pàgines del primer a les catorze pàgines i mitja del quart, passant per les disset pàgines i mitja dels capítols segon i tercer. Enfront d'ells, el prefaci, amb una mica més de deu pàgines, té una extensió inusualment descompensada. Això s'explica perquè no es tracta d'un prefaci merament protocol·lari sinó d'un text realment introductori, sense el qual els capítols posteriors no disposarien d'un horitzó interpretatiu. Més encara: sembla que Ferrater no hagi pogut dir tot el que volia dir en aquelles deu pàgines i que per això estén les seves reflexions introductòries a les dues pàgines i mitja inicials del primer capítol de l'obra.

Resulta ben clar que Ferrater era conscient tant de la importància d'aquestes dues pàgines i mitja del capítol primer com del seu caràcter encara introductori, tot i formar ja part

---

esgarriar el lector anti (car el llibre tampoc ha complert amb l'obligació de passar pels tràmits inquisitorials). Em sembla que es va perfilant una problemàtica bastant precisa, l'estudi de la qual pot donar bastant de joc el dia de demà».

18. J. FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62, 1980. (Col. MOLC, 35).

del cos del llibre. Que n'era conscient, ho demostra ell mateix quan, en la versió espanyola de l'any 63, suprimeix el prefaci català i escriu una nova «Introducción», que té com a base justament l'inici del primer capítol; llavors, a partir d'aquelles dues pàgines i mitja anteriors, Ferrater escriu una introducció de més de sis pàgines. Això, però, només ho fa per a les edicions espanyoles i manté les catalanes tal com eren de bon començament.¹⁹ Tenint en compte aquest fet, em sembla que estem ben justificats per entendre que el prefaci de l'edició catalana ha de ser vist formant un conjunt conceptual amb les primeres pàgines del capítol 1. Aquesta ha estat la meua lectura de l'obra i aquest prefaci, diguem-ne, ampliat és el que em servirà per emmarcar el sentit de tota l'obra.

Passo ara, doncs, a esmentar els tres punts clau d'aquell prefaci ampliat que són, a parer meu, també els punts clau de l'obra. Em semblen decisius perquè volen —almenys poden— respondre tres preguntes: 1) què presenta l'obra; 2) què pretén l'autor; i 3) què ens demana. En altres paraules, miraré ara d'esbrinar amb certa extensió què diu l'obra, i després subratllaré breument per què ho diu i què vol aconseguir.

2.1. Què presenta l'obra?

L'obra exposa, descriu, «alguns trets essencials de Catalunya i del seu viure»,²⁰ que Ferrater obté de la seva pròpia experiència i de la seva capacitat de reflexió sobre ella. Ho formula en un paràgraf diàfan i lúcid:

Les meves experiències de la vida catalana, el que jo he viscut i he sentit viure al meu entorn, pot reduir-se a quatre fonamentals maneres d'ésser que he designat, no sé si molt encertadament, amb els noms de continuïtat, *seny*, *mesura* i *ironia*. Aquestes són les que m'han semblat sobresortir i excel·lir damunt les altres, les que se m'han revelat com a tendències que s'obren sempre pas per manifestar-se. No excloem altres possibles maneres d'ésser. No ignorem que no es manifesten mai en tota llur puresa. Però el que les fa típiques del viure català és el mateix que, segons Bergson, pot arribar a definir un grup d'éssers vivents, és a dir, no la possessió de certs caràcters, sinó la seva *tendència* a accentuar-los. El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de viure assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on queden arrelades totes quatre. Continuïtat, seny, mesura i ironia no són, per consegüent, quatre maneres diferents de viure, que puguin separar-se com separem materialment un objecte d'un altre. Si així ho faig ara, ha d'atribuir-se més a la comoditat de l'exposició que a la realitat de la cosa. Cada forma implica les restants; està no sols enllaçada, sinó també fosa amb les altres. Quan posseeix continuïtat, quan

19. Vegeu nota 13.

20. *Les formes...*, MOLC, 35, p. 15-16. Al llarg del prefaci ampliat, Ferrater fa servir expressions com «l'existència catalana» (p. 16, 16-7, 21 i 29); «la vida catalana» (p. 18, 21 —dues vegades—, 25, 29 i 30 —dues vegades); «el viure català» (p. 21 i 30 —dues vegades).

és assenyat, quan és mesurat, quan és irònic, el català fa, en realitat, una sola cosa. És la que intentaré explicar aquí d'alguna manera.²¹

És obvi que l'experiència —sobretot l'experiència intel·lectual de Ferrater— que el porta a escriure això ve marcada per la influència del Noucentisme i d'algunes de les seves categories. Oriol Ponsatí ho formula molt bé quan diu que aquestes quatre formes de vida:

[...] les trobem, en efecte, en l'Ors més programàtic, el de *La Ben Plantada*, però també en els principis que vesteixen la seva *Doctrina de la intel·ligència*. I caldria afegir que, almenys la noció de continuïtat, deu també alguna cosa a un altre filòsof llegit i estudiat a bastament per Ferrater: José Ortega y Gasset.²²

En el paràgraf citat de Ferrater s'anuncien clarament les quatre virtuts que conformen l'existència catalana. La seva aportació, però, més important, és que ens hi dona també tres criteris per interpretar adequadament el sentit d'aquesta existència. Em sembla que podríem resumir bé el text de Ferrater començant per dir en què *no* consisteix la visió que té Ferrater de l'existència catalana, ja que això ens permet de veure millor en què consisteix. La visió de Ferrater de l'existència catalana no és ni dogmàtica, ni essencialista, ni atomista.

a) No és dogmàtica —Ferrater accepta que n'hi pugui haver d'altres de millors—,²³ sinó que és una anàlisi que ve de l'experiència pròpia —només es coneix allò que es posseeix, allò que es viu des de dins— i ofereix, per tant, una anàlisi selectiva i crítica.

b) No és una visió essencial sinó ideal, és a dir, indicadora de tendències; en parlar del català que participa d'aquestes quatre virtuts que conformen la seva existència, Ferrater ha «escollit com a tipus un ésser ideal al qual cada català s'aproxima sense tocar-lo mai».²⁴ Ferrater no té una visió tancada sinó oberta de l'existència en general, i en particular de l'existència catalana. Allò que és pura tendència, i no una facultat o una cosa, és sempre molt difícil, per no dir impossible, de definir.²⁵ Les quatre virtuts assenyalades són «límits ideals»²⁶ que, com a tals límits, no es posseeixen sinó que només s'anhelen i cap als quals és possible aproximar-se. Ferrater ni defensa una existència catalana entesa com una substàn-

21. *Ibidem*, p. 30-31.

22. Oriol PONSATÍ, «Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili», *L'Avenç* 305 (setembre 2005), p. 25.

23. «No pretenc, naturalment, que la meua sumària descripció de l'existència catalana sigui la més encertada. Menys encara l'única. D'altres n'hi haurà que puguin posseir millor que jo. D'altres n'hi haurà que puguin millor que jo transformar aquesta possessió en coneixement. [...] La meua visió de la vida catalana és, per tant, *una* entre les moltes possibles.» (*Les formes...*, p. 29.)

24. *Ibidem*, p. 17; vegeu p. 84.

25. *Ibidem*, p. 71.

26. *Ibidem*, p. 22.

cia clàssica —«allò que per a existir no necessita cap altra cosa»—,²⁷ ni defensa una visió essencial de les virtuts, com si fos possible de posseir-les del tot, de manera essencial i definitiva. Em sembla particularment significatiu que Ferrater afirmi que els límits ideals del català «són ahora la mateixa essència del seu ésser».²⁸ És a dir, si es vol parlar aquí d'«essència», no es pot fer en el sentit d'una realitat feta i acabada sinó només en el sentit d'un límit ideal sempre literalment atractiu, però sempre per definició inabastable. De fet, aquest és l'esperit i el sentit del mètode que ell desenvoluparà després teòricament i que anomenarà «integracionisme».²⁹

Al llarg de la història, els catalans només hem desenvolupat històricament una tendència cap a aquestes virtuts. Per això Ferrater dedica tanta estona del pròleg a examinar els perills ben reals d'anar —de fet, de caure— en la direcció contrària de l'ideal, d'avançar cap a aquell extrem negatiu de la virtut en què aquesta deixa de ser-ho i es converteix en vici. En aquest sentit, Ferrater subratlla la importància de la consciència i de la llibertat dels catalans que, justament perquè es troben immersos en aquestes tendències, poden girar la seva vida —es poden girar, doncs, ells mateixos— cap a un costat o cap a l'altre. En aquest context torna a tenir raó Oriol Ponsatí quan fa observar que Ferrater es devia inspirar també en el filòsof francès Charles Renouvier (1815-1903), autor d'*Uchronie*, obra que Ferrater havia traduït al castellà durant el temps de redacció de *Les formes...* i que va aparèixer a Buenos Aires el 1945, un any després de la publicació de la seva obra. En paraules de Ponsatí:

I és que, de la mateixa manera que Renouvier, en la seva *Uchronie*, ens explicava «allò que hauria passat si...», Ferrater, en aquest «prefaci ucrònic», ens hi intenta prevenir d'«allò que podria passar si...».³⁰

Els catalans estem especialment amenaçats pels vicis propis de les nostres virtuts, precisament perquè els vicis sempre testimonien les virtuts a les quals s'oposen. Així ho va pensar Ferrater fins al final de la seva vida. Recordem que, en les seves darreres lliçons universitàries regulars, el novembre del 1989 —coincidint amb la inauguració de la càtedra que porta el seu nom a la Universitat de Girona—, en repassar l'evolució del seu pensament filosòfic, va tornar a *Les formes de la vida catalana* i va assenyalar que també se'n podrien dir

27. *Ibidem*, p. 25.

28. *Ibidem*, p. 22.

29. Vegeu les notes 44-45. Ferrater volia prevenir contra males interpretacions del seu integracionisme. Així, per exemple, també deia: «En aquest punt, vull fer una advertència que segurament repetiré mantes vegades: l'integracionisme del qual aquí es parla, o parlarà, *no* és de cap de les maneres un eclecticisme, sinó més aviat l'expressió de la lluita constant entre posicions extremes, la manifestació de tensions permanents —primer, entre tendències; més tard, entre certs conceptes i marcs conceptuals» (*Deu lliçons de filosofia integracionista*, lliçó primera, p. 31-32, inèdites.)

30. Oriol Ponsatí, «Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili», *L'Avenç*, núm. 305 (setembre 2005), p. 26.

«les mitges formes» de la vida catalana. Amb això volia tornar a subratllar el caràcter no substantiu sinó tendencial, ideal, de la seva anàlisi.

c) La visió de Ferrater no és atomista sinó globalista, i ho és en un doble sentit: d'una banda, la vida té sentit perquè cada un dels seus aspectes pot ser comprès en funció de la totalitat de la vida;³¹ d'altra banda, la continuïtat és important en la història perquè les quatre esmentades s'han d'entendre relligades entre si, conformant una única manera de ser i de fer.³²

Per donar coherència a aquesta presentació, abandonaré ara uns moments el prefaci per entrar en el contingut dels quatre capítols. El caràcter de la visió de Ferrater —que és una visió no dogmàtica, tendencial i global— es mostra en les quatre virtuts que ell tria. Abans que res, però, tinguem en compte que no tenen totes el mateix estatus en la configuració de la vida catalana: la continuïtat i la mesura són categories formals, que penetren l'existència sencera i la conformen; el seny i la ironia, en canvi, són categories materials, que no arriben a conformar l'experiència però que l'omplen.³³ Ja hem vist que aquestes quatre formes sovint s'han de desvetllar perquè els catalans no en són ben conscients. Aquesta és justament la tasca que s'ha proposat Ferrater amb la seva obra. Tanmateix, també és cert que, ni que sigui d'una manera vaga i poc articulada, el català reconeix que la consciència és el fonament de la seva existència, la consciència de caminar tot adonant-se «que es camina i per on es camina».

Perquè la consciència acompanyarà no sols la continuïtat, de la qual forma, per dir-ho així, el nucli, la seva més concentrada entranya, sinó també, encara que en proporció diversa, el que caracteritza tant com ella la vida catalana: el seny, la mesura i la ironia. La consciència és, en el fons, el que les fa possibles, de tal manera que, si preteníem portar la fórmula fins a les darreres conseqüències, podríem dir que cadascuna d'aquestes formes de vida no és sinó una de les maneres de revelar-se aquesta reposada i serena consciència.³⁴

Passo, doncs, ara a passar breument el sentit de cadascuna d'aquestes quatre formes.

1. *Continuïtat*

Ferrater planteja la *continuïtat* en relació amb els tres móns —o les tres formes de vida humana— «que més han influït i influeixen encara sobre l'existència catalana»:³⁵ la hispànica, la

31. *Les formes...*, p. 41.

32. «El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de vida assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on queden arrelades totes quatre. Continuïtat, seny, mesura i ironia no són, per consegüent, quatre maneres diferents de viure, que puguin separar-se com separem materialment un objecte d'un altre. Si així ho faig ara, ha d'atribuir-se més a la comoditat de l'exposició que a la realitat de la cosa» (ibídem, p. 30).

33. Ibídem, p. 58.

34. Ibídem, p. 46-47.

35. Ibídem, p. 31.

mediterrània, l'europea. La vida catalana accentua tendències que es donen en aquests móns, però ho fa amb una «absoluta i radical originalitat»³⁶. La continuïtat —que és, de les quatre formes, «la que senyoreja per damunt de totes»—³⁷ és sobretot europea perquè es basa en la confiança «en la vitalitat de la seva història passada».³⁸ En aquest sentit, la continuïtat no significa tradició repetitiva i eixorca, sinó construir a partir del passat, de manera que, amb aquesta construcció, s'està creant el futur i reinterpretant el passat. Aspirar a la continuïtat de la vida significa «voler que la vida tingui sentit, és a dir, que cada un dels seus aspectes pugui ésser comprès en funció de la totalitat de la vida».³⁹ Per això la continuïtat és important en la història col·lectiva i en l'existència individual, per això el respecte envers la història no respon, entre els catalans, a una mera curiositat arqueològica —la història no estaria al servei de la vida—, ni és només una protesta contra les agressions —la història només seria conseqüència del ressentiment. El respecte envers la història és expressió de «la manera d'ésser d'un poble per al qual és fonamental la continuïtat del seu existir». Ferrater pensa que el català no fa del treball l'única finalitat de la seva vida ni hi busca només resultats, sinó que —sense excloure certes caigudes en aquestes coses—, té la tendència de veure en el treball allò que fa materialment possible la seva continuïtat personal i col·lectiva; d'aquí que s'interessi per l'obra ben feta, acabada, arrodonida, sense apressar-se però sense deixar les coses a mig fer. El treball artesanal seria una expressió molt pròpia de la concepció del treball que tenen els catalans.⁴⁰

2. *Seny*

El *seny* ens permet situar-nos al bell mig de la vida del que Ferrater anomena «l'ànima catalana», tot i que el *seny* no és ni la forma de la vida catalana més important ni la més decisi-

36. *Ibidem*, p. 32.

37. *Ibidem*, p. 36.

38. *Ibidem*, p. 38.

39. *Ibidem*, p. 41.

40. Josep Pla, en l'«homenot» que dedica a Ferrater Móra (vegeu Josep PLA, *Obra Completa*, núm. 16, Barcelona: Destino, 1970, *Homenots*. Segona Sèrie, p. 127-174), reporta que Ferrater li va dir en la visita que Pla li va fer a Bryn Mawr la tardor del 1963: «El que em sembla evident és que el català té, en general, la moral del treball —concretament la de l'artesà... El català té un fons d'artesà» (p. 155). I Pla mateix diu a Antoni López-Llausàs, l'editor del *Diccionario de Filosofía*, de Ferrater: «A mi em sembla que aquest diccionari demostra que Ferrater és un artesà català de la gran època...». López-Llausàs li pregunta: «Un artesà, dieu? I per què?». I Pla respon: «Perquè treballa molt i molt bé. En un dels llibres de Ferrater [es refereix, és clar, a les *Formes*] hi ha una llarga constatació: que el català, quan és realment superior, és un artesà acabat i complet. És una constatació molt elogiosa, naturalment. És molt possible que ell es trobi en aquest cas concretament.» López-Llausàs: «En tot cas, aquesta [referint-se al *Diccionario*] és l'obra de la vida d'un home». Pla: «És una altra condició de l'artesania, una de les principals i de més categoria. Fer tota la vida el mateix per arribar a fer-ho bé. Una disposició semblant no té comparació possible. És un treball que es converteix en una exigència moral. Què voleu més?» (p. 173-174).

va.⁴¹ Ferrater mantindrà el terme català «seny» en totes les seves traduccions espanyoles. En aquest capítol mira d'anar-ne encerclant el perfil i el sentit. Per això ens diu que és *alhora* prudència, enteniment —consciència, discerniment, domini de si, lucidesa—, discreció i circumspecció —aplom, gravetat. Ferrater s'estén especialment en l'aspecte prudencial del seny, per aclarir-ne el sentit i evitar malentesos. Ell entén la prudència —«potser en el sentit ampli i una mica vague que els romans donaven a aquesta paraula»⁴² com a previsió, com una manera de conèixer que deriva de l'experiència del món i dels homes. L'experiència és, de fet, el caràcter fonamental i indispensable del seny. En aquest sentit, el seny és antipurità —el puritanisme no està interessat en l'experiència— i és també antiromàntic i antifàustic —al romanticisme no li importa la salvació. L'home sensat no és només el que acorda raó i experiència sinó el que les subordina totes dues a la moralitat dels actes, senzillament perquè vol «assolir el fons de les coses i millorar-les». La prudència implica, doncs, sapiència i serenitat.

El seny s'identifica moltes vegades amb la mesura. No és estrany, doncs, que el sentit de la mesura faci sovint «que el mateix seny no sigui tampoc massa assenyat», que no caigui ni en «l'altiu desdeny» ni en «l'estèril conservadorisme». El seny, la serenitat i el bon tremp són contraris a la indiferència i no tenen res a veure amb l'anomenat «sentit comú», que acostuma a tenir un perfil molt baix. Per formular-ho amb paraules del mateix Ferrater:

Tendència de singular vigoria en l'existència catalana, el seny és una manera d'ésser; el català és assenyat encara que no vulgui, encara que prediqui i manifesti el contrari. Perquè el català que predica la insensatesa —i la predica ben sovint— ho fa també assenyadament, és a dir, ho fa amb aquella enteresa moral, amb aquella plenitud d'experiència, amb aquella «intel·ligència» particular abans descrita. Qualificar el seny en general i el seny català en particular d'actitud moral més que de funció intel·lectual és per a mi l'única manera de copsar-lo. [...] L'autèntic seny no es limita a perseguir el que és més accessible, les realitats quotidianes i immediates; l'autèntic seny, diríem l'ideal del seny, és perseguir el que és just, convenient i correcte, encara que aquesta persecució sigui en alguns instants l'acció més insensata que hom pugui imaginar.⁴³

41. En el mateix «homenot» de la nota anterior, Pla recull el testimoni del Dr. Pompeu Pasqual, de Girona, que conegué Ferrater a Xile i que en diu això: «A Xile —i sospito que a tot arreu— portà una vida tranquil·la, mesurada, senzilla, confortable, dominada per una activitat eficaç perfectament compatible amb un seny ple d'ironia» (p. 136). La ironia de Ferrater és destacada pel mateix Pla: «Josep Ferrater ha pronunciat aquest monòleg, amb una cara enriolada, els ulls plens d'ironia inquisitiva. Com a bon català intel·ligent, és un home devorat per la ironia» (p. 158). Però és sobretot el capítol de les *Formes* que Ferrater dedica al *seny* allò que atrau l'atenció de Pla, que cita una colla de textos d'aquest capítol i hi dedica unes quantes pàgines (de la 163 a la 167).

42. *Les formes...*, p. 52.

43. *Ibidem*, p. 66-67.

3. *Mesura*

Si la continuïtat i el seny són virtuts que marquen molt la vida col·lectiva, la mesura és una categoria més clarament de l'individu. És una forma sense cap contingut determinat. És precisament el seu perfil el que haurà de descobrir-nos el conjunt dels seus continguts. I de seguida advertim que, mentre la continuïtat i el seny exclouen coses, la mesura sembla admetre-ho tot, llevat de la desmesura. Aquesta forma marca el límit, la frontera, el lllindar que, amb un esperit d'ascendència molt mediterrània, dóna perfil a la conducta dels catalans.

Quan ens adonem, però, que la mesura limita i empetiteix, també podem constatar que, de fet, engrandeix perquè, en fer que tot tingui límits, també fa que res no quedi exclòs. La mesura és la que s'acull a l'expressió clàssica «de res, massa» i que, en fer-ho, ha d'acabar acceptant que «de tot, una mica». En aquest sentit, la mesura és limitada, però fecunda, i acaba tenint com a conseqüències més evidents l'eficàcia i l'objectivitat. La mesura no procedeix de manera eclèctica, sinó de manera electiva —conté sempre una renúncia conscient—, sense caure ni en l'extrem utilitarista ni en el romàntic. La concreció és la condició inexcusable de la mesura, i aquesta concreció es mostra per excel·lència en l'art plàstic català, en què l'artista, que és artesà, se subordina a una realitat concreta, amb forma i figura. L'exemple, però, més clar de l'actitud mesurada, ritual, rítmica, que amb pausa i amb mida va lenta oscil·lant, és certament la sardana.

Poc abans d'acabar el capítol, conclou Ferrater:

La funció i la missió de la mesura és passar d'un extrem a l'altre sense romandre-hi definitivament, perquè els extrems són reconeguts i àdhuc respectats, però no acceptats. D'aquí que la mesura sigui, fins a cert punt, una cosa molt semblant al seny, que sigui alhora participació i allunyament, contínua oposició a tota realitat imperiosa i absoluta.⁴⁴

És ben clar que aquí Ferrater proposa una de les primeres formulacions del que serà després el seu integracionisme.⁴⁵

4. *Ironia*

El capítol comença amb una frase que en marcarà el to: «El català creu en algunes coses, poques i molt fonamentals, a fons i sense reserves. En primer lloc, en ell mateix».⁴⁶ Això és el que Eugeni d'Ors anomenava «creença a mitges». Aquesta actitud fa que, vist des de fora i en repòs, el català aparegui greu i una mica esquerp; en canvi, si se'l considera des

44. *Ibidem*, p. 86.

45. Vegeu nota 29.

46. *Les formes...*, p. 90.

de dintre i en moviment, apareix lleuger i irònic. La ironia «és aquella actitud que renuncia a la drecera, que deixa d'expressar-se directament per a dir el mateix a través d'un rodeig».⁴⁷ Hi ha moltes menes d'ironia, és clar, però la bona, per dir-ho així, no és aquella que només vol confondre o que només busca el distanciament escèptic. La ironia que adopten els catalans és la que sorgeix de la crisi i d'adonar-se de la tragèdia del món, amb voluntat de superar-la. És justament a través de la ironia que es pot reconèixer el límit de les coses, i així s'eviten l'entusiasme desfermat, la fe cega, la desmesura, l'exaltació, el deliri. La ironia ajuda a «veure en les coses la seva *altra* veritat».⁴⁸ En aquest sentit, la ironia pot ser reveladora: ho és quan manifesta la vida en lloc d'ocultar-la. Per això la ironia no és simplement una vel·leïtat del sentiment, sinó una necessitat de la raó.

Una cosa és certa, però: la ironia pertany només als pobles i als homes que posseeixen experiència i que refusen dipositar llur fe en la primera realitat que se'ls brinda. L'actitud irònica és l'actitud expectant que no anihila, com habitualment es creu, la fe, sinó exclusivament aquella fe dispostada a abocar-se sobre la primera cosa vinguda. Podem anunciar, doncs, que la ironia és una purificació, una depuració de l'experiència i, per tal motiu, una manera d'eliminar-ne tot el que és inautèntic, indigne de crèdit i confiança.⁴⁹

A través de la ironia el català sosté la seva individualitat, millor, la seva personalitat, és a dir, «la possibilitat de lliurar-se a una cosa per la seva pròpia decisió»,⁵⁰ la possibilitat de mantenir-se separat, que no li impedeix, sinó ben al contrari, la consagració a una cosa quan cal, però que li impossibilita la simple i anorreadora fusió.

2.2. Què pretén l'autor?

Preguntem-nos ara, en segon lloc, per què ho presenta Ferrater tot això, és a dir, què pretén amb el llibre. En les ratlles gairebé inicials del prefaci Ferrater revela per què ha escrit l'obra. Ho fa amb dues formulacions diferents que poden fer pensar que els objectius de l'autor també són dos. No és així, però. La doble formulació de Ferrater respon al fet que proposa al mateix des de dos angles diversos: el positiu i el negatiu. De manera positiva, Ferrater, amb la seva anàlisi de l'existència catalana «pretén somoure-la en els instants que sembla oblidar la seva pròpia essència i abocar-se a tot el contrari del que podria justificar-la: en els instants que, trencada pel dolor de la seva continuïtat, perd el seny i la mesura i manca d'ironia».⁵¹

47. *Ibidem*, p. 90-91.

48. *Ibidem*, p. 92.

49. *Ibidem*, p. 93.

50. *Ibidem*, p. 97.

51. *Ibidem*, p.16.

Els instants esmentats per Ferrater són els dramàtics instants posteriors a la derrota en la Guerra Civil espanyola, els instants en què un franquisme actiu, brutal i profundament anticatalà intenta trencar la continuïtat catalana. En aquests moments, Ferrater vol fer una contribució perquè —ara amb una formulació negativa— Catalunya no s'abandoni, no es deixi anar, no ho acabi perdent tot.

Amb aquesta obra, doncs, l'autor vol somoure els catalans, els vol despertar, els vol fer més conscients.

2.3. Què demana l'autor?

Ferrater, però, no solament dóna un missatge mogut pel desig de somoure i despertar, sinó que també fa una demanda als catalans. En recordar-los qui són, quines són les formes ideals que configuren la seva existència personal i col·lectiva, Ferrater també els vol recordar que ser català no consisteix a tirar de veta d'una herència de manera despreocupada i amb una actitud replegada, tancada, carregada de ressentiment i, finalment, de supèrbia. Ferrater, doncs, quan vol somoure l'existència catalana perquè en, aquells moments difícils, no s'abandoni, ho fa amb un propòsit precís: no solament demana que no hi hagi passivitat sinó que reclama positivament que, per part dels catalans, no hi hagi caiguda lliure vers el vici més corrosiu i autodestructiu: el de la supèrbia.⁵² En l'anàlisi que fa dels vicis i dels quals vol preservar els catalans, Ferrater assenyala que el ressentiment porta gairebé automàticament a la supèrbia i que aquest és l'únic vici totalment destructiu; ell l'anomena repetidament «demoníac». Enfront d'això, Ferrater elogia aquella que és virtut màxima i «compendi de virtuts», la humilitat.⁵³

3. Conclusió: la qüestió renovada de la identitat

En tota aquesta obra Ferrater no usa ni una sola vegada la paraula *identitat*. Fa servir, en canvi, expressions com «l'existència catalana», «la vida catalana», «el viure català».⁵⁴ Tanmateix, és d'identitat del que parla. En parla, però, sense fixisme, sense essencialisme, sense dogmatisme ni reduccionisme de cap mena. Això no vol dir que ell no sàpiga quina és la identitat catalana. Ho sap molt bé. El que també sap, però, és que aquesta identitat, que té perfil propi, no té, en canvi, perfil ben definit, és a dir, acabat i tancat. Ferrater marca

52. «Cabalment aquest prefaci no té altra intenció que la de demanar als catalans que no es deixin emportar pel corrent perillós de la supèrbia». (*Ibid.*)

53. *Ibidem*, p. 17, 26 i 91.

54. Vegeu la nota 20.

quines són les tendències de la identitat catalana i les marca amb traços contundents. Les tendències, però, no donen resultats que siguin rígids o absoluts. Hem vist que Ferrater volia lluitar contra el tancament, el ressentiment o la supèrbia en la forma de vida dels catalans. Per això també posa sovint la identitat catalana en relació amb altres identitats amb les quals no es confon però de les quals rep influències, concretament la identitat espanyola, la identitat mediterrània, la identitat europea.

No és pas per casualitat que Ferrater hagi publicat *Les formes de la vida catalana* totes soles en una única ocasió. Després del 1944, l'edició de l'obra sempre més ha anat acompanyada d'altres assaigs culturals, socials, polítics, que han tingut la voluntat d'ajudar a entendre el que ha estat el seu objectiu últim: mostrar que la singularitat de la identitat catalana no significa —no pot significar— ni aïllament ni exclusió. En aquests assaigs complementaris Ferrater va defensar amb rigor i vigor l'existència de la nació catalana, nació no simplement circumscrita al Principat de Catalunya; va defensar l'enfortiment de la llengua catalana i dels signes de reconeixement real i simbòlic dels catalans; va defensar el projecte del federalisme polític a Espanya, idea participada per molts homes de la seva generació; en una paraula, va defensar fa més de seixanta anys allò que recentment s'ha anomenat, durant poc temps, «l'Espanya plural».

El que Ferrater no hauria defensat mai és l'ús desgraciat i anòmal —sigui en català o en castellà— de l'adjectiu «identitari», que en els darrers anys alguns han posat en circulació amb cert èxit. Tant els defensors com els detractors dels trets o de les realitats anomenats identitaris semblen acceptar que la identitat és rígida, tancada, excloent, resclosida i esquerra. Per sort, Ferrater ens va ensenyar que la identitat catalana és feta de formes que ens formen i conformen, però que es reformen i transformen, que la identitat dels catalans és el reconeixement que ells mateixos es donen d'unes quantes virtuts molt potents que han de ser servides i alhora vigilades perquè, si no, se'ls en pot girar, capgirar el sentit. Si això passés, als catalans se'ls giraria el sentit, se'ls regiraria el viure.

Es podria relacionar aquesta obra de Ferrater amb les doctrines sobre «l'esperit del poble», «l'esperit de la nació» o «la psicologia dels pobles», que es van escampar per Europa a partir del segle XVIII. En tot cas, el plantejament de Ferrater no és metafísic ni específicament psicològic; ell vol esbossar el que podríem anomenar el «caràcter *moral*» dels catalans. És en aquest sentit que pot parlar també de «formes de vida», que no designen estructures participades per tots els catalans sinó que assenyalen només «tendències que s'obren pas per manifestar-se». ⁵⁵ *Les formes de vida* de Ferrater són, de fet, *formes de viure*. Ell n'assenyala quatre que li semblen particularment rellevants, però se'n podrien assenyalar d'altres. Totes elles conflueixen en el que en podríem dir un cert «tarannà», una certa «manera de ser», sempre oberta, sempre exposada, sempre necessitada de reafirmació o potser de reformulació.

55. Vegeu el text de la nota 21.

Són formes que no prejudgen continguts —que, al capdavant, s’han d’anar donant i descobrint històricament—, però sí que encarrilen i prefiguren certes direccions, certes tendències, que no s’han de pervertir. Aquesta és, doncs, la identitat dels catalans: feta d’un passat que condiona el present i el futur; però fent-se amb un present i un futur que, en concretar-se, també condionen la lectura, la interpretació, la vivència històrica del passat. I és que els pobles que s’estan fent són els únics pobles vius. El que cal és que se sàpiguen fer. Per això cal també que sàpiguen qui han estat, perquè així entendran millor els reptes de la seva existència present i sabran qui poden arribar a ser.

Les formes de la vida catalana ens endinsa en qüestions conceptuals molt fines i de gran actualitat. De fet, sabem que l’obra avui encara és vigent perquè comprovem que continua essent il·luminadora i estimulant.

Les formes de la vida catalana
(1944-1960).
Comentari a la ponència de Terricabras

Gabriel Amengual

Primer de tot cal agrair al Dr. Terricabras aquesta erudita i assenyada presentació de l'obra de Ferrater Móra *Les formes de la vida catalana*, en la qual ens ha parlat dels punts més importants: «el sentit i la intenció de l'obra»,¹ arribant a desembocar a qüestions actuals. No hi ha dubte que ell era el més apropiat per fer aquesta exposició, ja que, com a director de la Càtedra Ferrater Móra de la Universitat de Girona, és qui millor el coneix, una càtedra que compta amb tot el seu llegat, i que ell dirigeix des de la seva fundació de manera admirable i sobretot molt activa i fecunda.

Aquests coneixements de primera mà s'han fet palesos a la primera part de la seva exposició, amb la detallada i «extensa notícia bibliogràfica», que ha desplegat tota una història textual, història de les edicions i traduccions, canvis de contingut i de forma, a més de la seva contextualització social i política, històrica i biogràfica; un bon servei per a millor comprendre

1. Les expressions entre cometes, si no es diu el contrari, és a dir, sense referència bibliogràfica, són de l'exposició del Dr. Terricabras.

l'obra de Ferrater i el seu abast. Això només ho pot fer qui disposa de tot el material bibliogràfic del mateix Ferrater i coneix bé la seva obra.

Feta aquesta primera presentació externa o històrica o material de l'obra, el Dr. Terricabras ha passat, en un segon apartat, a presentar el que ell denomina «sentit i intenció de l'obra». Ho ha fet assenyalant, per un costat, uns trets formals o subjectius i, per l'altre, els de contingut de la forma de vida catalana. Els trets formals o subjectius són els que caracteritzen «la seva [de Ferrater] visió de l'existència catalana», els quals són que no és dogmàtica ni essencial ni atomista, sinó selectiva, ideal i globalista. Els trets objectius o de contingut són les quatre característiques amb què Ferrater descriu el seu objecte de consideració, l'existència catalana, que són: continuïtat, seny, mesura i ironia.

Amb l'exposició d'aquests quatre trets tenim el contingut de l'obra, de la qual el Dr. Terricabras n'ha destacat la intenció pràctica de l'autor, que «vol somoure els catalans, els vol despertar, els vol fer més conscients», voluntat que anima tota l'obra i que, en conseqüència, és un escrit que interpel·la els catalans, els reclama que no es deixin dur per la passivitat ni, per altra part, caiguin en «el vici més corrosiu i autodestructiu: el de la supèrbia».²

I finalment, a la conclusió, es presenten algunes reflexions sobre el títol global sota el qual s'havia posat el record del testimoniatge i el mestratge de Ferrater Móra: la identitat. En aquesta darrera plana podríem dir que el Dr. Terricabras aterra a la realitat cultural, social i política, s'atansa a l'actualitat i situa la posició de Ferrater en el context actual de discussió.

Atès que em sembla que l'exposició de l'obra de Ferrater és indiscutible, partiré d'aquesta darrera plana per posar algunes qüestions i així obrir un espai de diàleg.

1. Identitat

La primera qüestió fa referència al concepte mateix d'*identitat*.

El Dr. Terricabras observa que Ferrater no usa el terme identitat, encara que clarament tracta de la qüestió. Jo crec que és lògic que no l'usi, ja que l'any 44, quan Ferrater publica la seva obra, el terme identitat no havia entrat en el vocabulari corrent i en referència tant a persones com a grups o pobles, ja que no hi entrà fins bastant més tard, en els anys 60 del passat segle, a partir del psicòleg i psicoanalista nord-americà Erik H. Erikson (1902-1994),³ l'obra del qual encara no podia ser coneguda quan el Prof. Ferrater va

2. Josep FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 11 (MOLC, 35).

3. Erik H. ERIKSON, *Identity and Life Cycle*, Nova York, Norton, 1960 (n'hi ha vers. al.: *Identität und Lebenszyklus*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 1970). Rihard I. EVANS, *Diàleg con Erik Erikson*. Mèxic,

escriure l'obra (fins i tot es pot pensar que Ferrater no conegué l'obra d'Erikson, ja que no figura en el seu diccionari, com tampoc el terme identitat en aquesta accepció que aquí tractem, ni hi figura el de forma de vida). Aquesta és una fonamentada suposició, de tota manera es pot plantejar la pregunta si es deu simplement al desconeixement o no ús del terme en el seu temps o si hi podia haver un refús exprés per part de Ferrater a l'ús del terme.

De tota manera crec que la *concepció* d'identitat que presenta Ferrater és la general, és la concepció que es podria anomenar corrent, consistent a fer una llista de característiques, cosa que sense cap dubte és admissible, forma part del concepte d'identitat poder fer-ho; en aquest sentit és un aspecte necessari del concepte d'identitat, però insuficient. És més, aquest concepte d'identitat és el propi dels objectes, però no dels subjectes, és a dir, es el propi de les identificacions fetes en tercera persona, des de fora (cosa que precisament exclou de fer Ferrater).⁴ En la qüestió de la identitat no es tracta mai solament d'uns trets ben definits. Aquest aspecte Ferrater l'intenta pal·liar parlant de tendències; però així i tot deixa al descobert aspectes massa importants de la identitat.

En efecte, en la identitat es tracta sobretot d'interpretacions a posteriori de la vida, sigui de la història del poble o grup, de la trajectòria vital o biografia de la persona. En aquest sentit em sembla paradigmàtic el cas de les formulacions de la fe bíblica, tant jueva com cristiana, que fonamentalment consisteixen en la narració d'una història. És el viscut, és a dir, dades interpretades, el que defineix un poble, un grup o una persona. Sobre aquest aspecte hi ha insistit Paul Ricoeur amb la seva teoria de la identitat narrativa,⁵ encara que la concepció general no és exclusiva d'ell.

Naturalment que la descripció històrica no exclou la possibilitat de fer una *llista* de qualitats o propietats o col·lecció de trets més o manco característics de la identitat. Però, partir de la llista té el perill, del qual se n'ha de defensar, contínuament i amb reiterats esforços, Ferrater, de caure en un cert *substancialisme*, concepció estàtica o essencialista, i del qual crec que no se n'allibera del tot, encara que presenti la llista com a descripció d'un tipus ideal, d'unes tendències.

La llista de propietats té, a més, una altra limitació. La identitat no és defineix només per la llista, sinó per la *consciència* que es té de les propietats enumerades, per la manera com es viuen i s'integren en la vida. Això es comprendrà de seguida si tenim en compte

---

FCE, 1975; David J. de LEVITA, *Der Begriff der Identität*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 1976, esp. p. 67-98; H. DUBIEL, «Identität, Ich-Identität», a *Historisches Wörterbuch der Philosophie* [Basilea] vol. IV (1976), col. 148-152.

4. Josep FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, p. 28 i ss.

5. Paul RICOEUR, *Soi-même comme un autre*, París, Seuil, 1990, p. 137-198 (n'hi ha vers. cast.: *Sí mismo como otro*, Madrid, Siglo XXI, 1996, p. 106-172, traducció d'Agustín Neira Calvo.); ID., «La identidad narrativa», a *Diálogo Filosófico*, núm. 24 (1992), p. 315-324.

el que passa amb aquells que tenen problemes d'identitat, que, com sabem, és una patologia psicològica, anomenada «identitat difusa» o «difusió de la identitat»; així doncs, els que sofreixen aquesta patologia compten òbviament amb una llista de propietats i malgrat tot se senten indefinits. Per això és que la identitat és sempre un *constructe* en primera persona, sigui del plural o del singular, i qualque cosa en contínua construcció, en revisió constant des de les noves experiències que es van vivint i des dels nous reptes que cal afrontar.

Una altra cosa que sorprèn de la descripció de Ferrater és que la llista té un cert caire especial, que no em resulta fàcil de definir, però que, malgrat la inexactitud qualificaria de tendència *psicològica*. Efectivament, en la llista de «virtuts» que defineixen «el català» (són expressions que repetidament usa Ferrater) no hi ha trets socials, històrics, religiosos, culturals, etc. Potser precisament perquè ha volgut descriure «el català» més enllà de les seves manifestacions històriques, culturals i socials o polítiques, que són canviants, com si volgués especificar els trets estructurals anímics permanents, que estan a la base del comportament divers del català al llarg de la història i l'ample de la diversitat de situacions socials i personals; i si fos així altra vegada ens faria pensar que té més de substancialista del que ell mateix voldria admetre. Potser la manera de fer palesa aquesta qualitat —que per comoditat qualifico de psicològica— fóra comparar-la amb altres intents de descriure la identitat de pobles com són les de Joan Fuster i de Josep Melià.

Crec que Ferrater pretén descriure el que podríem anomenar *tarannà català*, i en aquest sentit crec que la descripció es pot qualificar de psicològica. Un altre punt que confirmaria l'escorament cap a la psicologia és el fet que en la descripció d'«el català» sembla, en el fons, que fa la descripció d'ell mateix; hi ha massa afinitats o coincidències que ho fan pensar, sense, òbviament suposar que això fos la seva intenció. Aquesta connexió entre la descripció de les formes de vida catalana i la persona de Ferrater rep un reforç amb les afirmacions del Dr. Terricabras sobre el fet que el mètode filosòfic, l'integracionisme, es veu ja insinuat en la descripció d'«el català», que és una descripció feta des de la pròpia experiència.⁶

Un altre contrapunt de referència bàsic per situar el tractament de la qüestió de Ferrater en l'àmbit de la discussió actual sobre «*Les formes de vida...*», és que no l'entén ni en sentit *ètic*,⁷ quan avui és el seu significat més usual, donant a entendre un marc de referència dintre del qual es mouen els grups i els individus per orientar la seva vida i el seu obrar; en el qual tenen legitimació i coherència els principis de l'acció humana; ni tampoc en un sen-

6. Josep FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, p. 30.

7. Vegeu per exemple, Charles TAYLOR, *Sources of the self. The making of the modern identity*. Cambridge/Mass., Harvard Univ. Press, 1989, part I (n'hi ha vers. cast.: *Fuentes del yo. La construcción de la identidad moderna*, Barcelona, Paidós, 1996).

tit *cultural*, com el marc de referència per interpretar i donar sentit a la seva història i la seva vida.⁸

La manera de parlar d'identitat (i de forma de vida, que no són dos conceptes sinònims, encara que tenen afinitats) tampoc no coincideix amb el concepte que la psicologia social i la *sociologia* han anat construint. Des d'aquest punt de vista la identitat és la integració de totes les identificacions i de les imatges d'un mateix prèvies (identitat personal), o del món i de la cultura (identitat grupal) a la llum d'un futur previsible. En aquest sentit la identitat porta a terme una estructuració de la personalitat, dotant-la d'un potencial motivacional per afrontar el futur. La identitat és la font de sentit i experiència per a la gent, és allò que il·lumina i orienta tota la vida, és allò a partir del qual es construeix el sentit, allò que dóna unitat a la vida, a la pluralitat de característiques que pot tenir una persona o una societat. És l'atribut cultural que té prioritat sobre els altres i els unifica, de manera que és el que organitza el sentit. Aquesta dimensió de sentit, tan pròpia i essencial del concepte d'identitat i de la forma de vida⁹ és totalment absent en l'exposició de Ferrater. Aquest sentit es pot traduir en una diversitat de funcions que exerceix la identitat segons la situació que visqui la persona o la societat. Manuel Castells distingeix tres formes d'identitat: la *legitimadora*, que genera la societat civil, crea unes pautes de pensament, judici i decisió; la de *resistència*, que porta a la formació de comunes o comunitats, que es mantenen contracorrent i es resisteixen a ser absorbides per la massa o l'opinió imperant en un moment o societat; i la de *projecte*, que produeix subjectes, agents actius de canvi.¹⁰

Vet aquí una definició que avui pot ser entesa com la que representa la concepció general en les ciències socials: «La identitat del jo [o la d'un poble] no és un tret distintiu, ni tan sols una col·lecció de trets en possessió de l'individu [o d'un poble]. És el jo [o el poble] entès reflexivament per la persona [o el poble] en funció de la seva biografia [o història i del futur previsible]».¹¹

8. D'entre els diversos intents de definir o descriure el concepte de forma de vida, vegeu Willi OELMÜLLER, «Einleitung I», a ID. / Ruth DÖLLE-OELMÜLLER i Rainer PIEPMEIER (ed.), *Diskurs: Sittliche Lebensformen*, 5a ed. Paderborn, Schöningh, 1995, p. 9-86, esp. p. 28-35; Ekkehard MARTENS, «Lebensformen», a Heiner HASTEDT i Ekkehard MARTENS (ed.), *Ethik.*, Reinberg bei Hamburg, Rowohlt, 1994, p. 215-232.

9. Aquest aspecte és molt destacat, des d'una perspectiva fenomenològica, per Alfred SCHÜTZ, *Theorie der Lebensformen (Frühe Manuskripte aus der Bergson-Periode)*, preparat i editat per I. SRUBAR, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 1981.

10. Vegeu Manuel CASTELLS, *La era de la informació*, vol. II: *El poder de la identidad*, Madrid, Alianza 2001, p. 28-32.

11. Anthony GIDDENS, *Modernidad e identidad del yo. El yo y la sociedad en la época contemporánea*, 3a ed. Barcelona, Península, 2000, p. 72, cf. p. 71-76.

2. Forma de vida

Una altra peculiaritat del vocabulari de Ferrater, que crida molt l'atenció, és que parli de *formes* de vida catalana, formes en plural. Per poc que es pensi, és una expressió que ha de semblar estranya i fins i tot contradictòria; perquè de fet el seu propòsit es de descriure *la* forma de viure, la manera de ser del català. I de fet és molt clar que no les pensa com una pluralitat de distintes formes de vida; més bé accentua ben fortament la seva unitat. Així, per exemple, quan afirma: «El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de viure assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on queden arrelades totes quatre. Continuïtat, seny, mesura i ironia no són, per consegüent, quatre maneres diferents de viure, que puguin separar-se com separem materialment un objecte d'un altre. Si així ho faig ara, ha d'atribuir-se més a la comoditat de l'exposició que a la realitat de la cosa. Cada forma implica les restants; està no sols enllaçada, sinó també fosa amb les altres. Quan posseeix continuïtat, quan és assenyat, quan és mesurat, quan és irònic, el català fa, en realitat, una sola cosa. És la que intentaré explicar aquí d'alguna manera».¹² Però malgrat tot, parla en plural de formes, encara que sempre referint-se a les quatre propietats (continuïtat, seny, mesura, ironia); però és clar no són quatre formes de viure, sinó una sola amb quatre aspectes diferents. Bé ho destaca, que es tracta de quatre qualitats que formen una unitat, per la qual cosa és clar que, quan les anomena en plural, es refereix a les quatre propietats i no a una pluralitat de formes culturals o ètiques del viure català.

De cap manera, em sembla, per tant, que *les formes de vida* es puguin entendre en el sentit que els catalans no tinguem *una* forma de vida, sinó formes de vida, en plural, «formes de viure», com si les virtuts no s'unifiquessin en el caràcter i la personalitat de l'individu o, en aquest cas, del poble o nació, o com si la vida dels catalans es caracteritzés per una pluralitat de formes de vida (de les quals, aleshores, Ferrater n'hauria descrit una entre altres possibles). Tampoc em sembla exacte afirmar que «són formes que no prejudgen continguts —que, al capdavant, s'han d'anar donant i descobrint històricament—, però sí que encarrilen i prefiguren certes direccions, certes tendències». Aquesta afirmació més matisada (en el sentit que sembla al·ludir a un cert sentit històric de la identitat o forma de vida), crec que tampoc no és correcta en tots els seus sentits, per dues raons: 1a) perquè pensar que les formes no s'unifiquen configurant una forma de vida contradiu la lletra i l'esperit de l'escrit de Ferrater, i 2a) també el contradiu que no portin continguts (de les quatre formes, dues són formals, però dues són de contingut). Si no hi ha una forma de vida, no hi podria haver tampoc unitat social o històrica, no hi hauria subjecte de qui es pogués predicar la forma de vida. I, per altra part, el contingut és un destil·lat històric, resultat de l'experiència, i, per tant, el contingut que s'ha anat donant històricament no és indiferent, és precisament el contingut que defineix

12. Josep FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, p. 30-31.

la identitat o forma de vida. Ferrater no sembla que defensi una concepció purament formal ni de la forma de vida ni de la identitat ni una pluralitat de formes de vida catalanes.

I encara el que més sorprèn és que parlant en singular d'elles les anomena «virtut», «manera d'esser», «forma de vida», «forma de viure», «categoria».¹³ O sigui que dóna el nom del conjunt a cada una d'elles. Em sembla un ús del terme «forma de vida» molt peculiar. De tota manera es tracta de termes que tenen un clar i fort ressò aristotèlic, en elles hi ressona el concepte aristotèlic de virtut i sobretot el d'èthos. La qual cosa parla també a favor de la seva unitat.

Malgrat aquesta apel·lació al concepte de forma de vida, s'ha de constatar que no hi ha una manera inequívoca d'usar el terme.¹⁴ De fet sota aquest concepte es planteja des de la qüestió de quina és la forma de vida pròpiament humana,¹⁵ fins a la qüestió diacrònica de la història de les formes de vida (la grega clàssica, la romana, la medieval, la renaixentista, etc.)¹⁶ o la qüestió sincrònica de les formes de vida, com poden ser l'estètica, l'econòmica, la teòrica, la religiosa, l'ètica, etc.,¹⁷ o com distingirà Kierkegaard: l'estètica, l'ètica i la reli-

13. Vegeu, per exemple, Josep FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, p. 70 i ss., 76 i 93.

14. Algunes dades de la història d'aquest terme es troben a G. MITTELSTÄDT, «Lebensform», a *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, vol. 5, Basilea, 1980, col. 118 i ss.

15. Vegeu la discussió que tingué lloc entre Friedrich KAMBARTEL, «Universalität als Lebensform. Zu den (unlösbaren) Schwierigkeiten, das gute und vernünftige Leben über formale Kriterien zu bestimmen», a Willi OELMÜLLER (ed.), *Normenbegründung – Normendurchsetzung. Materialien zur Normendiskussion*, Paderborn, Schöningh, 1978, p. 11-21; Jürgen HABERMAS, «Über Moralität und Sittlichkeit - Was macht eine Lebensform 'rational'?», a Herbert SCHNÄDELBACH (ed.), *Rationalität. Philosophische Beiträge*, Frankfurt del Main, Suhrkamp, 1984, p. 218-235; Rüdiger BUBNER, «Rationalität, Lebensform und Geschichte», a SCHNÄDELBACH (ed.), p. 198-217.

16. Vegeu Wilhelm FLITNER, *Die Geschichte der abendländischen Lebensformen*, Paderborn, Schöningh, 1990 (Gesammelte Schriften, vol. 7); J. HUIZINGA, *Herbst des Mittelalters. Studien über Lebens- und Geistesformen des 14. und 15. Jahrhunderts in Frankreich und den Niederlanden*, ed. per K. KÖSTER, 11a ed., Stuttgart 1975; Arno BORST, *Lebensformen im Mittelalter*, Frankfurt del Main/Berlín/Viena, Ullstein, 1973; Willi OELMÜLLER, «Einleitung I», a: ID. / Ruth DÖLLE-OELMÜLLER, / Rainer PIEPMEIER (ed.), *Diskurs: Sittliche Lebensformen*, 5a ed., Paderborn, Schöningh 1995, p. 9-86, aquest darrer, menys historicista, encara que sense deixar una perspectiva en part històrica, distingeix tres formes ètiques de vida, segons que tinguin com a marc de referència la natura (que correspon a l'antiguitat clàssica), el Déu creador i salvador (edat mitjana i moderna) o els drets de l'home (modernitat).

17. Eduard SPRANGER, *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit*. 2a ed., Halle: Niemeyer 1921, distingeix aquests «tipus bàsics ideals»: teòric, econòmic, estètic, social, de poder, religiós; Annemarie PIEPER, *Glückssache. Die Kunst, gut zu leben*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 2001, distingeix l'estètica, l'econòmica, la política, l'ètica i la religiosa. Altres en destaquen una de sola, per exemple, Rudolf REUBER, *Ästhetische Lebensform bei Nietzsche*, Munic, Fink, 1989; Jürgen MITTELSTRASS, *Wissenschaft als Lebensform*, Frankfurt del Main, 1982; Karl ALBERT / Elenor JAIN, *Philosophie als Form des Lebens. Zur ontologischen Erneuerung der Lebensphilosophie*. Freiburg / Munic: Alber, 2000; Pierre HADOT, *La philosophie comme manière de vivre*, París, Michel, 2002; ID., «La filosofía como forma de vida», a ID., *Ejercicios espirituales y filosofía antigua*, Madrid, Siruela, 2006, p. 235-249.

giosa, o també en referència a un àmbit geogràfic o cultural, així, per exemple, Thomas Mann el 1926 parlà de la seva ciutat natal, Lübeck, com a forma de vida espiritual (*Lübeck als geistige Lebensform*).¹⁸ En canvi, crec que en aquest àmbit ètic i cultural amb el terme «forma de vida» no es designa mai un aspecte de la forma de vida del poble o de la entitat en qüestió.

Aquestes són algunes de les qüestions que m'ha suscitat la lectura de l'obra de Ferrater i de la conferència del Dr. Terricabras, que present aquí com inici i estímulo per al diàleg, que queda obert a tots vostès per fer les seves preguntes i comentaris que creguin adients.

18. Thomas MANN, «Lübeck als geistige Lebensform» (1926), a *Stockholmer Gesamtausgabe der Werke von Thomas Mann. Altes und Neues. Kleine Prosa aus fünf Jahrzehnten*, Frankfurt del Main, 1961, p. 273-295.

JAUME VICENS VIVES
(1910-1960)

Notícia de Catalunya (1960). La diversitat temàtica de l'obra de Vicens Vives

Joan Vilà-Valentí

Quan es va organitzar aquest cicle «Curs d'Alts Estudis sobre cultura, política i societat. Deu testimonis del segle XX» varen encarregar-nos a mi mateix i al Dr. Pere Puig i Bastard la tasca d'estudiar la figura i l'obra de Jaume Vicens Vives. Jo havia d'estudiar, com a ponent, l'obra de l'autor citat, mentre el meu company Pere Puig s'encarregaria d'efectuar una resposta a la meua ponència i d'iniciar, d'aquesta manera, el col·loqui públic sobre les qüestions tractades. Però ens va semblar millor que tots dos actuéssim com a ponents i donada la notable diversitat temàtica de l'obra de Vicens Vives —ben reflectida en els diversos i diferents punts tractats en l'obra del nostre autor i concretament en el llibre *Notícia de Catalunya*— preferírem efectuar una divisió dels temes que serien tinguts en compte en les nostres ponències: un de nosaltres cuidaria dels diversos aspectes geogràfics, poblacionals i socials, mentre l'altre s'encarregaria concretament dels aspectes econòmics.

Tots dos cuidaríem de fer-ho, d'acord amb el desig expressat pel coordinador del cicle, posant en clar les diverses qüestions implicades de cada cas estudiat, de forma que fàcilment es puguin efectuar les observacions pertinents. Així mateix, tenint en compte també el subtítol que apareix

immediatament després del seu nom («Jaume Vicens Vives. Una proposta de recobriment») ens hem preguntat sovint quina possible validesa presentaven, de cara al futur, les diverses conclusions llavors aconseguides ara fa gairebé cinquanta anys. Caldrà analitzar en especial el valor exacte que poden mostrar les esmentades afirmacions en els moments i en les circumstàncies actuals, fins arribar al mes d'octubre d'aquest any, quan repassem el text de la ponència presentada el mes de maig i afegim algunes dades i algunes observacions posteriors.

Per la pròpia experiència i especialització a mi em correspongué, és clar, triar i escollir diferents qüestions entre l'ampli i divers temari tractat en l'obra i concretament en el llibre de Vicens Vives, ja esmentat, mentre al meu company li pertocà, com ja hem dit, l'anàlisi dels aspectes econòmics.

Un país: un territori i un poble

La visió inicial que del país es té per part del nostre autor comprèn immediatament una determinada àrea geogràfica i uns habitants que l'ocupen. D'una o altra forma aquest enfocament es manté en tot el llibre que abans hem ja indicat i al qual dediquem una atenció especial, és a dir, la *Notícia de Catalunya*.

D'una manera un xic curiosa al territori pròpiament dit se li dedica tan sols un capítol, el primer. Assenyalo aquest fet perquè a Vicens li interessaven molt els aspectes geogràfics, igual que a alguns altres historiadors, com és el cas del professor Pierre Vilar en la seva excel·lent tesi doctoral (*La Catalogne dans l'Espagne moderne*; vegeu la citació completa de les obres indicades en el text, al final d'aquest escrit). Vaig tenir la sort que en Vicens Vives fos professor meu, en dos cursos de doctorat, els anys 1948 i 1949 i recordo perfectament l'interès que mostrava per efectuar enfocaments geogràfics, per exposar i debatre aspectes i característiques dels territoris en els quals s'esdevenien uns fets històrics i per establir unes possibles relacions i uns possibles significats entre característiques territorials —o ambientals, afegiríem ara explícitament— i esdeveniments socials, econòmics i fins i tot polítics. A més ja reunia llavors alguns deixebles i amics en reduïdes sessions de seminari, entre els quals recordo en Joan Reglà, a més d'altres assistents; encara no hi anaven alguns dels seus més destacats deixebles, que no acabarien llurs llicenciatures fins al 1951 o més endavant. Durant l'any que acabo d'indicar ens parlava d'un llibre (*Aproximación a la historia de España*) en el qual no hi mancaven pas, almenys en el moment de la seva preparació, nombroses observacions i reflexions de caràcter geogràfic.

Aquesta brevetat de la consideració del territori en la *Notícia de Catalunya* deu ésser resultat que ell, com historiador, estava interessat especialment a parlar-nos de les característiques que presentaran les diverses èpoques històriques i que vindran definides per les actituds i per les tasques de la gent que viurà en aquest territori, a partir del moment en el qual en puguem parlar com d'una àrea concreta i singular, com Catalunya. Queda ben clar i manifest que estem parlant d'un territori ocupat per uns determinats habitants, una con-

creta gent que constitueix un determinat poble. Estem parlant d'uns catalans, és a dir, del poble català. Des del començ, el llibre estava concebut precisament com un estudi, al llarg dels temps històrics, dels catalans. Així es titularia exactament i amb una cridanera afirmació: *Nosaltres, els catalans*. Sembla que l'al·lusió directa als protagonistes, amb el que això representava de referència a uns subjectes actius i emprenedors, no va plaure del tot als censors de l'època. Recordarem que l'obra de la qual estem parlant fou publicada l'any 1954 en la seva primera edició, amb una segona edició el març del 1960, encara en vida del nostre autor.

Fem unes puntualitzacions preliminars sobre el conjunt del llibre i, en definitiva, sobre el pensament de Vicens Vives respecte a les diverses qüestions tractades, abans d'analitzar, al llarg d'aquest escrit, els diversos aspectes que ens poden semblar particularment interessants. Acabem de parlar d'èpoques i temps històrics, però cal assenyalar immediatament allò que en realitat interessava Vicens Vives. Ell concentrava el focus del seu treball «sobre el mecanisme íntim de desenvolupament humà de Catalunya». La seva manera de fer història no coincidia pas amb la d'alguns, o potser molts, historiadors, a qui aconsella «que deixin en pau reis i prínceps, batalles i esdeveniments polítics». Ell pensava, quan va escriure el pròleg de la segona edició, que el llibre «encara podia fer servei a molts catalans i amics dels catalans desitjosos de saber quina mena de poble som; millor dit, quina mena de poble hem estat fins a 1930, aproximadament». Observem dos fets: d'una banda, en parlar dels «amics» deixa entreveure que altres, per llur estat d'ànim o per desconeixement o incomprensió de fets o característiques, podien restar al marge del seu contingut o de les afirmacions efectuades; de l'altra, en limitar l'obra al final del tercer decenni s'allunyava prudentment dels propers i complexos esdeveniments succeïts feia vint o vint-i-cinc anys amb greus i nombroses conseqüències que encara, almenys en part, existien.

Vicens Vives reflexionava, doncs, sobre els catalans, sobre el poble català al llarg de la seva història. Sobre uns elements que el caracteritzen, sobre unes il·lusions col·lectives fermament mantingudes i unes dificultats amb les quals ha topat i que han contribuït a configurar uns «ressorts psicològics col·lectius». Escollirem, al voltant d'elles, les observacions i les reflexions que ens puguin semblar oportunes.

Dues preguntes ens semblen prèvies a les consideracions que puguem fer sobre unes determinades característiques d'aquests catalans. La primera seria l'origen i el començ d'un poble i un territori que puguem considerar catalans. La segona ens obligaria a preguntar-nos sobre la finalitat primordial de les nostres reflexions respecte a aquest poble català. A totes dues respon el nostre autor, com podem veure tot seguit.

L'origen del territori i del poble català

És cert que Vicens Vives, en el llibre que de tota la seva obra tenim més en compte, es refereix breument, com abans ja hem assenyalat, a l'origen i la formació d'un territori que puguem anomenar català. El que en primer lloc ell es pregunta és quan apareixen uns habitants d'una

determinada àrea que els puguem anomenar catalans. Parlem, doncs, prèviament del poble català.

La resposta del nostre autor a aquesta pregunta l'efectua com a historiador i és ben rotunda. Previament cal dir que «no podem parlar de pobles en el sentit actual de la paraula fins que reconeguem en la vida històrica d'una societat la constitució definitiva d'una mentalitat pròpia i diferenciada». Immediatament ell ens aclareix què vol dir en referir-se a la «mentalitat»: aquesta consisteix en una manera de prendre's la vida, que es reflecteix en una articulació conscient, en uns costums específics, la prevalença d'uns interessos i d'unes passions, la creació d'un tarannà secular. Si tenim en compte el que abans breument hem dit sobre el contingut del llibre, podrà comprovar-se perfectament que s'està anunciant amb tota claredat l'índex que aquest tindrà.

Llavors trobem la rotunditat de la resposta. El poble català apareix com a tal en un procés que es mostra ja força definit i conformat en el segle X. Aquest territori que podrem anomenar pròpiament català és una marca de l'Imperi carolingi. Així es mostra i es defineix aquest territori i aquest poble, fruit d'un moviment i un poder que procedia del nord —així, doncs, de terres europees—, que organitzà militarment la Marca Hispànica i que s'enfrontava a un enemic del sud. Les afirmacions són ben completes i terminants: «No podem pas oblidar un fet essencial. El llançament històric de Catalunya es realitzà des d'una plataforma concreta: la Marca Hispànica, la part transpirinenca del reducte europeu carolingi». Malgrat la brevetat i el cenyiment de les afirmacions, no manca pas la precisió, en diverses ocasions, d'altres circumstàncies, fins i tot en sentit cronològic: «En el cas de Catalunya, el Tractat de Corbeil (1258) s'endarrerí tres segles a la constitució efectiva de la mentalitat del país».

La precisió i la rotunditat de les afirmacions poden donar lloc a nombroses observacions complementàries. Això és resultat, en bona part, que en Vicens Vives buscava precisament unes afirmacions netes i clares, per no enterbolir ni diluir massa els fets adduïts i les reflexions efectuades. En diferents moments ell mateix fa referència a algunes d'aquestes possibles observacions. Jo no dubto pas que el qui m'escolta o em llegeix podrà reflexionar sobre aquest autèntic infantament d'un país i d'un poble, sobriament i netament presentat pel nostre autor, i podrà també formular-se preguntes al voltant de circumstàncies i realitats que poden completar la presentació i l'exposició del fet indicat. El plantejament, per exemple, del problema dels antecedents que poden tenir-se en compte en l'esmentada iniciació i definició del nostre poble i en els nombrosos i diversos trets que el caracteritzen, des dels primers moments, motivarà sens dubte la immediata referència a alguns fets que s'han originat i han aparegut amb anterioritat, de vegades amb segles d'anterioritat.

Ens estem referint a fets tan importants com la llengua, que s'anirà incorporant a la definició del poble català com una característica realment decisiva i que és fruit indubtablement d'un llarg procés. Així mateix caldria tenir en compte altres característiques, econòmiques i culturals, que formaran part també, d'una o altra manera, de l'esmentada definició, així mateix després d'un procés propi. Estem parlant de les formes concretes de les activitats agràries o de determinats aspectes culturals o religiosos i que s'incorporaren en uns moments donats a l'esmentada definició i que, per tant, caldrà valorar com a components seus.

Des d'un punt de vista geogràfic, per a l'estudi d'alguns d'aquets fets, com succeeix especialment en els econòmics, caldrà tenir en compte, sens dubte, les concretes característiques territorials del país —relleu i clima; situació i posició—, com el mateix Vicens Vives efectua, encara que breument. Aquestes i les altres possibles reflexions poden donar lloc a diferents valoracions, que cal tenir en compte. Respecte al territori, en el moment de la definició del nostre poble, farem una ràpida anàlisi més endavant. Però ara ens interessa unir, a la mateixa definició del nostre poble, una sobresortint i decisiva característica que apareix des del primer moment i que el nostre autor destaca des de la primera pàgina de l'obra que estem presentant i comentant.

L'uropeisme, des del mateix origen del poble català

Vicens Vives, en efecte, ja a les primeres línies del seu llibre vol explicar-nos amb tota claredat i fermesa el perquè de la seva obra: «cal fer un esforç per conèixer-nos nosaltres mateixos»; repeteix, poc després, que «hem de saber què hem estat i qui som». Hi insisteix diverses vegades al llarg del seu escrit, com apareix en una citació que ja hem efectuat, quan el nostre autor malda per justificar la segona edició del llibre i el dedica explícitament —ho repetim— a aquells que estan «desitjosos de saber quina mena de poble som». El títol del prefaci es titula simplement, d'una manera ben significativa, «Conèixer-nos».

Però en la mateixa primera pàgina hi ha un gir complementari que compromet tota l'obra exactament tant com quan ha definit, d'una manera taxativa el contingut del llibre. Ara es tracta d'un segon i definitiu objectiu: «hem de saber qui hem estat i qui som si volem construir un edifici acceptable dins el gran marc de la Societat Occidental».

De cap manera aquesta societat ens és aliena. Ja en formem part des de fa segles: hi «pertanyem per filiació directe des dels temps carolingis». El nostre autor ens està dient, queda ben clar, que el poble català pertany a aquest món occidental —és a dir, més clarament, europeu— des dels moments del seu mateix inici. Ja ho hem assenyalat, seguint el seu pensament, quan en parlar de l'origen d'un territori i d'un poble catalans hem destacat que la marca constituïda procedia d'un moviment engendrat al nord, per tant en terres europees, i que restava encarat vers el sud peninsular.

Les afirmacions immediates de Vicens Vives volen mostrar i recordar que, al llarg de llur història, «sempre retrobarem en els homes de la Marca els signes de llur nissaga»; això és, «llur europeisme distintiu». Ens indica, en aquest sentit, alguns d'aquests fets més significatius i en fa citació en el primer capítol («mentalitat i art romànic, comerç mediterrani i poesia trobadoresca, desenvolupament urbà i estil gòtic, divisionisme social i polític renaixentista, expansionisme setcentista i redreçament romàntic»), per a tornar a exposar-ho més detingudament, si sembla oportú, en els capítols següents. Es tracta de «fets que a Catalunya tenen el mateix ritme que a la resta de l'Occident europeu i que, a més, no són postissos com en altres terres, sinó sentits dins l'ànima del país».

Això es el que Vicens Vives sentia i escrivia sobre l'uropeisme del poble català, a mitjan i segona part del sisè decenni del passat segle XX, ara fa una cinquantena d'anys. Llavors, atent

com ell era no sols als esdeveniments del passat sinó també del present, què en pensaria exactament de les escasses i llunyanes possibilitats que llavors hi havia de fer realitat, d'una manera o altra, el nostre europeisme? En uns moments durant els quals el que estava succeint en alguns països permetia pensar en un futur favorable per al reconeixement d'un comú fons d'europeisme entre un bon nombre d'estats europeus. Recordem, si us plau, que ell encara va poder veure la constitució de la Comunitat Econòmica Europea, en començar l'any 1958, com a resultat del Tractat de Roma, signat el març de l'any anterior. Però de cap manera podia esperar-se, en aquells moments, una aproximació d'Espanya a l'actitud i la mentalitat europeïstes ni per les característiques del mateix Estat i Govern espanyol ni pel marc social, econòmic i polític que a Europa s'anava dibuixant i que acabarà definint-se, pocs anys després de la mort del nostre autor, en el ben conegut Tractat de Brussel·les (1965).

Altres preguntes i reflexions s'obren encara, si pensem en uns decennis més enllà, respecte a la continuïtat i evolució del que podríem dir-ne l'europeisme català. Es donen fets favorables, com la integració d'Espanya dins de la Comunitat Europea, a mitjan novè decenni i, en canvi, fets adversos, com el notable retard en la construcció de més efectives i modernes vies de comunicació que ens uneixin a Europa.

La formació i les característiques del territori i dels seus habitants

Ja hem assenyalat que la referència al territori, en el llibre que especialment tenim en compte, es força breu i a més es refereix tan sols a l'àrea originària, la de la Catalunya inicial, així doncs estrictament l'àrea de la Marca. Els qui l'habiten i els qui comencen a afaïçonar-la són la gent de la Marca, les set o vuit primeres generacions de catalans, que hi viuen del segle IX a mitjan XII.

Però en l'esmentada àrea apareixen uns trets geogràfics que es dibuixen ja clarament en aquells moments i que després se seguiran mantenint. Cal mostrar el contrast en la situació, la posició i el relleu de dos costats d'aquesta marca, d'aquesta Catalunya naixent. D'una banda, més enllà del costat septentrional, apareixen cap al nord les terres europees; de l'altra, la façana oriental s'obre a les aigües de la Mediterrània. Travessant i a partir del costat septentrional, en bona part muntanyós, els carolingis anant cap al sud, com ja hem dit, creen la Marca. Per l'altre costat, un litoral amb penya-segats i allargassades planes permetrà iniciar o continuar les relacions marítimes. Així es reuneixen dues condicions altament satisfetories: la muntanya i la franja prepirinènica, d'una banda, i el litoral i el mar, de l'altra.

El nostre autor passa immediatament a parlar dels pobles concrets i singulars de cadascun d'aquests costats. En un cas són muntanyencs; en l'altre són mariners. Uns i altres mostren unes característiques i unes actuacions força diferents. A la muntanya s'ha creat el nervi de la mentalitat catalana: «no oblidem que fins al segle XII la muntanya guarda les reserves humanes i espirituals del país i que els creadors de la nostra personalitat històrica foren

homes muntanyencs». Tinguem en compte, a més, que els habitants de les terres prepirenques i centrals son gent originària en gran part de la muntanya.

El litoral es poblà un xic més tard que la muntanya i en part ho va fer també amb gent procedent d'aquesta. El tarannà de la població costanera és ben diferent a la muntanyenca: és una gent «oberta, amiga de novetats, espavilada, sorneguera, sentimental, lliure».

El contrast entre aquests dos mons ha representat en ocasions encontres i topades i altres vegades «aquesta dualitat ha estat creadora». Vicens Vives, com ho fa sovint, arriba a desprendre's dels segles inicials i primerencs i observa en una ràpida evolució històrica què succeeix fins gairebé avui dia: «Només el progrés en les comunicacions i la industrialització de la muntanya ha fet possible l'aiguabarreig actual, la fusió quasi completa entre els dos elements principals del nostre poble».

Prescindim d'aquest salt històric que el nostre autor ha efectuat i ara tornem novament a l'observació i reflexió inicials sobre el territori de la Catalunya naixent. El contrast muntanya-litoral ens pot servir com a punt de partida per tenir en compte i valorar altres contrastos territorials que Vicens Vives no assenyala, limitat en aquesta ocasió a l'anàlisi del cas estricte de la Marca. En efecte, la consideració del resultat de l'ocupació de la nova Catalunya, a mitjan segle XII, dóna lloc a veure completat el costat litoral i també un costat del qual no hem parlat i que a partir d'aquells moments pot tenir la importància d'augmentar les relacions amb Aragó, especialment seguint la depressió de l'Ebre. Als antics nuclis urbans de la Marca, ara s'hi afegeixen Tarragona, pel costat litoral, i Lleida, pel ponentí. Fins i tot ha aparegut un costat meridional i una Catalunya meridional, de la qual partirà, ja al segle XIII, l'avenç cap a les terres valencianes.

En una consideració que tingués en compte tot Catalunya, aquests contrastos territorials i llurs característiques i llurs habitants poden donar lloc a la consideració i debats inicials sobre les grans divisions del territori català, comparables a les efectuades en el passat o fins i tot en el present, com és el cas de les anomenades vegueries, o també respecte a les àrees més reduïdes, com succeeix si tenim en compte la divisió comarcal, un fet que especialment ha interessat i continua interessant la població catalana.

Un poble de pagesos

En una visió de nou global, Vicens Vives assaja de definir l'activitat primordial i les característiques fonamentals de la vida d'aquest conjunt de catalans, al llarg dels segles. Arribem així a una rotunda afirmació: la nostra gent ha constituït en conjunt «un poble de pagesos». Dita així, l'afirmació pot restar força sorprenent. Hi ha també el predomini d'altres activitats en alguns casos i a partir de certs moments: «no vull negar els trets mercantívols que presenta la façana litoral de la societat catalana». El nostre autor no es referia tampoc concretament als moments en què ell ho escrivia, quan «el pagès actual no s'apropa gaire al tipus del seu avantpassat que creà el país», i no deixa pas de tenir en compte en aquest llibre ni en altres publicacions (Vicens Vives i M. Llorens, 1958, per exemple) la minva de la impor-

tància del camp —fet al qual al·ludirem immediatament i que es dona, d'una manera o altra, des de mitjan segle XIX. Però queda clar i perfectament definit que, en definitiva, el col·lectiu pagès ha estat, sens dubte, fonamental en la formació i evolució del nostre país, des de les centúries inicials fins al segle XIX.

És curiós assenyalar que durant el sisè i setè decennis del passat segle, precisament quan fou escrita la *Notícia de Catalunya*, diversos autors s'interessaren i varen escriure sobre la pagesia catalana. Recordarem que Josep Pla, ell mateix un pagès intel·lectualitzat, va dedicar llavors un llibre sencer a parlar d'aquesta qüestió, titulat simplement i rotunda *Els pagesos* (Pla, 1952). Vicens Vives hi torna dos anys després, en el capítol segon del llibre que estem comentant, en parlar del «sentit social de la terra». M'han de perdonar si faig una citació pròpia, però haig de recordar que en bona part el que diré fou fruit, un xic tardà, precisament de la lectura de l'esmentat text del nostre autor i d'una conversa amb ell mantinguda. Es tracta del nostre discurs de recepció a l'acadèmia de Bones Lletres («L'altra cara de Catalunya: un país d'agricultors»), on poden trobar-hi la menció d'articles i llibres dedicats a l'estudi dels pagesos i del món rural a Catalunya (Vilà-Valentí, 1971 i 1973). Considerat aquest interès per l'esmentada qüestió quaranta o cinquanta anys després, sembla evident que hom tenia la impressió, en alguns casos força clara, de la crisi que llavors començava a afectar o que, de fet, ja afectava fortament la pagesia en diversos aspectes socials i econòmics. Més endavant tornarem a parlar d'aquest punt.

Vicens Vives traça en unes poques pàgines la història d'aquesta pagesia des que començà a arrelar en les franges pirinenca i prepirinenca, per estendre's després cap al sud, dins encara de la Marca. Posteriorment, ja a partir de la segona meitat del segle XII, la seva acció de colonització agrícola arribà fins a les terres catalanes meridionals, llavors conquerides des de feia poc. El pagès apareixia com un home arrelat a la terra i realment esforçat en la seva tasca: «casa i família, mas i terra, vet ací el poderós enreixat de la subestructura social catalana»; d'altra banda, se'ns mostra com un home «feinejador». Cal tenir en compte que aquest adjectiu —equivalent, és clar, a treballador— queda ben explicat i a més aplicat a altres tasques i, en definitiva, a tota la gent catalana, en un capítol sobre «eina i feina» del llibre que comentem. En aquest sentit, el nostre autor efectua una altra afirmació de caràcter general amb la qual comença el capítol darrerament esmentat: «així que es parla dels catalans, és axiomàtic al·ludir a llur aptitud per a la feina com a eix de l'arrencada vital del país. A més, és una cosa que ens afalaga i, per tant, que respon a una convicció pregona del nostre esperit». Sobre aquesta qüestió crec que els pot interessar llegir, en el text de Pere Puig que trobaran a continuació del nostre treball, l'apartat dedicat a l'esperit feiner dels catalans.

Una ràpida visió històrica de la pagesia catalana passa per assenyalar i definir breument algunes característiques socials, laborals i econòmiques d'aquesta pagesia al llarg de la seva història: la situació feudalitzant dels primers segles; la concepció del servei col·lectiu de la terra i l'extensió d'unitats familiars i masos —fou llavors, a partir del segle XII, quan «el mas es convertí en centre efectiu de l'estructura agrària catalana»—; el problema dels remences; «la florida del segle XVI» amb «homes lliures en terra lliure», les millores en la producció posterior; el parralisme; i l'expansió i la crisi de la vinya. D'altra banda, el nostre autor no obli-

da pas la contribució de gent procedent del camp, a partir de mitjan segle XIX, a l'esclat de noves activitats econòmiques a Catalunya: «el comerç i la indústria de Catalunya s'han creat amb l'esforç dels fadristerns i amb el dels hereus, que vetllaven per ells des de la masia llunyana».

Aquesta última afirmació pot donar lloc a noves reflexions sobre el que podríem dir-ne l'herència que ha rebut i que pot rebre la societat catalana respecte a les característiques de la pagesia tradicional i contemporània. Les nostres reflexions i les dels qui ens escolten o ens llegeixen parteixen del caràcter renovador i aplicable a moments actuals i futurs de nombroses consideracions i fets aportats i estudiats per Vicens Vives en les seves obres i especialment en la que ara ens interessa. Una d'aquestes característiques és l'esforç i el treball que el pagès català ha mostrat i mostra en tot moment, tal com abans assenyallàrem. Una altra és aquesta possible capacitat d'adaptació a altres tasques i activitats que gent d'origen pagès ha mostrat i mostra, potser com a resultat de la rigorosa disciplina que la feina agrícola comporta, amb una constant observació i adaptació a nombroses i canviants circumstàncies i la necessària i intensa activitat en uns determinats moments. El nostre autor, respecte a aquest punt que ara tractem, ha al·ludit al comerç i a la indústria contemporànies. Hi ha nombrosos exemples en el nostre país d'aquells que, amb un indubtable origen pagès, han excel·lit en altres medis i esferes d'acció, fins i tot completament allunyades i àdhuc oposades al món rural.

Altres reflexions podrien procedir, sens dubte, de la consideració dels fets que han ocorregut des de la publicació de les dues primers edicions de l'obra que comentem, en vida de Vicens Vives. Són precisament quaranta o cinquanta anys que, en especial a partir del vuitè decenni del passat segle han representat, com és ben sabut, canvis socials, polítics i econòmics ben intensos. En l'àrea ocupada per la pagesia s'ha anat reflectint la crisi que ha afectat les activitats rurals a Catalunya des de mitjan segle passat i a la qual abans ja hem al·ludit. No es tracta tan sols d'un fet econòmic, amb l'avanç d'altres formes d'activitat, industrials, comercials o de serveis. És també l'impressionant augment de la població i la construcció urbanes. Fins i tot podria parlar-se d'una certa «urbanització» del camp català, en aspectes territorials, socials i econòmics, especialment en determinades àrees. S'ha arribat a escriure recentment, potser amb una certa exageració, que «els pagesos d'avui són urbanites que viuen al camp» (Homs, 2004).

Caldria llavors considerar com aquesta població pagesa ha reaccionat davant d'aquests fets. En primer lloc, amb una reducció ben acusada, és clar, de la gent que constituïa la pagesia. La producció, molt unida a una ràpida i efectiva comercialització, ha millorat en qualitat i diversitat, especialment en els regadius. La utilització de les denominacions d'origen, com a seguretat d'una determinada qualitat en un producte d'una concreta àrea, no sols s'ha estès respecte als vins, sinó que hom assaja de fer-ho en altres casos, com és el cas de l'oli. Es tracta d'entrar i moure's fàcilment en el món global de les relacions humanes i econòmiques. Comentant i reflexionant sobre els textos de Vicens Vives, podem preguntar-nos ara què en queda realment d'aquest món pagès i quines són aquelles característiques del poble català que reflecteixen encara, en la seva mentalitat i en les seves actituds i activitats, els trets dis-

tintius d'aquells pagesos que constituïren en el passat gran part del nostre poble i, sens dubte, durant segles, la part més definidora.

Per acabar tota aquesta qüestió de l'important i decisiu paper fet per la pagesia en el conjunt del poble català, cal assenyalar i destacar un cas recent que mostra un curiós canvi d'actitud entre el món pagès i el món de ciutat, entre la població rural i la població urbana, responent, sens dubte, a un nou ambient de conjunt, al mateix temps social, econòmic i cultural. És el cas de les cases de pagès (masos, masies) dedicades a l'anomenat turisme rural. El canvi d'actitud i de mentalitat és doble: d'una banda, el pagès obre la seva casa i ofereix la visió i la contemplació de les mostres de la seva activitat (animals, eines, corrals, celler, per exemple) i el paisatge al voltant o proper a la casa (potser altres corrals, un pou, un viver) i, més enllà, l'horta, els camps de conreu, les herbes i el matoll, i finalment el bosc; d'altra banda, apareix la família de ciutat, interessada en la vida i en les tasques de la gent pagesa i en el paisatge rural i en la probable solitud i en el desitjat silenci. D'aquesta manera viure i conèixer el món rural pot convertir-se, per a la família de ciutat, en «un goig i una lliçó» (A. Juste i E. Calduch, 2004).

El seny dels catalans: virtut pròpia o simplement un ideal?

Ens hem referit fins ara a algunes de les qüestions que més ens interessava exposar i comentar en aquest treball. Es tractava de mostrar quins eren els fets que Vicens Vives subratllava i quines observacions i consideracions efectuava respecte a la formació i evolució històrica del poble català. Seguint aquesta línia evolutiva, ens hem referit a l'inici d'una població i un territori que podem considerar realment catalans, a la consolidació i complementació territorial i poblacional durant el segle XII, al caràcter europeista d'aquest poble des del començ, a la diversitat territorial i poblacional interna i a l'estudi especial d'aquella part de la població —ens referim, es clar, a la pagesia— que podem considerar fonamental, al llarg d'un bon nombre de segles, quantitativament i qualitativa.

A partir d'ara, en canvi, ens referirem a uns determinats aspectes de les característiques psicològiques de la població, qüestió a la qual va al·ludir i, fins i tot, tractà amb certa detenció en diversos moments el nostre autor, especialment quan va dedicar-se, ja al final del llibre que estem considerant, als que anomenà «ressorts psicològics col·lectius».

Hem escollit, per parlar especialment d'ells una característica psicològica concreta, el seny, que sovint es presenta com un dels trets definidors de la mentalitat i fins i tot de la possible acció dels catalans. És ben cert, d'altra banda, que el mot *seny*, per cert molt utilitzat així com el seu derivat *assenyat*, defineix amb precisió un concepte que pot resultar força complex. En altres idiomes no existeix pas un mot tan precís o bé s'utilitza poc i sovint allò que en realitat hi trobem és la paraula *sentit* o bé algun terme equivalent amb un adjectiu que indiqui que l'utilitzem en el seu aspecte més positiu o més corrent i comú: és el cas del *sentido común* en castellà, del *bon sens* en francès o del *good sense* o *common sense* en anglès. En aquest mateix cas ens pot plaure, per donar encara un caràcter més solemne i

seriós a la nostra afirmació, acudir a l'expressió alemanya, que sens dubte s'allunya de l'ajustada brevetat i dens contingut del nostre mot: *gesunder Menschenverstand*.

Acabem d'al·ludir al dens contingut de la paraula *seny*. En efecte, aquest mot inclou, sens dubte, en primer lloc, la *sensatesa*, amb una arrel que és exactament la mateixa i que comporta la qualitat del *bon sentit*, restant al marge doncs del que és desenraonat o imprudent. D'aquesta manera la paraula *seny* comporta la virtut del que és enraonat i també prudent.

Però presenta, a més, altres qualitats en la seva concepció i en el seu objectiu. El seny va acompanyat normalment d'una llarga experiència vital —el que fa suposar que la persona assenyada ja haurà arribat a una certa edat— i sol tenir relació amb una determinada acció, suposant una adequada i justa percepció i apreciació de les concretes circumstàncies en què aquesta es dóna i també hi pot haver, a més, una certa valoració de l'objectiu que es persegueix amb aquesta. Sovint suposem que la persona té seny quan és capaç de «fer les coses amb seny» i quan és capaç d'efectuar-les «quan i com convé». Així doncs, el seny es reflecteix no sols en efectuar una determinada cosa sinó també d'efectuar-la de tal o tal manera. Podríem afegir que la persona que raona i obra amb seny sol distingir-se per posseir el do del consell, el que sovint sol ésser reconegut per la comunitat a la qual pertany.

El fet de mostrar-se el seny correntment en l'acte d'obrar i en la captivença de l'acció pot donar lloc que la virtut del seny pugui donar-se en persones dedicades a unes activitats en les quals actuen factors ben diversos, complexos i canviants, fet que motiva haver de prendre decisions ràpides i no sempre fàcils. Això justifica plenament, a parer nostre, que Vicens Vives trobi que el seny és una virtut que caracteritza un bon nombre de persones dins d'aquella gran part de la població dedicada a les tasques agrícoles i rurals, és a dir, la pagesia. Circumstàncies canviants com els factors físics (el temps meteorològic, les diverses qualitats del sòl, l'orientació i la inclinació dels terrenys, l'existència o no d'aigües superficials o soterrànies), les concretes necessitats de les plantes en el seu creixement i producció segons les espècies o varietats, i la possible importància i l'objectiu concret d'una producció intervin-dran en l'escolliment d'una certa planta i el conreu en un precís camp o parcel·la. Hi ha també la realització de determinades tasques al llarg de l'any, amb moments d'escàs treball o altres moments en què les labors i les activitats s'acumulen. Especialment per part de certs pagesos, amb responsabilitats considerables en la presa de decisions i en l'aplicació de treballs i esforços, apareix com a ben necessari exercir la virtut del seny. Aquest fet que pot ser encara més realitat, si tenim en compte les nombroses dificultats i els nombrosos problemes que poden presentar-se en la vida rural tradicional.

Aquestes consideracions ens semblen necessàries, com hem dit, per explicar-nos i justificar que Vicens Vives manifesti clarament o doni per suposat, quan parli del seny com d'una virtut pròpia del poble català, que aquesta característica mental i aplicada apareixia precisament en la pagesia, ja en plena edat mitjana, en els segles XIII i XIV. Més encara, quan es refereix als menestrals —gent allunyada de les tasques pròpiament rurals, que exerceix els seus oficis en pobles ja un xic destacats en població i en petites ciutats— ens ve a dir que també entre ells pot donar-se aquesta virtut del seny, però que en definitiva l'esmentada

característica procedeix de la pagesia. En primer lloc, aquests menestrals no havien pas trencat del tot llur relació amb el món rural: eren «gent del gremi, poble menut, home i eina, i potser un tros de terra dintre o fora dels murs de les ciutats, perquè el vincle amb la pagesia no es rompé mai del tot».

En segon lloc, quan la menestralia arribà a dominar en determinats grups socials, va mostrar clarament unes actituds assenyades, fet que, ho repetim, procedia de la pagesia: «Aquest ascens de la menestralia fou, en definitiva, un bé, posat que portà a la societat catalana, *mamant-lo directament de la pagesia, el sentit de ponderació* que poc després havia d'esser qualificat com la seva virtut més específica, 'el seny'. L'eina no és mai esbojarrada; està subjecta a una mida i a una finalitat. L'ús de l'eina feïnera ha donat als catalans, a través de la menestralia, la capacitat de formar-se un món a una mesura justa» (el subratllat és nostre).

És molt interessant destacar que aquesta característica actitud de la menestralia que Vicens Vives ha assenyalat arriba, a través dels segles, fins a l'obrer modern de mitjan segle XVIII, que no era pas encara l'obrer proletari de la centúria següent. El nostre autor el presenta com «l'obrer català paradigmàtic». En aquest sentit defineix aquest obrer com «aquell que de la pagesia recollí el sentit del seny, de l'estalvi i de la continuïtat del treball; i de la menestralia, l'esperit feinejador, la manya i l'ambició d'enlairar-se». Aquest esperit es manté fins al segle XX, moment en el qual Vicens Vives clou el seu estudi: «D'exemples d'obres d'aquesta mena en trobem a cada revolt del segle XIX, quan ells solen il·lustrar el naixement d'una família burgesa».

Aquestes afirmacions del nostre autor apareixen en el capítol tercer del llibre que comentem, dedicat a «Eina i feina». En el darrer dels capítols, l'onze, en el qual parla d'«els ressorts psicològics col·lectius» torna a parlar del seny propi del poble català, en referir-se a les contradiccions psicològiques i als punts cardinals del temperament dels catalans. Cal recordar, en atènyer de nou aquest punt, l'existència d'un llibre de Ferrater Móra (*Les formes de la vida catalana*) que conté un capítol sencer dedicat al seny (Ferrater, 1955). Aquesta obra, ben coneguda pel nostre autor, aparegué per primera vegada l'any 1944; onze anys després tornà a publicar-se, amb molt poques modificacions, que sols afectaven, en alguns casos, la part gramatical. El lector comprendrà fàcilment que un llibre com el de Ferrater Móra, que pretenia mostrar «algunes de les cares essencials de Catalunya i del seu viure» —en realitat, dels catalans i de llur viure—, té una certa i indubtable relació amb el llibre de Vicens Vives que estem comentant, especialment quan Ferrater Móra es refereix al seny (capítol segon) i la mesura (capítol tercer). Però cal tenir en compte també que Ferrater dóna al seu anàlisi un caràcter més teòric i especulatiu, mentre que el nostre autor, en canvi, té per preferència assenyalar els moments històrics i els suports socials en què apareix el fet psicològic i aplicat —concretament el seny, en el nostre cas— que a nosaltres ara ens ocupa.

La línia de raonament que hem seguit, per mostrar el pensament de Vicens Vives sobre la virtut del seny com a característica del poble català, creiem que presenta amb claredat com l'esmentat tret psicològic i la seva projecció pragmàtica s'ha originat i apareix precisament com un tret íntimament unit al grup social preponderant, la pagesia, i com va mostrant-se

posteriorment recolzat en un altre grup social, la menestralia. D'aquesta manera, el possible dubte sobre la realitat del seny com una virtut pròpia del nostre poble —i que expressem en forma interrogativa en el títol d'aquesta part de la nostra exposició— s'esvaeix. En efecte, no es tracta simplement d'un possible ideal o una possible excel·lència que algú hagi atribuït als catalans, sinó que respon a una indubtable existència i realitat.

El que cal fer immediatament, però, són dos necessaris advertiments. En primer lloc, cal observar que el nostre autor no es dedica a mostrar d'una manera explícita i completa, en el llibre que comentem, com aquest seny va apareixent i va estenent-se, al llarg dels segles, caracteritzant altres grups de la societat catalana. En segon lloc —i aquest sí que és un fet que Vicens Vives desenvolupa àmpliament— cal assenyalar que el seny, que pot caracteritzar els individus, les institucions i el mateix poble català en el seu conjunt, de vegades s'afebleix i es dissipa i és substituït de seguida per un, diguem-ne provisionalment, *contra-seny*.

Respecte a la primera observació, cal tenir en compte que en parlar el nostre autor de diferents grups socials i de determinades actituds, encara que d'una manera explícita no sempre s'indiqui, hi apareixen clarament, en especial en certs moments, unes mostres d'un evident assenyament o sensatesa. Constitueixen bons exemples, en aquest sentit, les referències a la burgesia i a la menestralia dels segles XVI al XVIII i «la gent de bé» del XIX. Tinguem en compte, d'altra banda, que d'aquest últim grup tenim àmplies referències en un altre llibre (Vicens Vives, 1958). En trobem altres mostres semblants quan parla de la clerecia o quan es refereix a actituds i a realitzacions col·lectives que considera típicament catalanes, com és el cas del pactisme.

Un fet que cal subratllar per explicar-nos el manteniment i l'expansió entre la gent catalana d'aquest sentit i aquest capteniment assenyats és l'acusada emigració rural cap als nuclis industrials i les ciutats, a partir del segon terç del segle XIX. Ens estem referint sobretot a aquells membres de la pagesia benestant (fadrins, fadrísters o cabalers, fins i tot hereus) que abandonaren els masos i els sectors rurals per ingressar, després d'efectuar la preparació i els estudis pertinents, en les societats urbanes com a membres destacats. En general varen mostrar una gran capacitat d'adaptació a la vida urbana i a les noves professions i a les noves responsabilitats; prescindim, és clar, de l'hereu escampa i casos semblants. Un exemple realment destacat el constitueix Ildefons Cerdà que, procedent del mas Cerdà de Centelles i del qual, fins i tot, en fou l'hereu, aconseguí l'any 1859 l'aprovació del pla que fou aplicat en la realització de l'Eixample de Barcelona. Tenint en compte, a més, la seva obra *Teoria general de la urbanització*, Cerdà «continua essent considerat, en la valoració internacional del moment, el primer urbanista mundial del segle XIX» (Estapé, 2006): d'un ambient completament rural havia passat a convertir-se en el gran teòric i un dels més destacats pragmàtics de l'urbanisme contemporani. Però no oblidem pas l'altra pagesia, amb menys possibilitats que la benestant, que en forma de famílies senceres va anar alimentant el moviment migratori esmentat i va acabar formant part de la massa laboral i del proletariat de l'extraordinari fenomen de la industrialització catalana. Sigui com sigui, una i altra pagesia pot presentar aquelles característiques i aquelles virtuts que anteriorment hem tingut ocasió d'assenyalar.

Hem de considerar finalment aquella segona observació que respecte al seny abans hem fet. En efecte, sembla que el seny no sempre es manté ni individualment ni col·lectiva. El seny és vençut i substituït per un sentit i una actitud clarament oposades, un contra-seny n'hem dit. Caldrà debatre-ho més detingudament i ho farem tot seguit.

Les contraposicions al seny

Vicens Vives se serveix per indicar l'oposició al seny, com algun altre autor ja havia fet, del mot *rauxa*; però ell l'utilitza amb una força i un sentit de contraposició com ningú no ho havia realitzat. El penúltim títol del darrer capítol del llibre que comentem, quan estem arribant a la formulació d'unes conclusions, vol mostrar clarament el final de tot el possible procés de degradació i contraposició a partir del seny: «Del seny a la rauxa». Sembla que el mot *rauxa* no respon pas per complet a tots els significats que el mot *seny* pot contenir. Ja abans hem al·ludit a la complexitat d'aquesta paraula i, en canvi, el que suggereix la rauxa és solament, de manera immediata, la forma sobtada de produir-se i que apareix sense un raonament o una motivació aparent. Probablement el mot més exacte per contraposar a seny, en tots els sentits i significats, seria *fora-seny*, que en el nostre lèxic no existeix pas, però en canvi sí que utilitzem l'adjectiu *forassenyat*.

La contraposició que el nostre autor feu de «seny i rauxa» va fer fortuna i hem d'acceptar-la com a vàlida. Però hem de retenir que aquesta actitud de contra-seny que tenen els mots que fins ara hem utilitzat (*rauxa*, *forassenyat*) poden suggerir tots dos que són fruit d'una reacció psicològica sobtada, produïda per una clara oposició a alguna o a totes les característiques del seny. Al·ludim, és clar, a la curosa i real observació, al raonament, a la prudència i a la bona i correcta aplicació pràctica que el seny comporta, segons hem tingut ocasió d'assenyalar-ho quan hem assajat de definir l'esmentat mot i concepte.

Les actituds no assenyades poden aparèixer, és clar, en persones, en grups socials i en circumstàncies que potser s'havien caracteritzat en el passat per unes certes actuacions i realitzacions que foren ben assenyades. La mateixa menestralia, que havia estat caracteritzada pel «sentit de ponderació» —recordem que ja anteriorment així l'hem presentada, d'acord amb el nostre autor— pel treball i per l'eina, que «mai no és esbojarrada», havia estat afectada, al llarg dels anys, per moviments que l'allunyaren, almenys circumstancialment, del judici i les actituds assenyades. Així ho expressa clarament Vicens Vives: «del seny a la rauxa —per primera vegada surt llavors aquest mot, si no ens equivoquem, en el llibre que estem comentant—, les variacions psicològiques catalanes d'aquell moment semblen ésser variacions fonamentals de la menestralia».

Però és en el darrer capítol quan, com abans hem tingut ocasió d'indicar, el nostre autor, després d'haver recordat unes idees fonamentals de l'obra de Ferrater Móra ja esmentada, assenyalava la importància que en el decurs de la història de la població catalana presenta la successió de fases i èpoques diguem-ne assenyades i, en canvi, altres que es caracteritzen pel contrari. Utilitzant els mateixos mots i semblants conceptes que els de Ferrater, en aquesta

visió històrica que Vicens Vives vol presentar, ell assenyala que sovint unes èpoques que apareixen caracteritzades pel fet que «el seny, la mesura i la ironia es troben al servei de la continuïtat» vénen seguides per unes altres en les quals «de sobte, aquestes qualitats semblen frenades, i encara són capgirades, per una actitud en què es barregen l'exasperació i el sentimentalisme, l'arrauxament i la rebentada». La conclusió, tenint en compte aquesta cadència històrica, vol ésser precisa i tallant: «D'ací que la nostra vida col·lectiva sigui teixida per un encaïment de redreços i decadències».

Després d'explicar l'origen i algunes característiques del seny, mostra la seva importància al llarg de la història del nostre poble. És aquesta virtut la que «provoca una realitat vital: la tendència que hom es captinui bé». Llavors es pot donar una estreta relació en mots i conceptes que, procedents en bona part de l'obra de Ferrater, el nostre autor veu units i mantinguts al llarg del nostre passat històric: «el *just captiniment* és la nostra fórmula d'or, el Nord dels catalans en els nostres afers públics i privats. És el seny més la mesura, que asseguren la continuïtat de la terra».

Però després d'èpoques de predomini del seny, d'èpoques de plenitud i de redreçament, pot i sol aparèixer la crisi: «En l'eix ideal de la mentalitat catalana, a l'extrem oposat del bon captiniment hi ha l'*arrauxament*. La rauxa s'oposa simultàniament al seny i a la mesura; en la parla popular és l'antítesi de la prudència i del seny». El nostre autor mostra com la rauxa, presa no sols en el seu sentit propi de reacció sobtada, sinó de sentiment extrem i radical, pot anar precedida de diverses fases: la sorpresa, l'embadaliment i l'encís, en primer lloc; l'enyor i la rebentada, més endavant; per fi, «el sentimentalisme de l'enyor i la hiperocrítica de la rebentada són els camins més planers per arribar al deseiximent». Respecte a l'acció, estem en l'abandó enfront de les dificultats: «podríem bastir una teoria sobre la influència del *prou!* en la nostra història».

La rauxa, en l'ample i complex sentit definit, i així mateix la successió d'èpoques que acaba d'indicar, sembla un fet força evident. Sens dubte, es podrien matisar certes diferències, segons les circumstàncies històriques i els problemes i possibilitats existents en moments i processos diversos. Potser cabria suavitzar certes expressions i fer-les més adequades a unes concretes realitats. Però en conjunt les afirmacions de Vicens Vives semblen ben acceptables. Cal tenir en compte, a més, que el llibre que comentem vol constituir una expressió viva, breu i punyent d'uns fets que poden mostrar uns aspectes ben diferents segons cada cas; però el que cercava el nostre autor, en definitiva, era trobar el que de comú hi ha entre les fases d'un signe, d'una banda, i les fases d'un signe oposat, d'altra banda.

Dues últimes qüestions

Caldria plantejar-nos encara, per acabar la nostra ponència, dues preguntes, en realitat dos grups de preguntes, abans d'escoltar i atendre les possibles observacions i reflexions dels nostres oients. Així, nosaltres mateixos, comencem ja el debat. Les podríem formular d'aquesta manera: 1) quina solució podem trobar a aquesta perillosa cadència i successió de fases

positives —les actituds i els fets assenyats, d'una banda— i fases negatives —el predomini de l'enrauxament, per dir-ho també en un sol mot, de l'altra?; 2) ens aporten informació i novetats, respecte al problema plantejat, els últims cinquanta anys, l'època que malauradament no ha pogut viure ni considerar el nostre autor?

La resposta a la primera pregunta ens la dona ja el mateix Vicens Vives, com sempre, d'una manera breu i colpidora i, al mateix temps, tenint en compte fets i reaccions del passat. Es tracta de les dues o tres darreres pàgines del llibre i les afirmacions del nostre autor es converteixen en un veritable missatge, recolzat en unes indubtables virtuts vers el futur del poble català i en una confiança en la seva manera de viure, de sentir, i d'actuar. Un poble que mostra, per la seva mateixa història, una clara intenció d'existir i d'obrar. El nostre autor, cercant suports a una afirmació i conclusió tan important i decisiva, cita o almenys al·ludeix a Eugeni d'Ors, a Ferrater Móra i a Joan Maragall. Crec sincerament que cal reflexionar-hi. De passada us diré que, per actuar el nostre poble de la manera que Vicens Vives proposa, ell mateix afegeix que cal portar a terme una veritable formació col·lectiva. En uns moments tan grisos com aquells, durant els quals ell estava escrivint, era consolador i ple d'esperança —i, sens dubte, pensem nosaltres molt encertat— mencionar la necessitat d'establir, quan fos possible, «nous mètodes d'educació i aculturació de masses». Probablement, encara ara, la seva proposta educativa és ben vàlida i adient. D'altra banda, us diré immediatament que la segona qüestió plantejada ens conduirà, de nou, cap a la primera de les preguntes que abans hem fet.

La resposta a la segona pregunta ens l'hem de formular nosaltres mateixos, els que hem tingut ocasió de viure i veure el que ha succeït durant aquests darrers cinquanta anys. De nou, us demano les vostres experiències i les vostres reflexions. Hem de reconèixer que, des de mitjan setè decenni especialment, el poble català ha passat per diversos moments socials i polítics ben diversos, que sovint han permès noves actituds i, fins i tot, decisives innovacions.

Hauríem d'assajar de jutjar quins moments han representat l'avançament tot seguint una línia positiva, diríem assenyada, d'acord amb el nostre plantejament. Però han aparegut també moments amb dubtes, desorientació i reaccions negatives. Front al català actiu i esperançat ha aparegut el català dubtós i vacil·lant que resta inactiu i desorientat i que se sent potser víctima d'incomprensions i decisions limitants i fins i tot oposades als seus sentiments i als seus objectius: es tracta de qui ha rebut el nom del *català victimista*; o fins i tot el català que resta sorprès i reacciona amb enuig davant de determinades accions i decisions, sovint suposant que han estat fetes o dictades probablement amb no gaire bona fe, en contra dels seus interessos o desitjos: llavors ell és, per dir-ho amb certa suavitat, el *català acomplexat* o, amb perdó i amb un adjectiu més punyent, el *català emprenyat*. Si no m'equivoco, estic segur que Vicens Vives ens diria, com abans hem exposat, que en aquestes condicions és quan cal reaccionar i reafirmar-se en la *voluntat d'ésser* i en la voluntat de decidir què cal fer, d'acord amb la nostra manera d'ésser i de viure, de sentir i d'actuar, precisament ara i tenint en compte les presents i actuals circumstàncies de tota mena que ens envolten i ens condicionen. El nostre autor ens ho declara ben clarament i explícita en les dues darreres pàgines de

l'obra que estem comentant, quan intenta unes definitives conclusions: en el nostre país, en el nostre poble «el mòbil primari és la voluntat d'ésser; aquesta voluntat és indefugible, indeformable». Crec que d'aquesta manera podem pensar que el llibre *Notícia de Catalunya* presenta encara avui, en certs aspectes, cinquanta anys després d'haver-se escrit, una notable i viva actualitat.

Orientació bibliogràfica

Indiquem sols els llibres i articles que hem tingut ocasió de citar en el text o que contenen, d'una o altra manera, una interessant informació sobre els aspectes personals i els estudis de Vicens Vives que tenen relació amb les qüestions tractades en el nostre treball.

- CLARA, Josep; CORNELLÀ, Pere; MARINA, Francesc i SIMON, Antoni. *Epistolari de Jaume Vicens Vives*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1994, 1998, 2 vols.
- ESTAPÉ, Fabián. *Deu grans catalans. Un homenatge personal a deu figures històriques*. La Magrana, 2006. [Les pàgines dedicades a Vicens Vives són de la 121 a la 131]
- FERRATER MÓRA, J. *Les formes de la vida catalanes*. Barcelona: Selecta, 1955.
- FERRER, Maria T.; MUTGÉ, Josefina i RIU, Manuel (eds.): *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2001. [Vegeu, entre altres treballs, J. VILÀ-VALENTÍ, «Aspectes geogràfics i territorials del mas», p. 3-17]
- HOMS, Jordi. «Els pagesos, constructors veritables dels Països Catalans». *UB la Universitat*, any VII, núm. 30, 2004. [Breu, però intencionat comentari al volum dedicat a l'edat mitjana de la important obra, en cinc volums, *Història agrària dels Països Catalans*, dirigida per Emili GIRALT, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca]
- JUSTE, Agustí i Eva CALDUCH. *Les millors cases rurals de Catalunya. La selecció d'uns apassionats del turisme rural*. Barcelona: Columna, 2004. [Pròleg de J. Vilà-Valentí]
- MUÑOZ i LLORET, J. M. *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
- PLA, Josep. *Els pagesos*. Barcelona: Selecta, 1952.
- VICENS VIVES, J. i LLORENS Monserrat. *Industrials i polítics del segle XIX*. Barcelona: Vicens Vives, 1958.
- VICENS VIVES, J. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ancora, 1960, 2a edició.
- VILÀ-VALENTÍ, J. *L'altra cara de Catalunya: un país d'agricultors*. Barcelona: R. Acadèmia de Bones Lletres, 1971.
- VILÀ-VALENTÍ, J. *El món rural a Catalunya*. Barcelona: Curial, 1973.
- VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna. Introducció al medi natural*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62, 1964.

Notícia de Catalunya (1960). Una proposta de recobrament

Pere Puig i Bestard¹

Al costat d'interrogants no sempre fàcils de resoldre, Jaume Vicens Vives ens ofereix unes reflexions prou interessants, sovint intel·ligents i potser atrevides, sobre els valors, els hàbits i els comportaments econòmics i empresarials que més caracteritzarien els catalans. Ho fa de manera jo diria que magistral, fent ús d'un estil sempre clar i brillant. Un estil que perfectament s'adequa al propòsit eminentment divulgatiu del llibre que porta per nom *Notícia de Catalunya*, un llibret que fou publicat l'any 1954 i que el mateix autor decidiria reeditar l'any 1960, amb algunes modificacions introduïdes per ell mateix. Es tracta d'una obra, com dic eminentment divulgativa, que no va adreçada als especialistes, sinó a un públic culte més general. Deixin-me confessar que aquesta és una obra que jo he tingut oca-

1. Una primera versió d'aquest text va servir de base a la meua intervenció en la sessió que sobre l'obra de Jaume Vicens Vives varem donar, conjuntament, el qui fou president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, Dr. Joan Vila-Valentí, i jo mateix, el dia 7 de maig de 2007, dins del cicle Curs d'Alts Estudis sobre cultura, política i societat (1907-2007) «Deu testimonis del segle XX / Deu lliçons per al segle XXI».

sió de llegir i rellegir diverses vegades, sempre amb un notable profit i satisfacció per la meua part, i de la qual conservo un molt bon record.

He seleccionat en la meua exposició algunes de les idees més punyents d'entre les que Vicens desenvolupa en el seu llibre, tot fent-ne una presentació que podria ser considerada més aviat personal. Espero haver aconseguit efectuar, però, una tria d'aquelles qüestions que l'autor planteja d'una manera encertada i que més podrien interessar encara els economistes i els historiadors de l'economia del nostre temps. He procurat tenir en compte, sobretot, aquelles qüestions i idees que Vicens ens planteja amb més força i que més haurien pogut resistir l'inexorable pas del temps. Totes constitueixen una part essencial del contingut dels capítols III i VIII de *Notícia de Catalunya* (les meves citacions pertanyen sempre a la segona edició revisada d'aquest llibre, de l'any 1960).

En els seus textos —que citaré extensament— Jaume Vicens ens dóna proves de la seva molt potent intuïció i gran permeabilitat intel·lectual davant els punts de vista aliens, de la qual uns anys més tard en parlarà Jordi Nadal, un dels seus deixebles, en un article de l'any 1962 publicat a *Información Comercial Española*, una revista que avui encara s'edita a Madrid. Com espero demostrar, les idees de Vicens sobre els suposats mèrits i també sobre els tan reiterats defectes de la gent del nostre país no tan sols reflecteixen el que altres especialistes han estat discutint al llarg del temps, sinó que anticipen el que molts altres, en part historiadors i economistes, discutiran més tard, per suposat en entorns culturals i polítics diferents. Deixin-me dir que Vicens, al meu entendre, compleix a bastament el seu compromís, clarament expressat en el pròleg del seu llibre en el qual profèticament ens indica que «el bé i el mal de (qualsevol) poble no admeten secrets» i afegeix «ai dels pobles que s'obliden de pensar sobre els seus encerts i sobre les seves errades».

Els quatre temes als quals em referiré al llarg de la meua presentació seran els següents:

- a) L'esperit feiner i l'aptitud per la feina dels catalans: un vici o una virtut?
- b) L'individualisme econòmic excessiu i la manca de capacitat organitzativa dels catalans: una qüestió sovint exagerada que reflecteix un cert problema de fons?
- c) Les raons que realment explicarien la manca d'empreses molt grans a Catalunya i el predomini de 'botiguetes' i empreses industrials 'més aviat esquifides'.
- d) La falta de fonamentació de la tesi tantes vegades defensada de la suposada exclusió dels catalans del comerç amb Amèrica.

Acabaré els meus comentaris i les meves anotacions a l'obra *Notícia de Catalunya* de Jaume Vicens, introduint un epíleg final que porta per títol «L'intervencionisme dels catalans a l'Espanya del XVIII i la tasca de renovació econòmica endegada des de Catalunya en ple segle XIX».

L'esperit feiner i l'aptitud, a vegades obsessiva, dels catalans davant la feina

Les preguntes que Vicens es planteja en relació amb aquest tema són les següents: *¿Som realment els catalans uns treballadors infatigables com tantes vegades es diu? ¿Ho hem estat sempre? ¿Es aquesta una de les nostres virtuts o potser, tal vegada, un dels nostres defectes o vicis més evidents*, particularment quan en fem un gra massa?

Vicens té paraules força contundents, no exemptes potser de certa ironia, sobre la tantes vegades esmentada qüestió del suposat esperit feiner dels catalans. Reconeix d'entrada que aquest és un dels nostres trets suposadament més característics, tot i que en llegir-lo aviat hi descobrirem una visió un xic escèptica.

Als catalans ens ha agradat sempre sentir-nos dir —adverteix Vicens— que som molt treballadors, i fins i tot ens plau que se'ns digui que no sabem viure si no és del tot entre-gats a la nostra feina. «És aquesta una cosa que certament ens afalaga» —ens indica Vicens— i «que respon a una convicció pregona del nostre esperit». «Hi ha hagut èpoques (de la nostra història) en què efectivament era possible dir que els catalans *arrencàvem el pa de les pedres*», ens acaba dient de manera ben contundent el nostre autor (cap. III, p. 46-47).

Vicens adverteix, però, més endavant, que en altres moments de la nostra història això no ha estat així. Cal reconèixer que a vegades les coses han anat de tota una altra manera. «Hi ha hagut èpoques en què els catalans s'han ajagut una mica en la seva feina, deixant-se arrossegar per un cert *panxa-contentisme* sempre perillós. Concretament durant una bona part dels segles XVI i XVIII» ens adverteix Vicens (cap. III, p. 47).

Aquesta fou una època —a partir de la revolució del segle XV— en la qual, com Vicens ens recorda en pàgines posteriors del seu mateix llibre, «els afers s'estimbaren i els prohoms i marxants abandonaren Barcelona i les altres ciutats, per refugiar-se a València» (cap III, p. 55-57).

La segona reflexió que Vicens ens ofereix en el seu llibre té a veure amb un altre vessant del mateix tema: *¿Ens excedim a vegades en el nostre treball els catalans? ¿Pot degenerar en vici el nostre reconegut esperit feiner o feinejador?* «Els catalans hem sofert i sofrim si no podem treballar» afirma Vicens (p. 47). «Això succeeix» —ens diu— «quan no tenim l'oportunitat d'aplicar en el grau més elevat possible la nostra capacitat de treball o de fer la feina en les condicions que a nosaltres ens semblen les més adients». Quan pequem per excés, «a vegades la nostra aptitud pel treball pot acabar degenerant en vici» ens indica Vicens (cap. III, p. 53).

Vicens hi afegirà, tot posant de relleu la seva reconeguda faceta de pensador independent, crític amb tot allò que veu poc fonamentat o que és merament fruit dels tòpics més o menys convencionals:

A vegades, (els catalans) no lluquem —però— més enllà de la nostra feina, i no treiem el nas al defora de les quatre parets del nostre obrador, del nostre despatx, dels nostres afers. [...] Aquesta visió tant estreta [...] ha pogut ser una de les causes del desconcert introduït en les males relacions que hi hagut amb la resta de l'Estat en els tres darrers segles (cap. III, p. 53-54).

En aquesta mateixa línia d'una certa heterodòxia, Vicens introdueix uns comentaris, molt propis, certament, d'una personalitat acadèmica, que, sens dubte, resulten poc convencionals i que acabarien essent percebuts com escandalosos per part d'alguns dels sectors més recalcitrants:

Els castellans, a diferència de nosaltres [...] tenen (el sentit de saber donar) temps al temps i no capeixen els valors econòmics sense aparellar-los amb l'ús de grans maquinàries (institucionals), es diguin (aquestes) *El Honrado Concejo de la Mesta, La Casa de Contratación (de Sevilla), Las Reales Fábricas (de...)* o bé (el mateix) *INI* (cap. III, p. 47-48).

Les topades entre dues concepcions del treball ben enfrontades (la dels castellans i la nostra) han estat importants —per al castellà un 'castigo divinal'; per al català un 'signe d'elecció'— unes topades que han fet trontollar més d'una vegada afectes i conveniències» (cap. III, p. 48).

I respecte d'aquesta mateixa qüestió, acaba sentenciant Vicens:

Donaríem un rendiment molt elevat a qualsevol inversió que es fes amb la contrapartida del capital indefugible del nostre treball si ens apropéssim i esforcéssim en entendre la manera de fer de tots dos pobles. [...] Amb una mica més de comprensió dels punts de vista respectius, [...] el valor potencial del treball (dels catalans), la nostra aptitud per a la feina, es bolcaria en realitzacions molt més ambiciosos (cap. III, p. 48).

Una darrera pregunta ens plantejarem, per fi, en relació amb la qüestió del tarannà «feiner dels catalans»: *¿El catalans som d'alguna manera com els alemanys? ¿En quin sentit podem dir que ens hi assemblen?*

La resposta de Vicens —marcada per una certa intencionalitat— és prou clara:

En un país en el que les realitzacions socials i polítiques no han estat gens fàcils i en què s'han repetit les ensopegades històriques, l'únic refugi col·lectiu ha estat la feina en el cas de Catalunya (com d'una manera o altra també ho ha estat per a Alemanya) (cap. III, p. 52).

I més endavant, Vicens afegeix:

Els catalans... com els alemanys, sabem refugiar-nos en la feina en el moment de les grans sotragades, quan s'ensorra l'edifici de les nostres il·lusions i anem esmaperduts topant per les cantonades de la història... (cap. III, p. 53).

No cal dir que Vicens no presenta els catalans ni l'economia de Catalunya, i ja no diuem les seves empreses, com a realment comparables amb Alemanya.

L'individualisme econòmic dels catalans, el tancament i la suposada manca d'ambició organitzativa del empresariat de Catalunya

Les tres preguntes que Vicens ens planteja en relació amb aquest tema són: *¿L'excés individualisme econòmic és veritablement un tret bàsic del món econòmic i empresarial català? ¿És aquesta la causa del problema del qual tantes vegades se'ns ha acusat: d'una certa falta de visió i d'una veritable manca d'ambició en el món dels negocis? I, fins i tot, ¿d'una certa propensió al tancament enfront de la competència en un món modern més obert i més lliure?*

Carles Pi Sunyer, segurament un dels autors més citats en relació amb aquests temes, va escriure textos que si bé avui en dia no són tant tinguts en compte, el que sí podem dir és que han estat el punt d'arrencada d'un gran debat protagonitzat per part de tot un seguit d'autors posteriors —com de fet reflecteix el mateix Vicens en els anys seixanta.

Pi Sunyer es manifestà de manera contundent en relació amb el delicat tema de la manca de capacitat dels homes d'empresa d'evolucionar cap a la gran empresa capitalista del seu temps, caracteritzada per l'adopció de la forma jurídica de societat anònima. Pi Sunyer formula algunes de les expressions més dràstiques sobre aquest tema, tot assenyalant:

[...] la incapacitat (de l'empresariat català) d'assolir un (cert) nivell tècnic autòcton i de superar (el seu) individualisme ferotge (cosa que el portarà a no ser capaç d'entrar) en el si d'organitzacions anònimes altament racionalitzades (Carles Pi Sunyer, *L'aptitud econòmica de Catalunya*). (Vegeu vol. I, p. 129, i vol. II p. 177-186.)

Tal com ens recorda Vicens,

Fou una apreciació general entre la intel·lectualitat catalana dels darrers vuitanta anys (1880-1960) que un dels més grans defectes del nostre poble, sobretot en l'aspecte econòmic, requeria en l'exagerat individualisme del nostre temperament. Encara avui és un tòpic parlar d'individualisme quan hom fa referència al món de les nostres finances i dels nostres afers. Sembla impossible encara avui que els catalans se sentin cridats a crear o a participar en les més grans empreses capitalistes, com les que de fet han reeixit en altres parts del món, i fins i tot a la resta d'Espanya... (cap. III, p. 61-62).

Però el fet és que, tal com assenyalava Vicens:

L'evolució econòmica catalana d'aquell període inicial del nostre capitalisme industrial incipient al qual se solen referir els crítics, no comportava necessàriament una solució netament individualista, en el qual foren les primeres etapes d'una gran empenta industrial. Ben contràriament, a casa nostra els primers estadis de la revolució industrial es presentaria associada, com a altres llocs, a un molt fort corrent de concentració empresarial capitalista (cap III p. 62).

En relació amb aquest tema, l'historiador Vicens tenia, sens dubte, unes idees ben clares que manifestaria en una altra de les seves obres: «Diguem-ho ben clar des d'ara» —ens adverteix de manera contundent Vicens— «s'erren greument els qui sostenen la incapacitat de l'industrial català per adaptar-se a les exigències de l'esperit capitalista del Vuit-cents». Font: Jaume Vicens Vives *Industrials i polítics del segle XIX* (Biografies Catalanes) Barcelona: Vicens Vives, 1961, p. 31-32).

Tornant un cop més als nostres comentaris sobre el llibre *Notícia de Catalunya*, convé afegir que Vicens ens indica també, amb notable precisió, que:

El problema del sorgiment de la gran empresa capitalista a casa nostra fa més referència a la dificultat d'acumular beneficis fàcils, mitjançant l'explotació d'un mercat colonial important o la venda de tresors minerals selectes, que no pas a la pràctica d'un individualisme econòmic [...] (al qual tantes vegades es refereixen els autors contemporanis i fins i tot els més tardans) (cap. III, p. 62-66).

Les raons que explicarien la manca d'empreses molt grans a Catalunya i el predomini de «botiguetes» i empreses industrials «més aviat esquifides»

Un dels temes més apassionants que Vicens ens planteja, en el capítol III del seu llibre, té a veure amb una qüestió, sens dubte, important i llargament debatuda, que, com a vegades s'ha dit, podria haver arribat 'a fer vessar rius de tinta': «¿Quines haurien estat les raons que explicarien» —es pregunta Vicens— «que la ben important empenta industrial del segle XIX acabés en el fons desembocant —llevat d'unes poques excepcions— en l'*esquifiment de la botigueta o l'escarransiment de la indústria de quatre telers?*» (podríem potser afegir nosaltres: ¿Com és possible que tot aquell recorregut inicialment tan prometedor acabés derivant en un creixent tancament, en una progressiva pèrdua d'ambició industrial i de dimensió de les organitzacions i, més tard, en la recerca deliberada d'un mercat plenament protegit?).

Evidentment, la burgesia catalana del vuit cents —ens ve a dir Vicens— per pura supervivència de l'esperit de monopoli, viu en una economia absolutament reclosa i sense horitzons i, a la vegada, es troba davant la falta d'entesa o de sintonia possible amb un Estat amb el qual no té manera d'entendre's. És per això, en gran part, que esdevindrà profundament individualista en el camp dels afers empresarials i optarà pel món dels negocis més segurs (fins i tot, al final, pel més dur proteccionisme).

Vicens també ens adverteix, però, que tot i que «al català sempre li costa destriar l'afer de la casa, l'eina de la feina»:

Cal reconèixer també que tendeix a compensar aquella inclinació en el camp econòmic [el seu reconegut individualisme] amb una seriosa aptitud per les actuacions col·lectives, les quals haurien pres una altra volada si haguessin estat encoratjades i no pertorbades, per un Estat més comprensiu de quines eren (en cada moment) les veritables necessitats del país (cap. III, p. 64).

Una segona pregunta, per cert ben important, és la que Vicens també ens planteja: *¿Els catalans haurien estat poc ambiciosos i propensos a isolar-se en un mercat interior, si haguessin pogut accedir a grans fons de riquesa (pròpia o aconseguida en profitoses aventures exteriors a ultramar)?*

En relació amb aquesta qüestió Vicens ens manifestarà que:

Els catalans som un poble que mai no ha manejat grans capitals ni ha disposat d'abundant dotació de recursos naturals ni hem tingut accés fàcil als grans capitals [...] no hem tingut a la nostra disposició abundosos recursos naturals que en un moment donat de la història representessin una reserva gratuïta per al nostre desenvolupament econòmic (cap. III, p. 48).

La tant gallejada diferència entre Euskadi i Catalunya ¿d'on prové?, es pregunta també Vicens en una altra part del seu llibre:

Els bascos han triomfat —se'ns diu moltes vegades— en la pràctica del gran capitalisme (la banca, les societats anònimes, els transport) mentre els catalans han estat incapaços de fer-ho [...] La diferència prové, però molt més de les mines que d'una ineptitud psicològica nostra, fonamentada en un suposat individualisme a ultrança; del fet evident, en definitiva, que els bascos disposaren a finals del segle passat d'una sorprenent i considerable riquesa amb el llurs mines de ferro (cap. III, p. 48-49).

I en relació amb el mateix tema, afegeix:

No dubtem pas que això mateix s'hauria esdevingut a Catalunya si les mines de Sant Joan de les Abadesses no haguessin estat una aproximació ridícula a l'explotació carbonífera en gran escala i si el ferro pirinenc hagués estat a l'abast de les indústries de la costa (cap. III, p. 49).

Vicens aborda així mateix, l'altre segon factor que cal considerar a l'hora d'explicar la falta de dimensió i el limitat abast assolit pel que fa als resultats del procés d'industrialització empresarial a casa nostra:

No hem (disposat) tampoc (els catalans) d'un imperi colonial o mercantívol que folrés d'or el (nostre país). Encara que trastejàrem activament a la Mediterrània durant tres segles, ni teníem el monopoli de les espècies, ni el nostre rerepaís —en el millor moment, tot l'Aragó i part del Llenguadoc— podia comparar-se amb les florents ciutats de l'àmplia Alemanya que feien la fortuna de Venècia (cap. III, p. 49).

Finalment, Vicens n'adverteix:

Catalunya no conegué grans capitalistes primerencs, del tipus del Jacques Coeur francès o dels fúcars augsburguesos. Quan (segurament) començaven a formar-se'n, una guerra civil, combatuda sense reserves mentals ni econòmiques, la del segle XV, ens deixà tan baldats, que ni esma no tinguérem per aprofitar la descoberta americana (cap. III, p. 49-50).

La suposada exclusió de l'accés dels catalans al comerç amb Amèrica

La pregunta final a la qual ens referirem d'entre les moltes que l'obra de Vicens ens planteja és la de ¿fins a quin punt és cert que el catalans haurien estat mai exclosos pels poders centrals del comerç amb les colònies d'Amèrica? ¿És això veritat o és un mer invent del 'historicisme romàntic' propi d'una certa època?

La resposta que ens en dona Vicens és prou contundent i definitiva al nostre entendre:

S'ha de dir, d'una vegada per sempre, que és absurd el plany que prengué tanta volada a les darries del segle XIX respecte a l'exclusió deliberada (segons es deia) dels catalans del comerç amb Amèrica. [...] Avui sabem que no hi hagué eliminació de tipus jurídic, sinó l'establiment d'un monopoli de tràfec entre Espanya i les colònies americanes a profit dels burgesos de Sevilla (cap. III, p. 50).

Què més podem dir sobre el fet prou evident que els catalans de fet no entren fins molt tard en aquest ben profitós comerç amb Amèrica, tot i no haver estat legalment exclosos jurídicament pels poders centrals?

El que Vicens hi afegeix és que molts altres, amb més empena i molt possiblement més ben preparats que nosaltres, sí que varen treure'n profit:

Primer els genovesos, després els alemanys i portuguesos, incloent entre aquests els 'marranos' conversos, i més tard els holandesos, francesos i anglesos, saberen aprofitar-se d'aquell monopoli per a fer passar l'or d'Amèrica cap a llurs terres sense que el govern de la monarquia espanyola pogués fer res per a privar-los-ho (cap. III, p. 50).

Davant d'això, Vicens conclou, de manera ben taxativa que:

Si els catalans dels segles XVI i XVII haguessin tingut capitals, indústries i esperit d'empresa, bé s'haurien enginyat per assolir el mateix profitós objectiu que els altres estrangers (varen aconseguir en les seves relacions amb) la Corona castellana... (Però el fet és que) simplement (els catalans, la seva burgesia) no tenien els capitals (que calia tenir) per ensibornar els factors de la «Casa de Índias», enllaminir els marxants sevillans o 'convèncer' la monarquia... (cap. III, p. 50).

De manera ben irònica encara, afegeix Vicens el següent comentari:

¿Què més haurien volgut els reis de la Casa d'Àustria i llurs ministres, àdhuc el mateix comte d'Olivares, que transigir amb unes demandes catalanes d'obertura del comerç americà, si és que

se'ls haguessin presentat, davant la perspectiva d'unes bosses ben curulles d'argent, ells que estaven, dia sí i dia també, abocats a la fallida del crèdit financer de la reialesa? [...] Precisament en aquell temps, els comerciants de Catalunya tallaven el cuponet del tràfec amb Sicília i vivien d'allò més satisfets amb aquella rifeta. Pensar d'anar a Amèrica? I ca! (cap. III, p. 50-51).

I finalment, el nostre autor sentència, de manera prou categòrica, que no cal deixar lloc a les fantasies, ben intencionades, quan els fets són els que són pel que fa a la història de les nostres relacions amb Amèrica i l'Espanya dels segles XVI i XVII, una època de poca empenya catalana:

La qüestió americana, doncs, com moltes d'altres, s'ha de considerar sense prevencions ideològiques, acceptant el fet de base que, generalment, Catalunya no ha disposat de grans capitals (cap. III, p. 51).

De tota manera, cal reconèixer que durant una ben llarga temporada (en els segles XV i part del XVI) Catalunya es beneficià d'una conjuntura favorable, quan Europa i Espanya havien sortit ja de la depressió econòmica. A Catalunya es manifestà —segons Vicens— un cert *gronxament* sota el regnat de Carles I, en què «el sistema pactista establert amb Ferran II com a peça mestra de la presència hispànica (dels catalans) semblà funcionar meravellosament bé», mentre «la seva burgesia entrava en el terreny del més pur conformisme» (cap. VIII, p. 147).

Més tard es produiria una «veritable primera sotragada», quan Felip II arribà al poder de l'Estat espanyol de l'època:

La primera sotragada vingué quan Felip II es tancà a la banda en el triple camp econòmic (el comerç amb Amèrica), el religiós (el virrei de Catalunya, seguint ordres superiors, ordenà, entre 1567 i 1570, l'empresonament dels diputats del General de Catalunya acusats d'afavorir l'heretgia calvinista) i l'intel·lectual (la prohibició d'estudiar a universitats estrangeres i establiment de la censura de llibres i impresos) (cap. VIII, p. 147).

Aquestes mesures, que eren generals a Espanya, no deixaren de sobtar —fins i tot potser encara més— els naturals del Principat:

La disposició donada per Felip II el 1566 tancant el comerç americà a qualsevol nació estrangera en benefici del monopoli dels marxants sevillans, la notícia de la prohibició de trastejar amb les Índies, provocà un clar dol a Catalunya encara que el comerç hi fos decadent (cap. VIII, p. 147-148).

Aquesta situació es pot comprendre perfectament, si tenim en compte el fet que Carles I havia inaugurat el 1529 un règim econòmic colonial de tipus precisament bastant liberal i que les Corts de 1542 havia promès la igualtat de catalans i castellans en el comerç amb Amèrica. «D'algun temps ençà» —escrivien els consellers de Barcelona, segons Vicens— «... a Sevilla ens fan pagar als catalans com estrangers» (cap. VIII, p. 148).

I afegeix Vicens: «L'eliminació de les coses d'Espanya —i concretament del seu principal afer... que era [el comerç] amb l'Amèrica— provingué de Castella... una Castella que estava fent Espanya a la seva mida (cap VIII, p. 148-149).

Castella era capaç de fer-ho «per moltes raons» ens indica Vicens:

Perquè era el regne més poblat de tots, perquè el descobriment d'Amèrica li havia procurat una fortuna inimaginable, perquè gaudia d'una selecció important de sacerdots, missioners, polítics, generals i soldats, i perquè l'aplegament d'un conjunt de possibilitats havia produït en la cort, en les universitats i en els convents una cultura considerable, amb coses a dir al món [...]. Castella es feia admirar de tothom. Si els mateixos portuguesos es rendiren a la influència de Castella, ¿què no farien els catalans de l'època? (cap VIII, p. 148-149).

Però l'arrencada castellana finalment acabaria en un estrepitós fracàs aproximadament als voltants de l'any 1580. Aquesta data, «un any més o un any menys» —ens diu Vicens— «és un dels fets més ben establerts per la historiografia recent».

El fracàs de Castella derivà, en primer lloc, de la seva incapacitat per a transformar-se en [una veritable] potència capitalista... capaç d'organitzar la mecànica econòmica colonial americana, d'ocupar el lloc cabdal en les finances europees, o més simplement de donar de menjar als espanyols [d'aquells temps] [...]. [En tercer lloc] també provingué de la incapacitat de l'Estat, parant esment (sobretot) en la pluralitat de tendències... i en l'eficiència del govern [al nostre país] [...] (cap. VIII, p. 149).

Aquestes serien també —segons Vicens— les raons que donarien lloc a un molt important canvi d'actitud de Catalunya respecte a Castella, la que hauria d'haver estat el seu *soci essencial* en el «joc hispànic». «Si els catalans seguien amb un cert entusiasme ombrívol el camí que els assenyala Castella fins a les darreries del segle XVI —votant encara en les Corts de 1599 a favor d'un determinat subsidi a Felip III...—», el fet és que, «després de dos decennis, s'esquerdarà el vas de la il·lusió i tota confiança serà dèrriuïda». «Entre 1615 i 1630, molt abans d'esclatar la Guerra de Secessió, Catalunya hauria decidit que embarcar-se amb Castella en una mateixa navegació no era bon afer i que calia partir peres» (cap. VIII, p. 150).

Entre 1620 i 1630 els catalans reflexionarien i començarien a preguntar-se —segons Vicens— de què els havia servit llur unió amb Castella:

La resposta continguda en un memorial del període fou del tot negativa, encara que d'ordre social i econòmic, i no pas ideològic o polític [...]. La germanor i la unitat —s'afirma— és ferma, però si quelcom la pot capgirar és que els profits esdevinguin particulars d'un sol dels seus membres [...]. Castella s'ha enriquit amb les flotes d'Índies i amb les «particulars» de les mercès concedides als seus naturals a les colònies i a Itàlia. Cal canviar tot això. La veritable unió consistiria a unir-se totes les províncies i beneficiar les mercancies que hi ha a tot Espanya, i no deixar-les sortir sinó treballades... (cap. VIII, p. 153).

Conclourà Vicens, en part lamentant-se'n:

Una mentalitat distinta s'obre via després de l'etapa de conformisme del segle XVI. El català no està [gens] d'acord amb la marxa de l'Estat... Molt abans de la guerra de 1640, es creà a Catalunya [formant part d'una confusió inesborrable entre l'aparat de l'Estat... i els valors del castellà, ens diu Vicens] un ambient de menyspreu envers els castellans.

Una segona pregunta que Vicens es planteja, finalment, en relació amb el mateix tema és: *¿Hi ha hagut èpoques històriques en què els catalans han disposat d'oportunitats importants d'acumular grans capitals i d'emprendre iniciatives realment ambicioses?*

Efectivament, ens diu Vicens, han existit dues grans oportunitats a la nostra història:

1) L'arribada dels capitals llenguadocians, que es refugiaren a Catalunya davant la invasió dels francs llavors de la croada contra els albigesos (parlem de començaments del segle XIII) (cap. III, p. 51).

2) L'acumulació de recursos financers provinents del comerç americà i de la venda de teixits a l'interior peninsular durant els segles XVIII i XIX (cap. III, p. 51). «Amb aquests dos processos històrics» —ens diu Vicens— «enregistrem el començament de les dues grans èpoques de plenitud econòmica de Catalunya» (cap. III, p. 51).

Una doble gran pregunta final: *¿En què es varen traduir aquestes dues èpoques d'expansió econòmica? ¿Quins foren els seu fruits econòmics i empresarials?*

Vicens ens diu:

Tant en un cas com en l'altre només serviren d'estímul als petits capitals creats pel treball, només pogueren conservar llur plenitud mitjançant l'aplicació del treball sostingut. [En definitiva] ni els béns naturals ni els monopolis colonials —els dos grans creadors de la riquesa dels pobles— [no han permès mai als catalans] de contemplar el món reposant sota els estels (cap. III, p. 51).

I acabarà dient-nos de manera ben solemne el nostre admirat historiador (qui sap si portat d'un cert ànim profètic):

[...] ens calgueren tres centúries d'esforç ininterromput per a passar de la Catalunya romànica i camperola a la Catalunya gòtica i mercantívol; tres més per a superar la decadència en què naufragaríem al final del segle XV i arribar a la Catalunya industrialitzada del vuit-cents [...]. Només per la capitalització del treball hem arribat (els catalans) a ésser gent en la història econòmica. No cal dir que aquesta serà també la llei que hauran de tenir en compte les generacions vinents, si no és que, per primera vegada, brolla de la nostra terra un mannà espontani i generós. Però, seríem aleshores més catalans? (cap. III, p. 52).

Epíleg: Sobre l'intervencionisme dels catalans a l'Espanya del XVIII i la tasca de renovació econòmica endegada des de Catalunya en ple segle XIX

Vicens ens indica que després de la repressió política i la crisi econòmica viscuda en la segona i la tercera dècades del segle XVIII, en què s'aturaria una certa arrencada biològica de la Catalunya de 1680, la pau retornaria al país desapareixent l'atmosfera de guerra civil que s'hi havia instal·lat. En definitiva «l'any 1740 el món, per fi, tornaria a somriure als catalans» (cap. VIII, p. 159).

Aquest any —1740— s'erigeix de fet en un veritable punt d'arrencada d'una important transició. Catalunya passa del «secessionisme o la ruptura amb Espanya» en què ha viscut durant gran part del segle XVII, a «una nova etapa d'intervencionisme cada cop més actiu», i «fins i tot generós» en els afers espanyols, segons el nostre autor (p. 159).

Vicens afegeix sobre el tema:

És en aquest moment que Catalunya s'enega Castilla endins [a partir de 1740], en una de les arrencades més generoses de la seva història... sense programa ni propaganda, obscuríssimament. Són uns anys en què milers de catalans —renovant la pesca a Andalusia, Galícia, Santander i Bascònia; fent de transportistes, per terres i camins d'Espanya des de Portugal i Andalusia, des de Madrid a la Mediterrània; establint-se com a sastres, sabaters o botiguers, a les ciutats i viles de Castilla; o ensenyant les noves tècniques agrícoles als pagesos de Valladolid; etc.— farien la conquesta d'Espanya... (cap. XVIII, p. 159).

Vicens fa constar, però, que a moltes persones no els plagué la invasió catalana d'aquesta època; aquesta tindrà, però, al seu costat els governants i intel·lectuals il·lustrats de l'època... «com el mateix Campomanes i altres».

En l'inici d'aquest nou procés que Vicens qualifica de «generós intervencionisme dels catalans a Espanya», hi acabem trobant un fet important —l'obertura real del comerç dels catalans a Amèrica— que precisament tindrà lloc en ple segle XVIII, i que, sens dubte, tingué efectes importants, tal com Vicens reconeix: «L'intervencionisme pràctic català de mitjans del XVIII tingué un altre aiguavés» —diu— «l'eliminació del monopoli comercial andalús a Amèrica» (cap. XVIII, p. 160).

Aquí veiem, doncs, com un fet econòmic prou important —el de l'atorgament del monopoli comercial al port de Sevilla de la segona meitat del XVI—, en què els catalans s'havien sentit exclosos o en tot cas els seus comerciants no foren capaços d'aprofitar, acabarà convertint-se ara, en ple segle XVIII, en una peça important del canvi d'actituds en les relacions entre Catalunya i la resta d'Espanya. Aquest és un fet ben concret, del qual Vicens fa esment explicant-nos les raons de fons del canvi que es va produir:

Foren els èxits assolits per la Companyia de Barcelona en la revalorització de les Antilles, que el colonialisme castellà havia arrasat a començaments del segle XVI, el motiu de l'obertura de la

navegació a les Illes de Barlovento, i tot seguit l'anul·lació del privilegi de la Casa de Contractació de Cadis per mitjà de la pragmàtica de 1778.

Segons ens indica Vicens:

Els ministres de Carles III es mostrarien generosos no solament envers els catalans, sinó també envers tots els ports perifèrics on batejava *el novell esperit de competició mercantil* [...] Catalunya marxà [a partir d'aquest moment] a la punta [de tot un] moviment de redreç [econòmic], i [decidí] preparar [silenciosament] *una nova Espanya al seu gust* (cap. VIII, p. 160).

Malauradament, ens adverteix Vicens, «la invasió napoleònica i les guerres civils de la primera meitat del segle XIX comportarien una [brusca] aturada a tot un procés de renovació que hauria de quedar sospès per llarg temps». Aquest no es reprendria fins a la segona meitat del segle XIX, en què els catalans —ens diu Vicens— un cop més: «continuant [en certa manera] la tendència que s'havia anat desenvolupant durant el segle XVIII... predicarien a les altres Espanyes *l'evangeli de la redempció pel treball...*».

Això és el que Vicens qualifica en la seva obra com «la intensa acció de renovació econòmica i de propaganda del treball duta a terme no tant sols pels empresaris i altres representants de les principals organitzacions de classe» —El Foment del Treball Nacional i la Confederació Nacional del Treball— «sinó també per gent de tota mena, com els mateixos obrers, i [fins i tot] pels propis viatjants catalans de comerç en terres de Castella i Andalusia» (cap VIII, p. 163).

Vicens formula la seva posició sobre aquest tema d'una manera certament un xic apassionada, però no per això menys rellevant i lúcida, tot dient-nos:

Encara que s'hi trobin errors d'apreciació social i econòmica... i encara que [a vegades] s'hi vulgui veure una manifestació egoista dels fabricants de Catalunya [obcecats] en mantenir [un cert] monopoli tèxtil sobre el mercat espanyol... cal reconèixer l'idealisme [també] de molts líders i sobretot l'amplitud d'horitzons de llur campanya (cap VIII, p. 164).

Vicens, compromès, en definitiva, en una certa defensa de la causa empresarial catalana —tot i haver fet esforços per mantenir una certa distància— acabarà afirmant per fi:

Amb tots els seus defectes, que foren molts, el proteccionisme permeté l'articulació d'una economia a Espanya... Els catalans donaren per la base [des del món de la producció i de l'economia, ens diu Vicens] el sentit de vertebració i de responsabilitat hispànica que en aquells temps mancava [als dirigents] (cap VIII, p.164).

Amb aquestes paraules, que, sens dubte, comporten una determinada visió política, acabem unes reflexions que Vicens ens proposa en el seu llibret, en relació amb allò que ell anomena «l'intervencionisme pragmàtic dels catalans a Espanya» o també «la tasca hispànica dels catalans [en la segona meitat] del segle XIX». «Un dels esforços més seriosos» —diu ell— «empresos per Catalunya per tal *d'afaiçonar Espanya a la imatge seva*».

MARIA AURÈLIA CAPMANY
(1918-1991)

La dona a Catalunya (1966). La lluita per la igualtat

Encarna Roca

Resum

Aquest treball té per objecte reflexionar sobre els canvis produïts en la situació de la dona des de la publicació del llibre de M. Aurèlia Capmany, fins a l'actualitat. Amb aquesta finalitat, després d'un estudi dels textos principals del llibre *La dona a Catalunya*, es planteja la situació actual des de dos punts de vista: el formal, segons el qual les lleis actuals no solament no contenen cap tipus de discriminació, sinó que avancen en els plantejaments de la igualtat. L'altre punt de vista és el real i per a això s'han utilitzat dos sectors de l'activitat, la judicatura i la recerca, per examinar la diferent situació de la dona en ambdós àmbits. Tot això sense oblidar el tractament de la situació de la dona en el dret català vigent en el moment de la redacció del llibre de M. Aurèlia Capmany i en l'actualitat, després del Codi de família.

M. Aurèlia Capmany

M. Aurèlia Capmany i Farnés va néixer a Barcelona el 3 d'agost de 1918, filla d'Aurèlia Capmany i de Maria Farnés. El seu pare era un conegut folklorista. Assenyala Marta Pessarrodona¹ que el seu pare sempre li deia que «un intel·lectual o simplement un escriptor, ha de tenir sempre un segon ofici», per la qual cosa la M. Aurèlia es fa ensinistrar a tallar vidre. Però la seva ocupació va estar sempre relacionada amb els estudis que va començar a la Universitat Autònoma de Barcelona i va continuar després de la Guerra Civil a la Universitat de Barcelona, és a dir, la derivada dels seus estudis de filosofia. Durant els anys quaranta i cinquanta va exercir com a docent en l'Institut Albéniz de Badalona i l'Escola Isabel de Villena de Barcelona. Una dada important a la seva vida va ser la beca concedida per l'Institut Francès de Barcelona, que li va permetre estudiar al Collège de France durant el curs 1952-53 a la Universitat de la Sorbona.

La seva primera novel·la va ser *Necessitem morir*, presentada l'any 1947 al premi Joanot Martorell, del qual va ser finalista i que es va publicar l'any 1952. L'any 1949 va guanyar aquest premi amb l'obra *El cel no és transparent*. Va tenir una forta influència d'Espriu, que trenca amb l'obra *Betúlia*, l'any 1956, que suposa una ruptura amb tota la seva obra anterior.

Va escriure també obres de teatre i de teatre de cabaret, en una col·laboració molt estreta amb Ricard Salvat i l'Escola d'Art dramàtic Adrià Gual, que va fundar amb aquest l'any 1959.

En el seus aspectes polítics destaca com a regidora i responsable de les àrees de Cultura i d'Edicions de l'Ajuntament de Barcelona durant les primeres legislatures del PSC; també va ser membre de la Diputació de Barcelona des de 1983 fins a la seva mort el 2 d'octubre de 1991.

En la seva biografia destaca la seva vessant feminista, que determina la seva tasca com a assagista i molt especialment les obres sobre la situació de la dona a Catalunya a partir del llibre que hem de glossar en aquest acte, publicat l'any 1966.

Diu Marta Pessarrodona que M. Aurèlia era una dona de Barcelona, que va viure en el que ara s'anomena la Barcelona vella i afegeix el següent:

[...] quan al cap de més de mig segle, l'Aurèlia seria la virreina —com deia més d'una persona i se'n deia ella mateixa— del Palau de la Virreina, és a dir, quan, com a regidora de Cultura (socialista) o responsable de Publicacions de l'Ajuntament de la seva ciutat, tindria el despatx en l'esmentat Palau, a mi em va semblar francament, un roda al món i torna al Born[...] Tan barcelonina i de certa època que m'havia manifestat més d'una vegada [...] que, a partir de la plaça de Catalunya, tot li semblava extramurs».²

1. Marta PESSARRODONA, *Donasses. Protagonistes de la Catalunya moderna*, Destino, 2006, p. 290.

2. Marta PESSARRODONA, ob. cit. p. 230.

Resulta bo en aquesta ocasió revisar, si més no, una part de l'obra de la M. Aurèlia Capmany, si bé és cert que els seus plantejaments resulten ja bastant superats per la rapidesa amb què s'han produït els canvis que, però, no han comportat la igualtat real que la M. Aurèlia preconitzava en el seu llibre.

El significat de *La dona a Catalunya*

L'any 1966 apareix la primera edició de l'obra *La dona a Catalunya, consciència i situació*, publicada per Edicions 62, on la M. Aurèlia treballava de traductora i on després va publicar alguna altra obra, com *La dona i la Segona República*, l'any 1977. Aquesta és una obra que s'insereix dins la temàtica feminista de la M. Aurèlia, com l'obra *Feliçment, jo sóc una dona* apareguda tres anys després de *La dona a Catalunya*; la ja citada *La dona i la Segona República*; *La dona catalana*, publicada l'any 1968, i *El feminisme a Catalunya*, publicada l'any 1973. L'actitud de la M. Aurèlia en aquestes obres es pot resumir en una frase del pròleg a la tercera edició del llibre (1971)³ que avui ens ocupa, *La dona a Catalunya*. Així diu que «la manera més honesta d'abordar un tema és esgrimir la pròpia situació, no pas com una bandera, sinó com la plena consciència de la limitació que ens és pròpia», per afegir que aquesta situació no és pas idíl·lica, perquè «la intervenció de la dona en la vida pública és mínima», de manera que aquelles dones que exerceixen la seva professió, «ho fan amb discreció» (p. I). Tota l'obra és una constant reflexió sobre el problema que hem de tractar en aquest estudi, tal com és el de la igualtat i això es copsa molt aviat en el pròleg a la tercera edició, on ens diu que «la dona que treballa pot descobrir fàcilment les condicions objectives de la seva marginació: treballa igual que un home, estudia les mateixes assignatures, obté els mateixos títols que un home, però amb aquests títols farà un treball de segona» i assenyala que aquesta situació està clarament vinculada a les vicissituds polítiques del segle XX, de manera que, quan la dona vol dedicar-se a una activitat més enllà de les parets de casa seva, «ho havia de fer discretament i sense donar-se importància», perquè aquesta «era l'única manera de no fer el ridícul» (p. III).

La M. Aurèlia mostra en el llibre un cert desencís, i veritablement és poc optimista, per bé que sempre se n'hagi dit que era una persona molt vitalista.⁴ El que es desprèn de totes les reflexions que fa en el seu llibre és que l'habitual enfrontament entre els plantejaments tradicionals en relació amb les dones i la seva posició real en el món en general són radicalment diferents, de manera que, per a ambdues, el problema de la dona no existeix (p. 8),

3. L'edició que he tingut a les mans és la tercera, però en els títols de crèdit apareixen dues edicions més, l'any 1975 i l'any 1979, per bé que no sembla que el text hagi canviat.

4. I així ho demostra el petit estudi que fa la Marta Pessarrodona al llibre citat, p. 228 i ss.

però ella afirmarà de manera rotunda que «el problema de la dona existeix [...] perquè se'ns presenta en el camp de la vida quotidiana, de la pràctica diària, i no en el més vague i còmode de la ideologia», perquè ja comencem per no saber què és una dona.

Aquesta serà la tasca que emprèn en el primer capítol de l'obra, on ens diu que, en general, «la definició de la dona s'estableix a partir de dues dades bàsiques. En primer lloc, de l'alteritat d'aquest ser enfront de la mirada conscient de l'home, i en segon lloc, de la dependència» i, per això, «totes aquelles qualitats que es consideren essencials per al baró, hauran de ser negades a la dona» (p. 23). Una genial conclusió de tot això la troba M. Aurèlia en que després d'estudiar en què consisteix això de l'alteritat, diu «llavors vaig comprendre que l'alienació de la dona era perfecta, car allò que la definia com a tal eren les negacions. Tota qualitat positiva que la podia individualitzar era patrimoni del baró i en ella, per tant, qualitats de préstec».

Em sembla que no és a mi a qui correspon posar de relleu els aspectes sociològics del llibre de la M. Aurèlia Capmany. Haig de dir, però, que malgrat que la seva autora no tenia coneixements jurídics, hi ha un bon resum de la situació de la dona en el dret vigent en el moment en què s'escriu el llibre. Acabada d'entrar en vigor la Compilació del dret civil de Catalunya l'any 1960, moltes de les limitacions que afectaven la dona subjecta al Codi civil desapareixien amb aquesta llei, cosa que la M. Aurèlia atribueix al dret romà i la religió cristiana, coordinades «que conformen el món català» (p. 40). És curiós que en aquell moment, en una època en què el matrimoni era indissoluble a no ser per mort d'un dels cònjuges, el divorci era mirat com un signe de llibertat; fixem-nos que fins i tot sota la capa del dret romà, l'autora ens diu que «el divorci, però, no deriva únicament d'uns drets del marit que es poden manifestar en forma de repudi, la dona també pel seu compte, si el marit deserta de la comunitat conjugal pot exigir la dissolució del vincle» (p. 42). Qui li hauria de dir que en el moment actual el nombre de divorcis és gairebé igual al de matrimonis.⁵ Per arribar a una idealitzada concepció del dret romà de família, quan diu que «el dret romà és, en canvi, un dret horitzontal, defineix primer la persona jurídica i la defineix com a subjecte de drets i deures i estableix pactes en la mateixa línia. L'ésser humà, en tant que persona, té la facultat d'exigir i ser exigít» (p. 43) i acabar aquesta idealització del dret romà quan diu que «el matrimoni no l'aliena, així com, en canvi, per a la dona castellana, el matrimoni és una espoliació, suavitzada per normes protectores, però quan apareix en la ment humana la idea de protecció tenim tot el dret d'alarmar-nos» (p. 44). Visió que, però, deriva segons ella mateixa reconeix, de «la concepció de la casa i de la terra que estan per damunt dels individus que les hereten».

No cal dir que aquesta visió tan idealitzada del dret romà és absolutament falsa; el dret romà no va ser un dret de persones, sinó de «cases» i cal dir que la societat catalana estava

5. La darrera estadística de divorci publicada per l'INE és que l'any 2005 es van produir a Espanya 72.848 divorcis. Vegeu <http://www.ine.es>.

llavors enlluernada per la recent Compilació que, es deia, tenia els fonaments en el dret romà, quan el que veritablement va aconseguir la igualtat de persones va ser el Codi de Napoleó, per bé que aquesta fou també una igualtat formal, burgesa, però que va reconèixer la qualitat de persona com a subjecte de dret a tots els ciutadans. En el fons, el problema no era tan fàcil de resoldre en els moments en què es publica *La dona a Catalunya*. Perquè certament, el dret català va suposar un petit pas en la llarga via de la igualtat, que, confrontat amb el Codi civil vigent en aquell moment, determinava aquests cants d'alegria, perquè feia desaparèixer quinze anys abans que el mateix Codi civil la llicència marital, però al mateix temps mantenia altres limitacions, com la prohibició de donacions entre cònjuges o la de la fiança de la dona en general i de la dona casada en favor del seu marit: estàvem aquí davant de normes protectores, aquelles que tanta por li feien a la M. Aurèlia i amb tota la raó del món.

La visió pessimista de la M. Aurèlia sobre la situació de la dona, en el moment en què escriu el llibre que ara es comenta, acaba quedant clarament expressat quan ens diu que veient el cos de lleis que regulen la situació de la dona en un moment donat n'hi ha prou «per a descobrir que l'esperit que ha dictat aquestes lleis és un esperit de defensa. Una defensa intel·ligent i pràctica que mantenia l'enemic en una situació de pura nul·litat, en simple i bàsica incapacitat d'obrar» (p. 215). I la prova més definitiva que la Compilació de 1960 va ser un pas endavant en la reconducció d'aquesta situació cap a una més correcta igualtat la trobem en la citació d'una obra de l'advocada Lidia Falcón,⁶ on diu que la legislació catalana «pretén ser la legislació més moderna que ha vist la llum a Espanya des de fa molts anys i el cas curiós és que aquesta modernitat l'aconsegueix revivint les institucions romanes de la tradició que va perdurar fins al nou règim foral». Certament resulta paradoxal que això hagi estat així. Les modernes interpretacions de la Compilació i del dret català realment vigent el 1960, abans de l'entrada en vigor d'aquesta llei, no permeten l'optimisme de la Lidia Falcón⁷ recollit i assumit per la M. Aurèlia, que estava fonamentat en dos puntals, un dels quals va acabar per desaparèixer: l'abolició de la llicència marital a Catalunya, com a conseqüència del règim de separació de béns, que per naturalesa l'excloïa. El règim de separació s'ha demostrat poc funcional en el moment en què ha entrat en vigor una nova causa de dissolució del matrimoni, el divorci, i ha passat a un sistema de liquidació semblant a la participació, però amagat sota l'expressió encara de la *separació de béns*. Però aquesta és tota una altra història.

6. *Los derechos civiles de la mujer*, citada a la p. 217, nota 23.

7. Per no citar més que alguns treballs importants en el dret civil català entorn a l'evolució de les relacions entre cònjuges catalans, es pot consultar Josep M. PUIG SALELLAS, *Les relacions econòmiques entre esposos a la societat catalana d'avui*, discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya i contestació per l'Il·lm. Sr. Raimon Noguera, llegit en la sessió del dia 25 de febrer de 1981. I L. PUIG FERRIOL, «Dret de família i dret català», *R.J.C.*, núm. 1, 1989, p. 9-35.

Aquest examen de la part relacionada amb els aspectes més o menys jurídics de l'obra *La dona a Catalunya* ha d'acabar amb una citació i una reflexió. La citació és la que segueix:

La diferència fonamental que el dret català presenta enfront del dret vigent a Espanya és la de considerar la dona com un individu que col·labora a la formació de la família amb integritat de drets. La dona té el domini, usdefruit i lliure administració dels béns parafernals i s'entenen com a béns parafernals els que la dona aporta al matrimoni i en condició de dot. Si el dot no és suficient per a contribuir a les despeses familiars la dona té, per tant, el deure de contribuir-hi amb els seus béns particulars (p. 219).

Jo diria, i aquesta és la reflexió, que si bé va ser un avenç, la mateixa M. Aurèlia no s'hauria d'haver deixat enlluernar per aquests passets curts i de vol rasant, perquè la dona catalana seguia sense tenir la potestat sobre els fills comuns, ja que aquesta matèria quedava regulada pel Codi civil i no va desaparèixer fins a la gran reforma de 1981, vigent ja, per tant, la Constitució. L'avenç en l'aspecte únicament patrimonial, que s'havia reivindicat des de final del segle XIX,⁸ quan va entrar en vigor el Codi civil, solament significava això, un avenç, per a la burgesia, que era la propietària de béns i titular de patrimonis. Desenganyem-nos, que l'autèntic canvi, el punt de no retorn, no es produiria fins al 1978, amb l'aprovació de la Constitució. Però això ja és tema de la tercera part d'aquest treball.

El somni de la igualtat formal es compleix: igualtat i dret civil després de la Constitució

Començaré aquesta tercera part de l'estudi sobre el llibre de M. Aurèlia Capmany amb una cita històrica molt significativa: la Llei de 23 de juliol de 1961, el títol de la qual era «*Derechos políticos, profesionales y de trabajo de la mujer*» i que estava vigent quan la M. Aurèlia fa les afirmacions que fa en el seu llibre i que en part s'han transcrit. El preàmbul de la llei deia que la seva finalitat era la de suprimir discriminacions i restriccions que estiguessin fonamentades en situacions sociològiques que pertanyien al passat i que «no se compaginan con la formación y capacidad de la mujer ni con su promoción evidente a puestos y tareas de trabajo y responsabilidad». Fruit d'aquesta pomposa declaració, l'article 1 deia

8. En la discussió sobre el text articulat del Codi civil i en criticar l'aplicació general del títol IV del llibre I, el diputat Vilaseca posava de relleu que s'exigiria la llicència marital per a l'actuació de la dona casada en relació amb els seus béns, la qual cosa no s'havia exigida mai. Vegeu un resum de les discussions a Josep M. PUIG SALELLAS, *Les relacions econòmiques entre esposos a la societat catalana d'avui*, discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya i contestació per l'Il·lm. Sr. Raimon Noguera, llegit en la sessió del dia 25 de febrer de 1981. I L. PUIG FERRIOL, «Dret de família i dret català». *R.J.C.*, núm. 1, 1989, p. 9-35, 631.

que «la Ley reconoce a la mujer los mismos derechos que al varón para el ejercicio de toda clase de actividades políticas, profesionales y de trabajo, sin más limitaciones que las establecidas en la presente ley». Començava malament, perquè la mateixa llei establia discriminacions: així, per bé que s'acceptava que la dona participés en oposicions per a cobrir llocs en la funció pública i en tots els graus de l'ensenyament, de manera que obria les portes a les càtedres universitàries, a continuació, l'article 3.2 prohibia a la dona l'accés a l'exèrcit, excepte per a cossos especials, com la sanitat; també prohibia la presència de la dona en els cossos de la policia i tots aquells instituts que obliguessin a portar armes (Guàrdia Civil) i l'accés a tots els llocs de l'administració de justícia, excepte els referits a la funció tutelar de menors, ben femenina per cert, i la jurisdicció laboral. Algunes d'aquestes prohibicions, benauradament, van durar poc, com és el cas de la judicatura, com després veurem.

Per comparar, se situa avui a l'altre extrem en l'àmbit de la legislació l'actual Llei orgànica d'igualtat entre homes i dones, discutida i aprovada recentment a les Corts Generals, el preàmbul de la qual torna a repetir que la seva finalitat és evitar la discriminació de la dona en tots els àmbits, polític, civil, laboral, econòmic, social i cultural. Però a diferència de la llei anterior, que va ser derogada per la Constitució l'any 1978, aquesta presenta polítiques concretes relatives a la no discriminació, com ara l'obligació d'elaborar plans d'igualtat de l'Administració general de l'Estat i també en determinats tipus d'empreses; les accions positives per evitar la discriminació, la igualtat de tractament en les empreses, etc.⁹

Què ha passat entre aquestes dues dates? Quines són les diferències entre les dues lleis? La primera és una llei pantalla, perquè en realitat no deia res ni va influir de cap manera en la situació real de la dona espanyola, que seguia necessitant l'autorització del marit per vendre, comprar, etc., i fins i tot per contractar la seva força de treball,¹⁰ i que no va desaparèixer fins l'any 1975, és a dir, dotze anys després de l'aparentment magnífica Llei d'igualtat, amb les excepcions catalanes que després veurem. Mentre que la llei recentment aprovada parteix d'una demanda social cada cop més creixent, ja que efectivament la dona ha començat a ocupar llocs importants en la vida política, cultural i professional del país, però encara existeixen reductes molt importants en els quals és difícil trobar una igualtat real. I tot això sense discutir, com ho fa el llibre de la Capmany, sobre si el treball femení extern constitueix o no «una nova esclavitud».¹¹ Els problemes de la llicència marital per a treballar, les desiguals condicions de la retribució, la inferioritat del treball femení, l'absentisme, etc. portarà a la M. Aurèlia a dir que la dona es considera una intrusa en el treball i que «només una

9. Sobre les conseqüències d'aquesta llei, vegeu C. CHACARTEGUI JÁVEGA, «El largo recorrido hacia la igualdad de oportunidades entre hombres y mujeres en el ámbito laboral: un avance significativo con las medidas previstas en la Ley orgánica de igualdad», *R.J.C.*, 2007, p. 75-105.

10. Malgrat la suavització que suposava que quan la dona casada treballava es presumia l'autorització del marit.

11. M.A. CAPMANY, *La dona a Catalunya*, p. 223.

societat que consideri la dona com un individu dins ells podrà plantejar correctament el problema de la qualificació del treball femení i l'acord entre aquest treball fora de casa i les seves feines casolanes». ¹² En aquesta part veurem si aquesta qüestió ha estat resolta en les lleis postconstitucionals i en quina mesura es veu.

Com es pot comprovar, l'actual situació espanyola és fruit d'una llarga evolució legal i social, en la qual formalment, és a dir, des del punt de vista legal, hi ha una clara situació d'igualtat, que no es reproduceix, malauradament, en l'aspecte social, per bé que hi ha avenços molt importants. Veurem, doncs, aquests dos aspectes.

La total igualtat formal

Malgrat aquestes falses i estèrils proclamacions legals d'establir la igualtat durant la dictadura franquista, el punt de no retorn s'identifica amb el moment d'entrada en vigor de la Constitució espanyola, és a dir, l'any 1978. El seu article 14 estableix que «els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de [...] sexe [...] o qualsevol altra condició o circumstància personal o social». Aquesta proclamació genèrica de la igualtat es repeteix a l'article 32, que reconeix el dret de l'home i la dona «a contraure matrimoni amb plena igualtat jurídica». Aquestes normes constitueixen, doncs, la proclamació més clara del principi d'igualtat i van produir la derogació de totes aquelles lleis vigents abans de la Constitució, que s'oposessin a allò que hi estava establert (disposició derogatòria 3). Resulta evident que la Constitució no va produir el canvi immediat de tota la legislació vigent, malgrat la derogació per incompatibilitat de les lleis anteriors, continguda en la disposició derogatòria citada. Per això, en successives etapes, es van anar adaptant les lleis que contenien algun tipus de discriminació. Ara bé, la tasca més important prové de l'actuació del Tribunal Constitucional, a partir de la seva creació el 1981. Pel que fa a les discriminacions per raó de sexe, el Tribunal va haver d'afrontar reclamacions per mitjà del recurs d'empara relatives als problemes provocats, sobretot, en la discriminació en l'àmbit laboral. Veiem una mica detingudament quins van ser els problemes inicials en relació amb aquest grup, que és el més difícil.

En relació amb la discriminació en l'àmbit laboral, la majoria de les sentències inicials del Tribunal Constitucional van tenir com a finalitat obtenir la igualtat entre home i dona en les relacions laborals. Com a conseqüència de la regla general de l'article 14 CE, hi ha altres normes constitucionals que estableixen, per exemple, la prohibició de discriminació

12. M.A. CAPMANY, *La dona a Catalunya*, p. 233. Afegeix que «mentre es facin discursos exaltant la funció de mare i no es concedeixin a la dona el mínim de garanties per realitzar-se com a persona i com a mare, aquests discursos seran pura xerrameca. La realitat és que la dona es troba dividida entre les seves funcions casolanes i el seu treball fora de casa, i aquesta realitat no és un problema personal, de la mateixa manera que un digne salari mínim no es un problema personal».

en el salari (article 35), que han estat reflectides en les lleis generals, com ara l'article 4 de l'Estatut dels treballadors¹³ i ara també en el projecte de llei d'igualtat. Les regles sobre la igualtat salarial responen al principi d'acord amb el qual igual treball, igual salari, sense tenir en compte el sexe del treballador, però el problema fonamental es trasllada llavors a la interpretació de què ha de significar *igualtat de treball*,¹⁴ perquè habitualment es tendeix a una sistemàtica menysvaloració del treball femení.

És ben conegut que en aquest àmbit es produeixen dos tipus de discriminacions: les *directes*, consistents en un tractament diferent del treball realitzat pels homes i del realitzat per les dones, pel sol fet d'ésser tals dones; així passa quan es nega un lloc de treball a una dona pel sol fet de ser-ho, o bé quan se li paga un salari més baix per la mateixa feina. Aquest tipus de discriminació implica la necessària existència de criteris objectius de comparació i en realitat l'ordenament espanyol, com altres ordenaments, no en té gaires, per la qual cosa es fa difícil molts cops determinar si existeix o no una discriminació directa en el sentit esmentat. Les altres discriminacions, és a dir, les *indirectes*, són molt més subtils, perquè el que es busca és obtenir un resultat prohibit a l'ordenament jurídic, però de forma indirecta. Es produeixen quan «l'empresari discrimina les treballadores exigint els mateixos requisits i les mateixes qualitats que demana als treballadors, però la proporció de dones que es troben en possessió de les qualitats requerides és considerablement menor respecte dels homes i això sempre que l'empresari no demostrï que aquesta disparitat es basa en raons objectivament justificables».¹⁵ Aquí no ens troben en realitat davant d'una discriminació, sinó de disposicions que produeixen una discriminació, independentment de la intenció de qui les realitza, que pot ser perfectament discriminatòria o bé sense mala fe, perquè en realitat no es busca la discriminació, encara que la concreta disposició la produeixi.

Els estats membres de la UE, i entre ells hi ha Espanya, han establert mesures que determinen diferents tractaments del treball de les dones, amb una finalitat clarament protectora i que tendeixen a facilitar l'accés de les dones al mercat de treball, en allò que es qualifica com a *discriminacions positives*. Així, per exemple, obeeixen a aquesta finalitat les mesu-

13. L'article 4 de l'Estatut dels treballadors, després d'enumerar els drets dels treballadors, diu que tenen dret a: «c) No ser discriminados para el empleo o una vez empleados, por razones de sexo, estado civil, por la edad, dentro de los límites marcados por esta Ley [...]». L'article 17 disposa que «se entenderán nulos y sin efecto los preceptos reglamentarios, las cláusulas de los convenios colectivos, los pactos individuales y las decisiones unilaterales del empresario que contengan discriminaciones desfavorables por razón de edad o cuando contengan discriminaciones favorables o adversas en el empleo, así como en materia de retribuciones jornadas y demás condiciones de trabajo, *por circunstancias de sexo*, origen, estado civil [...]».

14. M. RODRÍGUEZ PIÑEIRO i M. F. FERNÁNDEZ LÓPEZ, *Igualdad y discriminación*, Madrid, Tecnos, 1986, p. 198.

15. VILA i altres, «El principio de igualdad por no discriminación por razón de sexo: la aplicación del derecho comunitario y su acción sobre los derechos internos», *R.J.C.*, 1986, p. 1023.

res de modificació i millora de les condicions de treball de les dones embarassades i també després del part i la maternitat, els programes especials destinats a obtenir la plena ocupació de col·lectius discriminats com les dones amb responsabilitats familiars, etc.

Aquest tipus de mesures que distingeixen entre l'home i la dona requereix que es justifiqui la seva licitud i ha donat lloc, en alguns casos, a decisions del Tribunal Constitucional espanyol, molt especialment en els primers temps de la seva actuació com a tal, en què es van determinar les línies per a la interpretació de l'article 14 CE. Entre aquestes sentències es troba la 128/1987, de 16 juliol; els fets eren molt simples: es tractava de determinar si la norma que atribuïa a les dones treballadores, solteres, casades o vídues, amb fills a càrrec, un complement per a les guarderies infantils es podia també atribuir als homes que es trobessin en les mateixes condicions; un home que tenia fills a càrrec va demanar el pagament d'aquest complement a càrrec de la Seguretat Social i se li va denegar; el Tribunal Constitucional va considerar perfectament ajustada a la Constitució la norma que discriminava entre homes i dones: en aquest cas el tractament diferent estava plenament justificat per la finalitat d'afavorir les dones, ja que:

[...] la actuación de los poderes públicos para remediar así la situación de determinados grupos sociales, definidos, entre otros, por las características del sexo (y se puede afirmar que en la gran mayoría de los casos, se trata de la condición femenina) y puestos en condiciones de innegable desventaja en el ámbito del trabajo por razones que surgen de tradiciones y hábitos profundamente enraizados en la sociedad no es fácil de eliminar y no puede ser considerada como lesiva del principio de igualdad, aun cuando establezca por ello un trato más favorable, porque se deben tratar de forma distinta situaciones distintas.

D'aquí el Tribunal Constitucional dedueix la legitimitat de la mesura, perquè el tractament al treballador que la demanava no constitueix una discriminació prohibida per l'article 14 CE, sinó, al contrari, una mesura destinada a mitigar la discriminació patida pel col·lectiu de les dones i, per tant, respon al text constitucional. Es tracta, en definitiva, d'una de les discriminacions que s'han qualificats com a *positives*, perquè la seva finalitat és facilitar l'accés a un lloc de treball que d'altra manera seria impossible o molt difícil d'aconseguir. Així, la norma que donava un tractament laboral diferent als homes i les dones que tenien a càrrec fills menors de sis anys, en relació amb el pagament d'un complement per a la guarderia, estava plenament justificada i, per tant, no podia ser tractada com una discriminació prohibida, conclusió a la qual s'arribava tenint en compte la finalitat de la norma. D'aquí que quan la distinció no té una finalitat promocional, el Tribunal Constitucional ha considerat que es tracta d'un tractament discriminatori i, en conseqüència, inconstitucional. Aquesta conclusió va ser mantinguda per sentències que es van ocupar d'altres dos tipus de qüestions: les discriminacions salarials per treballs nocturns de les dones i els homes que treballaven com a

assistents mèdics sanitaris en hospitals o altres centres de salut, i les pensions de viduïtat. En el primer cas, el Tribunal Constitucional va considerar inconstitucionals les normes que regulaven el treball dels ATS en la part que no distingia entre homes i dones, tot considerant que «la protecció de la dona no és per ella mateixa raó suficient per justificar les diferències ni ho és encara que es tingui en compte la condició femenina del col·lectiu beneficiat», perquè els fonaments oferts pels defensors de la legitimitat de la discriminació (les dones cobraven més que els homes) són insuficients per a justificar el tractament desigual entre homes i dones i, com que no es pot privar el col·lectiu femení dels drets adquirits al salari, la igualtat no es pot restituir privant-les dels beneficis que havien adquirit en el passat, sinó conferint els mateixos beneficis als homes que desenvolupen la mateixa feina i activitat professionals (STC 81/1982, de 21 desembre). El mateix es pot dir en un cas una mica més especial, que va afectar els ajudants de vol homes, que en el conveni col·lectiu amb l'empresa es retiraven més tard que les seves companyes; la Sentència 207/1981 va admetre la seva reclamació i va reconèixer el seu dret d'optar per una jubilació anticipada igual que les seves companyes.

En relació amb les pensions de viduïtat, que fins a la sentència del Tribunal Constitucional s'atribuïen només a les dones que acreditessin haver viscut amb el treballador mort, quan el treballador hagués pagat el nombre de quotes establert legalment, mentre que perquè l'home hi tingués dret, calia que provés que era incapaç per a treballar i que, fins a la mort de la treballadora, havia estat al seu càrrec. El Tribunal Constitucional va considerar aquesta norma contrària al principi d'igualtat, perquè comportava un tractament discriminatori perjudicial per a l'home, des del moment que la mort d'aquest generava, en tot cas, una pensió per a la vídua, mentre que la mort de la dona solament ocasionava pensió per al marit quan concorrien les condicions especials establertes legalment. El Tribunal Constitucional dirà que el tractament desigual perjudicial per a l'home és un fet indiscutible des del moment que, en igualtat de circumstàncies, el legislador determina conseqüències diverses (STC 103/1983, de 22 novembre).

L'admissió de discriminacions positives està també present en altres aspectes de l'ordenament jurídic, i més concretament en el tractament penal de les agressions a dones en el si de la família, com ho demostra clarament la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de *Medidas de protección integral* contra la violència de gènere, el preàmbul de la qual ens diu que està dirigida precisament a la protecció de les dones que han patit o pateixen qualsevol classe de violència.¹⁶

Ara bé, certament hi ha alguns àmbits, que la mateixa M. Aurèlia posa en evidència en el seu treball, en els quals es produeixen de forma més habitual els problemes de discriminació. Es tracta de la situació de la dona casada, i de la dona treballadora. Els veiem a continuació.

16. Per bé que encara estigui pendent en el Tribunal Constitucional el recurs d'inconstitucionalitat de la llei, precisament per estar dirigida únicament i exclusiva a aquest tipus de violència i no prevegi la que sadreça contra els homes.

Dona casada i discriminació

Un dels àmbits on es reproduïen les diferències es dona entre les dones casades. Històricament, existia una gran disparitat entre la regulació del Codi civil, amb un principi patriarcal molt accentuat i el dret civil català, on existia una major llibertat, segurament per raó del règim de separació de béns. Ara bé, altres disposicions, com ara les relatives a la potestat sobre els fills comuns, exclusiva del pare i subsidiària de la mare; l'adquisició de la nacionalitat del marit per la dona, quan el seu marit adquiria l'espanyola, norma aplicada també a l'adquisició del veïnatge civil; l'exigència del permís del marit per a la celebració del contracte de treball, etc. s'aplicaven arreu i, d'aquí que, abans de la Constitució, el matrimoni produïa resultats poc desitjables per a les dones casades. Per tant, la problemàtica jurídica de la dona no es concretava en el fet físic exclusiu de ser dona, sinó en la combinació del sexe més el matrimoni. La situació es produïa clarament en relació amb els dos poders que el dret civil, en part aplicable a Catalunya, atribuïa al marit: la llicència per a contractar i la representació de la dona pel seu marit. Un autor com Lacruz es preguntava l'any 1963 si la dona casada era capaç o incapaç; la seva resposta era clara: quan el Codi civil exigia la llicència marital per a la validesa de determinats actes de la muller, no ho feia perquè aquesta fos incapaç, perquè no ho era, i la demostració clara es trobava que quan era soltera o vídua res no impedia la seva capacitat; quan el Codi civil exigia aquest complement ho feia com un «plus, por hallarse dicho sujeto, aun patrimonialmente capaz, bajo la potestad personal —siquiera relativa— de otro».¹⁷ O bé, Puig Ferriol, examinant l'estat civil de la dona casada catalana, deia que el Codi civil reconeixia al marit un poder sobre la muller, que «és un principi fonamental, que cal tenir sempre present en emprendre l'estudi de l'autonomia, dependència o independència de la dona casada en l'esfera personal, perquè ni els corrents feministes ni les tendències igualadores entre els dos sexes no han pogut abolir-lo, perquè la família, com tota societat organitzada, necessita un cap que la dirigeixi».¹⁸ Aquestes opinions no feien més que descriure l'estat de la legislació a l'època en què es formularen i no volen dir res més que això, perquè ambdós autors intenten superar aquelles lleis, encara que l'esforç no pogués tenir èxit donades les radicals expressions del Codi civil, en aquella part (títol IV del llibre I) aplicable a Catalunya.

Un cert alleujament es va produir l'any 1975, quan la Llei 14/1975 va reformar el Codi civil i en va eliminar la necessitat de l'autorització marital per als contractes realitzats per la dona casada sobre els seus béns propis, però va mantenir la potestat única del pare i subsidiària de la mare en relació amb els fills comuns menors d'edat i el que llavors es coneixia amb el

17. J. L. LACRUZ BERDEJO, *El matrimonio y su economía*, Barcelona, Bosch, 1963, p. 184.

18. L. PUIG FERRIOL, *L'estat civil de dona casada segons el dret civil vigent Catalunya*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1971, p. 15.

nom d'*unitat familiar*, en virtut del qual la dona estrangera adquiria la nacionalitat espanyola quan ho feia el seu marit, amb els problemes de doble nacionalitat que això podia comportar.

No és, doncs, fins a la Constitució de 1978 que es prohibeixen totes les discriminacions legals per raó de matrimoni, que van tenir lloc, en allò relatiu al Codi civil, a partir de les lleis de 13 de maig i 7 de juliol de 1981, que van eliminar totes les formes de discriminació derivades del matrimoni, van reconèixer la responsabilitat parental conjunta dels pares sobre els fills comuns; van modificar les normes del règim de béns de guanys per fer-lo veritablement comú, amb l'obligació de la dona i del marit d'efectuar conjuntament els actes d'administració i disposició dels béns que formen el patrimoni del règim, i l'admissió dels divorci com a forma de dissolució del matrimoni. La Llei 51/1982, de 13 de juliol, va eliminar el principi d'unitat familiar en l'adquisició de la nacionalitat espanyola, permetent la dona optar o no per al que adquireix el seu marit, i la Llei 11/1990, de 15 d'octubre, va modificar també la norma que obligava la dona casada a seguir el veïnatge civil del marit. Ara bé, van quedar alguns serrells, com ara l'ordre de l'atribució dels cognoms als fills, que va ser regulat per la Llei 40/1999, que permet als progenitors escollir l'ordre de preferència entre el cognom patern i el matern, per bé que en el cas que no s'hagi efectuat aquesta opció, l'ordre es determina en relació amb el primer cognom del pare i el primer de la mare; la Llei 11/1990 va modificar també l'article 9 CC, en relació amb les regles de fixació del règim econòmic matrimonial en el cas de matrimonis de doble nacionalitat o doble veïnatge civil.

Però de ben segur, la principal modificació va ser la duta a terme per la Llei 30/1981, de 7 de juliol, que va establir el catàleg de drets i deures dels cònjuges en pla d'igualtat, tal com mana l'article 32 CE. La importància d'aquesta llei va ser cabdal perquè va admetre la dissolució del matrimoni per divorci, però a més, la llista de mesures igualadores establertes a la llei demostra fins a quin punt la influència constitucional va ser decisiva en la redacció de les normes jurídiques i l'eliminació de la discriminació. Recordem que l'article 32 CE estableix que l'home i la dona tenen dret a casar-se amb plena igualtat jurídica. Deixant de banda ara el problema de la interpretació, pel que fa a l'acceptació constitucional dels matrimonis de persones del mateix sexe, el que s'ha de dir en relació amb el tema que ens ocupa és que els articles 66 a 71 CC estableixen el contingut dels drets i deures dels cònjuges en forma igual per a ambdós: el deure de fidelitat, els de respecte i ajut mutu i la igualtat tenen un mateix tractament. És més, el Codi civil va reconèixer el 1981 la dignitat del treball domèstic fins al punt que el va considerar com una forma de contribuir a les càrregues del matrimoni, i la Llei 13/2005 va anar encara més enllà perquè va afegir a l'article 68 CC que els cònjuges estan obligats a compartir les responsabilitats domèstiques.

Des del punt de vista legal, es pot dir que Espanya ha aconseguit una igualtat formal excel·lent; ja sigui a través de les decisions del Tribunal Constitucional, ja sigui a través de les declaracions legals, les dones espanyoles estan en la mateixa situació d'igualtat que els homes. La igualtat formal, per tant, no pateix.

El tractament de la dona casada en el dret civil català

Cal recordar que l'article 43 de la Constitució republicana de 1931 establia que «*el matrimonio se funda en la igualdad de derechos para ambos sexos*» i que el mateix principi es recollia a l'article 8 de l'Estatut de règim interior de Catalunya. En virtut d'aquestes normes, el Parlament català de l'època republicana va posar en vigor la que va nomenar Llei sobre la capacitat jurídica de la dona i dels cònjuges, del 19 de juny de 1934, on es proclamava la plena capacitat de la dona en general i l'equiparació dels cònjuges, de manera que, segons l'article 2, «el matrimoni no és causa modificativa de la capacitat d'obrar de la dona».¹⁹

Aquesta situació, però i com és ben sabut, no va durar gaire i es va tornar a la situació anterior a l'any 1931 pels decrets de derogació de l'any 1938, amb l'aplicació del títol IV, del llibre I del Codi civil, que ja s'ha vist. Per tant, es poden comprendre perfectament les crítiques de M. Aurèlia Capmany a la situació de la dona en el temps en què escriu el llibre al quan ens referim i l'alleujament que va proporcionar la tímida reforma de la Compilació de 1960. Ara, però, és evident que les coses han canviat com a conseqüència, també, de l'entrada en vigor de la Constitució.

No és aquesta l'ocasió de fer una reflexió sobre el dret català actual, però sí que crec que val la pena fer una ràpida referència a la situació conseqüència de l'entrada en vigor del Codi de família l'any 1998.

L'article 1 CF estableix: «1. El matrimoni és una institució que dóna lloc a un vincle jurídic, que origina una comunitat de vida en la qual el marit i la muller han de respectar-se i ajudar-se mútuament i actuar en interès de la família. Els cònjuges han de guardar-se fidelitat i prestar-se socors mutu. 2. El marit i la muller tenen en el matrimoni els mateixos drets i deures». En aquest article s'aplica clarament el principi d'igualtat, que exclou la representació forçosa d'un cònjuge per l'altre (article 3.3 CF), perquè això produiria una desigualtat contrària als principis constitucionals. De totes les maneres, aquesta pretesa bondat del règim de separació de béns va quedar malmesa en el moment en què es va admetre el divorci com a causa de dissolució del matrimoni. La Llei 8/1993, de 30 setembre, va introduir un dret a una compensació econòmica en favor del cònjuge que sense retribució, o amb retribució insuficient, hagués treballat per l'altre cònjuge o s'hagués dedicat a la casa, dret que s'ha consolidat en la pràctica catalana del divorci/separació en l'article 41 del Codi de família i ha produït una jurisprudència favorable a la dona casada, en el sentit que s'ha interpretat realment com un règim de participació.²⁰ La democratització del dret de família pro-

19. Veure aquestes lleis a E. ROCA, *El dret civil català en la jurisprudència*. IV, Barcelona, Càtedra «Duran i Bas», 1977, p. 397, i L. PUIG FERRIOL i E. ROCA TRIAS, *Fundamentos del Derecho civil de Cataluña*, T.I., 2a ed., Barcelona, Bosch, 1984, p. 113-116.

20. L. PUIG FERRIOL i E. ROCA TRIAS, *Instituciones del dret civil de Catalunya II*, 6a ed., València, 2005, p. 422 i ss.

duïda clarament pel divorci fa que els problemes siguin molt més generals i que les institucions tradicionals del dret civil català, com la separació de béns, hagin perdut en gran part el seu sentit tradicional.

La igualtat formal existeix, però, és real?

El panorama real

Ara bé, podem dir el mateix de la igualtat real? Hi ha dos camps sobre els quals puc oferir algunes dades i algunes reflexions, perquè han estat precisament els meus àmbits de treball: la universitat i la judicatura, on ara em trobo prestant els meus serveis. En tots dos, les dones van estar sempre en segona fila: en la judicatura, perquè si bé la llei de 1961 a la qual m'he referit abans va ser derogada per la Llei 96/1966, de 28 de desembre, que va permetre les dones ser jutges en tots els nivells de la justícia, no havia estat mai una professió feminitzada, ja que en aquells temps les dones que accedien a la carrera de dret eren realment poques i, per això, l'àmbit dels tribunals va ser durant molt temps un reducte masculí; l'altre, la recerca, perquè encara que ha estat obert des de 1961, ni el nombre de dones que estudiaven carreres universitàries, ni les facilitats d'accés i altres entrebancs permeten a les dones ocupar-hi llocs de responsabilitat.

La dona en la judicatura

En l'àmbit de la justícia l'augment de les dones en els darrers deu anys ha estat espectacular. La memòria del Consejo General del Poder Judicial de 2006,²¹ última publicada i referida a les dades de l'any 2005, ens dona un percentatge cada cop més important de dones que accedeixen a la funció de jutge. L'any 2005, últim de les estadístiques publicades, el 69,60 % dels ingressats a la carrera judicial pel torn lliure, és a dir, després de fer oposicions, van ser dones, front al 30,40 % dels homes. En canvi, en els ingressats per altres torns, les dones queden més endarrerides: solament el 22,22 %. I això té importància també en relació amb l'edat, perquè el major nombre de dones en la carrera judicial es concentra en l'edat de 30 a 40 anys, en la qual són majoria absoluta: en percentatges, en aquesta edat, les dones són el 62,52 %, front al 37,48 % dels homes; en canvi entre 60 i 70 anys, és a dir, l'edat immediatament anterior a la jubilació, les dones són

21. Consejo General del Poder Judicial. *Memoria sobre el estado, funcionamiento y actividades del Consejo General del Poder Judicial y de los Juzgados y Tribunales*, libro II, 2006, Centro de Documentación Judicial, p. 23-25 i 45-46.

solament un 4,73 %, front al 95,27 % d'homes. I per raó de la seva arribada més tardana a aquesta carrera, l'antiguitat mitjana de les dones és del 9,97 %, front a la dels homes, que és el 15,29 %. I això sí: és clar que l'excedència voluntària per a la cura de fills solament la demanen les dones jutges i l'any 2005 solament un home ha demanat aquesta excedència.

Les raons d'aquest augment encara no han estat estudiades, però és cert que des de finals dels anys 80, les dones han estat els estudiants majoritaris en els estudis de dret, fins arribar en aquest moment a més d'un 75 % en totes les facultats. No és estrany, per tant, que en les carreres jurídiques hi hagi cada cop més dones i no solament en llocs de menor categoria, sinó en els de responsabilitat i amb poder de decisió. És cert que encara manquen dones al Tribunal Suprem, però és un lloc al qual s'arriba gran i en els darrers anys; des de 2000, han estat elegides com a magistrades del Tribunal Suprem sis dones.

La dona en la recerca científica

L'altre aspecte que conec prou bé és el relatiu a la presència de les dones en la recerca universitària.²² No es tracta d'un lloc idíl·lic, perquè el complex sistema de relacions més o menys tancat que es construeixen entorn a una càtedra, un departament o un grup d'investigació implica que la utopia constitucional, segons la qual la selecció d'un candidat s'ha de fer principalment pels seus mèrits no deixa de ser això, una utopia. Els estudis europeus sobre la participació de les dones en els àmbits de la recerca en ciència i tecnologia posen de relleu que el nombre de dones estudiants s'ha incrementat de forma espectacular en els darrers anys, per bé que això no es tradueix en la seva presència en els alts llocs de la recerca, a diferència de les carreres judicials on, com hem vist, això succeeix. Les causes de la manca de dones en els àmbits de la recerca poden ser des que la creació de la família coincideix amb els anys d'inici en la investigació, fins que les comissions que avaluen les tasques investigadores i docents tenen un notori desequilibri de gènere.

Però, com a contrapartida, la universitat ha deixat de ser un reducte masculí: l'accés de la dona al treball extern i la consegüent necessitat de formació fa que cada cop més dones accedeixin a llicenciatures, fins fa relativament poc, ocupades gairebé exclusivament per homes. Si examinem les xifres de les universitats catalanes de forma global, veurem que en el curs 2000-2001, el 44 % dels estudiants són homes front al 55,99 % de dones. A Europa

22. Un excel·lent treball sobre aquesta matèria és el Roser GONZÁLEZ (coord.), *Document sobre dones i ciència*, Barcelona, Observatori de Bioètica i Dret, Universitat de Barcelona, 2004. Es poden trobar també dades interessants, aquestes referides bàsicament a la Universitat Autònoma de Barcelona, a <http://www.uab.es/observatori-igualtat>. Vegeu també l'article de Miguel Ángel QUINTANILLA, «Mujeres y ciencia: discriminación y excelencia», *El País*, dimecres 21 març 2007, p. 54.

el 2004, el 55 % dels graduats eren dones. I aquestes xifres es repeteixen en totes les àrees, excepte en arquitectura i enginyeries, on la proporció s'inverteix: el 74,63 % d'homes front el 25,36 % de dones. La xifra global de dones que van acabar els estudis universitaris a Catalunya en el curs 1999-2000 era de 59,41 %, front al 40,58 % d'homes, xifra que coincideix amb la global de l'Estat.

Això, però, presenta una certa fractura en les tesis doctorals, ja que en el curs 1999-00 el nombre de tesis doctorals defensades per dones va ser solament el 44 %. En general, a Catalunya i d'acord amb les dades publicades, el 84 % de catedràtics són homes, front al 16 % de dones. I, dada espectacular, a la UPC solament hi ha un 2,5 % de dones catedràtiques. Les dades del document de l'Observatori de Bioètica i Dret de la Universitat de Barcelona posa en relleu que el 2004 a Espanya només hi havia el 12,81 % de dones catedràtiques d'universitat i que al CSIC hi havia el 15,4 % de dones investigadores. Certament a mesura que baixem l'escala de professorat, les dones augmenten, perquè es tracta de categories on hi ha personal més jove. Però a Catalunya solament hi ha un 33 % de dones en totes les categories. I aquesta no és una mala xifra, si la comparem, per exemple, amb Holanda, 5 %; Alemanya, 5,9 % o a Suècia, 22 %. I a Catalunya tenim una miqueta menys que a Espanya, on hi ha un 34,9 %. El percentatge de dones en la carrera professional s'incrementa a mesura que la categoria professional disminueix. A més categoria, menys dones: és el que s'anomena *the leaky pipeline*, real.

Els informes del Grup de Hèlsinki sobre les dones i la ciència ens demostren que la situació actual a Europa és la mateixa i que, paradoxalment, l'accés de les dones als estudis universitaris no va acompanyat de l'accés a la carrera investigadora. I això es demostra en diversos fets constatables: 1) L'accés a llocs de responsabilitat, a la universitat o direcció de grups de recerca és majoritàriament masculí. Manquen dones en llocs clau per a la presa de decisions en l'àmbit de la recerca. 2) L'accés a fons de recerca també és majoritàriament masculí. A Catalunya, per exemple, solament el 16 % dels grups consolidats tenen com a investigadora responsable una dona. 3) Les dones ocupen un percentatge molt baix en les acadèmies científiques i, donada la seva escassa participació en aquests nivells de recerca,²³ no guanyen els grans premis (11 sobre 457 Nobel). 4) Són les que majoritàriament tenen contractes de curta durada.

Els diferents informes assenyalen com a causes principals: 1) La inflexibilitat de les estructures de les carreres universitàries. L'aplicació del principi d'igualtat fa que es tracti les dones «igual» que els seus col·legues homes, quan en realitat el que s'hauria de fer és tractar-les de forma «equivalent», la qual cosa no vol dir el mateix, perquè implica tenir en compte les diferents situacions en què es poden trobar. 2) Les dificultats en l'assistència en les tasques relacionades amb fills, parents ancians, etc., tradicionalment i culturalment assig-

23. Segons el document de Roser GONZÁLEZ citat, p. 13 i ss.

nades a les dones, i això no millora, donada la tradicional manca de polítiques familiars. Avui es demanen de forma reiterada polítiques que permetin compatibilitzar la vida professional i la familiar i aquesta és també una necessitat de les dones que es volen dedicar a la recerca. 3) Prejudicis consistents o inconsistents contra les dones investigadores. Els problemes que afecten les dones en general en la vida professional es reproduïxen en l'àmbit de la investigació, com la discriminació salarial i laboral, soledat en les tasques diàries, *mobbing*, etc. Això, per desgràcia, és moneda corrent en el món laboral i les universitats i els centres de recerca no se n'escapen. 4) El denominat «efecte bumerang», perquè la discriminació positiva provoca alguns cops el rebuig a la contractació de personal especialment protegit. 5) La diferència respecte de les àrees en què les dones realitzen les seves investigacions. Hi ha un desequilibri notable, com es pot deduir de les mateixes xifres que ens dona la Generalitat respecte dels grups consolidats dirigits per dones: el 31 % pertany a l'àrea d'Humanitats, front al 10 % de Ciències i d'Enginyeries i Arquitectura, per bé que han augmentat les dones en beques predoctorals.

Però, en contra del que podria semblar en una anàlisi ràpida, la situació als països del sud d'Europa és molt millor que en altres llocs. Portugal és un cas clar que una determinada política de promoció de la participació de les dones a tots els nivells de l'ensenyament pot produir un canvi espectacular en el nombre de les dedicades a la recerca. Si tenim presents aquests dos espais, els problemes es poden considerar comuns i es poden resumir de la manera següent:

Certament, el fet que les dones ocupin ara llocs de treball de menys categoria, tant a la universitat com a la judicatura, pot ser conseqüència de la seva joventut: han accedit més tard a la universitat i per això no es troben en els llocs superiors, perquè calen anys per arribar-hi. Una reflexió d'aquest tipus, però pot ser contrastada amb una realitat, cada cop menys freqüent, però certa: la consideració social del treball de la dona és sempre favorable a la seva dedicació a la vida familiar i, en segon rang, a la professional. L'estructura familiar i social així ho demostra. Pensem el problema que es genera en les famílies quan el marit i la dona treballen en llocs geogràficament distants, la qual cosa succeeix freqüentment en les carreres judicials: és obvi qui cedeix, però en realitat cada cop és menys freqüent. I, a més, les estadístiques judicials sobre la petició de les excedències maternals també demostra aquesta realitat.

Comença a ser fals un axioma sostingut llargament d'acord amb el qual, quan el lloc de treball està poc remunerat i perd prestigi social, és ocupat automàticament per una dona. La situació als diferents nivells de les carreres judicials i cada cop més a les àrees de recerca pot portar a conclusions contràries, per bé que la recerca sigui un món molt desitjat pels homes, en el qual es mouen millor, possiblement per tradició o perquè els (les) altres els deixem la via lliure.

Voldria acabar amb una darrera reflexió. El nivell d'analfabetisme femení a tot el món s'incrementa i les diferències entre les mateixes dones també. El que he dit s'ha de fer extensiu a totes les dones que, tot i tenir el gran paper de continuadores del gènere humà, després

són considerades persones de segona per raons culturals, religioses, polítiques o simplement per inèrcia, raons que molts cops nosaltres mateixes contribuïm a reproduir. La dramàtica afirmació d'Edith Creson, quan va dir que l'autèntica igualtat vindrà quan es nomeni una dona mediocre per ocupar un càrrec important, ens obliga a pensar en les responsabilitats de tots els que estan implicats en el sistema i que cal fer alguna cosa per assolir la normalitat.

I així com quan jo vaig començar a estudiar dret la llei no em permetia ésser jutge i quan vaig acabar la llei havia canviat, els passos que s'han donat i se segueixen donant en l'aspecte legislatiu han d'ajudar a fer més ràpid el canvi cap a una definitiva igualtat. Perquè, com s'afirma en el document de l'Observatori de Bioètica i Dret, la igualtat «no és solament una qüestió de bones pràctiques individuals, sinó que exigeix la correcció de les estructures que mantenen i reproduïxen la subordinació social de les dones», que això era el que la M. Aurèlia Capmany denunciava en el seu llibre.

Bibliografia citada

- CHACARTEGUI JÁVEGA, Consuelo. «El largo recorrido hacia la igualdad de oportunidades entre hombre y mujeres en el ámbito laboral: un avance significativo con las medidas previstas en la Ley Orgánica de Igualdad». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1, 2007, p. 75-126.
- CONSEJO GENERAL DEL PODER JUDICIAL. *Memoria sobre el estado, funcionamiento y actividades del Consejo General del Poder judicial y de los Juzgados y Tribunales*. Libro II. 2006. Centro de Documentación Judicial.
- GONZÁLEZ, Roser, (coord.). *Document sobre dones i ciència*. Observatori de Bioètica i Dret. Universitat de Barcelona, 2004.
- LACRUZ BERDEJO, José Luis. *El matrimonio y su economía*. Barcelona: Bosch, 1963.
- PESARRODONA, Marta. *Donasses. Protagonistes de la Catalunya moderna*. Barcelona: Destino, 2006.
- PUIG FERRIOL, Lluís. *L'estat civil de dona casada segons el dret civil vigent a Catalunya*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1971.
- PUIG FERRIOL, Lluís. «Dret de família i dret català». *R.J.C.*, núm. 1, 1989, p. 9-35.
- PUIG FERRIOL, L.; ROCA TRIAS, E. *Fundamentos del Derecho civil de Cataluña*. T. I., 2a ed. Barcelona: Bosch, 1984.
- PUIG FERRIOL, L.; ROCA TRIAS, E. *Instituciones del dret civil de Catalunya II*, 6a ed. València 2005, p. 422 i ss.
- PUIG SALELLAS, Josep M. *Les relacions econòmiques entre esposos a la societat catalana d'avui*. [Discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya i contestació per l'Il·lm Sr. Raimon Noguera, llegit en la sessió del dia 25 de febrer de 1981]
- QUINTANILLA, Miguel Ángel. «Mujeres y ciencia: discriminación y excelencia». *El País*, 21 de març de 2007, p. 54.

- ROCA, Encarna: *El dret civil català en la jurisprudència*. IV. Barcelona: Càtedra «Duran i Bas», 1977.
- ROCA TRIAS, Encarna. «La codificación y el derecho foral». *Revista de derecho privado* [Madrid], julio-agosto 1978, p. 596-642.
- RODRÍGUEZ PIÑEIRO, M.; FERNÁNDEZ LÓPEZ, M. F. *Igualdad y discriminación*. Madrid: Tecnos, 1986.
- VILÀ, Blanca i altres. «El principio de igualdad por no discriminación por razón de sexo: la aplicación del derecho comunitario y su acción sobre los derechos internos». *R.J.C.*, 1986.

La dona a Catalunya (1966). Canvis en els últims cinquanta anys

Carlota Solé

A les primeres pàgines del llibre de M. Aurèlia Capmany, publicat el 1965 per primera vegada i reeditat diverses vegades, s'hi troba la frase: «La dona sap allò que és perquè l'home li diu allò que ha de ser» (p. 23). La dona es defineix com alteritat, com a diferència i naturalment com a dependència, diu l'autora. La tradició bíblica, grega, judeocristiana, avalen el paper complementari de la dona respecte a l'home. Aquest llibre marca una fita en les preocupacions dels catalans (i per extensió, dels espanyols). És potser la primera obra que tracta el tema de la dona de forma equidistant, defugint plantejaments lliberals o conservadors, victimitistes o reivindicatius. Presenta la situació de la dona en el marc de les seves circumstàncies, que limiten la seva promoció com a persona. Tracta el tema de la maternitat i la virginitat com a coordenades de la realitat específica de la dona, durant molts segles. La dona com a objecte, la dona com a treballadora i propietària de la terra, la dona burgesa s'analitzen a través de la història, de la literatura, del feminisme, fins als anys seixanta. Se situa la dona moderna en aquesta dècada, tenint en compte el canvi d'actitud de la mateixa interessada, i dels homes que l'envolten. La qüestió de la família, de l'educació dels fills, de la cura dels malalts i la gent

gran es tracten tot evidenciant la càrrega que ha suposat unilateralment, per a les dones fins aquella dècada.

En la segona part del llibre, s'il·lustren, a través d'una petita enquesta informal, sense exigències científiques pel que fa a la metodològica sociològica (mostra de dones molt petita, no s'explica com s'han elegit les entrevistades, quin és el marge d'error, etc.), la situació objectiva i les actituds subjectives de diverses dones. En la tercera part del llibre l'autora cita diverses dones precursors (Virginia Wolf, per exemple) de la igualtat entre homes i dones i de la garantia, per llei, d'aquesta igualtat. M. Aurèlia Capmany s'avança moltes dècades en plantejar si l'alliberament de la dona es produeix a través del treball (productiu, fora de la llar) o bé en resulta una nova esclavitud. Les dobles jornades i la doble presència (Balbo, 1979), avui assumides per homes i dones, són ja presents a l'obra d'aquesta pionera en examinar la dona en el seu context.

Avui, cinquanta anys més tard, la dona no es defineix en relació amb l'home sinó a la societat. És a dir, es defineix en funció del que pot aportar a la societat i n'ha de rebre, com qualsevol membre o ciutadà. En els últims cinquanta anys es fan palesos els canvis pregonos que el rol social i la posició social de la dona han tingut, que s'han manifestat en el canvi de valors en la societat catalana.

Participació laboral

A l'àrea del treball, la incorporació de la dona al mercat laboral es produeix a ritme ràpid a partir dels anys seixanta. L'expansió econòmica d'aquella dècada facilita la contractació de serveis no qualificats que poden oferir moltes vegades aquestes dones, que fins aquell moment varen romandre a llurs llars. Paral·lelament, s'inicia en la mateixa època l'afluència massiva de dones als centres d'educació mitjana i superior i comencen a penetrar en ocupacions i activitats en substitució o complementarietat amb els homes. En comparació amb d'altres països occidentals, com França o Alemanya, ambdós processos es produeixen en un període relativament curt, segons dades de l'OCDE de 1991. En comparació amb els homes, la taxa d'activitat femenina s'ha accelerat significativament, tot i que segueix tenint el paper d'exèrcit de reserva si la conjuntura econòmica és desfavorable, especialment pel que fa a les dones casades. Paral·lelament, la taxa d'atur afecta més les dones que els homes. Malgrat tot, la creixent incorporació de la dona al mercat de treball fa augmentar la població activa, contrarestant els efectes de les taxes de fecunditat i natalitat a la baixa i la disminució de la població en edat de treballar, compensada per la immigració extracomunitària.

Diversos factors incideixen en la decisió de la dona a l'hora d'incorporar-se al mercat laboral. En comparació amb d'altres països occidentals, la situació familiar té un pes molt

important. Les dones solteres, joves o velles, doblen en proporció les casades en el mercat de treball. Tot i que sembla disminuir la tendència, en les últimes dècades les dones joves, amb fills, han abandonat durant dècades el mercat laboral per criar-los, o bé no han tingut mai una feina fora de casa. En aquesta tendència influeix clarament el nivell d'educació. Un nivell alt de formació es correlaciona amb una taxa més alta d'activitat femenina i amb menys centralitat en llur vides de la família i el treball domèstic. Les diferències entre dones solteres i casades també disminueixen. Igualment, les dones amb un nivell elevat d'estudis tenen més oportunitats d'accés a activitats professionals i tècniques superiors. Persisteixen, però, les grans diferències entre homes i dones pel que fa al salari (encara avui dia, una mitjana d'un 30 % menys les dones, per la mateixa formació, activitat i responsabilitat).

Malgrat la igualtat d'oportunitats en l'accés a un nivell educatiu elevat, continua produint-se una especialització «feminitzada» en algunes professions que reproduïxen rols suposadament tradicionals de la dona. Per exemple, tasques educatives, sanitàries, de cura, serveis de proximitat, on s'ha produït una feminització notable de les llicenciatures (pedagogia, medicina). Ha augmentat, però, en els últims anys la proporció de dones que trien i acaben carreres tècniques com arquitectura o enginyeries. És notable també la gran proporció de dones professionals en les àrees d'educació i sanitat, en els nivells mitjans, però el poc nombre de dones que arriba a ocupar els llocs més elevats de la jerarquia. En el món de l'empresa aquesta situació és flagrant.

Les diferències entre homes i dones són encara més paleses quan es tracta de dones amb un nivell baix d'educació. Ací influeix la seguretat en l'ocupació. Aquestes dones mantenen el paper d'«exèrcit de reserva», és a dir, qualsevol recessió econòmica actua expulsant-les del mercat formal de treball, induint-les a guanyar-se la vida o complementar els ingressos familiar en l'economia submergida. En sectors tradicionalment femenins com el tèxtil-confecció, comerç, servei domèstic, per exemple, la proporció de treball femení submergit dobla el masculí. A més, les dones amb baix nivell educatiu i activitat poc especialitzada sovint han de deixar el lloc de treball en el moment de criar els fills, ja que, per raons econòmiques, no poden comptar amb ajuda externa. En aquestes situacions es dona prioritat al treball de l'home i la seva aportació als ingressos familiar, precisament perquè els salaris dels homes són, en conjunt, més elevats que els de les dones. Atès el caràcter complementari que tenen els ingressos i el treball de la dona en l'economia submergida, les dones s'ocupen i dediquen molt més temps que els homes a les feines de casa. A més, la seva relació quasi permanent amb el mercat de treball negre fa que aquestes dones no tinguin possibilitat d'adquirir nivells superiors d'educació que els donin opció a llocs de treball en el mercat formal, més qualificats i millor remunerats. Aquesta situació pot pal·liar-se quan es notin els efectes de la Llei d'igualtat de 2006, que preveu la conciliació entre treball fora de la llar (productiu) i domèstic (reproductiu).

La situació familiar també es troba vinculada a l'assoliment de qualificació i formació, a més d'un lloc de treball estable i de condicions laborals acceptables. En l'àmbit privat moltes dones retarden tenir el primer fill per tal de promocionar-se laboralment o reciclar-se formativament. En general, hi ha una correlació negativa entre el nombre de fills i el desenvolupament d'una activitat laboral externa a la llar per part de les dones. Les dones amb molts fills perden, almenys temporalment, la seva capacitat per generar ingressos familiars, augmentant la seva dependència econòmica del marit. Tenir fills limita la mobilitat laboral i funcional de les dones, redueix els incentius i voluntat per a canviar de feina, tot i poder guanyar més i en millors condicions.

Participació en la vida política

Un dels elements definidors d'una societat democràtica és la participació igualitària d'homes i dones en les institucions de poder. La Constitució espanyola ho garanteix en l'article 14. Però la realitat és que en els últims cinquanta anys s'ha avançat menys en l'àmbit polític que en el laboral i social. La participació de les dones en les institucions polítiques, en les organitzacions sindicals, en les instàncies de decisió i execució polítiques, és minoritària. Només esporàdicament (Govern del president Pasqual Maragall, per exemple) hi ha hagut paritat entre els membres del Govern i alts càrrecs de la Generalitat. Igualment, les llistes electorals de molts partits polítics no consideren aquesta possibilitat, exceptuant alguns partits polítics d'esquerra. Al Parlament de Catalunya es reflecteix aquesta situació. Val a dir que, darrerament, els partits polítics ja no opten per presentar dones amb finalitat merament decorativa, sinó que valoren la seva capacitat com a gestores o polítiques. Alguns partits polítics d'esquerres són partidaris de la discriminació positiva de les dones, establint quotes del 25 % per ocupar determinats llocs de l'Administració. Ara bé, els estereotips i prejudicis consideren l'atribució de càrrecs polítics a les dones, més que a llurs mèrits, a les relacions de tipus personal o a la necessitat de complir amb algun requisit formal igualitari. Cal dir que les dones mostren tradicionalment poc interès per la política, llevat dels últims anys. Llur paper en molts moviments socials o associatius, en grups de pressió, ha estat important i efectiu, però ha tingut un caràcter informal. Se'ls atribueix poca competitivitat, agressivitat, se les considera poc aptes per a lluitar en el món polític. Certament no poden ignorar les regles que regulen la política en una societat capitalista de democràcia formal (Martínez, 1990).

Malgrat tot, des dels anys setanta, en part gràcies als moviments feministes que varen ajudar a expandir la idea de l'emancipació femenina entre les dones de classe mitjana i treballadora, ha augmentat la participació de la dona catalana en les eleccions a través del vot, ha augmentat en els darrers anys la seva presència en les instàncies de poder i en la vida pública.

Participació en la vida social

A Catalunya, com explica molt bé M. Aurèlia Capmany, la dona ha tingut, des del punt de vista legal, social i cultural, una posició més igualitària respecte als homes que en altres indrets d'Espanya. Especialment en l'àmbit rural, la dona ha tingut un paper clau en l'organització social. La seva funció fonamental en la producció i reproducció de la unitat domèstica era i és cabdal. En el món urbà, la dona catalana s'ha incorporat massivament al mercat de treball i ha assolit un paper autònom des del punt de vista econòmic. Tot i existir moltes formes de família (monoparental, mares solteres, homosexuals, etc.), predomina la família nuclear: parella heterosexual amb fills. La normalització del divorci dels matrimonis ha reforçat el paper autònom de la dona en el món social. Actualment, la dona divorciada, separada, soltera o sense la presència habitual del marit o company ja no es troba marginada. Els vincles matrimonials han perdut pes social, tot mantenint la seva importància pràctica a efectes legals. Per altra banda, es valora la parella, legalment instituïda o no, com a fonament i expressió de la relació entre persones amb igualtat de drets i obligacions referents a les aspiracions de realització personal i de reconeixement social. De fet, en la parella, les dones de classe mitjana i alta han assolit un nivell d'autonomia relativament elevat. La subordinació a les necessitats del marit i/o la dedicació exclusiva a criar i educar els fills ha quedat limitada a un nombre considerable de dones treballadores o de classes socials inferiors.

El matrimoni i la maternitat han deixat de ser els únics o principals objectius en la vida de les dones. S'ha convertit en un element de satisfacció, plenitud i autorealització en la vida privada. Aquest enriquiment de la vida privada, a través de la maternitat, és sentit progressivament per part de moltes dones com paral·lel a l'enriquiment que significa assolir objectius professionals. La disponibilitat de mètodes anticonceptius segurs ha obert aquí un marge de decisió personal molt més ampli per a les dones. Els permet planificar el naixement dels seus fills i adaptar-lo a les seves necessitats professionals i altres circumstàncies biogràfiques. Això es reflecteix en dues circumstàncies demogràfiques: un fort descens de la fecunditat, que tot just comença a recuperar-se i, en segon lloc, una preferència clara per una fecunditat reduïda. Tant el nombre de fills considerat ideal, com el nombre de fills desitjat personalment, és reduït, generalment a dos. Aquesta preferència es dona especialment entre dones (i també homes) menors de trenta-cinc anys. També s'ha produït una caiguda de la nupcialitat a partir dels anys vuitanta, associada a un ascens de l'edat mitjana de casar-se. Aquestes tendències, tot i ser lògicament fenòmens que impliquen ambdós sexes, mostren una creixent orientació de les decisions reproductives en mans de les dones segons llurs circumstàncies i necessitats personals.

Tanmateix, els cost social i econòmic de tenir fills segueix essent molt alt per a les dones. Excepte en alguns casos esporàdics, hi ha una correlació negativa entre el nombre de fills i

el desenvolupament d'una activitat laboral fora de casa. A l'inrevés, les dones que tenen molts fills perden, temporalment o indefinida, la seva capacitat per a generar ingressos i augmenten així la seva dependència econòmica del marit. Els costos indirectes de la fecunditat influeixen per tant en la participació de la dona en el món social i laboral. En ambdós casos, la responsabilitat de l'organització de la llar i el funcionament de la família rau en general en l'esposa i mare de família. Així doncs, la tendència per la qual es decanten les dones catalanes avui és el model de realització personal complementària entre el món afectiu privat i el laboral, públic.

Relacions de gènere

Les relacions de gènere s'han transformat a conseqüència dels canvis esmentats. En el context de la societat capitalista on vivim, en la qual l'esfera pública i privada, el treball productiu i el reproductiu es troben clarament delimitats, la nuclearització de la família i la generalització del treball assalariat estructuren les relacions de gènere com una divisió de treball, en la qual el treball productiu, fora de la llar, és competència de l'home, i el treball de reproducció és de competència exclusivament privada, idealment en el si de la família. El treball femení s'identifica amb les tasques reproductives, que no reben remuneració independent. Per tant, necessiten per a llur realització dels ingressos salarials de la parella que està en condicions de vendre la seva força de treball en el mercat laboral, tasca de la qual se n'encarrega sovint l'home.

Els canvis en aquest model han estat induïts per les normes legals que enfoquen directament sobre la igualtat jurídica dels gèneres, a partir de la Constitució de 1978, que estableix l'equiparació en drets formals entre els gèneres. També influeixen en aquesta tendència els debats sobre la vigència de determinades normes legals que es desenvolupen, en principi, sense relació amb aquesta qüestió. Per exemple, la discussió que es va produir sobre l'harmonització del dret civil català amb el Codi civil espanyol, incloent-hi també les diferències en el règim matrimonial i les seves conseqüències socials (separació de bens, és a dir, cadascú és propietari del que guanya o obté pel seu compte, mentre el Codi civil preveu el règim de béns de guanys, és a dir, tot el que s'obté és propietat dels dos membres del matrimoni a parts iguals). Institucionalment, els agents socials que més s'han involucrat en la promoció del canvi són l'Institut de la Mujer del Ministeri de Treball i Assumptes Socials i l'Institut Català de les Dones. Des de 1987 s'ha aplicat el Pla d'Igualtat a Catalunya i enguany, al març de 2007, s'ha promogut a Espanya la Llei d'igualtat (BOE, 23 de març de 2007) que contempla qüestions tan rellevants per a les dones com la conciliació de la feina productiva i reproductiva, entre els sexes. La Llei orgànica d'igualtat entre dones i homes, de 22 de març de 2007, hi introdueix un enfocament transversal, mitjançant una perspectiva integral

(implicant els poders públics i la societat en general) de l'aplicació del principi d'igualtat que projecta la seva aplicació sobre diverses esferes de la vida política, social, econòmica i cultural, a més d'un conjunt de mesures en relació amb l'ocupació. L'objectiu de la llei es prevenir, eliminar i reparar totes les formes de discriminació per raó de sexe i garantir la igualtat d'oportunitats per homes i dones i promoure la igualtat efectiva (CES, 2007).

Igualment, s'han d'esmentar els instituts i seminaris d'estudis sobre les dones, l'Observatori per a la Igualtat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Els sindicats més importants i els partits polítics d'esquerres han contribuït a fomentar les polítiques d'igualtat.

L'any 2007, Any Europeu de la Igualtat, pot servir per a eliminar diferències salarials (del 28 % a Catalunya, a favor dels homes com a remuneració per treballs d'igual valor; l'atur femení dobla al masculí, només un 5,5 % del càrrecs directius són dones a Catalunya, a Espanya és al voltant d'un 3 %), per la millora de les condicions de treball i per aconseguir que, tant els homes com les dones puguin reconciliar llurs vides personals, familiars i professionals.

Canvi en els valors i creences

Les dones han aconseguit, a través de llurs decisions sobre entrar al mercat de treball, reduir el nombre de fills, participar en la vida associativa i política, etc., fer canviar el sistema de valors i creences. La ruptura generacional entre dones joves i grans s'ha manifestat clarament en les qüestions relatives a la sexualitat, matrimoni, natalitat, aportació als ingressos familiar, independència econòmica, etc.

Per altra banda, el treball domèstic ha estat reconegut com a imprescindible per al desenvolupament de les economies. S'ha valorat àdhuc monetàriament. Compartir-lo entre ambdós sexes ha estat però més difícil. Les dones segueixen essent responsables de l'organització de la llar i, d'acord amb dades del CIS, participen en moltes més hores que els homes en les tasques domèstiques i de cura dels infants, avis i malalts.

La transformació de les relacions de gènere no solament arrenca predominantment de les dones amb nous valors i intents per a dur-los a terme, vencent molts obstacles socials, sinó que a més no troben suport en el sexe masculí. La redistribució de funcions entre els gèneres avui dia s'ha realitzat principalment en el sentit que les dones han accedit a papers i rols tradicionalment masculins, mentre que els homes no han trobat una aproximació als rols femenins i han continuat atribuint-se la superioritat davant el gènere femení. Resultat d'això són els obstacles que han d'afrontar les dones que segueixen el camí cap a l'autonomia a nivells superiors. No estan exemptes de les responsabilitats de la llar, tenen doble jornada i senten la doble presència, en termes de Laura Balbo. A més es troben sotmeses als

estereotips i prejudicis socials de ser persones agressives, dominants, competitives, en un entorn dominat pels valors atribuïts a la masculinitat.

Això fa que es trobin amb dificultat de mobilitat ascendent per mèrits propis, cosa que dificulta el desenvolupament positiu de valors alternatius, perquè generalment s'identifiquen amb les pautes dominants d'esforç i sacrifici il·limitats necessaris per aconseguir llurs objectius. Conseqüència d'aquesta situació és la falta de solidaritat col·lectiva, especialment en el cas de dones que ocupen llocs de responsabilitat a nivell executiu o empresarial i que, considerant l'esforç que han fet, se senten privilegiades o no senten actituds discriminatòries envers elles. En aquest sentit no contribueixen a la transformació de les relacions de gènere cap a igualar les condicions i oportunitats de les dones en general.

Testimoni d'aquest fet és la iniciativa d'algunes dones d'entrar en el món empresarial, masculí per excel·lència, impulsades per valors d'autonomia (independència, llibertat, identitat), necessitat de reconeixement social, voluntat de poder. A part dels problemes objectius que tenen aquestes dones a nivell professional: salaris inferiors als dels homes per la mateixa activitat i responsabilitat, etc., elles consideren, però, que mantenen una relació «simètrica», de col·laboració mútua, amb la seva parella. En molts pocs casos la viuen com una relació de «competència, dependència». Per tant, mostren un nivell acceptable de relacions de gènere privades pel que fa a l'activitat empresarial de la dona, malgrat manifestar manca de temps, d'energia i de concentració en els recursos personals.

Ara bé, la relació de parella i l'actitud de la parella envers la pròpia feina és descrita com a un vertader handicap per al desenvolupament professional de les dones. L'home col·labora, però no apareix en cap cas com impulsor del treball de la dona. La transformació de les relacions de gènere, per part de les dones es busca a nivell individual i personal, de manera que l'augment d'autonomia, d'autorealització i d'autoafirmació en l'àmbit extrafamiliar són vistos com a moments personals amb poca relació amb les transformacions socials a una escala més abstracta. És ben cert que l'actuació del Govern en els últims anys ha impulsat el canvi institucional a través de lleis que fomenten la igualtat. Però el pes de la família originària com a font de valors es manté amb força. L'actuació de les dones envers una major participació en la vida laboral i social es duu a terme, mantenint-se valors molt arrelats culturalment, com ara el valor de la família, el de la maternitat responsable.

Ha canviat, per altra banda, l'enfocament i avaluació de la sexualitat femenina. L'elaboració i estabilització de nous valors d'acció femenins es troben influïts per la família originària, el lloc on molt aviat s'elabora un projecte personal de vida i es constitueixen els moments claus de la identitat. S'ha de tenir en compte també el canvi que ha suposat la progressiva no diferenciació entre fills i filles, en el si d'una família, a l'hora de proporcionar-los recursos educatius per a obrir-se camí en el món del treball. Fa cinquanta anys, els fills, homes, s'orientaven cap una ocupació i les filles, dones, cap al matrimoni, com a estratègia de supervivència, excloent-ne tot projecte autònom. L'assignació diferenciada de recursos

familiars afectava la subordinació de les germanes a les aspiracions dels germans mascles, cosa que significava una anticipació de l'estratègia d'adaptació femenina i de mobilització dependent que l'esperava en el matrimoni en funció de les necessitats i preferències del marit. La família es constitueix com un lloc de producció d'una de les característiques de la identitat femenina: la capacitat d'adaptació als projectes dels «altres». La inserció laboral de les dones joves és vista també en funció del suport econòmic a la formació escolar o professional dels germans o a les necessitats de reproducció material i/o social de la família.

Per a les dones de les generacions actuals, especialment de les classes mitjanes, la situació ha canviat profundament. Llurs projectes de vida han guanyat en autonomia i ara és més aviat la perspectiva de l'adscripció prioritària de les filles, de la seva futura família i de la subordinació de la seva trajectòria laboral a la del marit i a l'organització familiar la que estableix una nova flexibilització en anticipació de condicions futures. L'autonomia relativa de projectes de vida d'aquestes dones joves, per tant, es trasllada de la família originària a la família pròpia. Això comporta també limitacions al projecte propi, ja que el plantejament postmatrimonial obeeix a una pràctica de flexibilitat que intenta anticipar la futura incompatibilitat entre família i treball i, per tant, expressa més una estratègia d'activitat que un vertader projecte professional en si mateix.

Assumir els valors de l'autonomia, de l'autorealització i de la independència, així com desenvolupar projectes de vida propis orientats cap a l'activitat professional extradomèstica ha de col·lidir necessàriament amb les identitats femenines en el sentit tradicional. El món laboral no es regeix per la constitució d'aquestes identitats, sinó per la competitivitat i la jerarquització. Tendeix, per tant, a la desintegració de les identitats col·lectives, duent a la manca de solidaritat entre les dones en el món professional. Es donen molts sentiments de culpa i de frustració entre les dones amb àmplies responsabilitats laborals i obligacions familiars simultànies. El cas de les dones en activitats empresarials és il·lustratiu, ja que reflecteix el conflicte entre els rols incompatibles en la pràctica i, per altra banda, la decisió de guanyar autonomia i de defensar-la. La contradicció es manifesta que el món privat, domèstic, es reconeix com a lloc important, però residual; el treball a l'empresa dóna un nivell de satisfacció i reconeixement molt més elevat.

Els nous valors de satisfacció, reconeixement, autorealització són claus en el model d'acció de la dona com a persona individual, que té els seus interessos propis. Els nous valors, els nous models de conducta i acció són encara en procés de desenvolupament, són heterogenis, a vegades minoritaris, i tenen un cost sociocultural i individual encara elevat per a les dones.

M. Aurèlia Capmany titula el cap. XVII del seu llibre «El treball, una nova esclavitud?» Certament, l'alliberament de la dona a través del treball fora de la llar es posa en qüestió. Les dones assumeixen doble responsabilitat, fora i dintre de la llar. Ara per ara, continuen organitzant i fent moltes de les tasques de reproducció, en molts casos sense la col·laboració

dels homes i, per altra banda, assumeixen la responsabilitat d'un treball productiu, és a dir, una feina remunerada (moltes vegades menys que els homes), vencent obstacles (discriminació en la promoció laboral, per exemple) i afrontant prejudicis (no han de ser «agressives» quan són només competitives, etc.).

En el si de la Unió Europea, Espanya és l'Estat on la precarietat laboral de les dones és més notable. Moltes dones creen llurs pròpies empreses, amb totes les dificultats que comporta aquesta iniciativa, per entrar en el món laboral. No deixen, però, en molts casos, de seguir dependent econòmicament i socialment dels marits o companys sentimentals. Moltes senten recança a l'hora de trencar la parella, fins i tot en casos de maltractaments, sotmeses com es troben a la pressió de la cura dels fills o als prejudicis socials.

Bibliografia

- ALBERDI, I. i MATAS, N. *La violencia doméstica. Informe sobre los malos tratos a mujeres en España*. Barcelona: Fundació "la Caixa", 2002.
- ALBERDI, I. «Los cambios en la institución familiar». *Panorama Social*, núm. 1. Madrid: Fundación de las Cajas de Ahorros, 2005.
- ANDERSON, B. S. i ZINSSER, J. P. *Las mujeres en España*.
- BALBO, L. «La dopia presenza». *Inchiesta*, 32, 1979.
- BALBO, L. «Una ley para las horas». *Mientras tanto*, 42, Barcelona, 1990.
- BALBO, L. *Tempo di vita*. Milà: Feltrinelli, 1991.
- CAPMANY, M. A. *La dona a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1965.
- CAMPS, V. *El siglo de las mujeres*. Madrid: Cátedra, 1998.
- CAREAGA, P. *La investigación en España. Mujer y educación*. Madrid: Instituto de la Mujer, 1987.
- CARRASCO, C. *et alii. Trabajo con mirada de mujer*. Madrid: Consejo Económico y Social, 2004.
- CASTAÑO, C. *Las mujeres y las tecnologías de la información*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.
- CES (Consejo Económico y Social). *Observatorio de Relaciones Industriales*, 97, enero de 2007.
- COMISIONES OBRERAS. *Sobre la Igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres*. Plan de Acción para el Empleo en España, 1999.
- GARCÍA, M. i GARCÍA, M.A. *Mujeres en minoría. Una investigación sobre las catedráticas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1997.
- MARTÍNEZ-TEN, C. «La participación política de la mujer en España». A: ASTELARRA, J. (ed.). *Participación política de las mujeres*. Madrid: CIS, 1990.
- TORNÉS, T., CARRASQUER, P., PARELLA, S. i RECIO, C. *Les dones i el treball a Catalunya: Mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de la Dones (en premsa).

FRANCESC DE B. MOLL
(1903-1991)

Els altres quaranta anys (1975). La unitat de la llengua

Antoni J. Colom Cañellas

Per a na Nina M., amiga d'aquells anys
del Pati de Lletres de la Central.

El llibre que ens serveix de basament per aquest parlament és tal com està anunciat *Els altres quaranta anys*, l'autor del qual com hom sap és el protagonista de la nostra lliçó, l'eximi Francesc de Borja Moll. Es tracta d'un llibre de memòries, una mena d'autobiografia que a través de més de tres-centes pàgines ens dona ressò de la seva existència entre els anys 1935 i 1974¹ i que és la continuació d'un altre volum publicat anys abans sota el títol *Els meus primers trenta anys*.

De principi ens pot parèixer més o menys inversemblant que d'un llibre de memòries i records es pugui extreure el tema del qual avui hem de tractar, o sia, la *unitat de la llengua*. Ara bé, qui va conèixer en Moll, o qui ha seguit la seva trajectòria vital, sabrà i no s'estranyarà ni gens ni mica que per a ell, la seva vida fou, permanentment, una lluita constant i sense descans a favor de la llengua catalana, en uns anys difícils, obscurs, plens de prohibicions i sospites. Per una altra banda, la seva relació d'antic, constant i permanent, amb mossèn Antoni M. Alcover podria, per al qui no coneix

1. Publicat a l'Editorial Moll de Palma de Mallorca el 1975 (302 p.)

prou bé la incommensurable obra del nostre home, que hi pogué haver algun dubte envers els seus posicionaments lingüístics, sabuda la llastimosa relació que el nostre canonge arribà a mantenir amb Pompeu Fabra i fins i tot amb el ple del catalanisme oficial.²

Doncs bé, el gran mèrit de Francesc de B. Moll fou ser fidel al seu mestre i, a la vegada, fer oblidar els radicalismes, el mal caràcter i els posicionaments de darrer moment que va tenir l'Alcover envers la qüestió de la unitat lingüística, de tal manera que el catalanisme lingüístic i polític sempre va tenir ben clar quina era i fou sempre la postura d'en Moll, malgrat que, en gran part a causa de la seva influència, aconseguiria la recuperació de la figura i de l'obra del mateix mossèn Alcover.

Efectivament, Moll aconseguí el miracle de ser fidel a la memòria del seu primer mestre al mateix temps que defugia les seves darreres dèries. Hi ha dos fets que ens evidencien el que volem dir. El primer fou a l'any 1952, en ocasió de la publicació del quart volum del Diccionari, ja que per celebrar aquest fet es va fer un sopar de gala al Saló Rosa de Barcelona, al qual assistiren 130 comensals de Catalunya, València i Balears i a on es reberen més de 80 adhesions; presidia l'acte Josep Puig i Cadafalch, expresident de la Mancomunitat de Catalunya, que anys enrere havia romput lligams amb l'Alcover per qüestions de política lingüística i, ara, vint anys després de la seva mort, encapçalava un acte a on es retia un reconeixement públic a la tasca que havia començat.³ L'altre cas va esdevenir anys després, exactament el 1962, quan Moll va publicar un estudi sobre el mateix Alcover, que titulà *Un home de combat*. Doncs bé, abans de veure la llum, l'original fou adreçat a allò que Moll anomena «el catalanisme oficial», del qual, per cert, cap dels membres tengueren res a dir.⁴

Ara bé, al mateix temps, ajudà a la commemoració de l'Any Alcover desenvolupat a Palma el 1962, centenari del seu naixement, amb tot un seguit d'actes —conferències, exposicions alcoverianes, premis literaris a alumnes, mestres i seminaristes, missa solemne a la Seu, col·locació d'una làpida commemorativa a la que fou casa seva, etc., tot culminant amb el seu nomenament com a fill adoptiu de la ciutat de Palma.⁵ Per altra banda, Francesc de B. Moll no defugí mai defensar la figura de l'Alcover, ja que gairebé al final de l'obra que ens serveix de guia en aquest parlament ens va deixar escrits els següents judicis:

Per grosses que fossin les seves intemperances i la seva agressivitat... va fer una gran labor positiva... la filologia catalana portaria almenys trenta anys de retard i a Mallorca no hi hauria gaire-

2. Aquests fets són narrats pel mateix Moll a la introducció al *Diccionari Alcover-Moll* en el primer volum, en concret en les vint-i-vuit primeres pàgines. He consultat l'edició de 1993 de l'Editorial Moll, Palma de Mallorca.

3. V. p. 111 i 112 del llibre que comentam.

4. V. p. 200 d'ibídem.

5. Consultau p. 197 i 198 d'ibídem.

bé ningú que sabés llegir en català... vertader apòstol de l'idioma... i el fonament de tota l'activitat d'integració baleàrica en el catalanisme cultural.⁶

No hi ha cap mena d'ombres en l'obra i en la trajectòria del Francesc de B. Moll en qüestions afectes a l'idioma, tal com el seu seguit de mèrits i de reconeixements ens confirma.⁷ Sempre la societat del seu temps i els especialistes el consideraren un filòleg catalanista que, com els altres, obeïa la normativitat oficial del català. Que la seva tasca se centràs en el camp de la dialectologia no fou impediment per rebre l'ajut i l'admiració que li professaren homes com Joan Coromines i com el mateix Pompeu Fabra, que juntament amb Ramón Menéndez Pidal i Tomás Navarro Tomás són considerats pel nostre home els qui més l'ajudaren a seguir la tasca del diccionari allà pel 1935.⁸

A més, fou Francesc de B. Moll el qui pronuncià l'oració fúnebre en morir Pompeu Fabra l'any 1948, en el si de les tertúlies literàries que havia organitzat ja feia uns anys a Palma, a les quals em referiré més endavant. Altrament, cal dir que el 1968, quan se celebrà al Palau de la Música de Barcelona el centenari del naixement de P. Fabra —«la més grandiosa manifestació pública del catalanisme cultural realitzada després de la Guerra Civil»⁹— qui fou convidat en representació de les Illes, per tal de fer un parlament d'homenatge, fou el nostre home, que per cert no hi va poder assistir perquè es trobava malalt, i aleshores el seu substitut va ser el seu estret col·laborador, el poeta Josep M. Llompart. Poc temps després, quan a Castelló també se celebrà el mateix centenari, Borja Moll fou convidat a parlar sobre el tema «Fabra i la nostra unitat idiomàtica». A més publicà diversos articles a la premsa mallorquina —a *Diario de Mallorca*, a *Lluc*...— sobre l'obra i la figura de Fabra.

6. Paraules esmentades l'any 1971. Si més no: p. 267 i 268 d'ibidem.

7. Si més no: El 1936 guanya el premi de filologia de l'Institut d'Estudis Catalans i és nomenat membre corresponent. És també nomenat *magister* de l'Escola de Lul·lisme; l'any 1946 és proposat per a substituir J. Coromines a la seva càtedra de la Universitat de Mendoza (Argentina). Aquest mateix any és nomenat membre corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. El 1951 forma part de la Comissió Rectora de l'Estudi General Lul·lià. El 1959 rep el Premi Ciutat de Palma; el 1961 és nomenat membre de l'Institut d'Estudis Catalans a proposta de Joan Coromines (en substitució de Lluís Nicolau d'Olwer). El 1962 Joan Triadú, al santuari de Sant Llorenç del Munt, li entrega un pergami amb el títol «Homenatge del Principat a Francesc de B. Moll». El 1963 se li ofereix sota contracte la Càtedra de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona, la qual no pot acceptar per no tenir cap títol de grau superior (aconseguí el batxillerat als 37 anys, el curs 1940-41). El 1964 la Universitat de Basilea l'investeix doctor *honoris causa*, a la vegada que el trobam d'assessor de la Gran Enciclopèdia Catalana. El 1971 rep el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. A partir de 1968 donarà classes de català a la que després seria la Universitat de les Illes Balears i que en aquells temps depenia encara de la Universitat de Barcelona. La universitat illenca també el nomenà doctor *honoris causa*.

8. Tal com queda reflectit a la p. 19 d'*Els altres quaranta anys*.

9. *Ibidem*, p. 254.

Doncs bé, resolta aquesta qüestió, creiem que, de forma clara i llampant, esbrinarem a partir d'aquí la tasca de Francesc de B. Moll en pro de la unitat de la llengua catalana mitjançant les dues grans activitats que desenvolupà a la seva maduresa: el *Diccionari* i les seves activitats com a veritable difusor i animador social de la llengua catalana.

1. La tasca del *Diccionari*

La creença en la unitat de la llengua és present en tota l'aventura que fou la publicació del *Diccionari*, però també com a intel·lectual i com a persona, ja que en Moll va fer palès el seu compromís ben prest, tal com veurem. El 1933 es va crear un Comitè de relacions entre Catalunya i Mallorca que aviat quedà adormit fins que a la primavera del 1936 publicà un «Missatge als mallorquins», que va tenir una «Resposta als catalans» signada entre moltes altres persones per Francesc de B. Moll i que, entre altres coses, deia:

Amb la nostra resposta volem fer primer que res la triple afirmació d'una unitat de sang, de llengua i de cultura; afirmació de fidelitat a una pàtria natural que és, per damunt de tota política, la terra on és parlada la mateixa llengua nostra...

[...] Han modelat al llarg dels segles la nostra fesomia popular de la mateixa manera que han particularitzat la varietat del parlar mallorquí dins la unitat inexpugnable de la llengua catalana.¹⁰

L'any 1943 rebé l'ajut del filòleg valencià Manuel Sanchis Guarner per complimentar el *Diccionari*, obra cabdal de la dialectologia d'una llengua romànica, feta a partir de tres milions llargs de fitxes recollides de tots els indrets on es parlava català. El tercer volum tardà molts d'anys a sortir, ja que no fou fins al 1951 quan va veure la llum¹¹ i encara gràcies a l'organització, un any abans, d'una «Comissió Patrocinadora del *Diccionari*» que aglutinava cinquanta persones, presidides per Joan Antoni Maragall, i que aconseguí l'ajut econòmic de patrocinadors com Rafel Griera, Manel Blasi i l'agència de publicitat Publia.¹² També a València es va formar una Comissió patrocinadora signada per vint-i-vuit intel·lectuals del país. Els tres toms varen ésser exposats a parades i fires de diversos indrets de Catalunya i València.

El quart volum no es va fer esperar tant, ja que va sortir els primers mesos de l'any següent. Ja hem esmentat la commemoració que es va fer a Barcelona amb l'àpat presidit per Puig i Cadafalch i amb una nombrosa concurrència. A Palma, es va exposar al Palau de la Diputació i, malgrat els temps que corrien, totes les conferències que es varen fer aquells dies

10. *Ibidem*, p. 25. El text que transcriu Moll comença després del primer punt i coma. Hem inclòs l'antecedent per gaudir d'una significació més completa del paràgraf.

11. El primer volum sortí l'any 1930 i el segon, el 1935.

12. V. p. 105 a 110 d'*Els altres quaranta anys*.

per commemorar el nou volum es varen poder fer en català. A mesura que anaven sortint, els volums s'anaven exposant per ciutats i pobles, de tal manera que, com diu Moll, fou «un lligam de germanor entre totes les terres de llengua catalana»,¹³ fins que arribam a l'any 1962, anomenat per Francesc de B. Moll *l'any de la Victòria*¹⁴ en el sentit que fou l'any que acabà la seva magna obra. Diu el nostre home:

Amb aquell mot final *zumzumejar*, que tantes vegades havia somniat de veure imprès, el diccionari estava acabat. Una obra que semblava irrealitzable per massa extensa, massa combatuda i massa exposada a haver d'aturar-se indefinidament per mort o invalidesa meva, havia arribat a bon terme. No m'en sabia avenir. Era un sentiment d'alliberació i de victòria impossible d'expressar amb paraules.¹⁵

Eren molts d'anys de feina en un temps gens propici per a dur a terme una obra com aquesta; varen ser necessaris secretariats i comissions d'ajut i, els darrers anys, l'empenta econòmica de l'Ajuntament de Palma; de la Diputació de les Balears; d'Enric Pérez Capdevila, exiliat a Itàlia; de Joan Mascaró a Cambridge estant; de l'industrial català Rafel Griera Plans, present des del primer moment; de Miquel Marquès Coll de Sóller, així com de la família March, mitjançant el fill del financer, Bartomeu March Servera, i de la mateixa Fundació Juan March.¹⁶

Òbviament la victòria es va celebrar. Ja hem parlat de l'homenatge que se li va fer a Barcelona al Santuari de Sant Llorenç del Munt, i a Palma, el maig del 1962, amb representants de València, Catalunya, el Rosselló i l'Alguer, es va fer un dinar amb més de dos-cents comensals. S'inicià cantant la Santa Espina, malgrat l'assistència de les autoritats (batle i representants de la Diputació), i es reberen onze mil targetes d'adhesió de tots els Països Catalans. També hi va haver actes a Menorca, la terra nadiua de Moll, de tal manera que Ciutadella li lliurà la Medalla d'Or de la Ciutat i Maó l'anomenà «menorquí il·lustre».¹⁷

De tota manera encara mancava un petit esforç suplementari. Resultà que el primer i el segon volum feia anys que estaven exhaurits, puix havien estat publicats, respectivament, els anys 1930 i 1935. Feia falta la darrera empenta i aquesta va arribar gràcies a les gestions que Josep Pla va fer vora el batle de Barcelona, aleshores Josep M. de Porcioles, que a càrrec de l'Ajuntament de Barcelona va donar una subvenció de 250.000 pessetes, que varen cobrir les despeses de la reedició i revisió dels dos primers toms, de tal manera que el segon sortia el 1964 i el primer el 1968. Entre les noves felicitacions rebudes potser caldria destacar la de Salvador Espriu.

13. *Ibidem*, p. 126.

14. Així titula el capítol 9 del llibre que esmentam. Consultau p. 197 i ss.

15. *Ibidem*, p. 198 i 199.

16. *Ibidem*, p. 206.

17. *Ibidem*, p. 203 i 209.

S'havien acabat gairebé cinquanta anys de feina.

Mentrestant el nostre home rebia visites de tot arreu, tot interessant-se per les tasques del diccionari i àdhuc per la seva personalitat. Ja el 1935 rebé la visita d'alumnes i professorat de l'Institut Escola de Barcelona, entre els quals hi havia els professors Àngela Soler, Ramon Aramon i Lluís Solé, i els alumnes Joan Aramon i Antoni Badia i Margarit. Per la mateixa època, coneix Meyer Lübke, Coromines, Fritz Krüger, H. Meiwier, Pagès de Tours i Leopold Wagner, o sia, els capdavanters de la lingüística mundial. També agermanarà relacions amb Menéndez Pidal i amb Tomás Navarro Tomás, amb els quals col·laborarà en l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*.

En els anys 1940-1942 coneix W. Spelbrink de la Universitat d'Hamburg i Joan Mascaró de la Universitat de Cambridge, tot continuant la relació amb els professors abans esmentats. Ja a la dècada dels anys cinquanta coneix Allison Peers, que ve a Mallorca, i Walter von Wartburg i Arnold Steiger. Entra en contacte amb Dámaso Alonso, que li encomana una *Gramática Histórica Catalana* per a l'Editorial Gredos, que ell mateix dirigia. També per aquest temps és visitat per Antoni Badia Margarit, Martí de Riquer, Jordi Rubió, Miquel Batllori, Américo Castro, així com diversos professors d'Alemanya, Itàlia, Suïssa, el Regne Unit i França.

Com hom pot pensar, el *Diccionari* era una fita important en el món de la filologia romànica i així ho varen entendre arreu els millors especialistes de l'època. Aquest fet ens demostra la claredat d'idees de Francesc de B. Moll en construir la seva obra dins els patrons unitaris que la filologia mundial reconeixia per al català.¹⁸

2. El catalanisme viscut

Sota aquest epígraf volem relatar les activitats més importants que Borja Moll va desenvolupar com a veritable difusor i animador social envers la llengua catalana. La seva tasca no fou sols la de l'especialista i estudiós tancat amb les seves fitxes i amb els seus quefers intel·lectuals; el més admirable és que, malgrat els seus gairebé cinquanta anys dedicats a la recerca dialectològica i a constituir una obra cimera que molt poques llengües posseeixen, D. Francesc va tenir temps per a fer del català una veritable realitat social, sobre la base de la dedicació que, amb valentia i imaginació, va aportar al manteniment viu de la llengua, potser a l'època històrica que més perseguida s'ha trobat mai. És aquesta una tasca impagable a la qual es deu, sens cap mena de dubte, l'actual situació del català a les Illes, malgrat els perills en què, encara ara, es troba la nostra llengua.

18. Aquestes informacions es poden trobar a les p. 18, 19, 75, 113, 119, 127 i 129 de l'obra que ens serveix de referència.

Cal tenir present que Moll i la seva família vivien de la tasca d'impressor, editor i llibreter que desenvolupava a Palma, la qual cosa significà que ben prest va tenir els primers entrebancs amb la censura, de tal manera que en un any tan recent a la Guerra Civil, com és ara el 1941, el nostre home ja intentà publicar traduccions al català d'obres d'altres llengües, la qual cosa li fou negada per no ser «el catalán una lengua de cultura». De tota manera mai no va deixar de publicar en català, si bé els permisos sols eren per a autors mallorquins consagrats, com Joan Alcover o Costa i Llobera, per exemple.

Per aquells mateixos anys intentà publicar un «catecisme en mallorquí» (únic terme lingüístic que la censura acceptava per aquells temps), que també va tenir, per part dels censors, una negativa per resposta, si bé temps després i mitjançant la intervenció del bisbe Miralles l'esmentat projecte es va poder dur a terme. Fou el 1943 que Francesc de B. Moll obtingué un veritable èxit en poder publicar, per primera vegada en tots els Països Catalans, un llibre en català d'un autor viu, la qual cosa significava la possibilitat d'anar reviscolant la nostra llengua; es tractava d'un llibre de poemes de Miquel Dolç, llatinista i catedràtic que fou després de les universitats de València i Autònoma de Madrid.¹⁹

L'any 1945 i fent front als serveis d'informació de la policia franquista, organitzà unes tertúlies literàries on es feien lectures de poetes catalans, valencians i de les Illes, Aquest era el context quan el 1948 pronuncià l'oració fúnebre en honor de Pompeu Fabra en assabentar-se del seu traspàs, tal com ja ho indicarem més amunt. Aquest any és una altra fita important en l'obra d'en Moll, perquè, una vegada més, el seu agosarament el va dur a iniciar, en domicilis privats, classes de català. També cal dir que el 22 de maig de 1950 el nostre home va fer el primer parlament públic en català que es feia a Catalunya des de la guerra.²⁰

El 1951 es creà a Palma l'anomenat Estudi General Lul·lià, en col·laboració amb entitats mallorquines i la Universitat de Barcelona; aquest centre serví per reprendre per uns pocs anys els estudis universitaris de filosofia i lletres i de dret.²¹ Doncs bé, des del primer moment, Moll formà part de la Comissió Rectora, que a més organitzà cursos d'espanyol per a estrangers, un Institut de Llengües Modernes que dirigí la seva filla Aina i que serví com a casal d'entitats culturals.

Fou en el si de l'Estudi General Lul·lià que Moll l'any 1953 donà públicament les primeres classes de català sota la denominació —l'única permesa aleshores— de «gramática mallorquina».²²

19. V. per a aquestes informacions p. 69 i 70 d'ibídem.

20. Per a les afirmacions fetes, p. 86 i 107 de l'obra que és objecte dels nostres comentaris.

21. Cal tenir present que l'Estudi General Lul·lià fou el primer protagonista en la creació de l'actual Universitat de les Illes Balears, amb la reimplantació, ara definitiva, dels estudis universitaris l'any 1967.

22. V. p. 113 i 138 del llibre de F. Moll que ens serveix de basament.

L'any següent, o sia, el 1952, marca també una fita important en la recuperació de la llengua catalana en tot el seu àmbit, ja que fou aleshores quan l'Editorial Moll treia al carrer el número 50 d'una col·lecció de llibres, «Les Illes d'Or», que indubtablement evidenciava no sols l'expansió literària del català, sinó també un cert nivell de normalització, ja que en l'esmentada col·lecció es publicaren llibres de poesia, teatre, novel·la i assaig.²³

El 1953 la censura tornà a impedir un nou projecte de difusió de la llengua catalana en prohibir-li la publicació d'una revista —s'havia de titular *Raixà*— en la qual ja estaven engrescats escriptors catalans, valencians i illencs com ara Joan Oliver, Salvador Espriu, Jaume Vicens Vives, Josep Pla o Joan Fuster. De tota manera, potser aquesta negativa va ser una sort per a les lletres catalanes, ja que com a editor li possibilitaren que una nova col·lecció de la seva editorial dugués el mateix nom. S'inicià amb obres de Llorenç Villalonga (gens sospitós per al règim) i continuaren amb Alexandre Cirici Pellicer i Jaume Vidal Alcover. Molt possiblement els més de cent llibres publicats a «Raixa» varen fer més per la cultura catalana que no hauria pogut fer la revista.

Uns anys més tard, el 1956, de bell nou la censura li prohibí a Barcelona donar una conferència en català —havia de parlar de «Menéndez Pelayo i la llengua catalana»; la resposta de Moll va ser negar-se a fer-la en castellà, per la qual cosa es va suspendre l'acte, i es va evidenciar el tarannà del règim polític del moment.²⁴

La dècada dels anys seixanta no començà del tot malament per a la normalització lingüística, al manco si tenim present la situació política del moment. Així, el 1960 començaren les primeres emissions en català a una emissora de ràdio de les Illes. De bell nou el protagonista serà el nostre home, que durant molts d'anys narrà des de les ones de Radio Popular les rondalles pròpies de Mallorca amb un èxit increïble d'audició. Vist l'èxit, s'atreví l'any següent a donar classes de català a Radio Juventud, la qual cosa va fer sense cap dificultat, malgrat que el director, com ens diu el mateix Moll, era de Valladolid.²⁵

Amb la incorporació de Josep M. Llompарт a l'editorial, l'activitat s'anirà ampliant considerablement amb la creació de dues noves col·leccions, una de poesia —«La Balanguera», a partir del 1961— i l'altra d'assaig i estudis, «Els treballs i els dies», des del 1964. Òbviament, no cal dir-ho, tota aquesta tasca editorial i de veritable animació sociolingüística serà feta sota la normalització del català com a llengua única, la qual cosa va evidenciar sempre, tal com va fer quan, convidat a València per la societat Lo Rat Penat, va fer una acurada defensa del català com a llengua comuna.²⁶

23. *Ibidem*, p. 128.

24. *Ibidem*, p. 160.

25. V. per a aquestes informacions p. 185 a 187 d'*ibidem*.

26. *Ibidem*, p. 191-194.

L'octubre de 1962 és una de les altres fites de la normalització del català a Mallorca, ja que fou quan es creà l'anomenada Obra Cultural Balear, organització que avui perdura més activa que mai amb gairebé 2.500 socis. Doncs bé, de bell nou, trobam entre els fundadors Francesc de B. Moll. L'aprovació governativa d'aquesta societat s'obtingué gràcies al fet que el seu nom es llegia d'idèntica manera en castellà i en català, la qual cosa despistà les autoritats i serví indubtablement perquè fos una realitat que, mitjançant actes culturals, cursets, formació de mestres, crítica política i ecològica, va ser des del primer moment un dels referents clau de la cultura catalana a les Balears, ja que des de fa anys té seus als pobles més importants de les Illes. Òbviament, des del primer moment, el català i la seva expansió varen ser els seus objectius preferents, tal com demostra el fet que el juny de l'any següent a la seva fundació —el 1963— organitzava els exàmens finals del primer curs de català que havia impartit.

De bell nou la censura trençà una de les idees que va tenir per difondre la llengua catalana a la societat. Es tractava d'unes peces d'informació lingüística catalana que començà a publicar el 1965 a *Diario de Mallorca*, mitjançant les quals pretenia millorar la llengua parlada donant consell sobre les paraules a utilitzar, així com la correcció de calcs i barbarismes. La idea sols es va poder dur a terme durant sis mesos.

Cal dir en tot cas i per culminar aquesta activitat pública, que el 1968 es va aconseguir que la revista *Lluc*, que publicaven els Missioners del Sagrat Cor, s'editàs completament en català normalitzat, reconvertint-se en una revista cultural, la primera normalitzada de les Illes; doncs bé, des del primer moment, el nostre home fou un dels membres del consell de redacció que més varen fer per augmentar el nivell intel·lectual d'aquesta publicació, així com la seva expansió i difusió.²⁷

3. A tall de termini

Com hem vist, el llibre que hem comentat com a crònica vital del seu autor es converteix a la vegada en un magnífic testimoni de les relacions que Moll mantingué envers la llengua catalana. I és lògic que sia així, ja que la gran tasca duta a terme pel nostre home omplí

27. V. p. 230, 247 i 248 per a les informacions aportades. En un altre ordre de coses, cal dir que el fet que la revista *Lluc* fos d'una congregació religiosa va possibilitar sens dubte la seva aprovació per part de les autoritats del moment. De tota manera, i malgrat les fortes conviccions religioses del nostre home, no s'amagà de fer una acurada crítica a l'Església d'aquells temps per la seva passivitat envers la normalització de la litúrgia en català. A les p. 233 i ss. del llibre que és objecte del nostre estudi, amb to prou crític ens diu que l'Església no va estar a l'altura de les circumstàncies, en especial quan l'any 1974 la qüestió no estava encara solucionada. A més, ens aporta la dada que el 1967, a Palma, sols un 12 % de les misses es deien en català, és a dir, les primeres del matí, ja que a la resta de l'horari sols es deien dues misses (vespertines) en la nostra llengua.

d'alguna manera tota la seva vida. Hem descobert un Moll polièdric i complex; per una banda, un investigador i un científic de la llengua que guanyà els més alts guardons acadèmics i les més importants distincions dels Països Catalans. Per altra banda, cal tenir present que encara tengué temps de ser una persona oberta a la societat, sempre compromesa en la defensa pública del català, donant vertaderes mostres creatives per tal d'expandir la llengua catalana, emprant tots els mitjans que tenia a l'abast: premsa, ràdio, conferències, articles, revistes, publicant centenars de llibres... i donant un testimoni permanent de defensa del nostre idioma. A la vegada, no podem oblidar la seva tasca de llibreter i d'editor, que sempre la va utilitzar per expandir arreu la llengua i amb ella la creació cultural en català, obrint les portes a la poesia, al teatre, a la novel·la i a l'assaig en un intent admirable de normalitzar l'ús del català. I tot això sempre sota la normativa unitària de la llengua formulada des de l'Institut d'Estudis Catalans.

És evident que es podria plantejar la qüestió encarregada des d'altres punts de vista, però hem cregut que calia —per motius del propi títol— tractar de forma inqüestionable els tres aspectes que aquí hem destacat, a saber: la clarificació inicial de la independència de Moll respecte a la posició lingüística que va mantenir els darrers anys el seu mestre mossèn Antoni M. Alcover. Crec que era bàsic i elemental fer referència a aquest tema, per tal de clarificar des del principi la plena creença en la unitat de la llengua per part del nostre home.

Els altres dos aspectes vénen a demostrar aquest fet; és a dir, l'elaboració del *Diccionari* i la seva activitat pública en pro de la llengua catalana han estat els arguments que hem emprat per evidenciar com Moll sempre va tenir present la necessitat de la unitat del català, aportant com s'ha pogut veure, tota mena de testimonis.

Cal esmentar una qüestió bàsica en la vida i obra del nostre home, i que sí que he deixat per al final perquè la consider cabdal i representativa de la seva actitud; vull referir-me a la possible contradicció o tensió que algun malpensat podria veure entre un dialectòleg i, a la vegada, un home que sempre respectà la normativitat de la llengua. És això possible? Moll no defuig aquest tema i ens deixa escrita una frase que respon de bon de veres i amb claredat la qüestió. Diu Moll, i no farem més comentaris perquè no són necessaris: «mànega ampla per un diccionari exhaustiu, mànega estreta per un diccionari normatiu».²⁸

Sé que, com sempre, hi ha mancances i que la qüestió es podria tractar d'altra manera. Si hem triat aquesta, ha estat per arribar al nostre objectiu de la manera més planera i senzilla. Òbviament, el llibre objecte de comentari és molt més ric que la qüestió lingüística: la família, els viatges, la política del moment, els fets socials i culturals més determinants de l'època... tot hi és present i ressenyat amb una prosa fàcil, amb una narrativa captivadora i no mancada de fina ironia. Crec que és important fer-se ressò també d'aquests aspectes, perquè d'aquesta manera encara amb més valor es pot de jutjar l'obra ingent de

28. V. p. 142 de l'obra comentada.

Francesc de B. Moll. Ell mai no va renunciar a la vida familiar, al mateix temps que la seva feina era controlada per un règim polític que mai no va donar facilitats per a la normalització de la llengua.

Per últim, i ja defugint la temàtica que ens ha dut a analitzar *Els altres quaranta anys*, voldria fer menció d'una qüestió que roman inèdita en la bibliografia sobre el nostre home; me referesc a la seva tasca permanent, al llarg de la seva vida, de veritable educador. Moll fou un pedagog cabdal que aprofità tota ocasió i mitjà per fer pedagogia de la llengua; quelcom d'això ja ha estat dit en parlar de la seva tasca social i difusora del català, però resta encara per fer una anàlisi i el seu corresponent estudi del Moll professor.

Efectivament, Francesc de B. Moll exercí la docència des del 1938 com a professor d'alemany a l'Institut de Segon Ensenyament Ramon Llull de Palma. Per aquesta raó va publicar una gramàtica alemanya que el 1948 ja duia al carrer cinc edicions; el 1953 impartí el primer curs de gramàtica *mallorquina* i l'any següent publicà un *Curso breve de español para extranjeros* de tres nivells (elemental, mitjà i superior) que el 1974 duia en total més de vint edicions. Des de l'any 1954 fou ja professor adjunt d'alemany a l'institut esmentat i, quan se suprimí aquesta assignatura per falta de matrícula, donà classes de francès. A partir de 1968 i fins a la seva jubilació el 1973, fou professor de català a la Facultat de Filosofia i Lletres de Palma. Si a tot això afegim les seves classes a través de la ràdio i la premsa, la seva tasca divulgadora i la seva activitat a l'Obra Cultural Balear i a l'Estudi General Lul·lià, crec que hi ha prou basament per a encarar un estudi sobre el Moll educador. És, en tot cas, un repte de futur.

I el futur? El problema del futur, crec jo, que és un problema previ al de la unitat de la llengua, ja que el veig més centrat en l'existència de la llengua. El fenomen dels nouvinguts a les nostres terres és des de fa dècades un greu afer que ens condiona de manera prou important la continuïtat del català com a llengua pròpia de les nostres comunitats. Davant aquesta situació sols consider, de forma fonamental, la necessitat d'incidir permanentment i constantment en l'ensenyament obligatori del català a les escoles, l'impuls de l'ús social per part de les polítiques lingüístiques, i fins i tot de la política dels nostres representants, així com la normalització en els mitjans d'informació i de comunicació, com és el cas ara d'Internet. Si tot això es fa conjuntament i de forma acurada, el català sobreviurà i estic convençut que amb ell es podrà mantenir també la unitat de la llengua.

JOAN FUSTER
(1922-1992)

Un país sense política (1976). La mirada crítica

Joan Francesc Mira*

Abans d'encetar els comentaris que formaran el gruix de la presentació d'aquest recull de textos que Fuster publicà sota el títol *Un país sense política*, permeteu-me unes reflexions inicials sobre la figura i l'ascendència de l'autor en tant que, precisament, escriptor d'idees, en tant que «assagista», i en definitiva en tant que home que es mira a si mateix, i mira al seu voltant, amb els mateixos ulls que mirava el seu «mestre» Michel de Montaigne. No és circumstancial, en absolut, recordar que Fuster invocava Montaigne entre els noms més insignes de la seua filiació intel·lectual, de la seua actitud davant del món, i del seu propòsit central com a escriptor. Fer «literatura d'idees», i fer-la d'una manera insistent i precisa, observant-se i observant amb els ulls crítics de la raó, i emprant-hi un llenguatge puntual i incisiu, és l'objectiu de gran part de l'obra fusteriana, que avui rememorem o celebrem, entre els grans testimonis i els grans noms del segle XX, en aquest primer centenari de l'Institut d'Estudis Catalans. Perquè Fuster, en la història de la literatura catalana de la segona meitat del

* Gran part d'aquesta presentació segueix, substancialment, el text de la meua «Introducció» a *Un país sense política*, reeditat per Bromera, Alzira, 1995.

segle que hem tancat fa pocs anys, serà ja sempre, i sobretot, el més gran dels autors d'allò que hem convingut a anomenar «l'assaig»: la literatura d'idees, com a ell li agradava de dir, la literatura que fa aquell que mira amb ull crític, que intenta entendre allò que veu, i que es proposa explicar-ho amb claredat.

Montaigne, no és exagerat afirmar-ho, va inventar l'*assaig* tot nou i d'una peça: l'assaig, almenys, com a voluntat explícita de parlar sense sistema, sense l'ordre formal i previsible que imposava la filosofia coneguda o la ciència a penes naixent. L'assaig com a provatura, intent, llibertat, observació de si mateix i a partir de si mateix: la seua pretensió, insòlita i mai no vista, és justament no voler aportar cap mètode ni cap sistema jeràrquic d'idees, i la gran novetat, després de tants intents d'explicar el món i de resoldre ordenadament els problemes, és no pretendre oferir al lector un pensament ordenat. Montaigne, amb plena consciència, es retira del món, es tanca a casa, i decideix passar la vida deixant el seu esperit «en pleine oysiveté s'entretenir soy mesmes, et s'arrester et rasseoir en soy». Però el seu *esprit*, en realitat, li juga una mala passada: té ganes d'escapar i córrer, produeix imatges i fantasies, «sans ordre et sans propos», de tal manera que l'autor decideix posar-les totes juntes, una darrere de l'altra, sense cap intenció de sistema, sense un objectiu general i premeditat. Aquesta és també l'actitud de Fuster davant del vol del pensament: deixar-lo córrer, sumar impressions tal com vénen, i en tot cas «les mettre en rolle» per donar-les al públic. Perquè l'assaig, per a Fuster, és fer intents i provatures, expressament i permanentment, sense que l'intent tinga cap altra finalitat que ell mateix, ni la provatura cap desig d'ordenar el món i fer-lo sistemàticament intel·ligible: ni tan sols d'explicar una parcel·la del món, com fa el científic, l'erudit o l'acadèmic (i com va fer Fuster mateix en altres obres d'erudició o d'història, que potser tenen més ordre que l'*assaig* dispers dels seus millors llibres).

Perquè l'*essai* és, quasi per definició, una activitat centrada en el relativisme, és a dir, centrada en la cosa més relativa que hi ha, que és un mateix: el subjecte que «assaja». Des d'un mateix, tan poc de fiar com qualsevol altre, hom no solament contempla el món, sinó que es contempla, s'auto-observa, com objecte central de la pròpia disciplina intel·lectual. No es tracta tan sols que «Joan Fuster és la mesura de totes les coses», en el mateix sentit que Montaigne afirma que «chaque homme porte la forme entière de l'humaine condition», sinó d'alguna cosa més: trobant la humanitat sencera en si mateix, l'escriptor esdevé la matèria primera, i el contingut, del seu mateix treball: «Ainsi, lecteur,» avisa Montaigne sense empatx, «je suis moy-mesmes la matiere de mon livre». I la ironia, el fet de no prendre's un mateix seriosament ni demanar-ho als altres, n'és el resultat més immediat i saludable: «ce n'est pas raison que tu employes ton loisir en un subject si frivole et si vain». La primera «crítica» és «criticar-se» un mateix, no prendre's un mateix seriosament. Pretenia Fuster que el prenguessen seriosament els lectors? En el fons, sí, com tots els escriptors dignes de tal nom —i com Montaigne, evidentment—, però sense dramatisme visible. Simplement, i ací apa-

reix amb subtileza la ironia, «ser Joan Fuster» és com la professió que li ha tocat d'exercir: com un altre, diu, pot ser advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. Ser ell mateix, viure potser sense ganes —com afirma l'epitafi cèlebre—, és també la substància mateixa de l'obra fusteriana: ser Fuster i mirar-se en aquesta condició és el fons recurrent, explícit o no, de la part —permeteu-me la redundància— més fusteriana de la seua obra, potser la part d'interès més permanent. Quatre segles abans, Montaigne havia escrit: «Il y a plusieurs années que je n'ay que moy pour visées à mes pensées, que je ne contrerolle et n'estudie que moy; et si j'estudie autre chose, c'est pour soudain le coucher sur moy, ou en moy, pour mieux dire». La gosadia de tal afirmació, era llavors inaudita. Quatre segles més tard, continua sent escandalosa aquesta pretensió de situar-se descaradament en el centre incert del món que hom va bastint, però almenys l'escàndol té un precedent explícit i gloriós. Amb aquest precedent, quan Fuster parlarà del país, o de «política», també ho farà des d'una òptica descaradament i expressament subjectiva, des d'ell mateix.

I de què es pot parlar, des d'aquesta perspectiva de llibertat, des de si mateix i sense sistema al qual sotmetre's? Es pot parlar, òbviament, d'idees més que de coses. I concretament d'«idees generals», que és la vocació pròpia de l'assagista professional. La gosadia, ací, augmenta de to: «Un "assagista" ha d'arriscar-se a ser això, i el seu lloc en la república de les lletres —en la societat— només es justifica per la voluntat, la vel·leïtat si es vol, d'"agitar" idees, i "idees generals"». Hi ha en aquesta posició una voluntat expressa de judici (de judici crític, valga la redundància), d'emetre una opinió sobre qualsevol cosa que es presente a la vista: no d'analitzar amb mètode i en profunditat, sinó de *jutjar*, perquè el «generalista» és exactament el contrari de l'especialista, i l'«agitador» el contrari de l'analista en repòs i calma. «Le jugement est utile à tous subjects, et se mesle partout. A cette cause, aus Essais que j'en fay icy, j'y emploie toute sorte d'occasion», escriu Montaigne: tota ocasió és bona per opinar, unes vegades, limitant-se «à lecher seulement», unes altres arribant «à pincer jusqu'à l'os», i sempre tenint ben en compte, a força de conèixer-se, la provisionalitat del propi judici i la limitació de la pròpia capacitat.

«Totes les meues idees són provisionals», afirma Fuster, de la mateixa manera que assegura no tenir por de les pròpies contradiccions: ¿com agitaria les idees una persona segura del seu valor immutable? Els *Judicis Finals* de Fuster són, en realitat, els menys «finals» dels judicis possibles: els menys universals i els més reticents, judicis sense eternitat ni duració garantida. Totes les afirmacions i negacions fusterianes són, per principi i per pròpia admissió, expressament discutibles, les polítiques incloses, i aquesta qualitat és també el seu valor més aprofitable, la seua utilitat: «Potser seran útils just per això, perquè són discutibles, perquè inciten a la discussió.» Fet i fet, qui es coneix bé, i per tant coneix la humana condició, sap que la incertesa, l'escepticisme (que en veritat és un resultat de l'observació: l'escèptic, *skeptikós*, és el que mira atentament, amb ull atentament crític), la necessitat de la discussió i l'acceptació de la ignorància, són no solament indispensables sinó radicalment inevitables.

Cal acceptar-les, per tant: ningú no està obligat a mantenir-se ferm en la mateixa opinió, diu Montaigne, i reconeix que quan li convé es lliura al dubte i a la incertesa, «*et à ma maîtresse forme, qui est l'ignorance*».

Perquè «tots els judicis universals són covards i perillosos»: covards, perquè busquen el fonament en alguna autoritat i no en la confrontació amb la realitat, i perillosos perquè poden ser emprats com arma i com imposició sobre els homes. Més val acceptar l'agitació, més val que tot siga discutible, perquè participa d'aquesta condició general: el qui s'estudia ben atentament «*trouve en soy, voire et en son jugement mesme, cette volubilité et discordance*». Fuster hauria pogut afirmar, com Montaigne, que no podia dir res d'ell mateix —no podia definir-se— de manera completa, sòlida i sense confusions i barreges, ni podia dir qui era o què era amb un sol mot. I Montaigne hauria pogut reconèixer-se, passant els segles, en la tradició europea que Fuster assumeix conscientment: la que es nega a les *idées reçues*, la que no confon judici i prejudici, la que s'oposa a la lògica de l'absolut («*Distinguo és le plus universel membre de ma logique*», afirmava), la que reivindica la llibertat d'examinar, de jutjar i d'opinar. I potser, com el seu seguidor de la segona meitat del segle XX, també hauria tingut por davant de la perspectiva que aquest «intent», aquesta llibertat fora dels sistemes, es trobe condemnada a l'esterilitat, la irrellevància o la desaparició. «L'assaig», escrivia Fuster, «com el conformava Michel de Montaigne, com ha estat fins ara, és una temptativa d'opinió: un reducte “humanístic” d'opinió. Demà?» Del demà, en sabem poc, però és segur que llegir Fuster, llegir Montaigne, és una manera segura que aquest «demà» continue sent encara “humanista”, i humanament tolerable. Tant si els llegim per sentir-nos més humans, com si ho fem per compartir-ne una llarga reflexió sobre els altres humans: per exemple, sobre aquella petita part de la humanitat que ens ha tocat viure i sentir com a especialment «nostra», allò que en solem dir el nostre poble, la nostra nació, el nostre país.

«Crítica, política i país», o «sobre Fuster, el país i la política», podria ser el títol dels comentaris que faré a continuació. Precisament perquè a una bona part de la producció de Joan Fuster, en forma de llibres o en forma d'articles, se li podria aplicar allò que ell mateix diu en el pròleg d'*Un país sense política*: que és una meditació permanent sobre un tema del qual no sap desfer-se'n, «perquè és el tema del meu poble». El tema del seu poble, que és en primer lloc el tema del poble valencià, ha representat una preocupació constant, una lleialtat immutable, i una ocupació intel·lectual sostinguda. I el «tema» es podria resumir en dues propostes de reflexió: la primera és saber qui som i per què som com som, és a dir, la reflexió sobre la identitat nacional i sobre la història, que té la seua expressió més completa en *Nosaltres els valencians*; la segona, és saber on volem anar i què hem de fer, és a dir, definir posicions «polítiques» de les quals es deriven incitacions, proclames, crides, programes o pamflets. En qualsevol cas, la crítica fusteriana, la reflexió davant del poder i dels seus mecanismes, la dimensió «política» de la seua obra, té una base radicalment moral i, per tant, és aplicable a aquest país i a qualsevol altre país.

Aquest doble vessant, el de la reflexió política aplicable al seu país i el de les posicions més universals, és una constant, encara que no sempre visible, en tota l'obra fusteriana. Certament, la figura de Joan Fuster és, aparentment, la més allunyada possible de la imatge d'un polític. Els seus lectors, i el públic il·lustrat en general, han vist sempre Fuster com un home que, allunyat del món i tancat en una casa de poble, a la seua Sueca natal, viu envoltat de papers i de llibres i escriu de literatura, d'art o de temes erudits, fa reflexions morals i altres coses per un estil, que ben poca relació tenen amb la política. Els seus detractors o adversaris el veuen més aviat com a productor d'idees perilloses, com a autor de pamflets incendiàries, mereixedor de la reprovació dels seus paisans. D'altra banda, l'escriptor de Sueca no ha figurat mai en cap llista electoral, no ha donat públicament suport a cap partit concret, no ha tingut mai cap càrrec públic i segurament no va ser mai militant de carnet de cap organització. Parlar d'un «Fuster polític» podria semblar, per tant, una manera de forçar la realitat de la seua vida, una incorrecció biogràfica com a mínim. I tanmateix, no és cert: no hi ha un Fuster polític en el sentit convencional del mot, però sí en el sentit més substancial, i més lligat a les seues fidelitats profundes.

Fet i fet, Fuster s'ocupà no solament del país sinó *de política* —és a dir, de les relacions de poder, les relacions entre els pobles, i les ideologies que se'n deriven i s'hi apliquen— des dels seus primers escrits en prosa, des dels primers assaigs i meditacions. Si hom repassa, per exemple, el *Dietari 1952-1960*, trobarà que quan encara no tenia trenta anys, el 23 de gener del 1952, Fuster ja anotava una primera reflexió sobre un tema estrictament polític: sobre la llibertat. A la pàgina següent torna a aparèixer una altra, i llarga, reflexió més política encara: sobre la violència de l'Estat (la pena de mort) i les seues bases efectives: «Els codis, i no solament el Penal, sinó tots, tenen un fonament “polític”. Voleu res de més “polític” que un Codi de Comerç o una Llei Hipotecària?». Es tracta de dos temes —la llibertat, les bases socials del poder— que apareixeran una vegada i una altra durant els trenta anys següents en l'obra fusteriana. El tercer tema, que en certa manera és el primer, apareix també molt aviat en el seu *Dietari*: una anotació del 20 de febrer de 1952 mostra que ja havia vist ben clarament una de les arrels més fondes de l'altre gran camp de reflexió crítica: la qüestió nacional. Fuster recull una dedicatòria d'Unamuno, en la qual l'autor del *Sentimiento trágico* firma com «*un español profesional*» i afegeix aquest comentari: «L'autodefinició del rector de Salamanca no pot ser més justa. Serveix, de més a més, per definir més gent. Cal recordar-la». No crec que siga fàcil trobar al nostre país i en la nostra literatura molts (quants?) escriptors joves, i especialment poetes, com llavors era «encara» Fuster, que el 1952 foren capaços de fer-se i d'escriure reflexions com aquestes: ni que tingueren tan clares unes quantes idees bàsiques. Cal recordar una altra vegada que es tracta de les primeres anotacions del primer any del *Dietari*: de les primeres onze pàgines, set són ocupades per temes que ja no abandonarà mai, que apareixeran una vegada i una altra al llarg dels seus escrits.

I cal recordar també que qui les feia era un jove llicenciat en dret, aïllat en la seua casa de Sueca, en un país igualment aïllat de la circulació d'idees a l'Europa occidental i en els anys més foscos d'una dictadura enemiga de tot pensament lliure i crític, i de tot allò que posara en dubte l'espanyolisme oficial. Pocs anys més tard, en el volum *Les originalitats*, apareix un assaig aparentment només «literari», redactat també en 1952: *Maragall i Unamuno cara a cara*, en el qual Unamuno i Maragall són ja explícitament un emblema d'Espanya-Castella d'una part, i de Catalunya de l'altra, i les posicions de Fuster hi són igualment diàfanos i clarividents. Però en aquest mateix assaig hi ha unes observacions particularment reveladores sobre el rerefons polític de les posicions dels dos autors: «en pocs intel·lectuals d'aquell temps com en els nostres dos poetes, l'interès per la política peninsular és tan atent, ni tan inflexible en el judici ni tan dolgut en la seua clarividència. Per la política que s'hi feia, i per la política que s'hi hauria hagut de fer». Són paraules que expressen una reflexió perfectament aplicable no solament als dos autors de referència, sinó a qui les va escriure, és a dir a Fuster mateix. Amb tota probabilitat, Fuster hauria pogut aplicar-se ja llavors a si mateix una citació de Ferrater Móra que apareix al peu de la mateixa pàgina, amb la particularitat que on diu «Espanya» caldria llegir sobretot «Països Catalans», i més encara «País Valencià»: «España es justamente el país donde nadie, y menos que nadie el que se llama intelectual, puede desentenderse de la política, siempre que por esta se entienda algo más que la propaganda electoral o la persecución de cargos públicos». Poca propaganda electoral es podia fer en aquest país quan Fuster recollia aquesta anotació, i poc podia haver perseguit ell càrrecs públics, certament, però la qüestió depassava la circumstància de la dictadura.

Amb dictadura o sense, és ben clar que el nostre *intel·lectual* mai no es va desentendre d'aquesta mena de *política*, entesa en primer lloc com a responsabilitat civil. Si hagués estat holandès o suec, és a dir ciutadà d'un país amb problemes menors comparats amb els nostres —sense problemes de «ser o no ser»— qui sap si hauria pogut fer-ho. Però ací, en aquest país nostre amenaçat en la seua pura i simple existència, certament no podia. O sí que «podia» —renunciant a un compromís moral—, però no ho va fer. No es va desentendre del compromís, encara que probablement ell mateix no es va considerar mai un «polític» en el sentit més directe del terme. En un text del 1968, recollit precisament en el volum *Un país sense política*, escriu: «No ens hem pas d'enganyar: polític, autènticament polític, no és sinó aquell qui pensa i actua en termes de govern. No basta guanyar eleccions, ni influir sobre l'opinió en matèries precisament polítiques. Això serà fer política, potser...». Amb aquestes paraules marca la diferència entre aquell qui és «autènticament polític» i el qui, simplement «fa política», és a dir, algú que, tot i que no ha d'ocupar-se de guanyar eleccions, sí que intenta amb els seus escrits i actituds «influir sobre l'opinió pública en matèries precisament polítiques»: en matèries que tracten sobre la relació entre els ciutadans i el poder i, sobretot, en les que tracten sobre la realitat i el destí del seu país. En aquest sentit, Fuster *ha fet* més política, molta més, que la major part dels professionals del ram. Justament perquè

és l'home que, en el seu moment, més va influir sobre l'opinió pública en aquesta mena de matèries: l'adhesió que els seus escrits van generar en una part important de la societat valenciana en seria la millor prova, però també la polèmica, raonada o purament històrica, que les seues posicions han provocat i provoquen encara. Si haguérem de mesurar la importància i l'impacte d'una acció per les reaccions que desperta, podríem afirmar que l'acció *política* de Fuster, almenys en els temes més candents, en el seu temps i en el seu àmbit més pròxim, ha estat difícil de superar en eficàcia. Fins i tot en una obra aparentment innòcua, com és un llibre de viatges i paisatges —*El País Valencià*, publicat el 1962—, que era un llibre escrit amb ulls agudament crítics, i farcit de continguts «polítics»: com a tal, la seua aparició va provocar les reaccions més intolerants i bèsties per part de les «forces vives» del moment, representants d'un ordre establert i d'una visió immutable del món en què vivien. Tan bèsties van ser les reaccions, que l'autor del llibre de viatges va ser públicament escarnit, acusat de totes les traïcions, i finalment cremat en efígie en una falla, en un grotesc auto-de-fe. També és sabut que, anys més tard, van intentar cremar-lo, no ja en efígie i simbòlicament, sinó físicament amb una bomba que esclatà en la seua casa mateixa. I és que els enemics de la raó crítica han vist sempre —potser ho veuen tot confús, però això ho veien clar— que la política que feia Fuster (l'agitació de les idees estancades, l'agudesa de l'anàlisi i el rigor de judici), era la més perillosa de totes, perquè significava l'intent de destruir les bases d'una ideologia podrida i de construir-ne una altra de més saludable i més sòlida.

Si aquell intent corresponia o no a una possibilitat real, era un dubte que no escapava a la mirada de Fuster. Perquè el rigor del judici i l'agudesa de la crítica i l'anàlisi, sovint serveixen també per ser conscient de la dificultat de canviar les coses, és a dir porten a l'escepticisme, o al pessimisme, que pot ser un dels seus corollaris. I Fuster es confessa repetidament escèptic, i no només a la manera contemplativa de Montaigne. Escèptic, i pessimista: un «progressista» que només creu, perquè ho veu, en la realitat del progrés tècnicoutilitari, però que no observa grans progressos en altres camps més profundament humans. I doncs, ¿quina «política» pot fer un escèptic, que a més és un escèptic sedentari, poc amant de l'acció? En primer lloc, promoure justament aquest escepticisme racional, com a base per qualsevol progrés que no siga únicament una fantasia. No creure que poden ser coses que no poden ser, predicar la desconfiança en tota mena d'utopies, practicar la ironia: «El senyor Marcuse ens anuncia que “ara” estem en condicions immillorables per a realitzar “utopies”. Potser tinga raó. En tot cas, resem: que Déu l'escolte...» Una utopia, justament, és allò que no es fa realitat enlloc. I per tant, cal resignar-se a la seua irrealitat. O més ben dit, cal constatar-la i a partir d'ací actuar en conseqüència, és a dir viure... i mirar de fer, o ajudar a fer, allò que *sí* que es pot fer. Hi ha alguns textos circumstancials de Fuster on apareixen expressions plenes de violència verbal i d'adjectius contundents, fins i tot insolències directes contra el poder establert i els seus representants. Això, al costat d'eventuals simpaties declarades per algunes posicions i actituds radicals, ha pogut fer que hom considere de vegades Fuster

com una mena d'extremista perillós, com a militant de les posicions més exaltades, sobretot com una mena d'il·luminat que no té en compte els condicionaments i limitacions de la realitat. És una visió que es queda en l'aparença externa d'alguns textos, perquè els exabruptes fusterians són sobretot una forma d'indignació, una resposta irritada o una actitud conscientment provocadora: no representen mai el desconeixement dels límits de la realitat.

Aquesta posició allunyada de la utopia, enemiga de totes les fantasies impossibles, es manifesta també en el tema de les reivindicacions nacionals, matèria en la qual Fuster va mantindre una militància permanent, immutable, i considerada per molts com a extrema i «radical». I tanmateix, aquesta militància apassionada no li va impedir mai ser ben conscient dels límits que la realitat imposa als desiguis i als projectes. Uns límits que, en el cas del País Valencià, depenen tant de la mateixa col·lectivitat interessada (més aviat caldria dir «desinteressada») com d'una coacció o pressió exterior continuada i antiga. La consciència porta a mantenir les posicions més clares i definides, que formen part dels principis; però el sentit de la realitat porta també a acceptar com a positiu i aprofitable qualsevol mínim pas en la bona direcció, encara que siga amb una ironia que s'acosta molt conscientment al cinisme:

Personalment, mai no he estat un gran entusiasta de les ficcions jurídiques: «autonomia», «autodeterminació», «federalisme», «independència». Per passar l'estona i quedar-me tranquil amb la meua consciència, m'afirme «independentista». Però ser independentista, avui, és una utopia. «Federalista»? És una altra utopia. No importa que s'afirmen federalistes alguns grans partits espanyols de dretes o —sobretot— d'esquerres. Ni ho són ni ho volen ser. Per què ens hem d'enganyar? L'única possibilitat mitjanament satisfactòria seria la de les «autonomies».

Això ho escrivia el 1978, i en aquell moment es declara disposat a acceptar fins i tot alguna fórmula *preautonòmica* com a solució provisional. Des de l'afirmació d'uns principis «radicals», difícilment es pot ser més «realista». El mal és que tantes vegades fins i tot les modestes pretensions del realisme es troben frustrades i buidades dels continguts que hom podia raonablement esperar. Quan els polítics en actiu no realitzen ni les expectatives més moderades, la moderació verbal de Fuster desapareix del tot, i apareix el pessimisme i la insolència: «Aquest cagalló legislatiu pot ser més nefast que el Decret de Nova Planta», escriu el 1981 referint-se a les concessions a la dreta en la redacció de l'Estatut d'autonomia valenciana. Això ja no és ironia, és una fuetada en la cara mateixa dels polítics.

Si en el tema del poder i de la política la resistència i la reticència de Fuster són permanents, en el tema del país la seua militància va ser sempre tensa, vigilant, radical i contínua, però crítica i reticent, sense efusions afectives. Fuster va insistir una vegada i una altra que en el seu nacionalisme no hi havia cap entusiasme emocional. Ell hauria preferit no trobar-se obligat a ser militant de res, i menys de cap nacionalisme. S'hauria estimat més, sense dubte, ser únicament «un modest europeu de Sueca» que es reparteix el temps entre l'eru-

dició, la literatura, la reflexió moral sobre el món que li tocà de viure, i la conversa amb els amics. Quan havia de prendre posicions polítiques, quan havia de manifestar-se i parlar com a «nacionalista», ho feia sovint amb una espècie de repugnància íntima, sense gust. Ho fa només *perquè cal* fer-ho: «El patriotisme lacrimogen m'irrita. Confesse que, de vegades, en contamina, i aleshores m'irrite més. Més d'un cop ho he dit i redit: a tot estirar sóc "nacionalista" en la mesura que m'obliguen a ser-ho, l'indispensable i prou. Perquè, ben mirat, ningú no és nacionalista sinó enfront d'un altre nacionalista, en bel·ligerància sorda o corrosiva, per evitar senzillament l'oprobri o la submissió». (Segurament no oblidava que uns «altres» sí que són nacionalistes per motius menys nobles i menys confessables, però això és una altra qüestió.) I acaba aquesta consideració resignada dient, com exasperat o com qui demana que el deixen tranquil: «I quan em faran el favor, "ells", de no forçar-nos a ser "nacionalistes"?». Perquè en definitiva són «ells», els nacionalistes espanyols, els qui ens obliguen a «nosaltres» a ser també nacionalistes. «Ells» són, en magnífica expressió fusteriana, tots els descendents «de les mamelles ancestrals del conde-duque de Olivares», és a dir, pràcticament tots: des de Menéndez y Pelayo fins a Felipe González, passant per tants intel·lectuals i polítics com voldreu. Això, Fuster ja ho havia vist de bona hora: tots podrien firmar com «un español profesional», tal com firmava Unamuno.

«Ells» és molt clar qui són, doncs. Però, qui som «nosaltres»? La resposta a aquest interrogant no és mai tan clara ni tan contundent en els papers de Fuster: no sempre ha estat ni és del tot clar qui som «nosaltres». Els valencians, per exemple. En un text del 1973, dedicat a un públic «progressista» espanyol, Fuster intenta exposar la «singularitat amarga» del País Valencià: «Com si aquest tros de mapa que ocupem no tingués entitat pròpia: com si la gent que l'habita —ni "catalans" ni "castellans", en principi— no arribàssem sinó a una identificació purament administrativa, o geogràfica». Aquest, de fet, és l'interrogant amb què comença *Nosaltres els valencians*, una pregunta sobre l'ésser, sobre la identitat: és molt probable que, si Fuster hagués sabut «qui som», no hauria escrit aquell llibre, o no de la mateixa manera. Però, com i quan ens hem definit els valencians? Poc, i malament, aquesta és la qüestió. I Fuster, d'entrada, intenta delimitar com a mínim els termes, les raons i les condicions d'aquesta indefinició valenciana. Però si ho fa no és per pur interès especulatiu, sinó per tal de no quedar-s'hi, és a dir, per tal que la consciència dels dèficits passats i de les indecisions presents siga una base ferma per una «decisió de futur». «És per ací que passa la frontera divisòria», afirma: entre la ignorància i la consciència i, per tant, entre la passivitat indecisa i el projecte actiu. I és això el que en última instància interessa a Fuster: la reflexió sobre el país, l'esclariment de la història remota o recent, com a única manera de consolidar els fonaments per una acció de recobriment nacional. De cara als «catalans en general», però molt particularment de cara als valencians, constatar i exhibir clarament els fets (és a dir, la «veritat», sobretot si és desagradable, i precisament per això) per tal que el coneixement crític esdevinga consciència i la consciència es transforme en impuls de l'acció: li interessa expli-

car per tal de transformar, revisar críticament el camí de la nostra història per tal de retrobar la bona ruta perduda. *Nosaltres els valencians*, tanmateix, és un llibre provisional i cohibit. Provisional, i assumit com a tal, perquè està escrit en un moment en què els estudis sobre la realitat valenciana, històrica o contemporània, sociològica o econòmica, eren encara molt pobres i escassos. I va ser un llibre cohibit, perquè havia de publicar-se en plena dictadura, tenint presents totes les coses que *no* es podien escriure ni explicar públicament. Passats els anys, com ell mateix afirma en el pròleg a *Un país sense política*, potser n'hauria escrit una versió nova, però no en tingué temps ni ganes.

En altres llibres, articles o intervencions directes i discursos, la militància valenciana de Joan Fuster (nacionalment valenciana: això és, per a ell, catalana) va ser manifestada i exercida de manera molt més contundent i explícita. Davant d'unes eleccions imminents al parlament espanyol, Fuster començava un article amb aquestes paraules: «Ara m'agradaria escriure aquest article sobre política...». Avisant que es proposa de dir «algunes impertinències, que procuraré que siguin suaus, però que no puc aguantar-me de dir-les». Les impertinències en qüestió fan referència, no cal dir-ho, als límits i definició de la nació, de la nostra. Però, quina és la nostra? A un costat i a l'altre del riu de la Sénia, «som o no som la mateixa nació?» Per a Fuster, sí: per a ell, ser català és l'única manera de ser nacionalment valencià, i en tant que valencià es defineix com a nacionalment català. Però ell mateix sap que una cosa són les definicions amb base històrica i objectiva i una altra cosa, eventualment, la consciència que se'n té. I que aquesta distància provoca problemes teòrics i pràctics difícils de resoldre. «De Salses a Guardamar i de Fraga a Maó, tothom és català, i molts no saben que ho són. La majoria. I no saber que ho són, vol dir que no ho són? La pregunta és delicada.» Amb aquesta constatació, amb la «delicadesa» d'una qüestió mal resolta, podem dir que es tanca un cicle de reflexions que s'havia obert trenta anys abans en el *Dietari*. «Sobre saber i ser» o «sobre el ser i la consciència», podria ser un epígraf que expressaria el fons d'aquelles reflexions.

Fora d'aquesta permanent i obligada responsabilitat civil amb el país, fora d'aquesta idea o militància «nacionalista», Fuster no es va apuntar mai a cap opció política concreta, ni a cap ideologia de partit. ¿Des de quina posició «fa política», doncs? Cal tornar a les seues primeres ratlles sobre el tema: fa política des d'una resistència i reticència sistemàtiques davant del poder («qualsevol poder és abús de poder», escriu) i des d'una decidida defensa de la llibertat, de totes les llibertats. Sobre això, sobre les arrels més fondes del poder, sí que té una ideologia molt definida: la societat, en últim terme, és dividida en dues parts, els qui cobren (o exploten), i per tant manen, i els qui paguen (els explotats), i per tant han d'oobeir. ¿Això ha de ser així, sempre i per força? Aquesta és, també, tota una altra qüestió. I com en altres qüestions, Fuster sap que no tot és tan simple: els dominats, els explotats, la gent, la multitud, els pobres, no obeeixen únicament per la força. D'una banda, torna a aparèixer el problema de la «consciència»: «Les multituds... no raonen. Aquest és el problema. Cal esperar». I d'altra banda hi ha

la fascinació exercida pel poder mateix, allò que ambigüament solem anomenar *alienació*, i sense la qual ni els feixismes haurien pogut existir, ni la «dreta» més dura s'aguantaria enlloc: «Vés a saber per què, però els pobres acostumen a votar les candidatures de dreta».

«Vés a saber per què», en efecte. I d'ací, d'aquesta perplexitat davant fets contradictoris, naix una altra vegada un escepticisme, digne del pare Montaigne. Un escepticisme matisat, però, que no vol dir inhibició, i menys encara dimissió intel·lectual. De la mateixa manera que «pessimisme» no vol dir passivitat. En realitat, Fuster només es manifesta «pessimista» quan la situació pareix com efectivament «pèssima», i això és simple sentit de la realitat. En un sentit equivalent, Fuster es declara «escèptic» davant d'allò que mereix ben poca fe: el comportament de tanta gent, la sacralització de les ideologies, les mitologies i les mistificacions. Però un escèptic de debò, és a dir, algú que només contempla i mira des de la vora, que no creu en res i que dubta de tot, no s'hauria llançat a opinar, a agitar idees i a donar la cara en cada ocasió oportuna i inoportuna. Un escèptic de veritat no hauria escrit papers i pronunciat discursos que eren pamflets i parlaments de míting, o almenys en tenien les virtuts, i, inevitablement, també els defectes. Ni hauria convocat al voltant del seu nom milers de joves en un aplec multitudinari, com el del 25 d'abril del 1982 a Castelló. Un escèptic en «política», no hauria suscitat tants entusiasmes i atacs tan feroços. Ni reservaria les frases més punyents precisament contra els qui dubten per debilitat, contra els qui cedeixen quan no haurien de cedir. Ni proclamaria posicions tan diàfanes en tot allò que afecta la vida pública del seu entorn. I sobretot, a casa dels escèptics, dels «apolítics», ningú no es molesta a posar bombes.

Totes les raons de la seua actitud radicalment *política*, del seu engatjament i del seu compromís amb els problemes col·lectius, es podrien resumir en un dels seus aforismes famosos: «Tota política que no fem nosaltres, serà feta contra nosaltres». Per tant, quedar-se a casa, callar, no intentar —parlant o escrivint, per exemple— influir sobre l'opinió de les persones i sobre la marxa de la cosa pública, és resignar-se al paper passiu de víctima, conformar-se a no eixir de la trista condició de súbdit. I la «política» és, justament, el món que separa el súbdit del ciutadà. Vist amb una altra perspectiva: l'ull que practica la mirada crítica, no es pot resignar a ser només un ull i ha de ser, també i per tant, almenys una mà que escriu i una boca que parla.

Tornant al contingut i al títol d'aquest llibre, allò que es pot dir dels individus es pot dir també dels grups socials i dels pobles: un «país sense política» és, necessàriament, un país on abunda més la condició de súbdit que no la de ciutadà, més la ignorància que la consciència, més la passivitat que la intervenció i els projectes actius. Aquella política que, al llarg de la nostra història, els valencians no hem fet ha estat, efectivament, feta contra nosaltres. Ací, el pessimisme a què Fuster fa referència en un dels primers textos d'aquest volum és el resultat de constatar que els valencians «tenim l'experiència d'una realitat predominantment "pèssima"». I en la resta dels escrits que aplega el llibre (la major part, d'altra banda, anteriors al final de la dictadura franquista, i per tant condicionats per la circumstància) les cons-

tatacions negatives es multipliquen. Perquè, fet i fet, si es pot parlar d'un «país sense política», aquesta carència singular no és més que la cara més visible d'un dèficit històric, i la constatació i manifestació d'unes altres carències. En primer lloc, de la carència d'una identitat clara i definida, assumida i compartida per la immensa majoria dels ciutadans, com se suposa que és el cas en països més «normals». Fuster tornarà una vegada i una altra sobre aquest punt, simplement perquè és el punt crucial: un país sense «personalitat» conscient, ¿com podria actuar en tant que «persona» col·lectiva, i en tant que protagonista conscient de la pròpia història i del propi destí?

Però hi ha més encara: si un país no ha *fet* política, si no ha produït la part que li tocava de personatges i de moviments polítics substancials i constructius, vol dir probablement que tampoc no ha produït altres coses. Per exemple, no ha produït una burgesia industrial i urbana (en aquesta matèria, Fuster no pogué conèixer els estudis històrics posteriors, que ens la mostren com a burgesia real i potent però, això sí, ideològicament poc «valenciana»), que l'hauria fet entrar amb més bon peu en la contemporaneïtat. No ha produït l'urbanisme i l'arquitectura que li corresponia, i ha destruït una bona part de la que tenia: és un país posseït per una «fúria demolidora», on durant algunes generacions no importava conservar una especificitat —el gòtic, per exemple— que no era considerada ni pròpia ni valuosa. Si és cert que des de fora ens han fet com els ha interessat perquè nosaltres no «ens fèiem» de cap manera, també és cert que en gran mesura ens hem *desfet* nosaltres sols, sense ajuda de ningú. Com que no ens hem definit, ens defineixen uns altres, i com que no hem estat capaços de ser el nostre propi centre, ens col·loquen sense cap esforç al marge i en la perifèria de tot: aquesta, potser, és sobretot la nostra «singularitat amarga», aquesta més que cap altra.

I per això només, per compartir les reflexions de Fuster i compartir també les seues reaccions i incitacions, ja paga la pena llegir els textos reunits fa més de trenta anys en aquest llibre. Si pot ser, continuant amb la lectura de *Destinat (sobretot) a valencians*, un altre recull de pocs anys més tard, amb textos més crus, més crítics i més contundents encara.

Resum

De la mateixa manera que, per a Montaigne, l'assaig era sobretot l'intent de mirar-se un mateix i des d'aquest punt mirar l'entorn i el món, l'assaig de Fuster és també una continuada mirada crítica sobre el món en què hagué de viure. La «literatura d'idees» que Fuster practicava era en bona mesura una expressió dels seus interrogants permanents: sobre ell mateix, sobre la condició humana, sobre el poder i la política, i especialment sobre aquella part d'humanitat que considerava més seua: el seu país. Els papers recollits en *Un país sense política* són sobretot proves diverses d'entendre i d'explicar el país dels valencians: respostes a preguntes que no va deixar mai de fer-se.

Joan Fuster i *Un país sense política* interpretats per J. F. Mira

Miquel de Moragas

Fer de *contraponent* de la lectura que ha fet J. F. Mira de l'obra de Joan Fuster *Un país sense política* no està pas al meu abast. Agraïxo molt la invitació que m'ha fet la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC per participar en aquest curs de testimonis del segle XX, però la veritat és que, més que intervenir com a «contraponent», el que m'escau o, almenys el que s'acomoda més a la meua capacitat, és contemplar, mirar, com dialoguen aquests dos grans pensadors, cabdals de la cultura i de la literatura als Països Catalans: Joan Fuster i Joan Francesc Mira.

Més que fer de contraponent, doncs, em limitaré a destacar alguns dels trets que m'han impactat més de les lectures que he fet en paral·lel del llibre *Un país sense política* de Joan Fuster, i els comentaris, interpretacions i destacats que hi ha fet en J. F. Mira.

En primer lloc he de destacar el valor (moral i prospectiu) d'escriure tot això en el seu temps, entre 1968 i 1976, temps plens d'expectatives, però també plens d'incerteses, amb l'antecedent de *Nosaltres els valencians* (primera edició de 1962) i encara d'escrits anteriors als anys setanta, com ens recorda Mira.

Joan Fuster assagista

La primera part de la ponència de J. F. Mira està dedicada, com hem sentit, a «l'ascendència de l'autor en tant que "assagista" o, més específicament, com a "escriptor d'idees"», influït, o inspirat per Michel de Montaigne (l'autor dels *Essais*, 1580).

D'aquest aspecte en voldria destacar quatre punts principals:

Primer: l'«escriptor d'idees» s'observa i observa

Per a Fuster, Sueca és el lloc personal i necessari de la seva mirada universal i viceversa.

Es pensa des d'una doble coordenada: la referència al propi país i els valors humanístics de la raó, universals.

Observar-se i observar formen part de la mateixa dialèctica. Avui podríem dir «local-global» *avant la lettre*.

De la mateixa manera el País Valencià serà la seva forma de ser català i viceversa. «Ser català és l'única manera de ser nacionalment valencià» (p. 16)

Segon: l'assaig és un gènere provisional?

L'assaig implica flexibilitat del cànon, dels codis, podríem dir dels gèneres del discurs, per expressar el pensament.

Però això no vol pas dir que no hi hagi un pensament «ordenat» i, encara menys, que no hi hagi «principis». En el discurs de Fuster hi ha idees eix, ben sòlides: l'autenticitat (no deixar-se enganyar), la racionalització de la identitat, la valoració de la història per interpretar el present.

L'assaig —diu Mira— «és la cosa més relativa que hi ha, que és un mateix: el subjecte que assaja»... Però també es pot dir que Fuster, ell mateix, no és pas relatiu, sinó insubornable, reflexiona i escriu contra la frivolitat, la ignorància de la història, la incapacitat de fer front a les responsabilitats històriques, per exemple de la modernització: «no tenim —diu— una burgesia com Déu i Karl Marx manen» (p. 49).

Tercer: l'assaig és un mètode

L'assaig és fer intents i provatures... però al mateix temps constitueix la possibilitat d'avançar-se en el temps, per fer el treball que encara no han fet els científics acadèmics... «la qüestió en efecte —diu en un paràgraf Joan Fuster— no és gens senzilla i la deixo als historiadors i als sociòlegs, que estan obligats a precisar-la amb calma i amb puntualitat!» (p. 57).

«La majoria dels meus llibres —diu Fuster— son lectures que esperava i que no trobava a l'abast: una certa impaciència m'induí a tancar el forat.»

Ell mateix reconeix, doncs, que no practica la rigidesa acadèmica, però també que aquesta feina algú haurà de fer-la. Ell ja té massa temes d'interès, massa urgències com per determinar-se en els detalls documentals; ho compensa, però, amb la seguretat que li proporciona la

seva gran erudició. No hi ha assagista sense lectura erudita, i la de Joan Fuster la imagino extraordinària.

Quart: l'assaig és una forma d'intervenció, de fer política

«Escriptor d'idees» també vol dir —ens recorda Mira— agitador d'idees, contra el cofoisme, la banalitat, l'autocomplaença. Implica una racionalitat que té com a objectiu la humanització. Com a armes dialèctiques l'assagista utilitza la «raó crítica» o l'escepticisme racional, però sobre tot, el compromís i la responsabilitat civil.

Ho resumeix molt bé Mira: «els enemics de la raó crítica han vist sempre que la política que feia Fuster era la més perillosa de totes, perquè significava l'intent de destruir les bases d'una ideologia podrida i de construir-ne una altra de més saludable i més sòlida» (p. 11).

L'assaig en Fuster és, doncs, un compromís, però molt especialment un compromís amb un tema del «qual —diu— no sé desfer-me'n, perquè és el tema del meu poble»: qui som (identitat nacional i història)? i a on volem anar?

L'estil. Forma i contingut

Deixant ja la qüestió de les relacions entre el pensament de Fuster i l'assagística, voldria destacar un altre aspecte del que en podríem dir la seva metodologia. A l'obra de Fuster m'ha semblat que l'estil era, al mateix temps, forma i contingut. Vegem, per exemple, un tema recurrent en el debat sobre la seva obra: Fuster pessimista? pessimista de la raó?

Ell mateix rebutja l'etiqueta de «pessimista», simplement constata que la realitat és pèssima: «els valencians, ai! no necessitem ser pessimistes: com que hi vivim immersos, tenim l'experiència directa d'una realitat predominant pèssima» (p. 35).

Referint-se al seu entorn diu: «i no, i no, en lloc de grups de pressió hi ha grups de fluixesa» (p. 85).

Per això l'ús del sarcasme o la ironia. Permeteu-me que seleccioni un fragment entre irònic i irreverent de Fuster en referir-se a la polèmica sobre la catalanitat dels valencians: «De tota manera una línia de definició es destacava: pros i contres entorn de la catalanitat dels valencians. El problema fou tergiversat odiosament, però també amb aspectes positius: esquinçant-se els vestits, encesos de santa ira localista, molts prohoms ensenyaren el cul, i això sempre havia de ser positiu» (p. 108).

El contingut del llibre *Un país sense política*

Ja més a propòsit del contingut del llibre la primera cosa que em sembla rellevant de dir és que *Un país sense política* no és (almenys únicament) un llibre sobre política.

El llibre dedica una bona part del seu contingut a diversos aspectes de la política estricta, però també dedica un ampli espai a d'altres aspectes que incideixen sobre la identitat i la vida col·lectiva, especialment la cultura i la llengua, vinculant totes aquestes qüestions, finalment, a la política, entesa com a compromís social i com a projecte nacional.

Mira ho resumeix molt bé: «un país sense política és un país on abunda més la condició de súbdit que la de ciutadà, més la ignorància que la consciència, més la passivitat que la intervenció» (p. 18).

Un país sense política és, doncs, la constatació d'unes altres carències: carència d'identitat clara i ben definida, carència de burgesia industrial i urbana, carència d'urbanisme i d'arquitectura.

En quin sentit es parla, doncs, de política? En el sentit del compromís moral i de la racionalitat: de la defensa de la llibertat, de la crítica a la gestió del poder, de la relació entre la ideologia i la qüestió nacional, de la importància de la llengua i de la cultura.

Un país sense política també és un país sense política cultural, sense modernitat, i actualitzant les coses, també és un país sense televisió, encara que ja haguem entrat l'era digital.

Els Països Catalans

Un país sense política és també, així m'ho ha semblat, un llibre sobre els Països Catalans, escrit a vegades per als valencians i a vegades per als «altres catalans», els de Catalunya, els del Rosselló o els de Mallorca.

El darrer capítol del llibre «Hi ha més catalans encara» publicat el 1968, m'ha semblat remarcable, amb una descripció històrica de la unitat de la llengua i dels impediments històrics que la tendiren a fragmentar.

«Estem acostumats —diu— a reservar el nom de catalans a la gent del Principat: del Principat de Catalunya. Però hi ha més... En bona lògica, hauria de bastar un sol terme per a tots els casos, catalans, per exemple: catalans a seques. Tanmateix, les coses no sempre són tant senzilles... què passa, què ens passa, a nosaltres els catalans amb la qüestió dels noms? (p. 161).

Fuster és actor important de la promoció d'aquesta idea: «contra la típica i suada tergiversació d'uns països catalans com a maniobra d'un hiperbòlic "imperialisme barceloní", el fet literalment exacte és que som els "valencians, mallorquins, rossellonesos" els qui hem alçat el crit d'aquesta reivindicació, veritables "altres catalans"» (p. 88).

La idea dels «altres catalans» travessa tota l'obra, a manera diferent de com la va semantitzar Candel: «per a mi els altres catalans són el doctor Aramon i Serra, la Maria Aurèlia, Bernat Metge... Maragall, Joan Triadú, Badalona sencera, Castellet, els aplicats deixebles de Molas, Can Tunis...» (p. 115).

La inclusió de «Badalona sencera» i de «Can Tunis» en aquesta llista descriptiva també expressa la inqüestionable condició de catalans dels «altres catalans», entesos, ara sí, a la manera que va semantitzar Candel.

La seva contribució a la idea de Països Catalans es complementa amb una anàlisi social, històrica i demogràfica del País Valencià. La seva principal crítica i esforç s'adreça a identificar les raons històriques de la identitat nacional valenciana, contra la falsa identitat, contra la no visibilitat (nacional) de la identitat valenciana: «de fet —diu— amb prou feines se'ns distingeix amb la lleu i malintencionada connotació de “llevantins”» (p. 39).

Ja al final del llibre, a l'epíleg «L'altre dia a Madrid», que analitza l'actuació de Raimon a la «Villa y Corte», manifesta el seu desencís per la ignorància de l'oposició d'esquerres sobre la vertadera identitat del cantant de Xàtiva (Raimon apareix com una esperança viva en el pensament crític de Fuster).

Per això aquesta idea fonamental de Fuster, tan ben recollida per J. F. Mira: «Nacionalista... sóc nacionalista en la mesura que m'obliguen a ser-ho, l'indispensable i prou... hi ha qui es “nacionalista” sense adonar-se'n que ho és i s'indigna quan troba resistència» (p. 159).

Reptes

Resten molts reptes pendents de resoldre sobre la nostra i les nostres identitats: els nous reptes plantejats per la transició democràtica a Espanya, pel nou marc autonòmic que Fuster no va conèixer i, més en general (diguem-ne a escala internacional), els nous reptes de la globalització.

Quan Fuster es referia a les formes de desplaçament del seu temps, es referia als «sis-cents i als autocars col·lectius», ara viatgem d'altres formes, amb canvis tecnològics i de mercat molt importants, però la pregunta segueix viva i punyent: com sortir d'aquesta dialèctica, de la constatació que la realitat és pèssima, o que el nostre país és un país sense política?

Farem cas del consell que ens dona J. F. Mira al final de la seva ponència i ens predisposarem a llegir un altre llibre de Fuster: *Destinat (sobretot) a valencians* (1979), que segons ens diu, «inclou textos més crus, més crítics i més contundents encara...», a veure si veiem com sortir-nos-en, de la situació pèssima.

Però això ja ho podem fer, confiem, amb l'ajut de les anàlisis sociològiques que faran (amb «la calma i la puntualitat» que reclamava Fuster) les institucions acadèmiques, entre les quals hi ha l'Institut d'Estudis Catalans. Però això ja serà cosa del segon centenari que ara comença.

ANNEX I

Proposta a la Secció de Filosofia i Ciències Socials d'un Curs d'Alts Estudis sobre cultura, política i societat (1907-2007)

Per què un Curs a l'IEC?

L'Institut d'Estudis Catalans té com una de les seves comeses fundacionals, a més de la de fer recerca, la d'implicar-se en la dinàmica científica i cultural de la societat catalana de cada tombant de l'actualitat.

Per això la Secció de Filosofia i Ciències Socials ha considerat que el Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans, que se celebrarà l'any 2007, ofereix l'oportunitat d'organitzar un Curs d'Alts Estudis que incideixi en el coneixement de les diverses manifestacions de la cultura, la política i la societat al llarg del segle XX en els moments decisius de la primera dècada del segle XXI.

L'oferta de cursos d'aquesta naturalesa constituí una de les idees força del fundador de l'IEC, Enric Prat de la Riba, i dels seus primers vuit membres: Antoni Rubió i Lluch, president, Guillem M. de Brocà, Pere Coromines, Jaume Massó i Torrents, Joaquim Miret i Sans, Miquel S. Oliver, Josep Pijoan, i Josep Puig i Cadafalch.

Quina mena de curs?

El curs consta de deu sessions sobre el segle XX a través de deu dels seus testimonis catalans destacats. La tria respon al propòsit d'obtenir una visió

prou panoràmica alhora que prou especialitzada del que ha estat el pensament dels catalans sobre les qüestions decisives de la vida del segle XX, d'una banda, i sobre els desafiaments del segle XXI, de l'altra.

Cada lliçó parteix d'un autor i d'una obra de la màxima representativitat, de tal manera que el conjunt es pugui considerar una proposta de cànon de pensadors catalans del segle XX i el curs, en conseqüència, sigui una lectura aprofundida d'aquestes deu obres com a referents del passat i orientadores del futur.

A qui va adreçat?

El curs va adreçat als estaments intel·lectuals implicats en la realitat catalana des de la cultura, la política, la governació, la universitat. La inscripció és incumbència de la secretaria de la SFCS. La publicitat del curs és oberta, encara que adreçada a un públic específic.

Qui imparteix el curs?

El curs és impartit per membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC.

Quina metodologia segueix?

El cos de la sessió té una durada de 45 minuts, dividida en dues parts, l'expositiva i la prospectiva. Després d'una pausa d'un quart, la lliçó reprèn amb un col·loqui obert, introduït en cada cas per un membre de la Secció i una personalitat destacada del món de la política o de la cultura. La durada del conjunt de la sessió és de dues hores. Els assistents disposaran d'un guió de la sessió.

Cada autor i cada obra hi són tractats en ells mateixos i en la seva projecció cap a l'actualitat. Per exemple: 1) a l'entrada del segle XX Enric Prat de la Riba formulà a *La Nacionalitat Catalana* un projecte polític per a Catalunya; 2) el projecte o els projectes polítics actuals per a la Catalunya del segle XXI. O bé: 1) les bases d'història econòmica que Jaume Vicens Vives proposà a *Notícia de Catalunya* per al recobriment del país; 2) projecció al futur de l'economia catalana actual.

Com es planteja?

El curs és plantejat des de la visió de les ciències adscrites a la Secció de Filosofia i Ciències Socials i es desplega en àrees del coneixement que van de la filosofia a la sociologia, del dret a l'economia, de la política a la història de la cultura, de la pedagogia a l'antropologia, de la comunicació al periodisme.

Per damunt de la diversitat de perspectives, les sessions sobre els deu testimonis del nostre segle XX reforcen la unitat del saber, que és universal, tant com la unitat de la cultura catalana, que és la que ens singularitza en un planeta globalitzat.

Deu testimonis que han deixat obres on batega el destí de la nació catalana. Deu títols que, si són indispensables per a prendre el pols de la vida del segle XX, també ho són per a afrontar en els moments actuals els nous requeriments del segle XXI.

Què vol dir testimonis/llicions?

Són **testimonis** en el sentit genuí del mot: persones que amb la seva obra compareixen davant nostre a declarar el que saben sobre el país que han contribuït a construir i que ens han llegat, a les generacions actuals, per a continuar-lo.

Són **llicions** en els dos sentits que defineix el diccionari: d'una banda, la llició és un «ensenyament que en una sessió dóna a un alumne o diferents alumnes el mestre d'una ciència» i, de l'altra banda, els ensenyaments de la llició contenen valors d'exemplaritat i proposen models de conducta.

Per això, més que conferències o dissertacions erudites, el curs proposa «lectures» —un altre sentit de llició— de deu autors del canó català orientades al futur.

Per què deu?

No hi són tots els autors que hi haurien de ser, però els deu que hi són hi tenen un lloc indiscutible. Una tria més extensa hauria certament enriquit el curs, però alhora n'hauria augmentat la complexitat de l'organització interna i externa.

Altrament cada llició pren en consideració el context de l'obra estudiada, en el qual intervenen altres obres i altres autors. En tot cas, aquesta és la tria que proposa la SFCS de l'IEC, sabedora que triar és opinar.

Sense seguir exactament les deu dècades del segle XX, els deu autors representen les etapes que van pràcticament d'un canvi de segle a l'altre canvi de segle, del que vivien els fundadors de l'Institut al que vivim els seus continuadors. Amb altres paraules, el curs dreça un arc que va dels primers anys del segle XX, quan es fundà l'IEC, fins als primers del segle XXI, quan en celebrem el centenari.

En definitiva, el curs proposa un canó català de deu autors que cal conèixer per orientar-se en la complexa aventura de la vida catalana actual.

Presentació del programa del curs

A més de l'accés a coneixements d'especialistes, el curs ofereix l'oportunitat excepcional d'immergir-se en la saviesa del nostre temps. Els professors que hi intervenen són membres numeraris de l'IEC, la més antiga i més compromesa institució acadèmica d'àmbit català. Fundat fa cent anys i impulsat per figures genials com Enric Prat de la Riba, Joan Maragall i Pompeu Fabra, castigat implacablement per les dues dictadures espanyoles del segle XX, l'Institut manté una exemplaritat heroica que dóna un plus a la veu dels professors d'aquest curs.

L'IEC exerceix per llei l'autoritat normativa sobre la llengua catalana i esdevé, així, per mitjà de la seva Secció Filològica, l'Acadèmia de la Llengua Catalana. Semblantment, encara que sense autoritat normativa, però amb empatia moral i responsabilitat social, la Secció de Filosofia i Ciències Socials proposa un curs de presa de consciència dels valors universals de la cultura catalana del segle XX a través de la cadena de deu dels seus representants exemplars. Per a entendre i decidir la nostra vida privada i pública és indispensable conèixer les idees i els propòsits que portem entre mans. Tota intervenció de qualitat en la vida actual, de l'empresa a l'Administració, parteix de coneixements de qualitat com els que ofereix aquest curs. «Vostè que exigeix qualitat, coneix aquests deu mestres?» Que vol dir: prendre les bones decisions demana coneixements de qualitat que portin a la saviesa.

Projectades sobre l'horitzó del segle XXI, les deu sessions versen sobre la figura de deu testimonis de la història catalana del segle XX en tota la seva complexitat cultural, ideològica, social i política. Cadascun en el seu àmbit i en el seu moment, però no aïlladament, sinó de manera acumulativa. No pas encapsulats en un capítol de la història, sinó radiants fins avui mateix en els nostres posicionaments quotidians. El professor ponent exposarà el tema i, després d'una pausa, un altre professor proposarà un breu contrapunt que obrirà el col·loqui. Des d'Enric Prat de la Riba fins a Joan Fuster, tots els autors escollits mereixen formar part del cànion català.

Per això el curs s'adreça a les persones interessades a decidir el seu futur com a ciutadans catalans. El retrat robot de l'alumne d'aquest curs té dues cares: la de l'intel·lectual jove o sènior que estudia i/o treballa, i la del directiu amb responsabilitats en una empresa o a l'Administració pública, tots implicats en els debats actuals d'idees.

Es tracta d'entendre la cultura catalana com un tot i com un projecte obert. El curs és un desafiament a comprendre el que ens està passant ara que celebrem el centenari de l'IEC. Aquesta és la clau: la institució acadèmica i civil que ens ha fet visibles en els últims cent anys ens ofereix amb aquest curs la possibilitat d'entendre la nostra visibilitat en els cent anys que vénen.

Obertura del curs

Companys membres de l'IEC, amigues, amics.

Hi ha moments en la vida de les nacions especialment propicis a la reflexió col·lectiva pública. Un moment d'aquests, per a la nació catalana, és la memòria històrica de la fundació de l'IEC l'any 1907. És prou sabut que el bienni de 1906-1907, amb Solidaritat Catalana, el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana i l'Institut d'Estudis Catalans, va representar un punt d'inflexió en la història nacional. Igual com passa en la vida de les persones, en la història dels pobles sempre hi ha moments d'acceleració i fases d'alentiment.

És una evidència que la primera dècada del segle XX accelerà el ritme de l'esdevenir dels catalans. Avui, a la distància simètrica de cent anys, no podem deixar de preguntar-nos si la dècada que vivim és un moment d'acceleració o d'alentiment del ritme del temps.

Per això, quan des de la Secció de Filosofia i Ciències Socials ens vàrem plantejar quina aportació podríem fer a la celebració del centenari de l'IEC, va trobar acollida la idea de promoure una reflexió col·lectiva pública sobre el mateix centenari, tot partint de la presumpció que l'IEC està investit d'una representació institucional de suplència. Altres pobles tenen institucions, com la monarquia o la república, al cim de l'estructuració simbòlica nacional. Els catalans, en canvi, no tenim sinó l'IEC, un organisme de naturalesa acadèmica, dotat d'una missió civil d'abast nacional.

Ara que el centenari de la seva fundació estimula activitats a cadascuna de les seves cinc seccions, vàrem creure interessant de promoure, des de la nostra, la revisió d'aquests cent anys d'història catalana i, fent una sinècdoque, veure el tot en una part.

Les deliberacions en el si del Consell de Govern de la Secció varen concretar la idea en els següents ítems:

Primerament, proposaríem un Curs d'Alts Estudis, bo i repreneu una pràctica dels primers temps de l'Institut, ideat pel seu genial fundador Prat de la Ribera no només com una acadèmia d'erudits, a l'estil de les acadèmies nacionals de països constituïts en plenitud institucional, sinó també com un «establiment científic superior» que suplís la manca d'universitat catalana. No es faria, doncs, un cicle convencional de conferències sinó un curs, amb un programa de deu lliçons, que tindrien coherència, d'una banda, i, de l'altra, dimensió educativa.

En segon lloc, el curs versaria sobre cultura, política i societat 1907-2007 i cadascuna de les deu lliçons versaria, al seu torn, sobre una obra significativa d'un autor representatiu en un dels diversos àmbits del pensament, un autor que plantegés als seus coetanis una qüestió bàsica de la vida nacional en termes innovadors i encara avui vigents. Per això vàrem donar al curs el títol de *Deu Testimonis del segle XX / Deu Lliçons per al segle XX* i vàrem assignar les lliçons a membres de la Secció coneixedors d'aquell autor. Dos per a cada lliçó. L'un com a ponent, l'altre com a contraponent.

En tercer lloc, ens vàrem proposar, en la mesura que poguéssim, de donar visibilitat a l'IEC com a màxima institució representativa i expressiva de la catalanitat. Si la Secció Filològica té autoritat normativa en l'àmbit de la llengua catalana, semblantment la SFCS es pot considerar una instància, anomenada en altres països «Acadèmia de Ciències Socials, Morals i Polítiques», que, sense cap poder normatiu sinó només indicatiu, constitueix una referència en l'àmbit de la societat civil.

Heus aquí, en resum, la nostra proposta de curs al bell mig de la celebració del centenari de l'IEC. Les deu lliçons són (fent servir una semblança esportiva) una decatló, una prova combinada d'atletisme intel·lectual que comprèn deu disciplines diferents, però coherents: la política (Prat), la societat civil (Maragall), l'alta cultura (D'Ors), l'educació (Galí), les lletres (Riba), la filosofia (Ferrater), el feminisme (Capmany), la història econòmica (Vicens Vives), la unitat lingüística (Moll), l'assagisme (Fuster). Si la decatló atlètica fa les deu proves en dos dies, la nostra decatló intel·lectual les farà en cinc.

No em resta sinó agrair als ponents i contraponents d'acceptar la lliçó corresponent, a la direcció de l'IEC el seu suport, als companys del Consell de Govern de la Secció la seva col·laboració, a l'amic Pere Lluís Font la seva participació en la coordinació del curs, i a Josep Boixareu, de la secretaria, i a Ramon Perelló, del gabinet de premsa, la seva disponibilitat.

Professors del curs

Dimecres 2 de maig de 2007, de 16 h a 18 h

1. ENRIC PRAT DE LA RIBA (1870-1917)

La nacionalitat catalana (1906). El procés de recuperació institucional

Josep M. Puig i Salellas / Antoni Serra i Ramoneda

JOSEP M. PUIG I SALELLAS

(nascut el 1924 i membre de l'IEC des del 1988)

Es llicencia en dret a la Universitat de Barcelona l'any 1947, i l'any 1953 guanya les oposicions a notaria. Fou, primerament, notari de Ponts, i, seguidament, de Tarragona (1958) i de Barcelona (1970), fins que es jubilà. El 1975 fou elegit degà del Col·legi de Notaris de Catalunya, càrrec que ocupà fins al 1980. D'ençà que va ser reinstaurada pel president Tarradellas i fins al 2005, fou membre de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya. Va ser president del Consell Social de la Universitat de Barcelona entre el 1984 i el 1998. Va ser secretari (1989-1990), vicepresident (1990-1992) i president (1992-1994) de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC, i va ser membre de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya i de la de Ciències Econòmiques i Financeres. Va ser membre del Ple de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona entre el 1990 i el 1998, i president de la Comissió d'Assumptes Jurídics d'aquesta entitat. Fou membre del Consell General de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona entre el 1993 i el 2002. Ha rebut la Creu de Sant Jordi i la Medalla d'Or de la Universitat de Barcelona i de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. President de la Fundació Noguera.

ANTONI SERRA I RAMONEDA

(nascut el 1933 i membre de l'IEC des del 1987)

Professor emèrit d'economia de l'empresa a la Universitat Autònoma de Barcelona, d'on fou rector del 1980 al 1986. President de la Caixa de Catalunya del 1984 al 2005, de la Fundació Caixa de Catalunya, de la Fundació Territori i Paisatge i de la Fundació Un Sol Món. Presideix el Consell de Direcció de l'Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya i el Tribunal d'Arbitratge Tècnic de Catalunya des del 2005. Les seves publicacions principals són les següents: *Sistema econòmic y empresa*, *Formas de empresa*,

L'empresa: Fonaments econòmics i *La empresa: Anàlisis econòmic*. Ha estat guardonat amb la Medalla Narcís Monturiol al Mèrit Científic i Tecnològic de la Generalitat de Catalunya (2005) i la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (2005).

Dimecres 2 de maig, de 18 h a 20 h

2. JOAN MARAGALL (1860-1911)

«*La ciutat del perdó*» i altres escrits (1909). La consciència civil

Pere Lluís Font / Josep M. Casasús

PERE LLUÍS FONT

(nascut el 1934 i membre de l'IEC des del 1990).

De formació universitària francesa en filosofia i teologia, ha estat professor de filosofia a la Universitat Autònoma de Barcelona des que es va fundar, el 1968, i fou el primer director del Departament de Filosofia i vicerector d'Estudis d'aquesta mateixa universitat. Ha dirigit la col·lecció «Textos Filosòfics», d'Edicions 62, i ha publicat treballs d'història de la filosofia moderna, d'història del pensament català, d'història del pensament cristià i de filosofia de la religió. És vicepresident del Patronat de la Fundació Joan Maragall i membre del Consell de la Fundació Bernat Metge i del Consell Supervisor del TERMCAT. Ha estat membre del Consell Assessor de Cultura de la Generalitat de Catalunya i del Consell d'Avaluació Científica i Tècnica del Pla de Recerca de Catalunya. Ha rebut la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (2003) i és doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida (2005).

JOSEP M. CASASÚS

(nascut el 1944 i membre de l'IEC des del 1990)

Doctor en ciències de la informació, catedràtic de Periodisme, periodista a *La Vanguardia* i actual director del Departament de Periodisme i de Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra. Va cursar dret i periodisme a Barcelona. Ha estat president de la Sociedad Española de Periodística, entitat acadèmica de la qual fou fundador l'any 1989. Va ser president de la Societat Catalana de Comunicació. Té el Premi Extraordinari de Doctorat per la seva tesi sobre el periodisme de Josep Pla, la primera que es va llegir sobre aquest autor i que és considerada el punt de partida dels nous estudis de periodística a Catalunya. Com a articulista ha obtingut els premis Gaziel, Avui, i Joan Mañé i Flaquer.

Com a assagista ha estat guardonat amb els premis catalans més prestigiosos de l'especialitat: Xarxa, Josep Vallverdú i Carles Rahola. Un dels seus darrers llibres, *Periodisme català que ha fet història* (1996), ha esdevingut un referent en els estudis superiors sobre periodística analítica i comparada.

Dijous 3 de maig, de 16 h a 18 h

3. EUGENI D'ORS (1881-1954)

Glosari (1906-1920). La construcció d'una cultura

Dídac Ramírez / Octavi Fullat

DÍDAC RAMÍREZ

(nascut el 1946 i president de la SCFIL des del 2001)

Des del 1990 és catedràtic d'universitat en l'àrea d'Economia Financera i Comptabilitat. És doctor en filosofia i ciències de l'educació (1982) per la Universitat de Barcelona (1979), Premi Extraordinari de Llicenciatura i doctor en ciències econòmiques i empresarials (1989). Fou vicerector d'Economia i Administració de la Universitat de Barcelona (1990-1994). És director del Departament de Matemàtica Econòmica, Financera i Actuarial des del 2002, i investigador responsable del grup IAFI (Investigació en Anàlisi Financera i de la Incertesa). És acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Ciències Econòmiques i Financeres des del 2002. En el camp filosòfic ha publicat, entre d'altres, «G.W. Leibniz, J. Bernoulli i les interpretacions de la probabilitat. De l'*ars cogitandi* a l'*ars conjectandi*» (1989), «Leibniz i la interpretació gradual del coneixement» (1995) (a l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*), i *Sobre la interpretació del pensament leibnizià* (1997).

OCTAVI FULLAT

(nascut el 1928 i membre de l'IEC des del 1995)

Doctor en filosofia per la Universitat de Barcelona, on fou professor. Fou catedràtic de Filosofia de l'Educació a la Universitat Autònoma de Barcelona. És doctor *honoris causa* per la Universidad del Valle de México i per la Universidad Educures, de Santiago de Xile. Ha publicat cent quaranta-sis llibres, entre els quals hi ha *La moral atea d'Albert Camus*, resum de la seva tesi. També és autor de nombrosos articles, com «La crisi de les humanitats», al *Butlletí de la Societat Catalana de Pedagogia*. Presidí el Consell Escolar de Catalunya de la Generalitat de Catalunya (1989-1993) i el Consell Superior d'Avaluació

del Sistema Educatiu de Catalunya (1994-1999). Des del 2006 forma part del Comité d'Honneur de la Société Francophone de Philosophie de l'Éducation. Rebé el Premi Balmanya de Pedagogia (1964) i la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1994). L'any 2006 es publica el seu primer llibre de memòries, en què reflexiona sobre cinc aspectes essencials de les seves vivències.

Dijous 3 de maig, de 18 h a 20 h

4. ALEXANDRE GALÍ (1886-1969)

Per la llengua i per l'escola (1931). L'aposta per l'educació

Jordi Cots / Josep González-Agàpito

JORDI COTS

(nascut el 1927 i membre de l'IEC des del 1987)

Doctor en dret per la Universitat de Barcelona. Mestre d'ensenyament primari. Cofundador de Rosa Sensat i professor en aquesta institució. Dirigí tres escoles d'ensenyament primari. Membre de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Creador i primer secretari de la Comissió de la Infància de Justícia i Pau, secció catalana de l'Oficina Internacional Catòlica de la Infància, i vicepresident d'aquesta ONG internacional. Adjunt al Síndic de Greuges de Catalunya per a la defensa dels drets de l'infant. És autor de llibres de poesia, dret i pedagogia, i de contes per a infants. Medalla Francesc Macià al mèrit del treball en el camp de l'escola (1989). Premi Solidaritat de l'Ajuntament de Barcelona (1991), Premi Actuació Cívica Catalana de la Fundació Jaume I (1994) i Premi Janusz Korczak (2003) per la seva contribució a la defensa dels drets de l'infant.

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO

(nascut el 1946 i membre de l'IEC des del 1991)

Llicenciat en filosofia i lletres, es doctorà en pedagogia a la Universitat de Barcelona amb premi extraordinari. Catedràtic de Teoria i Història de l'Educació a la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, de la qual ha estat degà i president de la conferència de degans espanyola. Ha publicat treballs d'història de l'educació, amb especial referència a Catalunya, i de política educativa. Forma part dels consells assessors de les dues principals col·leccions de textos pedagògics en llengua catalana i castellana. És membre del Patronat de la Fundació Lluís Carulla. Soci fundador de la Societat Catalana de Pedagogia,

de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana i de la Sociedad Española de Historia de la Educación. Ha estat membre del Consell Escolar de Catalunya per designació de la Presidència de la Generalitat com a «personalitat de relleu en el camp de l'educació».

Divendres 4 de maig, de 16 h a 18 h

5. CARLES RIBA (1893-1959)

Elegies de Bierville (1943). Humanisme contra barbàrie

Joan Triadú / Ricard Torrents

JOAN TRIADÚ

(nascut el 1921 i membre de l'IEC des del 1979)

Llicenciat en filologia clàssica el 1942. Va exercir de mestre de la Generalitat a partir dels setze anys (1938) fins a l'ocupació franquista. Com a professor ha ensenyat grec, llatí i literatura moderna (la catalana, comparada amb les llengües neolatines i l'anglès). Paral·lelament ha estat director de centres d'ensenyament privat i professor de les universitats de Liverpool i de Vic. És doctor *honoris causa* per la Universitat Ramon Llull (1998). Traductor de Píndar i de Shakespeare. Ha fet estudis sobre Carles Riba i Pere Calders. Pel que fa a les obres de creació, cal destacar *El Collsacabra* i *Dies de memòria*. La seva tasca com a crític literari s'aplega a *La poesia catalana de postguerra*, *La novel·la catalana de postguerra*, *La ciutat dels llibres*, *La literatura catalana i el poble*, *Antologia de la poesia catalana (1900-1950)* i *Antologia de contistes catalans (1850-1950)*. Ha estat distingit amb la Creu de Sant Jordi (1982), el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1992), la Medalla d'Or al Mèrit Científic de l'Ajuntament de Barcelona (1996) i la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (2001).

RICARD TORRENTS

(nascut el 1937 i membre de l'IEC des del 1999)

Estudis a Vic, Roma, Tübingen. Primer rector de la Universitat de Vic (1997-2002). Fundador d'Eumo Editorial i d'Eumo Gràfic. Secretari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'IEC (2003-2007) i vicepresident (2007). President de la Societat Verdaguer. Autor d'obres sobre educació superior, com ara *Noves raons de la universitat: Un assaig sobre l'espai universitari català* (2002), *Què és la Universitat o de la conveniència de rellegir Humboldt*

(2007) i sobre literatura, com ara *Art, poder i religió a la Sagrada Família de Verdaguer i de Gaudí* (2006), *A la claror de Verdaguer: Nous estudis i aproximacions* (2005) i *Verdaguer: Poeta per a un poble* (2002, 3a ed.). Traductor de la Bíblia (*Eclesiastès, Proverbis, quart Evangeli*) i d'autors de llengua alemanya: Kafka, Hölderlin, Hesse, Schlegel, Marcuse. Col·laborador de premsa. Ha rebut els premis Carles Rahola d'Assaig (2005) i Crítica Serra d'Or (1995 i 1996), la Creu de Sant Jordi (2007) i el Premi Nacional de Pensament i Cultura Científica (2007). És membre del Consell Assessor de la Llengua Catalana a l'Escola, del Consell Escolar de Catalunya i del Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu.

Divendres 4 de maig, de 18 h a 20 h

6. JOSEP FERRATER MÓRA (1912-1991)

Les formes de la vida catalana (1944-1960). Identitats

Josep M. Terricabras / Gabriel Amengual

JOSEP M. TERRICABRAS

(nascut el 1946 i membre de l'IEC des del 1995)

Doctor en filosofia i ciències de l'educació per la Universitat de Barcelona i doctor per la Universitat de Münster (Alemanya). Ha fet llargues estades d'investigació en aquesta darrera universitat, al Saint John's College (Cambridge) i a la Universitat de Berkeley (Califòrnia). És catedràtic de Filosofia a la Universitat de Girona, on també dirigeix la Càtedra Ferrater Móra de Pensament Contemporani. L'any 2000, la Generalitat de Catalunya li va concedir la Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic. Està especialitzat en filosofia contemporània, particularment en l'obra de Ludwig Wittgenstein. Ha estat l'introduïdor als Països Catalans del projecte *Filosofia 3/18 (Philosophy for children)* i ha dirigit l'actualització del *Diccionari de filosofia*, de J. Ferrater Móra. Membre de la Societat Catalana de Filosofia; bona part de les seves publicacions estan dedicades a temes de filosofia del llenguatge, lògica, teoria del coneixement i ètica. Té obert a Internet el portal www.terrincabras-filosofia.cat.

GABRIEL AMENGUAL

(nascut el 1943 i membre de l'IEC des del 2006)

Doctor en teologia per la Universitat de Münster i en filosofia per la Universitat de Barcelona (amb una tesi sobre Ludwig Feuerbach), és catedràtic de Filosofia a la Universitat

de les Illes Balears, on va ser el principal impulsor del Departament de Filosofia i on ha tingut diverses responsabilitats acadèmiques. Autor d'una extensa producció filosòfica, principalment sobre filosofia alemanya, però també sobre antropologia filosòfica, filosofia pràctica, hermenèutica i filosofia de la religió; és membre actiu de diverses societats internacionals, com ara la Hegel-Gesellschaft i la Feuerbach-Gesellschaft. Ha estat fundador i primer director de la revista filosòfica *Taula: Quaderns de Pensament* i fundador i primer president de l'Associació Filosòfica de les Illes Balears.

Dilluns 7 de maig, de 16 h a 18 h

7. JAUME VICENS VIVES (1910-1960)

Notícia de Catalunya (1954). Una proposta de recobriment

Joan Vilà-Valentí / Pere Puig

JOAN VILÀ-VALENTÍ

(nascut el 1925 i membre de l'IEC des del 1990)

Doctor en geografia amb una tesi doctoral sobre la comarca del Bages (Universitat de Madrid) i amb una tesi sobre les Landes (Universitat de Bordeus). S'interessà especialment per la geografia de l'Amèrica Llatina, la geografia agrària i regional i la història del pensament geogràfic. Catedràtic de Geografia a la Universitat de Barcelona, el 1966 hi fundà el Departament de Geografia, el 1967 hi creà la *Revista de Geografia* i el 1969 hi inicià els estudis de llicenciatura en geografia. Fou vicepresident de la Unió Geogràfica Internacional del 1980 al 1988. Ha col·laborat en revistes especialitzades i ha publicat o dirigit nombroses obres de recerca i divulgació de la geografia. És membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. Ha rebut la Creu de Sant Jordi i la Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic (Generalitat de Catalunya) i la Gran Cruz de Alfonso X el Sabio.

PERE PUIG

(nascut el 1938 i president de la SCE des del 2001)

Catedràtic de la Universitat Ramon Llull des del 1995 i professor ordinari a ESADE des del 1976. Director acadèmic de l'Observatori ESADE de l'empresa multinacional espanyola des del febrer de 2006. És responsable de l'elaboració del Baròmetre ESADE/AMCHAM de les empreses nord-americanes a Espanya. Ha estat director del PDD ESADE / Escola

d'Administració Pública de Catalunya i és membre de l'IDGP d'ESADE des de l'any 1993. Ha estat director general de Programació Econòmica del Departament d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya (1982-1986) i secretari de la Comissió de Valoracions Estat/Generalitat (1984-1987). Ha estat vocal de la Junta de Govern de l'ICF (1986-2002). És vicepresident del Consell Català del Moviment Europeu. Ha format part de la comissió d'experts encarregada d'analitzar el diferencial d'inflació existent entre Catalunya i Espanya, creada pel conseller d'Economia i Finances Antoni Castells (2004). Forma part de la Comissió Assessora de Comerç de la Generalitat de Catalunya.

Dilluns 7 de maig, de 18 h a 20 h

8. MARIA AURÈLIA CAPMANY (1918-1991)

La dona a Catalunya (1966). La lluita per la igualtat

Encarna Roca / Carlota Solé

ENCARNA ROCA

(nascuda el 1944 i membre de l'IEC des del 1995)

Magistrada a la Sala Primera del Tribunal Suprem, ha estat fins al 2005 catedràtica de Dret Civil a la Universitat de Barcelona. Ha ocupat diversos càrrecs acadèmics i és membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Comisión General de Codificación de España. Ha rebut la Creu de Sant Jordi i la Medalla Narcís Monturiol per mèrits a la recerca de la Generalitat de Catalunya. La seva obra científica s'ha centrat en l'estudi del dret civil català, camp en el qual ha publicat, juntament amb el professor i magistrat Lluís Puig i Ferriol, l'obra *Institucions del dret civil de Catalunya*. En els últims anys ha dedicat les seves tasques d'investigació a l'estudi del dret de família, camp en el qual ha publicat l'obra *Familia y cambio social: De la casa a la persona*, que és el resultat d'una recerca duta a terme a Oxford, en què introdueix una metodologia mixta entre el dret i la sociologia per a l'estudi dels problemes plantejats pel dret de família. Fins que va ser nomenada magistrada del Tribunal Suprem, va dirigir projectes d'investigació en dret de família.

CARLOTA SOLÉ

(nascuda el 1944 i membre de l'IEC des del 1990)

Doctora en sociologia per la Universitat de Reading (Gran Bretanya) i en ciències econòmiques per la Universitat Autònoma de Barcelona, on actualment és catedràtica de Sociologia.

Ha publicat trenta-un llibres, ha compilat onze volums monogràfics i ha escrit prop de tres-cents articles sobre modernització, corporativisme, migracions i teoria sociològica per a revistes i llibres d'Espanya i altres països. És directora, des del 1989, del Grup d'Estudis d'Immigració i Minories Ètniques de la Universitat Autònoma de Barcelona. L'any 1990 rebé el Premi Nacional de Sociologia i Ciència Política del Centre d'Investigacions Sociològiques i el Premi Mary Parker Follet de la Societat Americana de Ciència Política.

Dimarts 8 de maig, de 16 h a 18 h

9. FRANCESC DE B. MOLL (1903-1991)

Els altres quaranta anys (1975). La unitat de la llengua

Antoni J. Colom / Joan Becat

ANTONI J. COLOM

(nascut el 1946 i membre de l'IEC des del 2004)

Actualment és catedràtic de Teoria de l'Educació a la Universitat de les Illes Balears, en la qual ha estat director de departament (i ha instituït els estudis de ciències de l'educació), director de l'ICE i degà de facultat. Autor o coautor de més de dos-cents setanta títols entre llibres i articles, la seva obra s'ha publicat en deu països i sis idiomes. Les seves línies de recerca se centren en l'epistemologia pedagògica, la història i el pensament contemporani de l'educació i l'educació social no formal. Assessor del Ministeri d'Educació en qüestions d'avaluació, forma part del consells de redacció de nombroses revistes especialitzades tant nacionals com de l'estranger. Ha estat biografiat a l'*International who's who in education*, de la Universitat de Cambridge (Regne Unit), professor convidat per diverses universitats americanes i europees, col·laborador de la UNESCO i de l'OEI. Els seus darrers llibres són: *Formar europeos: algunos modelos de aplicación en España* (Madrid, 2004), *Materials per a una pedagogia patrimonial a les Illes Balears* (Barcelona, 2005) (ambdós en col·laboració), *Teoría de la educación* (Madrid, 2005, 2a ed.) i *República, educación y nueva ciudadanía* (València, 2007).

JOAN BECAT

(nascut el 1941 i membre de l'IEC des del 1991)

Doctor en geografia a les universitats de Montpeller i París, és catedràtic de Geografia a la Universitat de Perpinyà, de la qual ha estat vicepresident, director del Centre de

Recerques i d'Estudis Catalans, i codirector de l'Institut Català de Recerca en Ciències Socials. Secretari del Patronat de la Universitat Catalana d'Estiu, fou coordinador a la Catalunya del Nord del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana i del Mil·lenari de Catalunya, i vicepresident de la Federació per a la Defensa de la Llengua i la Cultura Catalanes a la Catalunya del Nord. Forma part de l'equip científic de la *Geografia General dels Països Catalans* i de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, i és membre de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori i de la Societat Catalana de Geografia, filials de l'IEC. Pertany a l'Òmnium Cultural de la Catalunya del Nord i és membre de la Junta Consultiva del de Barcelona. Ha fet investigacions en diversos temes, entre els quals destaca la toponímia catalana, i ha col·laborat en diaris com *El Punt Diari - Catalunya Nord*, *L'Indépendant* i *Avui*.

Dimarts 8 de maig, de 18 h a 20 h

10. JOAN FUSTER (1922-1992)

Un país sense política (1976). La mirada crítica

Joan Francesc Mira / Miquel de Moragas

JOAN FRANCESC MIRA

(nascut el 1939 i membre de l'IEC des del 1999)

Llicenciat en filosofia per la Universitat Pontifícia Lateranense del Vaticà, i doctor per la de València. Ha treballat amb Claude Lévi-Strauss a París, i ha estat col·laborador del Collège de France i del Consell Internacional de Ciències Socials (centre de Viena). Ha estat *visiting fellow* a la Universitat de Princeton, i professor a les universitats de València i Jaume I. Va ser fundador i director de l'Institut Valencià de Sociologia i Antropologia Social i del Museu d'Etnologia de València, i és membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha estat president d'Acció Cultural del País Valencià, vicepresident del Pen Club Català i membre dels patronats de la Fundació Congrés de Cultura Catalana i de l'Institut Ramon Llull. És autor d'uns trenta-cinc llibres, que van des de les ciències socials i l'assaig fins a la narrativa, la traducció dels grans clàssics i la divulgació. Entre altres premis i distincions, ha rebut la Lletra d'Or, la Creu de Sant Jordi, el Premio Nacional de Traducción, diversos premis nacionals de la Crítica, la Medalla d'Or de la Ciutat de Florència i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2004).

MIQUEL DE MORAGAS

(nascut el 1943 i membre de l'IEC des del 1990)

Catedràtic de Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Director del Centre d'Estudis Olímpics de la UAB des de l'inici (1988) i director de l'Institut de la Comunicació (InCom-UAB) també des del moment que va ser creat (1998). Entre altres càrrecs a la UAB, ha estat degà de la Facultat de Ciències de la Comunicació (1978-1980 i 1982-1984) i vicerector d'Investigació (1985-1989). És autor, entre altres publicacions, de *Sociologia de la comunicació de masses* (Barcelona, Gustavo Gili, 1984, nou edicions). És coeditor de *Television on your doorstep: Decentralisation experiences in the European Union* (amb Carmelo Garitaonandía i Bernat López, Luton, University of Luton Press, 1999) i de l'*Informe de la comunicació a Catalunya* de l'InCom-UAB, una publicació col·lectiva biennal que el 2007 arribà a la quarta edició.

El cànon català*

Tenim un cànon català? Existeix una llista d'obres literàries i autors reconeguts majoritàriament pels lectors com els millors, com els imprescindibles? Els llibres que tothom ha llegit o ha de fer veure que ha llegit, si vol passar per persona de cultura?

En una novel·la de campus d'universitat americana, David Lodge conta que en una reunió social els professors juguen a veure qui és capaç de confessar la llacuna cultural més greu. L'un confessa que no ha estat mai al Louvre de París, l'altre que no ha llegit ni una pàgina de Marx, l'altre que no resisteix l'òpera. Guanya el joc un que confessa que no ha llegit *Hamlet* ni n'ha vist mai la representació en un teatre. Victòria amarga. A partir d'aquell dia s'ha acabat el joc i el guanyador no rep més invitacions a festes socials. Els col·legues l'ignoren. Tot té uns límits. No tant pel pecat de no haver llegit *Hamlet* com pel desvergonyiment de confessar-ho.

Tenim un *Hamlet* que faci de pedra de toc de la cultura d'un català culte, passat o no per la Universitat? Quins autors avergonyeixen de no haver-los llegit? El cànon català d'obres literàries està establert en línies generals. Algunes col·leccions com «Les Millors Obres de la Literatura Catalana» (Edicions 62/“la Caixa”) representen un intent de fixar la nostra Bíblia. A semblança de la Bíblia, que en realitat no és un llibre sinó una col·lecció de llibres, cada cultura nacional disposa del propi cànon. Però a diferència de la Bíblia, els cànons profans no els fa cap autoritat religiosa, sinó el consens democràtic dels lectors qualificats i comuns. Ni llistes tancades des de fa dos mil anys, sinó que canvien d'acord amb les tendències de cada època.

No haver llegit res de Jacint Verdaguer o de Salvador Espriu o de Miquel Martí i Pol sembla que constitueix una greu mancança en la formació d'un català. Però a més del cànon d'obres de poesia i novel·la, hi ha un cànon d'obres de literatura d'idees igualment imprescindible per a qui formi part d'una cultura nacional. Es pot tenir opinió formada sobre l'actualitat política sense haver llegit res de Prat de la Riba? O sobre la situació econòmica sense conèixer Jaume Vicens Vives? O sobre l'escola sense haver-se empassat algunes pàgines d'Alexandre Galí? O sobre la dona a Catalunya sense haver-se confrontat amb Maria Aurèlia Capmany?

El pensament dels catalans sobre si mateixos i sobre el món ha deixat unes obres de referència obligada per al català que vulgui saber alguna cosa de si mateix i del món que li ha tocat de viure entre catalans. Quines? En un curs de l'Institut d'Estudis Catalans hem proposat aquestes deu, representatives dels grans àmbits de la vida nacional: la política (*La nacionalitat catalana*, Prat de la Riba), la societat civil (*La ciutat del perdó*, Joan Maragall), l'alta cultura (*Glosari*, Eugeni d'Ors), l'educació (*Per la llengua i per l'escola*, Alexandre Galí),

* Article de Ricard Torrents, reproduït d'*El 9 Nou*, 11 de maig de 2007.

l'humanisme (*Elegies de Bierville*, Carles Riba), la identitat (*Les formes de la vida catalana*, Josep Ferrater Móra), la igualtat (*La dona a Catalunya*, M. Aurèlia Capmany), la història econòmica (*Notícia de Catalunya*, Vicens Vives), la unitat lingüística (*Els altres quaranta anys*, Francesc de B. Moll), l'assagisme polític (*Un país sense política*, Joan Fuster).

Si fóssim un país institucionalitzat, tots els catalans passats per aules de batxillerat o universitàries sabrien qui són aquests seus antecessors i n'haurien llegit pàgines o llibres sencers. L'Institut d'Estudis Catalans, fundat ara fa cent anys pel genial Prat de la Riba, a més de treure una nova edició del diccionari normatiu, proposa aquest cànon de deu testimonis del segle XX com a lliçons per al segle XXI. Tot un encoratjament en dies d'eleccions a pensar més en el país que no en els polítics, que al capdavall ho són d'un país, a les aules del qual no es llegeixen gaire els llibres del cànon.

Maig de 2007

ANNEX II

L'aportació de les ciències socials al coneixement.

Conferència pronunciada en l'acte de clausura
de la celebració del I Centenari de l'Institut
d'Estudis Catalans el 23 de gener de 2008

Antoni Serra Ramoneda

Confesso haver-me sentit afalagat quan el president Giner va proposar-me que dissertés sobre un tema tan apassionant i alhora tan difícil com és l'aportació de les ciències socials al coneixement en la sessió de cloenda del Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquesta és una institució cabdal dintre del panorama intel·lectual del país que ha sabut superar unes circumstàncies enormement adverses al llarg de la seva vida, fet que l'ha convertit en una prova fefaent de la voluntat d'un poble de mantenir les seves essències. Tothom té, més o menys dissimulats, uns grams de vanitat que una invitació com aquesta tendeix a excitar. Tanmateix, passat el primer moment, en tocar de peus a terra em vaig adonar de la nul·la idoneïtat de la meva persona per a acceptar l'encàrrec. La meva especialització se situa en una parcel·la molt concreta i precisa de l'economia dedicada a temes relatius a la unitat de producció i, a sobre, des d'una òptica aplicada, poc propícia, per tant, a una visió global dels problemes socials i de l'ampli ven-

tall de disciplines que es dediquen a llur estudi. Conscient de les meves limitacions, les vaig comunicar al president i li vaig suggerir noms d'altres membres de la meua Secció, al meu entendre, més adients per a parlar del tema previst. Per raons que en principi només poden ser degudes o bé al que irònicament anomenen *privilegi de l'edat* o bé al record dels anys —avui, ai las!, llunyans— en què vam compartir, encara que no de manera simultània, aules al Liceu Francès de Barcelona, el president rebutjà els meus sòlids arguments i insistí en la seva decisió. Disciplinat per natura, vaig entendre que es tractava d'una ordre que no podia rebutjar. Immediatament, posat el fil a l'agulla o la peça al teler —com veuen, les tradicions tèxtils de la nissaga a la qual pertanyo deixen petjada—, el tema es convertí en el meu quefer essencial. Seguidament els exposaré els resultats dels meus esforços. M'apresso a reconèixer que no he reeixit a esborrar el pecat original, ja que no he aconseguit eliminar el biaix que imposa la deformació professional. Sóc conscient que en les meves paraules dono un pes excessiu a l'economia, erigint-la en la disciplina central de les ciències socials, posició que pot ser perfectament qüestionada per altres persones, entre les quals el mateix president de l'Institut. Demano excuses per aquest fet, però espero que compregueu la dificultat de vèncer la inèrcia de tants anys d'especialització.

Per molts experts, fou l'italià Gianbattista Vico (1664-1744) el primer a fonamentar epistemològicament la separació entre les ciències humanes i les naturals. Curiosament, però, afirmà que pel fet que la natura és una creació divina, només Déu podia conèixer a fons les lleis subjacents al seu funcionament, que sempre restarien amagades a la percepció humana. La societat, en canvi, en ser una creació humana, podia ser sotmesa a una anàlisi completa i fonda per l'home sense deixar cap misteri per revelar. En definitiva, al seu parer, les ciències humanes, especialment les socials, encaraven un panorama de més volada que no pas les naturals o experimentals.

No sembla pas que el temps hagi donat la raó al filòsof napolità. El progrés de les ciències naturals en els prop de tres segles transcorreguts d'ençà de la *Scienza nuova*, la seva obra cabdal, ha estat gegantí i ha permès uns avenços tecnològics espectaculars de totes les seves branques. Així, tal com ens explicà el doctor Massagué, en el camp de la biologia cel·lular ja s'albira una autèntica revolució pel que fa al tractament de les malalties de l'ésser humà gràcies a la possibilitat de llegir-ne el codi genètic. La conquesta de l'espai progressa, ja que gràcies a les aportacions de la física i l'electrònica obre unes perspectives insospitades en les seves aplicacions en el tractament i la transmissió de la informació. Constantment, gràcies a la química, apareixen nous materials amb prestacions més eficaces que les tradicionals.

Les ciències humanes, i penso especialment en les socials, no presenten, ni de bon tros, un panorama tan brillant, malgrat l'opinió de Gianbattista Vico. O, en tot cas, els seus efectes no són ni tan evidents ni molt menys tan tangibles per al progrés de la humanitat. Quines són les conseqüències concretes de la progressió de l'economia o de la sociologia,

per esmentar dues ciències socials, en aquests tres-cents anys que ens separen de l'aparició de *Scienza nuova*? La resposta més freqüent, o la que jo, per deformació professional, crec que ho podria ser, assenyalaria la teoria keynesiana que ens permet lluitar contra la crisi de l'activitat econòmica de manera més eficaç que no pas abans que aparegués, als anys trenta del propassat segle. Contradient l'opinió dels clàssics, el model keynesià, en posar en relleu la dificultat de les forces naturals de l'economia d'assolir la plena ocupació, o la lentitud a assolir-la, obrí les portes a la intervenció del sector públic quan l'activitat del privat no té prou empenta. Aquests dies presenciem com, seguint les recomanacions de la doctrina keynesiana, els bancs centrals dels països amenaçats per l'esfondrament del mercat hipotecari nord-americà estan insuflant liquiditat a les institucions financeres per tal d'evitar els mals majors d'una recessió. Segurament, els especialistes en altres branques de les ciències socials podrien aportar algun exemple similar. Però no hi ha dubte que difícilment tindria l'espectacularitat dels que podria esmentar un conreador de les ciències experimentals. Com també és innegable que són molts els mals, com ara la fam, les guerres, les epidèmies o els terrorismes, que encara afligeixen de manera cruel bona part de la humanitat.

Hi ha, doncs, un complex d'inferioritat de les ciències socials, malgrat les profecies de Gianbattista Vico. No en va els anglosaxons les qualifiquen de *soft sciences* 'ciències toves'. Els hi és molt sovint difícil enunciar lleis generals, és a dir, vàlides en tot temps i espai, com ara les de la física, i es troben amb la impossibilitat de dur a terme experiments en què la majoria de les variables estan sota control, cosa que permet detectar les causes o els efectes d'un fenomen. També la manca de dades impedeix l'anàlisi quantitativa del funcionament dels grups socials estudiats, fet que comporta que les recerques arribin a conclusions imprecises, mancades de rigor i de feble verificabilitat.

És més, com diu un especialista,¹ «també hom posa sovint en dubte llurs mètodes de recerca per la seva manca de rigor i els crítics es precipiten a assenyalar que els qui prenen les decisions importants presten poca atenció al que diuen els científics socials». Aquesta estesa insatisfacció amb l'estat actual de les ciències socials té, de tota manera, un contrapunt optimista. Hi ha indicis que algunes de les raons que la motivaren han començat a ser seriosament corregides, la qual cosa em porta a esperar un futur i no llunyà redreçament. Convé, doncs, examinar les bases d'aquest optimisme per a comprovar que és més que el que els anglosaxons anomenen *wishful thinking*.

En primer lloc, hom ha de reconèixer que tradicionalment hi ha hagut un distanciament, una ignorància mútua entre les diferents ciències socials que les ha perjudicades individualment, és a dir, hi ha hagut entre si molt poca osmosi enriquidora. Agafem-ne les tres branques més importants: l'economia, la sociologia i el dret, incloent en aquest tercer apartat la ciència política. Liah Greenfeld, una reconeguda sociòloga israelita crítica amb la deri-

1. Jean-Eric AUBERT (1999), *Into the Future with the Social Sciences*, OECD Observer.

va de la ciència econòmica, té un interessant assaig² en el qual recorda la tensió que al segle XIX i part del XX es mantingué a Europa, especialment a Alemanya, entre els qui, enlluernats per la física i a l'empara de la doctrina del *laissez-faire* heretada d'Adam Sumit, bastien uns models matemàtics teòrics a la cerca d'unes lleis universals i els qui, per contra, asseguraven que els paràmetres històrics, locals i socials no poden obviar-se en intentar explicar els fenòmens econòmics. Tant és així que, segons l'autora esmentada, la bifurcació es féu tan evident que arribà a la semàntica en contraposar la *Staatwirtschaft*, que té en compte la variabilitat històrica, cultural i social de les lleis econòmiques, a la *Nationalökonomie*, obsesionada per la formulació de lleis universals que són subjacents a totes les manifestacions concretes d'un fenomen. Finalment, al segle XX, les discrepàncies minvaren amb el triomf als Estats Units d'Amèrica de la versió impersonal i ahistòrica de l'economia, triomf que s'estengué a Europa, relegant a un paper molt secundari una visió més sociològica i, podríem dir-ne, política del comportament econòmic. En altres paraules, una teoria econòmica abstracta, amb molt d'aparell matemàtic, emprengué una deriva cap a les ciències naturals, separant-se considerablement de les dues branques amb les quals havia mantingut estretes relacions. Els camins divergiren quan, en realitat, l'objecte d'estudi era comú.

Ara s'ha iniciat un canvi de rumb, tot i que encara és a les beceroles. Primer, perquè, finalment i després d'un termini més llarg de l'esperat, la nova matemàtica que inaugurarà l'obra pionera de John von Neumann i Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, ha començat a produir efectes en permetre que els models bastits per la teoria econòmica, sense cap pèrdua d'elegància formal, guanyin en concreció i realisme. M'explicaré. Els primers economistes, fascinats pel rigor i el prestigi de la física, s'inclinaren per emprar una matemàtica, el càlcul diferencial, que havia estat pensada per a les necessitats d'aquesta darrera ciència. Eren, per tant, uns estris que només podien aplicar-se a l'economia si es forçava una deformació de la realitat econòmica. Calia operar amb funcions contínues i diferenciables, per exemple, quan moltes magnituds econòmiques no compleixen aquestes condicions. Se sacrificava realisme, però s'aconseguia elegància i, sobretot, una equiparació amb les ciències naturals. L'obra de Von Neumann i Morgenstern, esperada amb candeletes, capgirà el panorama. Significava una matemàtica nova, ajustada a les necessitats de l'economia. Després d'una espera més llarga del que hom podia preveure, avui els efectes ja són evidents. A les revistes científiques de teoria econòmica és difícil trobar un article que en un paràgraf o un altre no s'esmenti l'equilibri de Nash, nom del matemàtic especialista en teoria de jocs la vida del qual inspirà la pel·lícula *Una ment meravellosa*. Lentament, els models teòrics guanyaren en realisme, i la nova matemàtica els ha anat permetent incorporar-hi variables,

2. Liah GREENFELD (2001), «How Economics became a Science: the Surprising Career of a Modern Discipline», a Amanda ANDERSON i Joseph VALENTE, *Disciplinary at the Fin de Siècle*, Princeton University Press.

diguem-ne, sociològiques. Per exemple, confiança (*trust*) i prestigi són condicions preses en consideració en l'anàlisi econòmica en la mesura que tenen una influència decisiva sobre les transaccions i la magnitud dels seus costos i, per tant, del bon funcionament del mercat. Al mateix temps, aquest gir matemàtic ha revifat el corrent institucionalista de Veblen i Commons, que havia quedat oblidat en un racó per la dificultat de representació matemàtica dels seus conceptes fonamentals; avui l'anomenat *neoinstitucionalisme* mereix una considerable atenció dels teòrics de l'economia. Tanta que alguns dels seus conreadors ja han estat guardonats amb el premi Nobel, com és el cas de Douglas North. Aquest neoinstitucionalisme, fidel a les seves arrels, té com a objectiu conèixer el paper que tenen les institucions en la vida econòmica. Ara bé, les institucions són creacions socials, sovint amb una fonamentació jurídica, que evolucionen amb les exigències i els valors de la societat. Les fronteres entre dret i economia es difuminen, especialment als països on predomina la *common law*, i més lentament als que, com el nostre, segueixen la tradició molt més formalista del dret romà. Però no cal sinó fullejar alguna de les diverses revistes dedicades al tema, com ara el prestigiós *Journal of Law and Economics*, per a comprovar, d'una banda, que els juristes estudien els efectes econòmics de les normes legals, i, de l'altra, que els economistes tenen en compte, en llurs recerques, el marc legal en què és duta a terme l'activitat econòmica. Moltes universitats, entre les quals les més prestigioses, inclouen en els plans d'estudi una assignatura titulada *Law and economics*, o una apel·lació similar. Prova clara, doncs, de l'empenta que ja ha agafat aquest corrent, híbrid d'economia, dret, sociologia i, fins i tot, història. L'efecte que això pot tenir per al benestar de la humanitat és considerable. Unes lleis més ajustades a les característiques dels problemes que pretenen resoldre, després de l'estudi a fons d'aquells, unes sentències judicials que tinguin més en compte els fets reals que no pas els formals i un seguiment continuat de les necessitats, no només econòmiques, de la societat serien un pas endavant de primera magnitud. La ignorància recíproca entre dret i economia ha fet molt de mal, i és urgent evitar la malversació de recursos que provoca.

Un altre senyal de canvi ha estat l'interès que ha despertat darrerament l'economia de les organitzacions. Cal explicar que la confiança en el mercat com a mecanisme de gran eficiència per a coordinar, mitjançant els preus, les activitats d'agents independents, reblada de l'individualisme consubstancial al liberalisme, féu que els economistes menystinguessin les organitzacions, grups humans en els quals són normes i rutines, i no pas els preus, les eines que cal emprar perquè assoleixin tots un comportament harmoniós. És a dir, es donava la paradoxa que una unitat de tanta presència i pes per al procés d'assignació de recursos i formació de preus era ignorada pels que es dedicaven a estudiar-la, com si tots els agents que intervenen en els mercats fossin unipersonals o, dit en altres paraules més comunes, treballadors independents. En termes jurídics, seria un panorama en què el contracte laboral no existiria. Per contra, la sociologia ben aviat s'havia adonat de la transcendència que per a la vida col·lectiva tenen les organitzacions i les regles amb les quals operen. Com comenta

Kilcullen,³ ja a la darrereria del segle XIX, Max Weber s'havia interessat per la proliferació observada de les fórmules burocràtiques per a la gestió de les organitzacions privades i públiques, fet que assignava a la major eficiència que presentava envers fórmules alternatives. Una organització gestionada per una burocràcia, creia, funcionarà millor que les seves competidores i s'imposarà en la lluita per la supervivència. Observi's que aquest punt de vista de regust darwinianà és precisament l'oposat al que, seguint la tradició smithiana, mantenien els economistes contemporanis a Weber, opinió que avui sembla tenir novament un gran predicament i que consisteix a afirmar que el mercat és sempre més eficient que la burocràcia. Nogensmenys, l'optimisme de Max Weber no quallà íntegrament entre els seguidors de la sociologia de les organitzacions que ell havia engegat. Aviat començaren a detectar-ne les limitacions i les falles i possibles perversions en determinades situacions, i s'adonaren que la burocràcia no és la màquina perfectament lubricada i sense friccions que havia somiat Weber. Estudis de casos palesaren violacions de les normes i rutines, decisions no aplicades i activitats d'influència, o *lobbying*, si em permeten l'anglicisme, que impliquen un malbaratament dels recursos. Possiblement, si bé, com assenyalava Gibbons,⁴ fou Merton amb l'assaig *Bureaucratic Structure and Personality*,⁵ el primer a impulsar la sociologia de les organitzacions postweberiana, el francès Crozier⁶ fou el més conegut, almenys entre els europeus, del reguitzell de sociòlegs dedicats a l'estudi de les organitzacions que, a més, influenciaren els pràctics de l'administració d'empreses. El fet és que els sociòlegs havien sabut interessar-se pel funcionament de grups en què la mà visible —per emprar la terminologia de Chandler—⁷ de regles i rutines és el mecanisme de coordinació, mentre els economistes seguien interessant-se només per l'actuació de les forces impersonals del mercat. Darrerament, però, entre els meus col·legues són molts els qui propugnen una correcció. En llur opinió, les organitzacions han de ser objecte d'anàlisi amb l'instrumental, el *toolkit*, típic de la microeconomia, i alhora cal incloure variables sociològiques als models amb què estudien el funcionament dels mercats. Potser un dels més estentoris en aquestes opinions és el professor de la famosa MIT Sloan School of Management Robert Gibbons,⁸ que assegura que ha arribat l'hora que siguin els economistes els qui incloguin als seus models de mercats

3. John KILCULLEN (1996), *Max Weber: on Bureaucracy*, POL264 Modern Political Theory, Macquarie University.

4. Robert GIBBONS (2004), «What is Economic Sociology and Should any Economists Care?», *Journal of Economic Perspectives*, vol. 18, núm. 4.

5. Robert MERTON (1940), «Bureaucratic Structure and Personality», *Social Forces*, vol. 18.

6. Michel CROZIER (1963), *Le Phénomène bureaucratique*, París, Seuil.

7. Alfred D. CHANDLER (1986), «From the Visible Hand», a Louis PUTTERMAN (ed.), *The Economic Nature of the Firm*, Cambridge, Cambridge University Press.

8. Robert GIBBONS (2003), «Team theory, garbage cans and real organizations: some history and prospects of economic research on decision-making in organizations», *Industrial and Corporate Change*, vol. 12, núm. 4.

i organitzacions conceptes i variables propis de l'anàlisi sociològica perquè, a més de guanyar en realisme, també siguin més útils per a la pràctica empresarial. I predica amb l'exemple, com es pot comprovar llegint-ne els articles.

A més d'aquesta superació de les diferències metodològiques entre les diferents branques de les ciències socials, dues altres tendències han de permetre donar una embranzida al seu progrés. D'una banda, la millora de la quantitat i qualitat de les dades estadístiques de tota mena disponibles per als investigadors, fet que hauria de permetre no només un millor coneixement de la realitat estudiada, sinó també una més gran precisió de les seves conclusions. De l'altra, encara que ja sé que sona a tòpic, les noves tecnologies de la informació i la comunicació, conegudes per la sigla TIC, han de permetre acumular, processar i disseminar grans quantitats de dades, alhora que han d'enllaçar bases de dades disperses en molts països diferents i permetre estudis comparatius de gran abast. Hi ha qui, com Jean-Eric Aubert,⁹ creu que la transformació de les ciències socials, gràcies a aquestes noves tecnologies, pot ser més important que la de les ciències experimentals. És més, assegura que els efectes s'assemblaran als que han tingut sobre la climatologia. No fa gaire temps les previsions meteorològiques es basaven en dades obtingudes de manera poc sistemàtica i intermitent per observatoris dispersos. Avui, gràcies als satèl·lits, comprenem molt millor els fenòmens climàtics, i les previsions són molt acurades. Pot haver-hi un excés d'optimisme en aquesta profecia, però no deixa de tenir un cert fonament.

Si les ciències experimentals porten una empena tan gran que permet creure en un futur lliure de moltes de les lacres que el món arrossega, on la tecnologia ha de permetre eixamplar els límits de les possibilitats humanes més enllà del que somnià Jules Verne, per quina raó hauríem d'esmerçar esforços a accelerar el progrés de les ciències socials? La resposta es troba en el nou escenari, que es resumeix en l'expressió *societat del coneixement*, que, impulsat per les noves tecnologies de la informació i la comunicació, serà el signe dels temps a venir. En l'àmbit econòmic aquest escenari significa que ja no és el capital físic, com ara la maquinària, el determinant del potencial productiu d'una economia, com ho havia estat a partir de la primera revolució industrial, sinó un d'intangible com és el coneixement. La capacitat de millorar la qualitat del capital humà i, per tant, de crear nou coneixement i noves idees i d'incorporar-los a nous béns i serveis, determinen la riquesa d'una societat. Impulsada per unes tecnologies molt potents, la humanitat s'endinsa en una nova i prometedora etapa, però encara resta molt camí per recórrer perquè els efectes dels avenços tecnològics eliminin els problemes que la humanitat arrossega encara a l'inici del segle XXI. Mirem enrere: sempre és bo aprendre de la història. Els invents inclosos dintre de la primera revolució industrial requerien modificacions institucionals per a ser plenament aprofitats, modificacions que tardaren molts anys a produir-se. L'exemple més conegut fou el de la societat

9. Jean-Eric AUBERT, *Into the Future...*, nota 1.k.

anònima, figura legal imprescindible per a aprofitar les economies d'escala de les noves tecnologies, que només fou acceptada de manera generalitzada als països més avançats, començant pel Regne Unit, ben entrada la segona meitat del segle XIX, després de vèncer moltes resistències. O l'aparició dels sindicats com a mecanisme de protecció del treball enfront dels interessos del capital, sobretot a les empreses de grans dimensions en què es produïa la separació entre propietat i control.

El coneixement és un factor de producció molt especial perquè les seves transmissibilitat i valoració s'enfronten a moltes dificultats, com bé saben els experts en comptabilitat, dedicats en cos i ànima a buscar noves normes que substituïxin les vigents durant l'època en què el capital físic, màquines i edificis, eren l'actiu principal de les unitats de producció. Els juristes busquen fórmules per a evitar l'expropiació del valor creat amb el coneixement, és a dir, la protecció de la propietat intel·lectual. I, tard o d'hora, caldrà construir noves figures jurídiques per a les empreses en què el coneixement dels seus empleats és una proporció important del cost dels béns i serveis que produeixen. La societat anònima tradicional és, en canvi, apropiada quan el component principal del cost és el valor aportat per l'immobilitzat tangible.

Però els canvis institucionals que la societat del coneixement requereix no es limiten a l'àrea econòmica. Tots els experts manifesten que l'aprofitament de les potencialitats de les noves tecnologies exigeix l'acumulació del que anomenen *capital social*, és a dir, un conjunt de relacions personals que permeti compartir riscos, informació i recompenses. Com més densa sigui aquesta xarxa, més fàcil serà la inversió en nous béns i serveis innovadors. Ho diu de manera gràfica Charles Leadbetter:¹⁰ «Les xarxes de relacions socials creen capital social, que és absolutament crític per la nova economia. Una ètica de confiança i col·laboració és tan important per a la nova economia com l'individualisme o l'interès propi» (p. 11). Per a crear, hem de col·laborar. Són els científics socials els responsables de descobrir les vies més eficaces per a acumular aquest actiu intangible però de tanta significació per a una autèntica societat del coneixement.

Els experts també indiquen que un risc que té aquest nou paradigma productiu és l'increment de les desigualtats tant en l'àmbit internacional com en el nacional. Si aquest risc es materialitza, gran part dels efectes beneficiosos que hom espera dels espectaculars avenços de la ciència i la tècnica seran anul·lats per les confrontacions entre rics i pobres, savis i ignorants, afortunats i desvalguts. El capital social no pot limitar-se a unes capes privilegiades de la població si volem no només no perpetuar la injustícia sinó també no posar en perill la sostenibilitat del progrés.

Les ciències socials, i els seus conreadors, tenen, doncs, un paper molt important en els temps propers. Juristes, economistes, sociòlegs i antropòlegs, entre altres especialistes, han d'estudiar la realitat, detectar-ne les tendències i, superant les diferències metodològiques

10. Charles LEADBETTER (2000), *Living on thin Air*, Londres, Penguin Books.

que els han separat, proposar les reformes a les institucions que permetin una ràpida adaptació a les noves condicions que l'èxit de les ciències experimentals, i les tecnologies que se'n deriven, han assolit en aquests darrers temps. Les resistències al canvi són considerables, però els canvis són imprescindibles. Un desequilibri entre ciències de la natura i ciències socials comportaria un endarreriment de greus conseqüències per al conjunt humà.

Val a dir que a casa nostra, a Catalunya, la recerca en ciències socials ha palesat molt bona salut en aquests darrers temps, com es pot comprovar llegint els *Reports de la recerca* publicats per l'Institut. Cal, però, no defallir i seguir la trajectòria que ara fa cent anys marcaren els seus fundadors. Són molts els problemes de tota mena —immigració, dèficit financer, impuls innovador— que pateix el país. Estem convençuts que els hereus dels noms il·lustres que figuren en la història de la nostra institució tornaran a mostrar el mateix tremp a l'hora de trobar-ne les solucions.

